

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Latvijas Bibliotekāru biedrība

Starptautiska konference

**INFORMĀCIJA, REVOLŪCIJA, REAKCIJA:
1905-2005**

2005. gada 23.-25. novembris
Rīga (Latvija)

Materiālu krājums

International conference

**INFORMATION, REVOLUTION, REACTION:
1905-2005**

November 23-25, 2005
Riga (Latvia)

Proceedings

Rīga
Latvijas Nacionālā bibliotēka
2005

2005-5

L 261

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Latvijas Bibliotekāru biedrība

Starptautiska konference

**INFORMĀCIJA, REVOLŪCIJA, REAKCIJA:
1905-2005**

2005. gada 23.-25. novembris
Rīga (Latvija)

Materiālu krājums

International conference

**INFORMATION, REVOLUTION, REACTION:
1905-2005**

November 23-25, 2005
Riga (Latvia)

Proceedings

Rīga

Latvijas Nacionālā bibliotēka
2005

UDK 94(474.3)"19"(062)

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

0305046044

Organizētāji

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Latvijas Bibliotekāru biedrība

Rīcības komiteja

Anna Mauliņa, *M. sci. soc.* (priekšsēdētāja)
Jana Dreimane, *Dr. philol.*
Kārlis Kangeris, *Dr. hist.*
Ināra Klekere, *M. sci. soc.*
Aina Štrāle, *M. sci. soc.*
Andris Vilks, *M. sci. soc.*
Viesturs Zanders, *Dr. philol.*

Tērbatas iela 75
Rīga, LV 1001, Latvija
Tālr./fakss: (371) 7312793
E-pasts: bai@lnb.lv
<http://www.lnb.lv>

Atbalstītāji

Valsts Kultūrkapitāla fonds
Rīgas Latviešu biedrība
Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs

Referāti publicēti autorredakcijā
Atbildīgā par izdevumu: Anna Mauliņa

© Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005

ISBN 9984-607-75-5

SATURA RĀDĪTĀJS

KONFERENCES PROGRAMMA 5

IEVADSESIJA

Gvido Straube, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Ceļā uz nacionālu valsti 10

Imants Lancmanis, Rundāles Pils muzejs (Bauskas raj.)
1905.gada revolūcija Latvijā un piektais bauslis 16

1. SESIJA: REVOLŪCIJA: VĒSTURISKS, FILOZOFISKS, TEOLOĢISKS SKATĪJUMS

Raivis Bičevskis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Revolūcija, reakcija un vardarbība filozofiskā skatījumā 26

Valdis Tēraudkalns, Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte
1905.gada revolūcija: vēsturiski teoloģiskas refleksijas 34

Jānis Krieviņš, Eduarda Veidenbauma memoriālais muzejs „Kalāči” (Cēsu raj.)
Latviešu mazgruntnieki Piektajā gadā 45

2. SESIJA: REVOLŪCIJA UN INFORMĀCIJA: PRESE, GRĀMATNIECĪBA, BIBLIOTĒKAS

Aile Möldre, Faculty of Social Sciences, Tallinn University (Estonia)
Political Publications in Estonia during the Revolution of 1905-1907 51

Viesturs Zanders, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
Rīgas Latviešu biedrība Piekajā gadā pretmetos 59

Lilija Limane, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa
1905.-1907.gada revolucionāru cietuma burtnīcas 63

Jana Dreimane, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūts
Bibliotēku problemātika latviešu periodikā (1900-1906) 70

Aina Štrāle, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūts
Dobeles apkārtnes mācītājmuižu bibliotēku un arhīvu liktenis 1905.gada revolūcijā:
Augusta Bilenšteina liecība Dobeles evaņģēliski luteriskās baznīcas grāmatā 76

Baiba Kalķe, Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte
Latvijas tautskolotāji 1905.gada revolūcijā 83

3. SESIJA: REVOLŪCIJA UN KULTŪRA

Ināra Klekere, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa Brīvības koncepts un paradigmas nomaiņa 19.gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās	89
Māra Grudule, Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte 1905.gada revolūcija Baltijas vācu literatūrā	95
Lauris Romislovs, Rīgas Centrālā bibliotēka Brīve, brīve, kas tā brīve?: personība pārmaiņu virpuļos (Andrievs Niedra, Miķelis Valters, Fricis Roziņš)	104
Viktors Hausmanis, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts 1905.gada revolūcijas vēsmas teātrī	114
Jānis Krastiņš, Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultāte 20.gadsimta sākuma arhitektūra: Rīga stalažās	118
Arnolds Klotiņš, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts Indivīda emancipācija 20.gadsimta sākuma latviešu muzikālās jaunrades spoguļi	124

4. SESIJA: 1905. GADS LATVIJAS NOVADOS

Dace Cepurīte, Cēsu Vēstures un mākslas muzejs Cēsu grāmatnieki 1905.gada revolūcijā	129
Tālis Pumpuriņš, Cēsu Vēstures un mākslas muzejs Terora lielmeistars – Alberts Traubergs no Cēsīm	134
Indulis Zvirgzdiņš, Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs 1905.gads Lazdonas draudzē	141
Ludmila Žilvinska, Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzejs 1905.gads Dvinskā: notikumi un cilvēki	151
Natālija Pīzele, Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejs 1905.gada revolūcija Preiļu novadā: norises un avoti	163
Jurģis Krīgers, Valmieras Novadpētniecības muzejs 1905.gada revolūcija Valmieras apriņķī	167

5. SESIJA: REVOLŪCIJAS PĒTNIECĪBAS AVOTI UN HISTORIOGRĀFIJA

Dainis Poziņš, Latvijas Kara muzejs Latvijas Kara muzeja materiāli par kaujinieku grupu darbību Rīgā 1905.-1907.gadā	182
---	-----

Starptautiska konference
INFORMĀCIJA, REVOLŪCIJA, REAKCIJA: 1905-2005

2005.gada 23.-25. novembrī Rīgā (Latvija)

Programma

„1905: revolūcijas simtgadei veltīta iespieddarbu, fotogrāfiju un arhivāliju izstāde”
Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, Pils laukumā 3 (rīkotāji: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Latvijas Nacionālā bibliotēka; projekta vadītāja *Ināra Klekere*, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa).

Izstāde **„Drāma? Tragēdija? Atmoda?: 1905.gads literatūrā”** Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, K.Barona ielā 14 (projekta autores: *Anda Lamaša* un *Velta Knikste*, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Sabiedrisko attiecību nodaļa).

Atklāšana: 23.novembrī plkst. 16.00.

Izstāde **„1905.-1907.gada revolūcijas reminiscences Latvijā: bibliogrāfija un historiogrāfija”** Rīgas Latviešu biedrībā, Merķeļa ielā 13 (projekta autore *Māra Izvestnija*, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas nodaļa).

23.novembris

Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (Pils laukumā 3)

**IEVADSESIJA: 20. GADSIMTA SĀKUMA DOKUMENTI LATVIJAS „ATMIŅAS
INSTITŪCIJU” KRĀJUMOS**

- 11.00–12.30 **Muzeju, bibliotēku un arhīvu darbinieku saruna par dokumentu saglabāšanas, publicēšanas un eksponēšanas pieredzi**
Ināra Klekere, Rudīte Kalniņa, Andris Vilks, Latvijas Nacionālā bibliotēka
Pēteris Korsaks, Latvijas Fotogrāfijas muzejs
Aija Jansone, Sarmīte Gaismiņa, Arnis Radiņš, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Inta Rudzīte, Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija
Valda Pētersone, Latvijas Valsts vēstures arhīvs
- 12.30–13.00 Kafijas pārtraukums
- 13.00–14.00 **Izstādes „1905” apskate (vada *Aija Jansone*)**

24.novembris

Rīgas Latviešu biedrībā (Merķeļa ielā 13)

KONFERENCES ATKLĀŠANA

- 10.00–10.20 **Vaira Vīķe-Freiberga**, Latvijas Valsts prezidente
Andris Vilks, Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktors
- 10.20–10.40 **Ceļā uz nacionālu valsti**
Gvido Straube, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
- 10.40–11.00 **1905.gada revolūcija Latvijā un piektais bauslis**
Imants Lancmanis, Rundāles Pils muzejs (Bauskas raj.)

**1. SESIJA: REVOLŪCIJA: VĒSTURISKS, FILOZOFISKS, TEOLOĢISKS
SKATĪJUMS**

Vada: **Andris Vilks** un **Imants Lancmanis**

- 11.00–11.15 **Revolūcija, reakcija un vardarbība filozofiskā skatījumā**
Raivis Bičevskis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
- 11.15–11.30 **1905.gada revolūcija: vēsturiski teoloģiskas refleksijas**
Valdis Tēraudkalns, Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte
- 11.30–11.45 **Latviešu mazgruntnieki Piektajā gadā**
Jānis Krieviņš, Eduarda Veidenbauma memoriālais muzejs „Kalāči”
(Cēsu raj.)
- 11.45–12.00 **Ebreji 1905.gada revolūcijā Latvijā**
Mārgeris Vestermanis, muzejs „Ebreji Latvijā” (Rīga)
- 12.00–12.30 **Diskusija „Garais ceļš uz pilsoniskajām brīvībām”**
Vada: **Ināra Klekere** un **Mārgeris Vestermanis**
- 12.30–13.30 Pusdienu pārtraukums

2. SESIJA: **REVOLŪCIJA UN INFORMĀCIJA: PRESE, GRĀMATNIECĪBA, BIBLIOTĒKAS**

Vada: *Jana Dreimane* un *Viesturs Zanders*

- 13.30–13.45 **Politiskās publikācijas Igaunijā 1905.-1907.gada revolūcijas laikā / *Political Publications in Estonia during the Revolution of 1905-1907***
Aile Meldre (Aile Möldre), Tallinas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte (Igaunija)
- 13.45–14.00 **Rīgas Latviešu biedrība Piektā gada pretmetos**
Viesturs Zanders, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
- 14.00–14.15 **1905.-1907.gada revolucionāru cietuma burtnīcas**
Liliņa Limane, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa
- 14.15–14.30 **Bibliotēku problemātika latviešu periodikā (1900-1906)**
Jana Dreimane, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūts
- 14.30–14.45 **Dobeles apkārtnes mācītājmuižu bibliotēku un arhīvu liktenis 1905.gada revolūcijā: Augusta Bilenšteina liecība Dobeles evaņģēliski luteriskās baznīcas grāmatā**
Aina Štrāle, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūts
- 14.45–15.00 **Latvijas tautskolotāji 1905.gada revolūcijā**
Baiba Kaļķe, Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte
- 15.00–15.30 Kafijas pārtraukums

3. SESIJA: **REVOLŪCIJA UN KULTŪRA**

Vada: *Ināra Klekere* un *Aina Štrāle*

- 15.30–15.45 **Brīvības koncepts un paradigmas nomaiņa 19.gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās**
Ināra Klekere, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa
- 15.45–16.00 **1905.gada revolūcija Baltijas vācu literatūrā**
Māra Grudule, Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte
- 16.00–16.15 **Brīve, brīve, kas tā brīve?: personība pārmaiņu virpuļos (Andrievs Niedra, Miķelis Valters, Fricis Roziņš)**
Lauris Romislovs, Rīgas Centrālā bibliotēka

- 16.15–16.30 **Krievijas revolūcija un igauņu grāmatu kultūra /**
Russian revolution and Estonian bookculture
Pireta Lotmane (Piret Lotman), Igaunijas Nacionālā bibliotēka
- 16.30–16.45 **1905.gada revolūcijas vēsmas teātrī**
Viktors Hausmanis, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un
mākslas institūts
- 16.45–17.00 **Latviešu tēlotāja māksla 20.gadsimta sākumā**
Ojārs Spārītis, Latvijas Mākslas akadēmija
- 17.00–17.15 **20.gadsimta sākuma arhitektūra: Rīga stalažās**
Jānis Krastiņš, Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un
pilsētplānošanas fakultāte
- 17.15–17.30 **Indivīda emancipācija 20.gadsimta sākuma latviešu muzikālās**
jaunrades spoguļi
Arnolds Klotiņš, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas
institūts
- 17.30–18.00 **No Jēkaba Dubura repertuāra: Alfrēda Kalniņa un Jāzepa Vītola**
dziesmas ar Raiņa un Aspazijas vārdiem
Izpilda Latvijas Nacionālās operas soliste **Antra Bigača**, pie klavierēm
Ventis Zilberts
- 18.00–18.40 **Dokumentālā filma „Cerība”** (1988.gads; scenārija autori *N.Gills*,
A.Redovičs, režisors *A.Feldmanis*, operatori *A.Feldmanis*, *A.Reinholds*,
komponiste *S.Silava*)
No Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva
- 19.00 **SAVIESĪGS VAKARS PIEKTĀ GADA NOSKAŅĀS**

25.novembris

Rīgas Latviešu biedrībā (Merķeļa ielā 13)

- 4. SESIJA: 1905. GADS LATVIJAS NOVADOS**
Vada: **Anna Mauliņa** un **Tālis Pumpuriņš**
- 10.00–10.15 **Cēsu grāmatnieki 1905.gada revolūcijā**
Dace Cepurīte, Cēsu Vēstures un mākslas muzejs
- 10.15–10.30 **Terora lielmeistars – Alberts Traubergs no Cēsīm**
Tālis Pumpuriņš, Cēsu Vēstures un mākslas muzejs
- 10.30–10.45 **1905.gads Lazdonas draudzē**
Indulis Zvirgzdiņš, Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs

- 10.45–11.00 **1905.gads Dvinskā: notikumi un cilvēki**
Ludmila Žilvinska, Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzejs
- 11.00–11.15 **1905.gada revolūcija Preiļu novadā: norises un avoti**
Natālija Pīzele, Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejs
- 11.15–11.30 **1905.gada revolūcija Valmieras apriņķī**
Jurgis Krīgers, Valmieras Novadpētniecības muzejs
- 11.30–11.45 **Neretas pagasts 1905.-1907.gada notikumu virpuļos**
Ilze Līduma, Jāņa Jaunsudrabiņa muzejs „Riekstiņi” (Aizkraukles raj.)
- 11.45–12.15 **Diskusija „Nav augsta tā ideja, kas nepazīst cilvēka žēluma”**
- 12.15–12.45 **Kafijas pārtraukums**
- 5. SESIJA: REVOLŪCIJAS PĒTNIECĪBAS AVOTI UN HISTORIOGRĀFIJA**
Vada: *Dainis Pozīņš* un *Ēriks Jēkabsons*
- 12.45–13.00 **Latvijas Kara muzeja materiāli par kaujinieku grupu darbību Rīgā 1905.-1907.gadā**
Dainis Pozīņš, Latvijas Kara muzejs
- 13.00–13.15 **1905.gada revolūcijas kaujinieki**
Līga Lapa, Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts
- 13.15–13.30 **Materiāli par 1905.-1907.gada revolūciju Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā**
Anita Meinarte, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
- 13.30–13.45 **1905.-1907.gada revolūcijas dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīvā**
Ēriks Jēkabsons, Latvijas Valsts vēstures arhīvs

KONFERENCES NOSLĒGUMS

- 13.45–14.00 **Un atkal Piektais gads: bibliotēka / informācija un (r)evolūcija**
Dagmāra Beitnere, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts

CEĻĀ UZ NACIONĀLU VALSTI

Gvido Straube, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

*Kad pienāks latviešiem tie laiki,
Ko citas tautas tagad redz ...*

Šajās daudziem vēl kopš skolas gadiem pazīstamajās Jāņa Ruģēna dzejas rindās ir izteikta tā vēlme, kas acīmredzot dzejniekā un viņa laikabiedros bija jau nobriedis auglis. Te ir runa par latviešiem kā kopību, kas jau nonākuši pie noteiktas nacionālās pašapziņas un izvirza pretenzijas pēc jaunām kvalitatīvām vērtībām savai – vēl gan ļoti jaunajai – nācijai. Jau krietni mazāk būs to, kas J.Ruģēnu identificēs ar tādu savdabīgu parādību kā hernihūtiešu brāļu draudzi, kas kā kustība kopš 18.gs. 30.gadiem bija norisinājusies daļā Vidzemes un atstājusi vēl šodien samērā viegli atrodamas pēdas mūsu mentalitātē, kultūrā, sadzīvē, valodā. Un ļoti reti dzirdēsim, ka Latvijas valstiskuma idejas saknes būtu jāmeklē pusotru gadsimtu pirms 1905.gada revolūcijas pie tiem pašiem brāļu draudzes pārstāvjiem. Šajā sakarā parasti tiek piesaukta gan nacionālā atmoda 19.gadsimta otrajā pusē ciešā kopsakarībā ar jaunlatviešiem, tomēr īsti šī shēma, kas pamatā pārņemta no Rietumeiropas, nedod pārliecinošu atbildi un Latvijas vēsturei nav īsti ērti šajā Prokrusta gultā. Acīmredzot jāņem vērā divas specifiskas iezīmes mūsu nācijas veidošanās procesa modelēšanā, un proti – jārespektē tas, ka latvieši, līdzīgi poļiem, igauņiem, ukraiņiem, somiem un īriem veidoja tā sauktās „nepilnvērtīgās” jeb nedominantās etniskās grupas, kurām, kā norāda Vācijā dzīvojošā latviešu izcelsmes vēsturniece Kristīne Volfarte, „pirmkārt, ... nebija savas nepārtrauktas politiskās suverenitātes, otrkārt, daļai no tām nebija pilnīgas sociālās struktūras – tām trūka savas etniski identiskas elites, treškārt, tām nebija nepārtrauktas rakstiskās kultūras tradīcijas.”¹ Parāleli šim apstāklim vērā būtu jāņem arī cits moments, un proti – vēsturnieki atsevišķos gadījumos runā arī par „aizkavējušos nāciju”.² Pamatā šis termins ir konstruēts Vācijai, tomēr samērā atbilstošs ir arī Latvijas gadījumam, jo atsevišķas norises ir diezgan līdzīgas un process ir patiešām samērā vēls – nacionālā atmoda notiek tad, kad citur tā jau ir vēsture. Pilnībā respektējot šīs abas atziņas, nepieciešams tomēr meklēt vēl, jo kā norādīts jau pieminētajā Volfartes darbā, „Nedominanto etnisko grupu veidošanās par modernām nācijām iesākās tad, kad neliela patriotu grupa (pasvītrojums mans – G.S.) savu etniju sāka dēvēt par nāciju un par savas darbības mērķi pasludināja to trūkumu likvidēšanu, kuri viņu nacionālai grupai piemita salīdzinājumā ar pilnībā attīstītajām nācijām.”³ Tieši šajā apgalvojumā, kas patapināts no ievērojamā nacionālo kustību vēstures pētnieka čeha M.Hroha, arī izgaismojas ļoti svarīgs trūkstošais elements, un proti – „neliela patriotu grupa”. Bez tās nav iedomājama neviena nacionālā kustība un ar to saistītā virzība uz nacionālas valsts veidošanu. Vai mēs Latvijas telpā varam viduslaikos vai arī vēlāk, piemēram – bieži glorificētajos t.s. zviedru laikos ieraudzīt kaut vienu vismazāko šādu nacionālās elites saujiņu? Diemžēl nē! Latvijas kristianizācija 13.gadsimtā padarīja latviešus par viendabīgu masu bez inteliģences, dzimts aristokrātijas, militārās aristokrātijas, kurai svešas bija garīgās nodarbes un tāpat nesapņoja par sava stāvokļa

izmainīšanu. Bet no kurienes tad Rugēns un viņa cerību pilnie vārdi? Kas vai kurš pamodināja viņu un citus, respektīvi – „*nelielo patriotu grupu*”?

Tā kā jau sākumā definēju Jāņa Rugēna piederību hernihūtiešu brāļu draudzes lokam, tad mēģināsim noskaidrot, vai šī kustība varētu būt tas īpašais apstāklis, kas atrod trūkstošo elementu nacionālās atmodas sākšanai.

Vidzemes brāļu draudzes kustības saknes meklējamas vēl 15.gs. un čehu brāļos, kuru idejiskais vadītājs bija Janss Huss. Guvuši sākotnēji atzīstamas sekmes, ar laiku husīti katoļu baznīcas spiediena rezultātā pamazām tika apspiesti un viņu piekritējus piespieda atgriezties pie oficiālās katoļu baznīcas, un tikai drosmīgākie mājās nelegāli vai trimdā centās uzturēt dzīvu husītu ideju. Jau 17.gs. beigās un 18.gs. sākumā daudzviet Eiropā par zināmu modes lietu bija kļuvis piētisms, kas ne tikai centās padarīt luterisko baznīcu pievilcīgāku vienkāršajam ticīgajam un iesaistīt aktīvākā līdzdarbībā plašāku draudzes locekļu skaitu, bet arī lielu uzmanību veltīja jaunās paaudzes tiem laikiem samērā plašai izglītošanai. Kaut arī Latvijas vēsturē nepelnīti slavētie zviedri līdz 1710.gadam visādi traucēja piētismam sasniegt Latvijas teritoriju, tas tomēr atrada kādas šķirbas robežā, bet pēc viņu sakāves un Rīgas un Vidzemes nonākšanas Pētera I rokās šurp sāka plūst samērā platā straumē. Par vienu no piētisma atbalstītājiem kļuva Magdalēna Elizabete fon Hallarte, kuras vīrs par dienestu krievu armijā kā vecumdienu nodrošinājumu ieguva Valmiermuižu. Tomēr 18.gs. 20.gadu vidū piētisms nonāca krīzē, un šo situāciju veiksmīgi izmantoja grāfs Ludvigs Nikolajs fon Cincendorfs, kurš netālu no savas vecmāmiņas īpašumiem Bertelsdorfas Augšlauzicā izveidoja jaunu kristiešu apmetni, kura drīz pateicoties tuvumā esošajam kalnam (Hutberg) ieguva Hernhūtes nosaukumu. Par tās sākotnējo kodolu kļuva grāfa uzaicinātās faktiski pēdējās čehu brāļu ģimenes, kuras gadsimtiem cauri bija iznesušas uzticību J.Husam. Tā kā jaunās apvienības statūtos bija ierakstīts, ka tās brāļiem un māsām, kurus drīz sāka saukt arī par hernihūtiešiem, viens no pienākumiem ir rūpēties par patiesas kristietības izplatīšanu starp tiem, kuri to vēl nepazīst vai arī dažādu apstākļu dēļ nespēj baudīt pilnībā, tad 1729.gada vasaras beigās daži brāļi devās arī uz Vidzemi, jo līdz viņiem bija nonākusi informācija, ka te vietējie zemnieki gan esot kristieši un piederīgi luteriskai baznīcai, tomēr savu muižnieku un ortodoksālās valsts dēļ esot apspiesti un viņiem liegtas iespējas baudīt Dieva žēlastību.

M.E. Hallarte, kura jau agrāk Drēzdenē bija iepazinusies ar grāfu Cincendorfu, bija priedīga atbalstīt viņa jaunos centienus un piedāvāja savu muižu kā vienu no atbalsta punktiem hernihūtiešiem Vidzemē. Tomēr pirmajos gados tikai vietējie muižnieki, viņu ģimenes, garīdzniecība, kā arī daži pilsētu iedzīvotāji izrādīja interesi par jauno mācību, kamēr latviešu zemnieks uz to noraudzījās kā uz kārtējo ļaunumu, kas nāk no Vācijas. Šāda situācijas attīstība nesajūsmināja Hernhūti, un 1736.gadā Vidzemē inspekcijas braucienā ieradās pats grāfs. Uzturoties Rīgā viņš noturēja dažus dievkalpojumus, kuri izraisīja lielu piekrišanu un sajūsmu pat augstākās varas pārstāvjos. Pēc tam tika apmeklēta Valmiermuiža un sarunās ar tās saimnieci fon Hallarti, hernihūtieti Kristiānu Dāvidu un, iespējams, arī ģenerālleitnantu Kampenhauzenu no Ungurmuižas tika pieņemts lēmums tuvākajā laikā iekārtot skolotāju semināru un sākt gatavot zemnieku bērniem skolotājus no viņu pašu apdāvinātāko jaunekļu vidus, jo vislabākais sludinātājs ir

nevis kāds svešinieks, bet tas, kas nāk no to vidus, kuriem viņš grib sludināt, respektīvi - savējamoticēs.

Nākošajā gadā Vidzemē ieradās no Vācijas vairāki jaunekļi, kuri uzsāka strādāt par māj skolotājiem vai mācītāju palīgiem, vienlaikus cenšoties pēc iespējas ātrāk un labāk apgūt latviešu valodu un iepazīt vietējos apstākļus. Veiksmīgākais un sekmīgākais izrādījās pie barona Kampenhauzena Ungurmuižā par māj skolotāju kalpojušais bijušais teoloģijas students Magnuss Buntebarts no Jēnas – viņš tika nozīmēts par iecerētās mācību iestādes vadītāju un skolotāju. Tā savu darbu sāka 1738.gada 23.augustā un būtu uzskatāma par pirmo speciālo mācību iestādi skolotāju sagatavošanai zemnieku skolām ne tikai Latvijas teritorijā, bet visā Krievijas impērijā. Tā kā tā tika ierīkota uz Hallartes zemes un pamatā par viņas līdzekļiem, tad pirmos semināristus izraudzījās un mācīties nosūtīja viņa. Hallarte nodrošināja semināristus ar nepieciešamo apģērbu, grāmatām, un aicināja tā rīkoties arī citus muižniekus.

Jau nākošajā gadā no Valmiermuižas pa Vidzemi izklīda semināra audzēkņi un kā sēnes pēc lietus daudzviet parādījās skolas latviešu zemnieku bērniem. Līdz 1743.gadam tajā bija mācījušies apmēram 130 jaunekļi, starp kuriem bijuši ne tikai vidzemnieki, bet arī daži ieradušies ar hernhūtismam simpatizējošu muižnieku un mācītāju atbalstu arī no Kurzemes. Līdz pat gadsimta beigām daudzviet Vidzemē varēja satikt kā skolotājus semināra audzēkņus, turklāt daudzi no viņiem bija izpelnījušies savas draudzes mācītāja un muižnieku respektu, ar viņu viedokli rēķinājās un viņiem tika lūgts padoms.

Vienlaicīgi ar semināra darbības uzsākšanu kustībā par brāļiem tika uzņemti arī pirmie zemnieki, kurus paši hernhūtieši sauca par „atmodinātajiem”. Sākot ar 1739.gadu samērā ātri prāvu Vidzemes daļu – bet jo sevišķi ap Valmieru un Cēsīm pārņēma brāļu draudzes kustība un tajā iesaistījās vērā ņemams zemnieku skaits. Ir zināmi apmēram 3000 to vārdi, kuri līdz 1743.gadam tika uzņemti hernhūtiešos. Starp viņiem jau toreiz izgaismojas tādi Latvijas kultūrvēsturē iezīmīgi vārdi kā Ruģēni, Ķesteri, Skangaļi un Ķikuļi.

Savā pastāvēšanā Latvijā hernhūtiešu brāļu draudzes kustība kopš 18.gs. trīsdesmitajiem gadiem izgāja vairākus attīstības posmus. Pirmais bieži pazīstams ar nosaukumu „pirmie ziedu laiki” un turpinājās līdz 1743.gadam, kad Krievijas carienes Elizabetes slimīgo aizdomu dēļ hernhūtiešiem aizliedza uzturēties impērijas robežās un vācu brāļiem bija jāpamet zeme. Līdz ar to sākās otrs posms, ko nosacīti paši hernhūtieši nokristīja par „klusu gājienu”, jo pastāvēja valdnieces aizlieguma pavēle, tāpēc darbība varēja būt nelegāla, klusināta, no oficiālās varas un luteriskās baznīcas slēpta. Tomēr jau šī posma otrā daļa – gadsimta pēdējās divas desmitgades un 19.gs. sākums iezīmējās ar arvien aktīvāku hernhūtiešu darbību un vācu brāļu skaita pieaugumu. 1817.gadā cars Aleksandrs I izdeva t.s. Žēlastības vēstuli hernhūtiešiem, kas ļāva viņiem bez bailēm rīkot savus pasākumus un to vajadzībām būvēt saiešanu vietas. Šis trešais posms pa augšupejošu līkni turpinājās līdz pat 19.gs. vidum. Tā laikā hernhūtieši Vidzemē un Igaunijā kļuva par vērā ņemamu spēku, ar kuru bija jāreķinās gan luteriskai baznīcai, gan laicīgai varai. 19.gs. ar šo kustību saistāmi tādi pazīstami vīri kā Jānis Cimze, brāļi Kaudzītes, Georgs Neikens. Hernhūtiešu rindās varēja saskaitīt vismaz apmēram 30000

Vidzemes zemnieku, turklāt Piebalgā un Alūksnes un Apukalna baznīcu draudzēs līdz pat 90% bija hernhūtiešos. Tomēr šī pieaugošā hernhūtiešu ietekme uz zemniekiem arvien vairāk sāka satraukt ne tikai vietējās autoritātes – mācītājus un muižniekus, bet arī Krievijas laicīgo varu, kas saskatīja tajā jaunu draudu. Tāpēc gadsimta vidū visu šo kustībai nesimpatizējošo spēku kopdarbības rezultātā tika radīta virkne likumu un noteikumu, kas faktiski padarīja to par tipisku sektu ar negatīvi agresīvu attieksmi pret apkārtējo pasauli, kas vairs nav spējīga veselīgi attīstīties un atjaunoties, pakāpeniski pārvērtās par dažu simtu vecu ļaužu pulciņu bez īpašas ietekmes. Tikai 20.gs., izveidojoties Latvijas brīvvalstij, bija vērojams īss atdzimšanas process, kuru diemžēl pārtrauca 2.Pasaules karš.

Tomēr krietni aktuālāks Vidzemes brāļu draudzes vēstures kontekstā ir jautājums par hernhūtiešu kustības ietekmi uz Latvijas un jo sevišķi Vidzemes kultūrvēsturisko attīstību. Joprojām rodas iespaids, ka Latvijā valda vairāki atšķirīgi viedokļi, nemaz nerunājot par to, ka ir liela daļa iedzīvotāju, kuri nekad nav dzirdējuši par tādiem hernhūtiešiem un brāļu draudzi. Bet tieši atbildes uz šo jautājumu var parādīt mums, kur un kurā brīdī notiek „*nelielās patriotu grupas*” uzņēmšanās uz Latvijas vēstures skatuves.

Nenoliedzami kā **pirmais** šīs kustības nopelns ir jāmin būtiskās izmaiņas vidzemnieku attieksmē pret kristietību, un proti – pamatots ir to vēsturnieku apgalvojums, kuri šo kustību nodēvējuši par īsto reformāciju latviešu zemniekiem. Tieši pateicoties brāļu draudzei zemnieki samērā īsā laikā lielā skaitā pievērsās kristietībai ar sirdi un dvēseli, tādejādi izejot no gadsimtiem ilgās atrašanās sinkrētismā. Zīmīgi, ka jau 18.gs. 40.gados Vidzemes konsistorijas rīkotajās baznīcu vizitācijās to komisijas locekļi pēkšņi sāka konstatēt, ka arvien vairāk zemnieku ne tikai labi zina baušļus un Svētos rakstus, bet spēj tos arī izskaidrot. Taču vislielāko pārsteigumu sagādāja tas fakts, ka ja agrāk labākas zināšanas bija novērojamas tikai pie vīriem, tad tagad strauji pieauga to sieviešu skaits, kuras prot lasīt un arī dot skaidrojumus. Lūgšanas un pateicības pirms un pēc katras ēdienreizes kļuva par obligātu un dabisku ikdienas rituālu.

Otrkārt, Vidzemes brāļu draudze revolucionāri izmainīja situāciju zemnieku izglītībā. 1738.gadā atvērtais skolotāju seminārs Valmiermuižā bija tas izšķirošais sākums, pēc kura skolas gaitas drīz varēja uzsākt daudzi simti un tūkstoši latviešu zemnieku atvašu. Rezultātā strauji samazinājās analfabētu skaits un lasītprasme kļuva par Vidzemes vairākumam raksturīgu. Tieši hernhūtiešu realizētā izglītības politika kļuva par pamatu latviešu un igauņu zemnieku augstajam lasītprasmes procentam Krievijas impērijā sākot no 18.gs. vidus un līdz pat tās sabrukumam. Līdz ar to beidzot būtu jāatsakās no Latvijas vēsturē valdošā mīta par zviedru veiksmīgo izglītības politiku – vismaz tūlīt pēc Lielā Ziemeļu kara Vidzemes zemnieku zināšanu līmenis, kā to rāda vizitāciju protokoli, gan lasīšanā, gan baušļu zināšanā bija ļoti zems. Un neveltī tieši no brāļu draudzes nāk gan Ķikuļu Jēkabs, gan Jānis Ruģēns, gan brāļi Reinis un Matīss Kaudzītes. Pateicoties lasīt un bieži arī rakstīt prasmei parādās vesela virkne rokrakstu literatūras paraugu zemnieku izpildījumā, respektīvi – zemnieks sāk „runāt”- viņa domas, pārdzīvojumi materializējas uz papīra un ir pieejami mums šodien. Šajā sakarā būtu jāņem vērā viena nianse -18.gs. beigās daudzviet Eiropā zemniecība vēl nav šī „runājošā” sabiedrības daļa, jo pat tādā Apgaismības centrā kā Francijā starp zemniekiem bija grūti

atrast kādu lasīt un vēl mazāk rakstīt pratēju. Līdz ar to 18. un 19.gs. mijā Vidzemes un Igaunijas zemnieki varētu būt vieni no līderiem starp pārējiem Eiropas zemniekiem izglītībā.

Cieši ar iepriekšējo saistīts **trešais** aspekts – hernhūtieši atstāja dziļu iespaidu uz muzikālās kultūras attīstību. Un te ir jārunā par vairākām lietām. Pirmkārt, ar hernhūtiešiem Vidzemē un visā Latvijā ienāk vairāki mūzikas instrumenti, kas līdz tam bija pazīstami ja nu vienīgi Rīgā, un proti – mūsdienu vijole, kas bija krietni daudzskanīgākā salīdzinājumā ar līdz tam lietoto, kā arī hernhūtiešu tik ļoti mīļie un plaši pielietotie pūšamie instrumenti – taures, trompetes. Otrkārt, brāļu draudze daudz laika veltīja dziedāšanai. Jau Buntebarta vadītajā skolotāju seminārā Valmiermuižā viens no priekšmetiem bija mūzikas stundas, kurās audzēkņiem mācīja notis un dziedāšanu meldiņā. Arī te rezultāti bija necerēti ātri un efektīgi – jau 1742./1743.gada Vidzemes baznīcu vizitācija nonāca pie atzinuma, ka zemnieku dziedātprasme strauji uzlabojusies un viņi dievkalpojuma laikā nevis blāuj, kā to 17.gs. bija konstatējis savā sprediķu grāmatā Georgs Mancelis, bet dzied meldiņā, turklāt spējot pat sagatavot daudz balsīgus dziedājumus. Arī viens no latviešu mūzikas pionieriem Jānis Cimze ir cieši saistīts ar šo kustību, līdzīgi kā Georgs jeb Juris Neikens, kurš lika Dikļos pamatus latviešu kordziedāšanas fenomenam, kuru šodien apbrīno visā pasaulē.

Attiecībā uz dziedāšanu gribas atcerēties kustības kritizētāju visbiežāk kā pārmetumu piesaukto Vidzemes brāļu draudzes it kā negatīvo ietekmi uz folkloru – novados, kur darbojās hernhūtieši, iegūts ļoti maz vai vispār nav iegūts tautas dziesmu. Un tas tā ir, tomēr tam ir arī skaidrojums – hernhūtiešu piedāvātās garīgās dziesmas bija konkurētspējīgas pateicoties gan savai muzikalitātei, gan jo sevišķi sentimentālajiem tekstiem. Turklāt ilgu laiku dainas bija kā protesta elements nemīlētās kristīgās baznīcas dziesmām, bet jaunajos apstākļos nepieciešamība protestēt izzuda.

Ceturtkārt, ar brāļu draudzi ienāk Vidzemē izmaiņas lauku arhitektūrā. Vispirms tie ir saiešanu jeb lūgšanas nami, kuros hernhūtieši noturēja savas sapulces. Pirmais tika būvēts Valmiermuižā, bet kopsummā visā pastāvēšanas laikā tika uzcelti apmēram 150 šādi nami. Kaut arī tie bija ļoti vienkārši, zemnieki tajos tomēr centās ielikt visu savu mīlestību un prasmi strādāt un radīt skaistas lietas. Dažkārt gan šīm celtnēm bija arī komiskas īpatnības, jo katrs gribēja kā palīdzēt tā tapšanā, tāpēc gadījās, ka katrs logs bija savādāks, jo tos bija sarūpējuši vairāki saimnieki. Latvijas arhitektūras vēstures pētnieks R.Legzdīņš sekojoši raksturoja šo parādību: hernhūtiešu saiešanu nami bija „latviešu lauku būvniecības ziedu laiku esence un košums”. Diemžēl šodien Latvijā ir iespējams apskatīt tikai retu saiešanu namu – viens redzams Brīvdabas muzejā, otra ir Riņģu saiešana pie Blomes Smiltenes pusē. Tāpat jāpiemin hernhūtiešu ietekme uz vidzemnieku dzīvojamību – 18.gs. tā vēl bija viena liela telpa, kurā dzīvoja visa saime – gan saimnieks ar ģimeni, gan precētie kalpi, gan neprecētie, gan mazie ganiņi. Tas bija ne tikai antisanitāri, bet arī netikumiski. Kamēr luteriskā baznīca spēja no kanceles tikai vaimanāt par pārkāpumiem tikumībā – agrīniem seksuāliem kontaktiem un ārlaulībā dzimušiem bērniem, kas toreiz bija ļoti smags netikums, brāļu draudze aicināja saimniekus iekārtot sānu kambarus, vispirms šajās atsevišķajās „istabās” izmitinot neprecētās meitas. Drīz parādījās arī sava istaba saimniekam.

Hernhūtiešu savdabīgā laju teoloģija sekmēja arī nākošo – **piekto** pozitīvo aspektu. Brāļu draudzes gandrīz vai fanātiskais aicinājums ikvienam strādāt godīgi un daudz, jo tikai tā var cerēt uz Dieva žēlastību, sekmēja turīga zemnieku slāņa veidošanos. Nenoliedzami pēc dzimtbūšanas atcelšanas tam bija ļoti liela nozīme, jo tikai strādīgi un turīgi zemnieki varēja sekmīgi attīstīt savas saimniecības, tādejādi radot pamatu spēcīgai zemniecībai.

Sestkārt, nedrīkst aizmirst brāļu draudzes iespaidu uz t.s. konversijas kustību 19.gs. 40.gados jeb latviešu zemnieku pāriešanu pareizticībā. Vairākkārt gan izskanējuši apgalvojumi – arī no vēsturniekiem –, ka hernhūtiešu kustība sekmējusi un atbalstījusi pāriešanu. Tomēr ir pierādīts, ka tās loma patiesībā bijusi pretēja – brāļu draudze bija tas spēks, kas stabilizēja stāvokli un atturēja zemniekus no pārsteidzīgā soļa. Tieši hernhūtiskajos apgabalos bija vismazākais pareizticībā pārgājušo skaits, kamēr tajās draudzēs, kur nebija saiešanu, konversijai bija vislabākie rezultāti.

Tāpat varētu runāt arī par citiem aspektiem, kuros izpaudās hernhūtiešu ietekme. Tā dažkārt tiek pieminēta doma, ka paša grāfa Cincendorfa ieviestā mode runāt ļoti maigi un mīļi, bieži lietojot deminutīvus, guvusi atdarināšanu arī Vidzemē, kā dēļ tur vēl vecākās paaudzes cilvēkiem atmiņā ir šāds runas veids ar daudziem vārdiem pamazināmā vai mīlināmā formā.

Svarīgi arī atcerēties, ka gan 18.gs. lielākās zemnieku uzstāšanās, bet jo sevišķi 19.gs. Kauguru nemieri bija cieši saistīti ar šo kustību – galvenie to vadītāji nāca no hernhūtiešu vidus, turklāt par turpmāko rīcību parasti tika spriests hernhūtiešu saiešanu namos.

Tādejādi redzam, ka šī it kā dažreiz vēsturnieku apcerējumos joprojām kā necila deklarētā kustība tomēr ir atstājusi dziļas un paliekošas pēdas Latvijas vēsturē. Bet ar to vēl nav pateikts galvenais – un proti – Vidzemes brāļu draudzes kustība ir sākums latviešu nacionālai atmodai, jo atrisina lietas, bez kurām tā nekad nebūtu iespējama – tā rada pamatus nacionālās inteliģences veidošanai jeb šai „*patriotu grupai*”. Pašā sākumā tie bija zemnieku skolu skolotāji, atsevišķu saiešanu vadītāji, teicēji un tētiņi, bet drīz starp viņiem parādījās arī prasmīgi un talantīgi līderi, mācītāju palīgi, literāti, mācību iestāžu vadītāji. Ja citām nācijām tā nebija problēma, tad latviešiem un igauņiem gan, jo kopš kristianizācijas sākumiem 13.gs. viņi bija dzīvojuši nepilnās nācijas statusā bez savas nacionālās aristokrātijas un inteliģences, intelektuāļiem, bez kuriem nav notikusi neviena atmoda. Un hernhūtiešu kustība likvidē šo iztrūkumu. Tā kā tas notiek samērā īsā laikā, tad to pamats uzskatīt par viena garāka procesa neatņemamu sastāvdaļu.

¹ Volfarte K. Vai Rīga bija latviešu nācijas šūpulis? – Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē. – R., 1999 – 15.lpp.

² Plessner H. Die verspätete Nation. Über die politische Verführbarkeit bürgerlichen Geistes. – Frankfurt/Main, 1974.

³ Volfarte – 15.lpp.

1905. GADA REVOLŪCIJA LATVIJĀ UN PIEKTAIS BAUSLIS

Imants Lancmanis

Rundāles Pils muzejs (Bauskas raj.)

Piektais bauslis skan „Tev nebūs nokaut!” Bībeliskajos laikos, kad ārkārtēja nežēlība pavadīja visu dzīves ritumu, baušļi uzskatāmi ne tik daudz kā reliģijas atribūts, tie bija aicināti sakārtot sabiedrības morālos pamatus. Nogalināšana tātad tika kvalificēta kā pārkāpums, noziegums, grēks. Tāpēc ne mazāk arī visa turpmākā cilvēces attīstība ir varējusi notikt vienīgi ar nežēlīgo katalizatoru palīdzību, pie kuriem piederēja kari un revolūcijas, kurās nokaušana bija neglābjama sastāvdaļa. Tomēr arī šīs galējās izšķiršanās situācijas ne sabiedrību kopumā, ne atsevišķu cilvēku nekad nav atbrīvojušas no nepieciešamības savu rīcību samērot ar piekto bausli, ja ne notikuma laikā, tad vismaz vēsturiskā perspektīvā.

Karš cilvēku iemet afekta stāvoklī, pakļauj pavēlei un liek nogalināt organizētā, šķietami likumīgā veidā. Revolūcijas atšķiras no kariem ar to, ka tās parasti briest miera laika apstākļos, darbojoties ikdienas morāles un ētikas principiem, taču noteiktā brīdī ļauj pārvarēt pakļaušanos pastāvošās iekārtas noteikumiem. Kara apstākļos nogalina kolektīvā griba, bet revolūcija liek katram pieņemt savu lēmumu, kaut arī to lielā mērā iespaido apkārtējās vides virziens, emocionāli saukļi un līdzpilsoņu piemērs. Revolūcijas gaita ir atsevišķu cilvēku centienu summa. Šī summa nosaka vienu vai otru vēstures pavērsienu un parasti tiek analizēta kā politiska parādība. Tomēr revolūcija pēc sava rakstura ir sociālpсихолоģisks process, kam pamatā ir indivīda psiholoģija.

Gustavs Landauers, filozofs sociālists un anarhists, cilvēks, kam jebkuras revolūcijas ideja bija tuva, tāpēc ne mazāk precīzi definējis revolucionāro pavērsienu būtību, par ko viņam nebija daudz ilūziju. Savā 1907. g. publicētajā esejā *Die Revolution* Landauers ievēd topijas jēdzienu, kam pretstata utopiju: „Revolūcija attiecas uz cilvēku kopīgas eksistences kopumu. Tātad ne tikai uz valsti, šķiru attiecībām, reliģiskajiem institūtiem, saimniecisko dzīvi, garīgajiem strāvojumiem un veidojumiem, mākslu un izglītību, bet arī uz visu šo kopīgas eksistences elementu apvienojumu, kad dotajā laika sprīdī atrodas zināmā relatīvā stabilitātes stāvoklī. Kopīgās eksistences vispārējo un visaptverošo parādību kopumu relatīvās stabilitātes stāvoklī mēs saucam par topiju.

Topijas relatīvā stabilitāte pakāpeniski mainās, līdz sasniedz labilā līdzsvara punktu.

Izmaiņas topijas pastāvēšanas drošībā izraisa utopija. Utopija pēc savas būtības nepieder kopīgās eksistences novadam, bet indivīda dzīvei. Zem utopijas mēs saprotam individuālu tieksmju un vienmēr heterogēnu, atsevišķi izkaisītu gribas tendenču kopojumu, kas krīzes brīdī jūsmīga skurbuma formā (*die Form eines begeisterten Rausches*) apvienojas un organizējas par kopīgas eksistences paveidu, kura nolūks ir radīt nevainojami funkcionējošu toopiju, kurā vairs nebūtu ietverts kaitīgums un netaisnība. Tad utopijai seko topija, kura no iepriekšējās topijas atšķiras būtiskos punktos, bet tomēr ir un paliek topija. Par revolūciju mēs saucam laika posmu, kurā vecā topija vairs nepastāv, bet jaunā vēl nav tapusi. Tātad revolūcija ir ceļš no vienas topijas uz otru, no

relatīvas stabilitātes cauri haosam un nemieriem, individuālismam (heroismam un bestialitātei, lielo cilvēku vientulībai un masu atoma nožēlojamai pamestībai) uz citu relatīvo stabilitāti.”

Revolūciju vēsture rāda, ka nežēlība un asinsizliešana ir to nemainīga sastāvdaļa, taču arī nogalināšanai ir savas atbildības pakāpes un piektā baušļa pārkāpšana atkarībā no situācijas un cilvēka individuālās atbildības var tikt traktēta ļoti atšķirīgi. Jo bieži varmācīga nāve uzskatīta par nenovēršamu ļaunumu, ja ne labumu. Tomass Džefersons, ASV neatkarības deklarācijas autors, ir teicis „brīvības koks ik pa laikam jāaplaista ar patriotu un tirānu asinīm; asinis ir brīvības dabiskā augsne”.

Revolūciju klasiskais sauklis vienmēr ir bijis – nost ar tirāniem! Tirāni varēja būt visdažādākie – no Romas imperatoriem līdz vācu baroniem 1905. gadā. Šis sauklis visbiežāk ir patiess un nepieciešams sabiedrības tālākam attīstības posmam. Taču ceļi, kas uz to ved, kā arī līdzekļi tā sasniegšanā gandrīz vienmēr nesuši līdz ne tikai ideālistisku pacēlumu un ticību taisnības uzvarai, bet arī dziļus ētiskos zaudējumus, sabiedrības demoralizēšanos, jauna naida augšanu.

Savukārt motīvi, kas vienu vai otru revolūciju ļauj saukt par attaisnojamu un pareizu vai arī pretēji – par ļaunprātīgu un noraidāmu, ir atšķirīgi. Katrā ziņā, emocionāli sakāpināta taisnīguma izjūta nevar kļūt par pamatu varmācībai un nogalināšanai, un vēsturisko pāridarījumu atminēšanās nav iemesls pārtraukt dzīves normālo evolūciju un nostāties uz slepkavošanas takas, kā to, runājot par jaunākajiem laikiem, izdarījuši gan serbi, gan albāņi. Arī latviešiem 1905. gadā 700 gadu verdzības tēmas pieminēšana bija vājākais no motīviem, spējīgs noderēt tikai emocionālā fona veidošanā. Tas aizsedza pavisam konkrētu nacionālo vai šķirisko naidu, skaudību, sociālā pazemojuma sajūtu, vēlēšanos atbrīvoties no apnikušā līdzšinējā stagnatīvā stāvokļa. Katrā ziņā 1905. gada revolūcijas idejas tādā vai citādā izpratnē atbalstīja latviešu tautas lielāka daļa, ko, Arveda Švābes vārdiem runājot, vadīja „nacionālais instinkts”. Cits jautājums ir šīs revolūcijas konkrētais izpildījums un tās varmācīgā gaita.

Lai revolūcija varētu notikt, ir jāpārkāpj vairākām iekšējām barjerām, kas, Landauera leksiku lietojot, cilvēku notur topijas varā. Gandrīz vienmēr ir vajadzīgs kāds provokatīvs pavērsiens, kas liek eksplodēt cilvēkā vai sabiedrībā kopumā uzkrātajam pretestības lādiņam. Vairumā gadījumu motivētajā, nepieciešamajā cīņā pirmā fāze ir divu pušu pretstāvēšana, pozīciju cīņa, kurā pirmo gājieni parasti izdara varas puse. 1905. gadā šis pirmais solis bija demonstrāciju apšaušana gan Sanktpēterburgā, gan Rīgā, kad pirmie asinis izlēja varas pārstāvji. Tā tas bijis gandrīz vienmēr, jo varas represīvajam aparātam iespējams balstīties uz pastāvošās iekārtas likumiem. Indivīds vai indivīdu grupa, ko saucam par revolucionāriem, paceļ ieroci tad, kad nākas to darīt aizstāvēšanās nolūkā vai, lai novērstu kādu paredzamu lielāku ļaunumu vai realizējot savu rīcības programmu, kurā noteiktā brīdī ietilpst situācijas saasināšana un uzbrukums.

Šāda aptuvena definīcija piemērojama tiem gadījumiem, ko var lietot ideālu vadītas un morāles kritērijus nezaudējušas personības rīcības vērtēšanā. Tomēr agri vai vēlu notikumos iesaistās revolūciju neiztrūkstošie pavadoņi, atsevišķu cilvēku vai pūļa asiņainie izlēcieni, kas rāda sadistu kārtējo uznākšanu uz skatuves. Revolūcija pieder pie jomām, kurās Zigmundam Freidam daudz kas sakāms.

Revolūcijas vienmēr nes līdž upurus, tomēr ir kāds kritērijs, kas ievēd robežšķirtni nogalināšanas loģikā un cēlonībā. Gandrīz visas revolūcijas ir aptraipījuši Linča tiesa. Lielās Franču revolūcijas sākums 1789. gada 14. jūlijā ir zaudējis daļu no sava cildenuma ar to, ka šajā datumā ne tikai ieņēma Bastiliju. Tajā pat dienā patrioti soļoja pa Parīzi, nesot uz pīķa uzdurtu cietokšņa komandanta Žurdāna de Lonē nogrieztu galvu, tā iezīmējot turpmākā revolucionārā terora sākumu. Linčošana saistās ne ar revolucionāru darbību vai vispār jebkādu apzinīgu rīcību, bet ar pūli, kas nogalina masveida pārņemības formā un gūst spēku, skatoties viens uz otru. Tā ir psiholoģiskā apskurbuma lavīna, kas notikumā iesaistītajiem cilvēkiem liek sevi uzskatīt par taisnīga naida vai atriebes ieroci. Viena no mazvērtības kompleksa izpausmēm ir agresivitāte, kas kopā ar masu psihozi un zemapziņas tieksmi nogalināt vai vismaz redzēt varmācīgu nāvi, noved pie Linča tiesas prakses, kas pastāvējusi jau sen, iekams tai piedēvēja amerikāņu tiesneša uzvārdu. Mūsdienās šo tieksmi zemapziņas kanalizācijā daļēji izvada neskaitāmās šausmu un varmācības filmas, kas ļauj virtuāli izdzīvot to, ko vairs nevar atļauties dzīvēt. Tomēr jāatceras, ka ASV pēdējā linčošana notika vēl 1981. gadā. Sūzana Zontaga savā grāmatā „Regarding the Pain of Others” (2003) ir precīzi analizējusi vardarbības tēla lomu mūsdienu sabiedrības psiholoģijā, atgādinot, kāda loma ir katra cilvēka personīgajai attieksmei pret varmācības un ciešanu tēmu, kas nedrīkst būt ne vienaldzīgas vēstures grāmatas daļa, ne arī kļūt par „lūriķa” tīksmināšanās avotu.

Godījumā, ja revolūcija nav uzvarējusi, iepriekš izlietās asinis savukārt izraisa jo nežēlīgāku atriebību no varas puses. Tad noslēgumā nāk partizāņu cīņas fāze, kur nogalināšana notiek pēc atriebības un terorisma principiem.

1905. gada revolūcija Latvijā pieder pie šādiem klasiskiem apspiesto revolūciju piemēriem. Visi augšminētie notikumi iegūst diametrāli pretēju skaidrojumu atkarībā no pieslēšanās vienas vai otras puses viedoklim. Cenšoties pietuvoties izpratnei par 1905. gada notikumiem Latvijā, jāsecina, ka jebkāds konsenss, jebkāda divu pušu redzējuma saskaņošana un vienlaicīga izprašana ir neiespējama. Var vienīgi pēc kārtas nostāties uz vienas un otras platformas un vai nu pārdzīvot vecās pasaules sagraušanu, vācu muižnieku un mācītāju nogalināšanu, piļu dedzināšanu, vai arī degt naidā pret soda ekspedīciju sadismu, fonā jūtot „700 verdzības gadsimtus” un Raiņa vai Akuratera cildenos tēlus, revolūciju kopumā uztverot kā asiņaini romantisku drāmu.

Šajā tribīnē varētu stāvēt trīs cilvēki un visi runāt par vienu un to pašu – par revolūciju. Tās dalībnieks, kaismīgs cīnītājs varētu teikt šādus vārdus, kas bija rakstīti Latvijas sociāldemokrātu partijas centrālās komitejas proklamācijā, kas tika izlaista sakarā ar laukstrādnieku streika organizēšanu 1905. gada jūlijā: „Biedri! Cīņa tagad pieteikta uz dzīvību un nāvi pret visiem plēsoņām un varmākām. Cara valdība ar policiju un zaldātiem notur darba ļaudis verdzībā, trūkumā un gara tumsībā, kamēr muižniekiem un bagātniekiem ļauj visas tiesības un visus labumus valstī. Lai neaizmirstam, ka Baltijas muižnieki vienmēr ir bijuši un ir vēl tagad visuzticamākie cara bendes kalpi. Lai neaizmirstam, ka šis laupītāju dzimums gadu simteņiem plēsis un verdzinājis mūsu tēvus un tēvu tēvus un arī verdzina mūs. Lai prasām no tiem tagad atmaksu! ..visu – kā lauku, tā pilsētu strādnieku cīņas gala mērķis ir – sociālisms. Tā ir tāda ražošanas iekārta, kur zeme, meži, dzelzceļi utt. nepiederēs vairs nelielai kungu saujiņai, pāries visas tautas īpašumā. Tad cilvēks vairs nekalpinās un neizsūks līdzcilvēku. .. Biedri! Droši uz priekšu

uzsāktā cīņā! Stāvēsim kā vīri – visi par vienu, viens par visiem! Vienprātīgi un stipri, lai stājam ap savu sarkano cīņas karogu! Nost ar kungiem un izsūcējiem! Nost ar cara patvaldību! Lai dzīvo tautas brīvvalsts! Lai dzīvo sociālisms”.

Taču Latvijas sociāldemokrātiskās partijas dažādu nodaļu lapiņas rāda ne tikai abstraktus politiskus lozungus, tās satur arī vadlīnijas revolucionārajam teroram. Vēl nebija parādījušās soda ekspedīcijas, bet 1905. gada 1. oktobrī LSDSP Liepājas komiteja uzsaukumā jau aicināja: „mūsu svētākais pienākums – izlietot visus savus spēkus pret patvaldības kalpiem: muižniekiem, policistiem, žandarmi, komisāriem utt. Tos mums nebūs žēlot, bet iznīcināt!

1905. gada 21. novembrī LSDSP Jelgavas komiteja lapiņa aicināja „... lai katrs gorodovojs, spiegs, pristavs un gubernators kļūst par mūsu ložu un akmeņu upuri. Mums jāiznīcina, jānoslauka no zemes virsas šie briesmoņi!”, bet mēnesi vēlāk tā pati komiteja lapiņā „Pie ieročiem”, kuras apakšnosaukums ir „Obligātoriski nosacījumi Kurzemes iedzīvotājiem”, kā vienu no šiem nosacījumiem min: „...visus revolūcijas nodevējus sist nost kā trakus suņus!”

Pieminot konkrētus varas pārstāvjus, tiesnesi Konradi un mācītāju Zēzemani, paziņots: „Šo cilvēku novākšana nav tikai terora akts. Nē, mēs negribam tikai iebiedēt, bet gan iznīcināt visu šo dzimumu. Viņiem jākrīt no apvienotās tautas rokas. No katra krūma, no katra grāvja jānāk atriebīgajai lodei, mēs gribam tos iznīcināt ar Linča tiesas palīdzību. Tie neiederas jaunajā politiskajā sabiedrībā, tāpēc, jo mazāk tādu cilvēku paliek pāri, jo vieglāk būs organizēt jauno sabiedrisko kārtību.”

Dāvids Beika, kurš labi iemiesoja „atriebīgās lodes” ideju, savā 1937. gadā Maskavā iznākušajā grāmatā „Mežabrāļu gads” to apvienoja ar tālaika padomju ideoloģiskajām klišejām. Beika kļuvis par simbolu revolūcijas terorismam, un viņa histēriski jūsmīgais Remtes pils nodedzināšanas apraksts var kalpot kā paraugs retoriskajam naidam, ar kādu tika apveltīti muižu dedzināšanas rituāli.

Arī Rainis dzejolī „Kalpu manta” rakstīja:

„Kas man ir iekš manas dzimtenes?

Ne vārpiņas manas, ne zālītes –

Mans ir tik dzimtenes mūžīgais vairs,

Mans ir viņas mūžam kvēlošais naid –

Bet viens ir, kas man pieder gan,

Tā atriebšana, tā pieder man!”

Revolūcijas līdzšinējie vērtētāji, piemēram, sociāldemokrāts Pēteris Birkerts 20. gadsimta 20. gados, negribēja redzēt revolūcijas izlietās asinis to kopumā: Birkerts runā tikai par soda ekspedīcijas upuriem. Viņa dati ir ticami un tie ir briesmīgi, taču patētiski deklamatoriskais tonis viņa jūsmas un naida izpausmēm piešķir propagandas materiāla raksturu, beigās liekot apšaubīt ziņu dokumentāro patiesīgumu.

Grūti izmantojamas tās revolūcijas dalībnieku atmiņas, kas tika savāktas laikā pēc Otrā pasaules kara. Tie tikai daļēji ir memuāri, tā bieži ir politizēta beletristika, kur

darbojošās personas no reakcionārās nometnes tiek pakļautas iztēles apstrādei, ievēdot nenotikušus notikumus un neeksistējošas personas. Piemēram, Žanis Vite atmiņu grāmatā „Rītausmā” (1956) vēstījumā par soda ekspedīcijas briesmu darbiem Lielaucē muižā notikumu dramatizēšanai iesaistījis īpaši atbaidošu personāžu – jauniņo grāfu Ivanu fon der Pāleni (dramaturģiski atbilstošs baronēna Volfa tēlam Andreja Upīša „Ziemeļu vējā”), kurš patiesībā bija miris jau 1904. gada sākumā 34 gadu vecumā.

Revolucionārā naida platforma bija balstīta uz abstraktas šķiru cīņas idejas, kas izslēdza konkrēto cilvēku, atsevišķa indivīda labās vai sliktās īpašības. Visi muižnieki, mācītāji, vācieši kopumā, tāpat kā cara valdības administrācijas pārstāvji un militārpersonas tika uztvertas kā naidīga masa, bez cilvēku dzimuma pazīmēm. Šīs naidīgās masas pilnīga garīgā nepieņemšana ļāva viegli nonākt pie iznīcināšanas fāzes.

Ne mazāk neiecietīga bija pretējā puse. Astafs fon Tranzē–Rozeneks, Vidzemes bruņniecības notārs, sašutumā par kādu latviešu avīzes „Balss” publikāciju 1907. gadā, retrospektīvi savelkot kopā vācietības vērtējumu par aizgājušo revolūciju, rakstīja: „Milzīgu vērtību iznīcināšana, simtiem kungu māju nodedzināšana, neskaitāmu vīriešu un sieviešu glēva nogalināšana, gūstekņu zvērīga spīdzināšana, nogalināto sakropļošana, kapu apgānīšana, dievnamu profanēšana, nežēlīga apiešanās ar mācītājiem, īsi sakot, visus šos latviešu revolūcijas briesmu darbus šī netīrā lapa apzīmē par dažu laukstrādnieku vēlēšanos „uzlabot savu patiesi grūto dzīvi”. Un, kad vācu lauksaimnieki meklē strādniekus, ar kuriem būtu pasargāti no vēlēšanās tik dīvainā veidā uzlabot savu dzīvi [ar to domāta Karla fon Manteifela un citu muižu īpašnieku uzsāktā vācu kolonistu ieviešana no Volīnijas. I.L.], tad „Balss” draud, ka latviešiem pietrūkst pacietības. Šajā domu gājienā ir ielikta pilnīgi patoloģiska jēga. Un tikai psihiski slimai tautai var šādu garīgo barību nesodīti celt priekšā”.

Fon Tranzē–Rozeneks Vidzemes bruņniecības uzdevumā sastādīja nevainojamu revolūcijas pārskatu, diagrammas un statistiku ieskaitot. Taču viņš rūpīgi uzskaita tikai revolucionāru noziegumus, viņa grāmata apstājas pie soda ekspedīciju sliekšņa un tās piemin vienīgi kā faktu. *Die Pazifikation des Landes* ir viņa lietotā formula soda ekspedīciju darbībai (*pacificatio* bija termins, ko jau Jūlijs Cēzars lietojis savā ziņojumā Romas senātam par tautu apspiešanu Gallijā). Šī tēma viņam neeksistē kā morāla kategorija, izsverot pārkāpuma un soda samērīgumu Fon Tranzē–Rozenekam pietrūkst augstsirdības saviem pretiniekiem piešķirt jebkādu ideālisma devu, kaut vai niecīgākos nopelnus; pat Krišjāņa Boča neapšaubāmi spoži izveidoto un disciplinēto Rūjienas miliciju viņš tēlo kā zemisku glēvuļu bandu, kuras vadonis sēž zagatā zirgā.

Trešais runātājs par 1905. gada revolūciju varētu būt mācītājs, un tieši no viņa būtu iespējams gaidīt visizsvērtākos vārdus, vishumānāko skatījumu. Taču diemžēl maz bija to draudzes ganu, kas sevi neatsedza kā šausmīgus savas kārtas pārstāvjus un pastāvošās varas bezierunu atbalstītājus. Nikolaja II portreta sagriešana viņiem likās kaut kas briesmīgs, bet draudzes aizdomīga kāšanās baznīcā brīdī, kad tiek aizlūgts par ķeizaru – smags pārkāpums. Mācītāji aizmirsa kristīgo žēlsirdību, piedošanu un tuvākā mīlestību, nepieciešamību cīnīties par ikkatra cilvēka dzīvību, neatkarīgi no tā politiskās pārliecības: vairumā gadījumu mācītāji revolūcijā redzēja tikai noziegumu, bet sekojošo reakciju vērtēja kā taisnīgu sodu. Mācītājiem 1907. gadā bija jāsniedz ziņojumi par revolūcijas notikumiem savās draudzēs. Šie dokumenti ir skumja liecība par sava amata un savas

misijas pilnīgu neizpratni. Neticami lasīt Valtaiķu mācītāja fon Gavela ziņojumā: „... soda ekspedīcijas nošāva pavisam 24 draudzes locekļus un nodedzināja 8 mājas. Bez šiem 24 kādā dienā turpat baznīcai līdzās tika nošauti 32 ārnovadnieki, kuru līķi pa daļai arī vēl svētdienā bija palikuši turpat guļam. Šīs stingrās rīcības iespaids bez šaubām bija paliekošs un labs.”

Citos gadījumos viņu reakcija ir deklamātoriski virspusīga. Puzes mācītājs Heinrichsens pēc revolūcijas apspiešanas rakstīja: „Ak nabaga draudze, kaut jel tu būtu ko mācījusies un patiesi nožēlotu notikušo. Tad tu tiksi glābta no Tā, kas savu roku pie krusta pēc tevis sirsnīgā mīlestībā ir izstiepis. Tagad ir ārējs klusums, bet tikai ārējs, un diezin vai pat ārējs. Kad reiz sitīs tā atgriešanās stunda! Daudzi, daudzi stāv apzinīgi uz samaitāšanas ceļiem un es jūs arī nevaru vairs vest pie pestītāja, jo jūs to negribat.”

Andrievs Niedra bija viens no tiem nedaudzajiem, kurš ne tikai kā mācītājs, bet arī kā cilvēku un sabiedrības pazinējs spēja izteikt objektīvas atziņas un ieraudzīt mērenības iespēju. Bet viņam bija lemts visu teikt un darīt nelaikā un nevietā. Viņa raksti sastapa tikai nievājumu, karikatūrās viņš tika attēlots kā baronu līdzskrējējs. Tomēr Niedra pareizi saskatījis to, ko revolūcijas vadoņiem varēja pārmest jau *a priori*, ārpus viņu ideju analīzes. Tie ir neizpildāmi solījumi katram un visiem, tas, ko mēs šodien dēvējam par populismu: „Bet tas ir tas netīrais un neglītais pie šiem vadoņiem, ka viņi katram apsola to, pēc kā viņš ilgojas, katram viņi sola atvieglināt taisni viņa grūtumus. Ar kalpu viņi ir kalpa aizstāvji, ar saimnieku – saimnieka aizstāvji, ar amatniekiem – amatnieka aizstāvji, ar ticīgo – baznīcas aizstāvji, ar tautības mīlētāju – tautības aizstāvji ... Visiem esot tikai viens ienaidnieks, viens apspiedējs – valdība! Kad tā būšot iznīcināta, tad visiem būšot labi. Te ir tas netīrums viņu līdzekļos: viņi apsola visu reizē – dienu un nakti. Viņi apsola to, ko paši par nepareizu tura, viņi liekuļo ticību un tautību tur, kur paši to nesajūt, viņi runā citu un turpat paši dara otrādi. Maldīties cilvēks var savā dedzībā un pie tam palikt cienījams. Bet maldināt citus ar aukstām asinīm, maldināt uz brāļu karu, uz asins izliešanu, tas ir necilvēcīgi!”

Interesanti, ka Astafs fon Tranzē –Rozeneks tieši Niedras rakstam „Zemnieku kustība Vidzemē un Kurzemē” veltījis asus uzbrukumus par revolūcijas iemeslu saskatīšanu internacionālās sociāldemokrātijas propagandā un vāciešu iedibinātajās agrārējās attiecībās laukos.

Atgriežoties pie jautājuma par 1905. gada revolūcijas pieredzi saistībā ar piekto bausli, jāsecina par ārkārtēju nežēlības pakāpi abu pretstāvošo pušu rīcībā. Tas attiecas tikpat labi uz revolūcijas sākuma posmu, kā uz soda ekspedīciju darbību un mežabrāļu terorismu. Nežēlība iezīmēja cīņas lauku, bet vēl lielākā mērā linčošanu, kas nāca gan no revolucionāru, gan vēl daudz lielākā mērā no soda ekspedīciju puses. Tomēr atšķirībā no mums plaši zināmajiem soda ekspedīciju briesmu darbiem, revolucionāru veiktās slepkavības tikušas noklusētas. Izskaidrojums tam nav jāmeklē freidismā, tam pietiek ar politiski ideoloģisku ieinteresētību.

Lai saprastu cēloņu un seku virknes, vienmēr ir jāuzstāda jautājums – kurš nokāva pirmais? Kurš pirmais meta biblisko akmeni? Šis vendetas princips jo bieži ir ilgstošs process, kura izraisītājs grimst vēstures tumsā. Un tomēr tas ir ļoti svarīgs. 1905. gada revolūcijas hronika ļauj izsekot tam, kā pretstāvēšana 1905. gada pirmajā pusē, kad asins

izliešana no atsevišķiem pretstāvēšanas, apšaudes, provokāciju gadījumiem pārauga apzinātā, programmātiskā nogalināšanā.

Pirmie šāvieni uz ielas, sagatavoti, aprēķināti, bez afekta stāvokļa izraisītas nejaušības, izskanēja jau jūnijā un augustā; šāvēji bija revolucionāri. Upuri bija arī strādnieku un zemnieku pusē, krītot no aizdomu pilnu un naidīgu kareivju vai žandarmu lodēm. Tomēr kritiskā masa tika sasniegta 1905. gada 17. novembrī, kad kaujinieki Rīgā nošāva ierēdņi fon Hiršheitu un Kabiles muižā pārvaldnieku baronu fon Mēršeitu – Hillezēmu. Var tikai minēt, vai šo sinhronismu izraisīja sagādīšanās, planētu stāvoklis vai tas bija plānots revolucionārā terora sākums. Jau iepriekšējā naktī no 16. uz 17. novembri Cēsaines pilī revolucionāri bija nogalinājuši muižas pilnvaroto Adalbertu fon Aderkasu un viņa brāli. Patiesībā jau tajā naktī un nevis 2003. gada decembrī bija jāliesmo mūsu tagad tik mīļajai un apraudātajai Cēsaines pilij, taču pēc tam, kad abi fon Aderkasi bija nošauti, bez daudzām lodēm saņēmuši arī naža dūrienus un jau miruši sisti ar mietu, doma par pils dedzināšanu tika aizmirsta.

Šis brūču uzskaitījums nav veikts tādēļ, lai Astafa fon Tranzē–Rozeneka manierē uzskaitītu revolucionāru briesmu darbus, bet lai mēģināt saprast nežēlības mehānismu un censtos noskaidrot revolūcijas atplūdu necilvēcīgā pretsitiena iemeslus.

Šis asiņainais pretsitiens savukārt noteica vēl dziļāku sociālpolitisko pretrunu veidošanos un saasināja nacionālo pretstāvēšanu starp latviešiem un vāciešiem, kas robežojās ar ksenofobiju, līdz padomju okupācija un „baigais gads” nāca ar latviešu tautas nacionālā pretstāvētāja tēla nomaiņu.

Soda ekspedīcijas savu darbību sāka pēc tam, kad 1905. gada 29. novembrī Pēterburgā Kara un Iekšlietu ministrija kopīgi pieņēma lēmumu par revolūcijas enerģisku apspiešanu, precizējot, ka propagandisti, kaujinieki un muižu dedzinātāji nošaujami bez vilcināšanās. Soda ekspedīciju pirmā fāze bija nemainīga – lauku kara tiesu aizsegā vai pat bez tām notika revolucionāru linčošana, kas jo bieži skāra nevainīgus cilvēkus. Mazāk var pārmest tiem garajiem tiesas procesiem, kas turpinājās vēl 1908. gadā un, kaut gan arī tad tika iznesti 595 nāves spriedumi, tas notika pietiekoši objektīvas jurisprudences ietvaros. Soda ekspedīciju upuru skaits ir mainīgs dažādos izdevumos, paliekot pie lielākā skaitļa varianta, tika nogalināti 2041 cilvēks.

Pirmais soda ekspedīciju posms ļāva pilnā mērā uzplaukt gan kolektīvajam, gan individuālajam sadismam. Krievijas armijas dragūni un jo vairāk kazaki bija piemēroti, lai sodītu tos, ko patiesi uzskatīja par impērijas un arī saviem personiskajiem ienaidniekiem. Dragūnu apšaušana Tukumā 1905. gada 1. decembrī, kas notika kā revolucionāru sarīkotas sportiskas medības, tam sekojošā niknuma izgāšana uz dragūnu līķiem nevarēja palikt bez iespaida uz armijas rīcību, kad tai jau dienu vēlāk tika dota iespēja atriebties: 20 dragūnu upuriem pretī varēja likt 60 nogalinātos nevainīgos Jauntukuma iedzīvotājus. Tam sekoja revolucionāru vai par tādiem uzskatīto cilvēku mocīšana un nogalināšana Durbes pilī pie Tukuma, kopumā radot apmēram 90 upurus, kas kļuva par sava veida simbolisku notikumu revolūcijas apspiešanas hronikā.

Ir vēl kāda freidiska zemapziņas joma, kurā parasti nevēlas nolaisties. Tas ir sadisms ar seksuālu nokrāsu, kas kara vai revolūciju apstākļos parasti uzplaukst armijas atmosfērā. Armijas dzīvē pietiek ar pavisam nelielu seksuālsadisma procentu virsnieku

vai kareivju vidū, lai varētu notikt tās plašās civiliedzīvotāju slepkavošanas, kuras var apzīmēt par kareivju sportu un kam klasiskais piemērs ir Austroungārijas armijas sarīkto masveidīgie nāves sodi Galicijā un Serbijā Pirmā pasaules kara laikā. Šo austroungāru militāristu pasākumu vidū iecienītākā bija pakāršana. Arī soda ekspedīcijas Latvijā piekopa pakāršanu kā nāves veidu, kam vajadzēja iezīmēt upura īpašu pazemošanu. Tā bija sava veida izklaides forma, un šī soda izvēlē izšķiroša loma bija vietējiem muižniekiem vai administratīvās varas nesējiem.

Aizputes pilsētas galvas Grota znots, dragūnu poručīks F. Semjonovs palicis 1905. gada revolūcijas vēsturē kā viena no melnajām personībām ar simbola raksturu. Lai arī viņš nevarēs pretendēt uz tādu ievērību kā leģendārā ASV armijas kareive Lindija Inglanda, kura kopā ar Abu Graibas notikumiem uz visiem laikiem iegājusi cilvēces tikumu vēsturē, katrā ziņā Semjonova rīcība rādīja tipiskas galējā sadisma pazīmes. Viņš ne tikai personīgi nošāva vairākus revolūcijā iesaistītos zemniekus, bet arī iešāva galvā pakārtajam Kazdangas pienotavas vadītājam Juhanam Klopam, ko pavēlēja izdarīt arī ar pakārto Lažas skolotāju Juri Zingbergu. Šajos notikumos bēdīga loma vēl bija Vecpils muižas īpašnieka dēlam grāfam Edgaram fon Keizerlingam, tā dodot iespēju izvērst tēmu par muižnieku senseno nežēlību un rodot turpinājumu zemnieku folkloriski teiksmainajiem priekšstatiem par muižu moku pagrabiem.

Īpaši Kazdangas muižas īpašnieks barons Karls fon Manteifels ir kļuvis par vēstures ikonu, latviešu nīdēja simbolu, taču viņa liktenis atspoguļoja iekšējo traģēdiju, ko nācās pārdzīvot tiem liberālajiem muižniekiem, kuri bija iedomājušies spēt atrast kopīgu valodu ar latviešiem un domājās darījuši tiem labu. Pēc Kazdangas pils nodedzināšanas un atziņas, ka „... gandrīz visi latvieši bija mani nodevuši, arī no maniem īpašajiem draugiem, zemnieku saimniecību īpašniekiem, vienīgi daži bija turējušies nomaļus, taču par mani nebija iestāties pilnīgi neviens...”, fon Manteifels uzsāka latviešu zemnieku izspiešanas politiku, cerot no Krievijas atvestajos vācu kolonistos atrast atbalstu pret naidīgo latviešu vidi. Karls fon Manteifels savā 1941. gadā iznākušajā grāmatā *Meine Siedlungsarbeit in Kurland* rakstīja, ka Kurzemes bruņniecības vadītājs firsts Georgs Līvens „...pārliecinoši mums apriņķu maršaliem izskaidroja, ka nav jāaizmirst, ka mums ar latviešiem kopā būs jādzīvo vēl gadsimtiem ilgi un līdz ar to mēs nedrīkstam palielināt bezdibeni starp viņiem un mums, piedaloties neizbēgamajos soda pasākumos.” Manteifels tomēr raksta, ka tas bijis nepieciešams, „... ņemot vērā latviešu veiklību uz aizdomu sēšanu un apmelošanu, kam lētticīgie krievi viegli krita par upuri, kā rezultātā tieši muižu īpašniekiem uzticīgie saimnieki tika uzrādīti par dumpiniekiem un zaldāti tos arestēja, lai nošautu”.

Kaut gan tieši Kazdangā un apkārtnē ap to tika izpildīta virkne sevišķi smagu nāves sodu, grūti pateikt, vai fon Manteifels bijis to organizētājs, taču to apgalvo viņa ilggadīgais favorīts, „Jurīšu” māju saimnieks Uldriķis Priednieks, kura atmiņas publicētas Latvijas Vēstures institūta žurnāla 2005. gada 2. numurā.

Gluži mitoloģisku raksturu ieguvuši soda ekspedīciju plaši piekoptie miesas sodi. Zigmunds Freids to droši vien atvedinātu uz sadomazohistiskiem zemapziņas slāņiem. Kazaki, speciāli izkultivēta drosmīgu un nežēlīgu karotāju šķira, bija kā radīti, lai ne tikai mocītu un nogalinātu savu upuri, bet lai to darītu ar baudu. Soda ekspedīciju izpildītāji kazaki paši labi zināja, kas ir pēriens, jo tas piederēja pie viņu tradicionālajiem

disciplinārajiem sodiem, ko pat mūsdienās vēl pielieto dažās kazaku kopienās. Tādējādi viņiem Latvijā bija dota freidiskā kompensācijas iespēja.

Savukārt tālaika Latvijas vidē pēriens tika uztverts kā dzimtbūšanas atgriešanās, kā turpinājums „700 verdzības gadiem”. Latviešu zemnieku pēršana ilgajā dzimtbūšanas periodā kopumā bija ieguvusi simbola raksturu, tās loma latviešu tautas apziņā tikusi mitoloģizēta, neņemot vērā apsvērumus, ka miesas sods nebūt nav tikai latviešu mocīšanai izdomāta sadistiska izrēķināšanās forma, ka sods reizēm varētu būt bijis arī pelnīts un tolaik atrodams pilnīgi visās zemēs un tautās, kā ikdienas parādība feodālisma laikmeta sodu sistēmas ietvaros.

Soda ekspedīciju nežēlīgajam teroram sekoja ne mazāk nežēlīgais partizāņu terorisms. Pirmais izskaidro otro, taču to neattaisno. Tāpat kā Lielo Franču revolūciju nedaiļoja galantērijas izstrādājumu izgatavošana no giljotinēto revolūcijas upuru ādas vai pastaigāšanās pa Parīzes ielām ar princeses de Lamballas galvu, aptinoties ar viņas zarnām, nav attaisnojuma arī tam, ka mežabrāļi 19. augustā mājas durvīs nošāva Rīgas apgabala prāvestu Ludvigu Cimmermani un viņa sievu vai 29. novembrī pie rakstāmgalda nogalināja Doles mācītāju Vilhelmu Taurīti. Revolūcijas noslēguma fāzi ir aptumšojusi mežabrāļu aukstasinīgā izrēķināšanās ar cilvēkiem, kas tika uzskatīti par revolūcijas ienaidniekiem: 1906. gadā mežabrāļi nošāva 74 latviešu zemniekus. Vienīgi Ļeņins savā parastajā auksti dogmatiskajā pašpārliecinātībā 1906. gada 13. oktobrī rakstīja par šo jautājumu „...nosaukt par anarhismu, blankismu, terorismu šo latviešu sociāldemokrātu darbību neviens neuzdrošināsies. Bet kāpēc ne? Tāpēc, ka šie skaidri redzamas jaunas cīņas formas sakars ar sacelšanos, kas notika decembrī un kura no jauna nobriest.” Viņam piebalsoja arī Pēteris Stučka.

LSDSP savā vairākumā toties redzēja, ka mežabrāļu veiktais terors var tikai kaitēt revolūcijas tēlam un 1906. gada gaitā pakāpeniski virzījās uz partizānu cīņas pārtraukšanu, līdz 21. augustā pieņēma par to īpašu lēmumu. Jo vairāk tas bija skaidrs pilsoniskajā sabiedrībā, kurā savukārt pārāk egoistiski ieskanējās vēlēšanās redzēt mieru un kārtību, bet strupceļā iedzītos mežabrāļus ātrāk novākt no skatuves. Rūdolfa Blaumaņa rediģētā avīze „Latvija” 1906. gada 3. janvārī rādīja glēva servilisma vai galējas dezinformētības piemēru, rakstot: „Nekur karaspēks Latvijā nav rīkojies pret mierīgiem, nevainīgiem iedzīvotājiem, kā to zināmas lapas vienā kladzināšanā kladzina. Līdz šim, cik zināms, karaspēka upuri ir tikai revolucionāri – aģitatori un viņu aizstāvji un slēpēji..”.

Turpinot Landauera uzstādījumu, var jautāt, kādai, izejot no mūsu pašreizējās topijas, jābūt mūsu attieksmei pret 1905. gada revolūciju un citiem līdzīgiem satricinājumiem. No vienas puses, revolūcija kā nenovēršama realitāte, tam pretī revolūcija kā izvērtējama morāli ētiska problēma. Vai mums ir tiesība apskatīt 1905. gadu tikai no politiski ideoloģiska izdevīguma viedokļa? Ciktāl iespējams un ciktāl drīkst identificēt sevi ar revolucionāru (teorētiski – arī ar tās pretinieku), vai mūsu laika pozīcijai nav jābūt objektīvākai un distancētākai?

1905. gada revolūcijas vērtējumu sarežģī tie daudzie ideoloģiskie uzslāņojumi, kuri to pavadīja jau no sākuma. Viens no tiem ir revolūcijas sociāldemokrātiskais fons. Viņi bija revolūcijas ideologi, viņi arī vienmēr centušies pārņemt tās mantojumu. Raiņa vārds

ir bijusi kā garantija revolūcijas ideju tīrībai, pie kam Rainis vienmēr ticis izcelts, toties par Stučku tagad runā pavisam klusu. No ideju viedokļa revolūcija noderējusi visu nokrāsu kreisajiem. Nevar aizmirstot arī to, ka, kaut pastarpinātā veidā, 1905. gada revolūcijas ideologs bija Ļeņins. Viņš no 1905. gada vēlāk atvasināja 1917. gada oktobri, mēs no 1905. gada veidojam tiešu tiltu uz 1918. gada novembri.

1905. gada revolūciju ir ļoti ērti apskatīt vienīgi no latviešu tautas interešu viedokļa, uzsverot to, kas saliedēja nacionālo izjūtu un tā vai citādi sagatavoja neatkarīgas valsts ideju. Taču revolūcijas norises viena daļa tiek paslēpta, kļūst par tabu, un tās morālās atbildības slogu neviens negrib uzņemties. Tas ir raksturīgi visu revolūciju mantiniekiem, visas nācijas iemācījušās sadzīvot ar to, kas patiesībā bija dziļa trauma. Latviešiem it īpaši piemīt tieksme mitoloģizēt notikumus, dzīvot abstrakcijās. Pie tā ir pieradinājusi gadsimtu ilgā apspiestība, kas mācīja piekopt intravertu gara dzīvi, rast atspaidu iztēles ainās, dainu pacilājošā filozofiskumā, iztēloties labo un sevī apspiest nepatīkamo. Šķiet, ka Freidam latviskā mentalitātē būtu varējusi būt sevišķi dziļas analīzes materiāls.

Latviešu strēlnieku epepeja, 1918. – 1920. g. brīvības cīņas, kad Latvijas jaunā armija sevi neaptraipīja ar tiem sadistiskajiem noziegumiem, kas bijuši neizbēgami visu karu vēsturē, bet jo īpaši 1990.-1991. gada nevardarbīgā pretstāvēšana ir patiesi cildenas, morāli augstas parādības, ar kurām Latvija var lepoties. Taču aiz tām aizslēpjas citas. 1905. gada revolūcija nepieder pie šādām tīrām, cēlām lietām.

Jānis Krēsliņš 2005. gada 8. janvārī „Dienā” publicēja eseju ar nosaukumu „Nav augsta tā ideja, kas nepazīst cilvēka žēluma”. Citējot rakstnieku Pēteri Ērmani, kurš savukārt bija pārfrazējis Raiņa rindas „Un zini – augstākā ideja, Tā nepazīst cilvēka žēluma”, Krēsliņš izteica ļoti atturīgu un dialektiski izsvērtu 1905. gada revolūcijas vērtējumu, kas daudziem likās gluži vai nepiedienīgs vispārējā gaisotnē saskatīt vienīgi revolūcijas guvumus nacionālajai idejai.

Ir vēl citas 20. gadsimta Latvijas vēstures parādības, kuras freidiskais zemapziņas princips licis aizmirst un neredzēt, kaut vai tā būtu 1920. gada agrārā reforma, kuras sadzīviskais un sociālpsiholoģiskais fons palicis apslēpts, neradot ne brāļus Kaudzītšus, ne arī analītiskus vēsturnieku pētījumus. Vēl vairāk to var teikt par visu mūsu acu priekšā notikušo privatizāciju – prihvatizāciju, valsts nozagšanas pirmo fāzi 90. gadu sākumā. Jebkuri lieli satricinājumi tautu vēsturē nes līdzī traumas, taču nācija var lepoties ar savu vēsturi un tās darbiem tikai tad, ja vēstures procesu uzņem un analizē ar pašcieņas pilnu objektivitāti, arī gadījumā, ja ne viss un vienmēr ir atbildis augstākajiem ētikas un humānisma paraugiem.

REVOLŪCIJA, REAKCIJA UN VARDARBĪBA FILOZOFISKĀ SKATĪJUMĀ

Raivis Bičevskis, Dr. phil.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Vārds „vardarbība”, izskanot revolūcijas un reakcijas kontekstā, vispirms liek atsaukt atmiņā vēsturiskas norises, kas vistiešākā veidā atstājušas dziļu iespaidu uz Latvijas vēsturi 20. gadsimtā. Viena no tām ir 1905./1907. gada notikumi. Lai arī šodien pētījumos par šo laiku ir pieejams salīdzinoši diferencēts pārskats par dažādo sabiedrības slāņu un dažādo politisko grupējumu motīviem un mērķiem, kā arī par tā laika sarežģīto vēsturisko situāciju kopumā, tomēr joprojām nevar uzskatīt par pabeigtu domu apmaiņu par cilvēcisko likteņu drāmu vēsturisko laikmetu griežos. Cilvēku dzīves konkrētā īstenība te cieši savijusies ar jautājumiem, kas pārsniedz ikdienas dzīves gaitas un mērķus. Cietēji un darītāji, to mērķi un nodomi it kā paver durvis uz dziļu, ilgas vēsturiskas norises nestu izvēles iespēju lauku, kurā jārod ceļš rīcības izvēlei „šeit un tagad”. Uz to norādīja jau Andrievs Niedra pārdomās par 1905. gada notikumiem.¹

Jautājums par cietējiem un darītājiem liek iedziļināties ne tikai viņu motīvos un ilgās. 1905. gada notikumos izpaudās 19./20. gadsimtu mijas ideoloģisko strāvotību pastarpināti Eiropas domāšanas arhetipiski pretmeti. Acīmredzot nav jānovērtē par zemu cilvēka patieso ilgu spēks un toreizējās nacionālās valsts vai agrārreformu prasībās ir jāsaklausa arī universālāki motīvi. Visu cilvēcisko attiecību un pasaules izpratnes maiņa, kas darīs cilvēku cilvēciskāku un pasauli labāku – vai gan pēc tādas nav jātiecas visiem spēkiem? Bet – vai tāda iespējama un vai tā nesabrūk pašā savā būtībā, ja to cilvēcisko attiecību realitātē īsteno vardarbīgā ceļā? Bet kādā gan veidā vispār iespējama šāda pārmaiņa?

Šis jautājums ir sens. Kopš Platona „Valsts” aizvien ir izstrādāti aizvien jauni pilnīgas sabiedrības iekārtas uzmetumi un aizvien no jauna to izstrādātājiem pati dzīves faktiskā realitāte uzdevusi jautājumu par šo utopiju īstenojuma priekšnoteikumiem. Eiropas domāšanas un dzīves formu vēsture, kurā sakausesies Senās Grieķijas filozofija un polisu politiskās dzīves izpratne ar kristīgās kultūras mantojumu, kura būtisks elements ir eshatoloģisks pasaules redzējums, pastāvīgi ir nesusi sevī pilnīgākas sociālās dzīves aporiju. Tā ir bijusi ne tikai virzītājspēks, kas ļāvis uzplaukt šodienas Eiropas valstu labklājībai un sociālās dzīves izpratnei, bet šī aporija aizvien bijusi arī permanents varas attiecību sajukuma un vardarbības avots. Tāpēc šodien jājauc vairāk par to, kas mūsu pašu eiropēiskajā kultūrā joprojām apdraud mūs un arī citus, vai arī gluži pretēji – var no briesmām pasargāt. Šodienas terorisma draudu kontekstā nav jāaizmirst pašu vēsturiskā mantojuma sarežģītos likteņus. Vardarbības klātbūtne Eiropas vēsturiskajās revolūcijās un reakcijā uz tām ir spilgts piemērs, kas apliecina Eiropas kultūras iespējas un briesmas.

Tiesa, uz vardarbību var skatīties dažādos kontekstos. Taču jāapzinās, ka pats pieejas, skatījuma veids lielā mērā var noteikt, kas tiks saredzēts. Skatījuma veids jau

ietver daudzas implikācijas. Vardarbības analīze sociālpētījumos, psiholoģiskie agresijas un vardarbības psihoģenēzes un psihodinamikas pētījumi, iedzimtas destruktīvas agresijas vai ieaudzinātas vardarbības koncepti nes sevī daudz imlikāciju, iepriekšpieņemumu, no kuriem ne visi var tikt eksplicēti attiecīgā pētījuma ietvaros. Tās ir gan saturiskas, gan metodoloģiskas imlikācijas. Filozofisks skatījums uz vardarbības problēmu gan var izmantot dažādus zinātnisko pētījumu rezultātus, bet nevar ignorēt plašu un sarežģītu problēmu loku, kas nevar tikt risināts balsoties tikai šāda veida pētījumu partikulāros rezultātos. Runa te nav tikai par vardarbību kā ētisku problēmu, bet arī kā *vēsturiski pastarpinātu* cilvēka individuālās un sociālās dzīves elementu.² Filozofisks skatījums uz vardarbību tāpēc cieši saistīts ar domāšanas un dzīves formu vēstures pētījumiem, ar vardarbības konceptualizēšanas vēsturi. Kā to atzīmē vācu filozofs Kurts Rētgerss, jēdzienu vēsture (tātad vēsturiskas jēgas pastarpinātas izpratnes vēsture) ne vienmēr tiek ņemta vērā psiholoģiskos, etnoloģiskos, socioloģiskos u. c. agresijas, vardarbības un konfliktu pētījumos.³ Filozofiskam skatījumam jāredz ikdienas dzīves pieredzes un vēstures cauraustība, cilvēka dzīves mērķi, bailes, dziļākās ilgas un nedrošība, cilvēka jautājumi par dzīves jēgu, nākotnes iespējām un savas pagātnes izpratni vienotā veselumā. Šāds uz cilvēka dzīves veselumu vērsts skatījums ļauj skaidrāk saskatīt arī vardarbības saknes, kas cieši savijušās gan ar ikdienišķiem, gan galējiem cilvēka dzīves mērķiem.

Cenšoties filozofiski pārdomāt vardarbību cilvēka dzīves veselumā, vispirms ir jāaskaras ar cilvēka dzīves fakticiāti, no kuras nevar izvairīties. Runa ir par diviem neapejamiem problēmu lokiem, ko varētu apkopojoši nosaukt, pirmkārt, par *vardarbības priekšnoteikumu* augsni cilvēka dzīvē, ko nevar eliminēt vai vienkārši ignorēt un, otrkārt, par pašas *vardarbības ambivalentumu*.

Teologs Helmutš Tīlike savulaik cilvēka situāciju attēloja ar kādu piemēru no savas dzīves.⁴ Pēc studiju beigšanas viņam kā akadēmiski noskaņotam un centīgam studentam pavērs studiju vadītāju piedāvāta iespēja uzsākt darbu universitātē. Bet uz šo pašu vietu savas cerības lika arī cits apdāvināts Tīlikes biedrs. Toreiz runa varēja būt tikai par vienu vietu un abi ar to saistīja savus nākotnes plānus. Cilvēka dzīves plānos un nodomos runa nav par kaut ko no viņu pašu esamības abstrahētu. Nākotnes nodomi cieši saistīti ar ikdienā ne vienmēr skaidri apzinātiem un izteiktiem cilvēka sevis izpratnes slāņiem un savas vietas, nozīmes un cieņas redzējumu. *Jau ar savu esamību*, nevis, piemēram, tikai ar to vai citu profesijas izvēli, rakstīja Tīlike, es jutos nostājies savam bijušajam studiju biedram ceļā. Ne jau tikai tāpēc, ka mums ir iespēja brīvi izvēlēties to vai citu dzīves ceļu, bet primāri un neizbēgami jau ar to, ka esam pasaulē un katrs kaut ko vēlamies sasniegt un tas nozīmē – dzīvojam (jo dzīves izpratnē jau ietverts, ka pie tās pieder noteiktas dzīves teleoloģijas (mērķtiecības) īstenojums) – jau ar to, ka dzīvojam, esam permanentā konflikta situācijā ar līdzcilvēku, esam ieģrimuši sasniegt gribētu mērķu straumē, no kuras šķiet nav iespējas izkāpt. Šo cilvēka situāciju teoloģija apraksta kā grēka stāvokli. Ar savu esamību jau esmu nostādīts pret līdzcilvēku, jo visos dzīves darbos un mērķos līdzī nāk grēka un nāves (galīguma) vara un bailes, kas iepin cilvēku arī vardarbības tīklos.

Filozofijas vēsturē atradīsim vairākus mēģinājumus ar filozofiskiem līdzekļiem aprakstīt šo cilvēka situāciju pasaulē, kas ir vardarbības augsne. Taču neatradīsim

nevienu nopietni pārdomātu mēģinājumu tāpēc attaisnot vardarbības konkrētās izpausmes. Turpretī pastāvīgi tikušas meklētas iespējas veidot filozofisku izpratni par varas, vardarbības un autoritātes attiecībām, kas ņemtu vērā reālos dzīves nosacījumus: cilvēka galīgumu un nespēku līdz galam suverēni un autonomi pārvaldīt savu dzīvi.

Un te jānonāk pie otra no minētajiem problēmu lokiem – pie vardarbības ambivalentuma fakticitātes. Ar to jāsaduras ik uz soļa indivīda lēmumu pieņemšanā un sociālajā dzīvē kopā ar citiem. Vardarbības ambivalentums izpaužas kā varas un vardarbības attiecību ambivalentums.

Pats vārds „vardarbība”, „varmācība” ietver, ka kaut kas tiek veikts ar varu, ar spēku. Kopš eiropieši kristīgās kultūras sākumiem *potestas* (vara) un *violentia* (varmācība) sarežģītās attiecības ir bijušas viens no teoloģijas un filozofijas jautājumiem. Varas definīcijā tika ietverts tas, ka tai gan kā laicīgai, gan kā garīgai varai ir sevišķs uzdevums un pienākums pasaulē, proti, nodrošināt cilvēka laicīgā un garīgā dzīves ceļa iespējamību pasaulīgās dzīves grūtībās un nedrošībā. Tāpēc pret varu nevar vērsties vardarbīgi. Ja tā acīmredzami novirzījusies no saviem pienākumiem, pret to var vērsties tikai apliecinot patiesību, bet ne vērsoties pret to vardarbīgiem līdzekļiem.⁵

Vēl jauno laiku sākuma (16.-17.gs.) dabisko tiesību teorijās šīs varas izpratnes tradīcijā izskan doma par varu, kas pati par sevi vēl nav netaisnības avots (Hugo Grocijs). Katram cilvēkam vispirms ir dabisko tiesību varas telpa ap viņu. Dabiskajās tiesībās nodrošinātā vara ir brīva cilvēka „būt” telpa ap viņu. Netaisnā vara rodas, kad tiek pārkāptas otra cilvēka varas telpas robežas. Te apstiprinājumu savai leģitimitātei rod vara, kas šādu pārkāpumu novērš. Vara cieši saistīta ar indivīda brīvību un tiesībām, kā arī ar kārtību sabiedrībā kopumā. Tur, kur varas nav, nav arī īstenas brīvības un likuma. Šī sociālās dzīves acīmredzamība tomēr Eiropas modernās sabiedrības attīstības vēsturē ieguva grūti risināmas aporijas raksturu. Cilvēka dzīves galīguma un sociālo nosacījumu apstākļos grūti runāt par brīvību, kas nebūtu varas nodrošināta – kam vara nebūtu iespējamības nosacījums. Tomēr vara pati var kļūt bīstama brīvībai un kļūt par anonīmu vardarbības instrumentu. Tiesiska sabiedrība, tiesību un likumu regulētas modernās nacionālās valstis Eiropā veidojās spriedzē starp indivīda autonomijas un brīvības prasībām un varas ambivalento problēmu.

Vardarbības augsnes un ambivalentuma fakticitāte, ar ko saskaramies ik uz soļa savā dzīvē, tomēr neattaisno vardarbību. Eiropas domāšanas vēsturē neatradīsim nopietni domātus mēģinājumus to darīt. Taču var atrast ko citu, savās konsekvencēs daudz tālāk ejošu, proti: Eiropas domāšanas vēsturē atradīsim mēģinājumus jau uz zemes pārvarēt visas attiecības, priekšnoteikumus un nosacījumus, kuros cilvēks dzīvo kā galīgs un vēsturisks, un līdz ar to likvidēt ambivalentumu varas un vardarbības attiecībās radikāli mainot sabiedrisko iekārtu.

Paša vārda „revolūcija” (ko tikai samērā vēlu sāka attiecināt uz kardinālām pārmaiņām sabiedrībā) nozīmju lauks, vēsturiski skatoties, ietver radikāli kvalitatīvas pārmaiņas momentu.⁶ Taču kā gan šāda pārmaiņa var tikt īstenota indivīda dzīvē un sociālajā realitātē? Mēģinājumiem īstenot dzīvē domu par visu cilvēcisko attiecību jaunu sākumu savu zīmogu aizvien uzspieduši neredzēti nežēlīgi masveida vardarbības uzliesmojumi. Gan Zemnieku karš Vācijā Reformācijas un daudzo un dažādo reliģisko

kustību pastarpinājumā, gan Franču revolūcija „Apgaismības laikmeta ēnā” cilvēcīguma, brālības, vienlīdzības, brīvības vārdā izvērtās par nedrošības, terora, vardarbības, jebkādas vēsturiski pastarpinātas tradīcijas nolieguma un dzīves jēgas zuduma laiku.

Mārtiņš Luters, būdams starp Zemnieku kara vardarbības straumi un Reformācijas vēsti, noraidīja mēģinājumu, laužot pastāvošās varas attiecības vienlaikus sacelties pret cilvēka galīgumā sakņoto dzīves fakticitāti. Franču revolūcijas laika zīmē J. G. Herders, atsaucoties uz Luteru, arī pauda revolūcijas noraidījumu.⁷ „Vēstulēs humanitātes veicināšanai” viņš rakstīja: „Vēsture arī māca, ka nedz vardarbība, nedz pārliecināšana, bet vismazāk – ar pārliecināšanu maskēta vardarbība un vardarbības atbalstīta pārliecināšana nespēj iznīdēt vai labot cilvēka iedomas. Ar ieročiem maldus nedz apkaro, nedz iznīcina; turpretim vislaunākais neprāts iedomājas sevi par mocekļa patiesību, ja to iekrāso asinis. Tieši tamlīdzīgu vardarbīgu viltus līdzekļu dēļ tika kaitīgi iemūžināti maldi, kas paši drīz būtu sevi pārdzīvojuši, uzskati, kurus piekrāptie drīz vien būtu atmetuši.”⁸ Bet kā cīnīties pret maldiem? „... bez vardarbīgas pārliecināšanas nemanāmi jānovirza uz citām domām!”⁹ Šajās pārdomās par maldiem Herders pauž Apgaismības pārliecību par progresu – tas ir ne tik daudz materiālo ražošanas spēku, zināšanu u. tml. progress, cik cilvēcības progress pie aizvien pilnīgākas sevis un pasaules izpratnes. Šis progress ietver maldu pārvarēšanu. Maldus pārvarēt var palīdzēt. Pirmām kārtām jau svarīgi ir tas, ka cilvēks pats var pārvarēt savus maldus. Cilvēks pats var atmodināt sevi mītošos saprātīguma, spriestspējas un taisnīguma spēkus.

Un tas pats Herders, kas atsakās no revolūcijas kā radikālas sabiedrisko un cilvēka dzīves kopumā attiecību maiņas, „Idejās par cilvēces vēstures filozofiju” izrunā noteiktas laikmeta ilgas, humanitātes jēdzienā ietverot gan cilvēka būtiskos spēkus, gan cilvēces pakāpenisku progresu. „Saskaņā ar savas iekšējās dabas likumiem, laikam ritot, arī saprātam un taisnīgumam starp cilvēkiem jāieņem arvien lielāka vieta un jāveicina noturīgāka humanitāte”¹⁰ Šī Herdera atziņa jāredz spriedzē starp apgaismības cilvēka izpratni un ilgo filozofiski teoloģisko tradīciju. Tāpat te nevar neatcerēties par tām šīs apgaismības laika pārliecības interpretācijām, kas izskanējušas 19. un 20. gadsimtā un sludinājušas „iekšējās dabas likumus”, kas ved pie „saprāta” uzvaras un „taisnīguma” – varbūt jau pārrēķināmā nākotnē, ja vien pieļaujam, ka šim progresam var palīdzēt norītēt straujāk. Palīdzēt var, identificējoties ar „iekšējās dabas likumiem”, „vēstures likumiem”. Redzams, ka šīs identificēšanās sekas dažādu veidu totalitārismos ir noteiktu Eiropas domāšanas iespēju konsekvences. Daudzu ievērojamu 20. gadsimta domātāju un zinātnieku aizraušanās ar utopiskām idejām pat totalitāru režīmu pavēnī apliecina, ka šīs iespējas ir dzīvas. Te sevi apliecina „Apgaismības dialektika”, Apgaismības aporija.¹¹

No šādu pašas eiropēiskās kultūras iespēju apzināšanās izriet uzdevumi, kas jārisina filozofiskai vardarbības izpratnei. Eiropas domāšanas un dzīves formu mantojums slēpj ne tikai iespējamās briesmas, kas var izlauzties noteiktā vēsturiskā situācijā, bet arī iespējas, kas palīdz šīs briesmas novērst. Filozofisks skatījums paredz, ka vardarbības izpratnes veidošana nebūt nevar tikt sašaurināta un reducēta uz noteiktu sabiedriskās realitātes analīžu kopumu. Vēl mazāk šī izpratne drīkstētu tikt nekritiski pakļauta noteiktiem priekšstatiem, ko mūsdienu sabiedrībai par vardarbību piedāvā gan visdažādākā veida elektroniskie mediji, gan visdažādākā veida literatūra. Filozofija var atskatīties uz divarpus tūkstošu gadu ilgu eiropēiskās domāšanas tradīciju, kas

tematizējusi cilvēka sevis un pasaules izpratni, cilvēka esamību pasaulē, kurai pieder arī ciešanu, varmācības un atsvešinātības pieredze, un tāpēc filozofijas uzdots jautājums par vardarbību un atbilde uz to nevar būt tikai un vienīgi šodienas pasaules diskusiju par vardarbību noteikti. Tieši tāpēc filozofija spēj sniegt bieži vien trūkstošo vēsturisko un sistemātisko kontekstu pārdomām par vardarbību. Un tas ir nepieciešams šodien, kad tik bieži izskan vārds „vardarbība”. Filozofija var norādīt ne tikai uz šī vārda plašāko un dziļāko kontekstu, kādā tas funkcionē sabiedrībā, bet arī uz tā kultūrvēsturisko kontekstu – un tam nebūt nav tikai „informatīva” nozīme, bet gan *pašizziņas uzdevuma* nozīme. Pašizziņa ir arī *paškritika*, sevis un savu spriedumu pārbaude. Vienlaikus šis filozofiska vardarbības skatījuma aspekts ietver iespēju bagātināt un padziļināt cilvēka sevis un pasaules redzējumu, kas paredz arī *padziļinātu* vardarbības redzējumu.

Cilvēks savā dzīvē ir situācijā, kurā pilnībā tiek konfrontēts ar vardarbības, nežēlības un ciešanu pastāvēšanu. Par to ļaunumu, kas objektīvi piemīt cilvēkam, runā arī teoloģija. No tā nevaram izvairīties, jautājums ir par to, kā mēs objektīvi varam redzēt šāda ļaunuma pastāvēšanu tā vēsturiskajās izpausmes formās. Filozofijas uzdevums šajā kontekstā tomēr būtu norādīt uz ceļiem, kādā veidā mēs ar šo ļaunumu dzīvojam. *Izprasts* ļaunums un vardarbība jau ir daļēji pārvarēts ļaunums un vardarbība. Un filozofijas atbilde šeit nebūt nav tālu no teoloģijas atbildes: „ļaunums”, „ciešanas”, „vardarbība” – tie tomēr nav pēdējie vārdi par cilvēku un pasauli. Visā pasaulē notiekošā priekšā to teikt un to apliecināt – tas ir neaptveramais uzdevums, kas joprojām ir filozofijas fundamentālais uzdevums arī šodien.

Filozofija kā eiropiskā racionalitātē balstīta attieksme pret pasauli un cilvēkiem var būt būtisks pienesums dialogā par vardarbības izpausmēm un to avotiem mūsdienās. Tas nav tikai filozofijas uzdevums, taču filozofijai kā eiropiskās domāšanas tradīcijas mantinieci ir jāuzņemas paškritisks, padziļināts mūsdienu eiropiskās kultūras sevis izziņas pienākums. Tajā ietilpst arī pārdomas par tām sabiedriskās dzīves formām, kurās mēs būtu ar mieru dzīvot, t. n., kurās varētu īstenoties arī cilvēciskuma formas, kas atbilstu gan cilvēka dzīves galīguma nosacījumiem, gan cilvēka patiesajām ilgām. Filozofija ir racionalitātē, tradīcijā un ilglaicīgas vēsturiskas norises rezultātā apstiprinājušos domāšanas pieredzes soļos ietverts atgādinājums par cilvēka sevis un pasaules izpratnes iespējām, ko nedrīkst aizmirst, ja vēlamies saglabāt jēgpilnas un apjēgtas dzīves horizontu. Pie šādām iespējām pieder cilvēka kā būtnes brīvības un patiesības apvārsnī redzējums. Tas nav savienojams ar cilvēka manipulēšanu, lai arī kādā formā tā izpaustos; tas nav savienojams ar apzināti kultivētām, slēptām vai atklātām vardarbības formām. Filozofijai skaidri tas jāpasaka. Tai jānorāda uz pamatvērtībām, no kā mēs šodien nevēlamies atteikties Eiropas filozofiskās racionalitātes un kristīgajā mantojumā. Daudzas vērtības, kas veidojušās gadsimtu gaitā kristīgās kultūras ietekmē, mums šķiet pašsaprotamas, tās ir neatraujamas no mūsu cilvēka, cilvēcības izpratnes. Protams, daudzi priekšstati mainās, un jāteic, ka arī tā ir vardarbība, ja netiek sniegts pamatojums, kāpēc vajag tā vai citādi rīkoties, kāpēc jāatmet ilglaicīgā vēsturiskā norisē izveidojušies izpratnes un izturēšanās veidi. Cilvēkam mūsdienu sabiedrībā bieži tiek piedāvāti izturēšanās modeļi, kuri tiek nekritiski pieņemti. Arī šajā aspektā filozofija var norādīt uz tradīciju, norādot, kur sakņojas vai nesakņojas noteikti izpratnes un izturēšanās veidi.

Mūsdienu brīžam nepārskatāmajā pasaulē, kur pirmais ko cilvēks iepazīst, ir ciešanas un atsvešinātība, filozofija var iedrošināt dzīvot. Filozofijas uzdevums ir cilvēkam teikt: „un tomēr” – un tomēr ir iespējams dzīvot jēgpilnu dzīvi, iegūt jēgpilnu skatījumu uz savu dzīvi un pasauli kopumā. Šis skatījums kā paškritiski padziļināts sevis pašizziņas darbs ir pienākums, uz kuru aicina filozofija arī šodien. Tādējādi filozofija apliecina arī sava skatījuma ētisko dimensiju, „ētosu”.

Un te filozofija vēlreiz īpaši saasināti ir nostādīta gan individuālās brīvības, tiesību un atbildības problēmas, gan indivīda, sabiedrības un to izpratnes problēmas priekšā. Ētisku principu esamība vai neesamība individuālās atbildības gadījumā šodien nav atraujama no ilglaicīgām vēsturiskām norisēm: tradicionālo kultūru vērtību, kristīgās kultūras vērtību, nacionālo valstu vērtību zaudējuma. Individuālā lēmuma gadījumā tas nozīmē, ka šīs vērtības vairs nenosaka izvēli, lēmuma rezultātu. Šodienas apjukums fundamentālu, būtisku vērtīborientāciju jomā nav atraujams no konkrētas ikdienišķas rīcības novērtējuma. Kur šodien balstīt savas dzīves un darba lēmumus, kas taču attiecas savās konsekvencēs uz visu sabiedrību? Tas ir arī jautājums ne tikai par atsevišķu cilvēku lēmumiem, bet par visas sabiedrības pamatus balstošajām normām un principiem.

Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir jāapzinās cik lielā mērā paši esam eiropiskās domāšanas vēstures rezultāts un to, cik mūsdienu sabiedrība ir saglabājusi individualitātes raksturojumus, kas bijuši noteicoši Eiropas garīgajā attīstībā. Kas veido mūsu izpratni, ja šodien sev jautājam: kas es esmu? Vai tajā iekļausies tikai moderna individualitātes raksturojumi, atbildība, esamība kopā ar citiem sociālā veselumā? Kas pieder pie kristīgās kultūras vērtību mantojuma, no kā vairs nevaram atteikties mūsu “es”, mūsu individualitātes izpratnē? Tas, ko šodien sauc par individualitāti bieži ir tikai atbilstība noteiktām postmoderna klišejām, redzamība mediju slejās, ekrānos; tā saucamo individualitāti veido īpašības, kas var būt arī tik pat labi cita īpašības. Vērojama tendence, ka indivīdi dzenas pēc tā, lai tiktu pamanīti kā atsevišķi, īpaši – un tā ir dziļa patiesība – bet kādā gan veidā? Visdrīzāk tādā, kas novienādo visus ar visiem un drīzāk gan aizsedz tādas īstenas indivīda iespējas, par ko liecību varam rast bagātajā Eiropas domāšanas un dzīves formu vēsturē. Bez tam: bez izvērstas pašas sabiedrības analīzes arī nevar būt runa par individualitātes un tās nozīmes izpratni. Cilvēkam gan drīzāk nevajadzētu sevi tik daudz izprast kā „mūsdienu cilvēku”. Tad viņš varēs mācīties sevi saskatīt plašākā mērogā, varēs attiekties pret sevi un šodienas problēmām daudz mierīgāk, nosvētāk. Cilvēks vispirms acīmredzot ir jāatbrīvo no „mūsdienu cilvēka” apzīmējuma. Tas ir kā atbrīvošanās ceļš: tikai tad var pavērties iespēja redzēt sevi ilglaicīgu vēsturisku norišu kontekstā, Eiropas dzīves un domāšanas formu un tajās apliecināto ieskatu un pieredzi kontekstā. Caur tām cilvēks iepazīst sevi kā laika, bet arī kādas saiknes ar mūžību noteiktu būtni.

Tiesa, šodien sastopami tik daudz piedāvājumi, kas būtu jāsaprot ar vārdiem „personība”, „individualitāte”. Taču var pārsteigt šo „piedāvājumu” galējā orientācija uz kādu noteiktu individualitātes, personības izpratni, proti: sevis pierādīšanu, pašapliecināšanos, sakāpinātu vēlmi par pēdējo atskaites punktu padarīt subjektīvu izpausmi. Šāda izpratne nav radusies vakar, bet sakņojas, pati to diez vai apzinoties, eiropiskā cilvēka sevis un pasaules izpratnes liktenī jaunajos laikos. Eiropas domāšanas vēsturē aizvien pastāvējis uzsvars uz katra indivīda sākotnējo saikni ar Absolūtu un

indivīds savā dziļākajā kodolā ir šī nepriekšmetiskojamā saikne. Šis pamatieskats neizmērojami kāpināja individualitātes nozīmi, padarīja to par „personu”, neatkārtojamo un neaizstājamu vienreizēju paša Dieva atspulgu. Zūd orientācijai uz Absolūtu kā vienīgo īsteni pamatu un jēgu dzīvei sniedzošo avotu, šī individualitātes cieņa pārvērtās par indivīda subjektīvo izpausmju kundzību. To mēs varam vērot mūsdienu Rietumu kultūras ietekmētajā pasaulē. Bet tad mums nebūtu jāaizmirst Eiropas filosofiski teoloģiskā mantojuma konteksts, kurā tematizēt jautājumu par individualitāti, personību. Šis konteksts atbrīvo no sasteigtām atbildēm un atbrīvo individualitātes iespējām, kas šodien drīzāk gājušas mazumā, neskatoties uz sludināto indivīda izvēles brīvību. Šāda pieeja individualitātes problēmai ir arī ētisks uzdevums, jo paver iespēju nenoreducēt arī mūsu visu kopesamību, sabiedrību uz noteiktu, šodien nekritiski pieņemtu iespēju šauro klāstu. Arī mūsu savstarpējām attiecībām varam rast dziļāku un sākotnējāku pastāvēšanas veidu kā tikai sabiedrības un indivīda pretnostatījums vai tā anonimitātes, bezpersoniskuma kundzība, kas izrādās individualitātes šķietamās favoritizēšanas otra puse.

Sabiedrības un cilvēka kopesamības formu pētnieki filozofu vidū 20. gadsimtā ir paveikuši daudz, lai atklātu un kritizētu tos anonīmos mehānismus, kas nosaka cilvēku savstarpējās attiecības un dzīvi. Eksistences filozofijas, kritiskās teorijas u. c. pārstāvju darbos atradīsim atsvešināšanās, neīstuma, varas mehānismu analīzi, kas dažbrīd pārsteidzoši precīzi ataino arī šodienas sabiedrību. Un tomēr nevajadzētu sajaukt šo tiešām nozīmīgo kritisko potenciālu, ko varam izmantot sabiedrības analīzēs, ar nepamatotu un sasteigtu visu „normu” relativistisku kritiku. Ir jāspēj saskatīt sarežģītais cilvēku kopesamības „audums” arī tajā aspektā, ka joprojām pastāv dziļi iesakņojušās normas, bez kurām nevaram orientēties pasaulē, normas, kas sniedz pamatu dzīvei. Protams, tās var, nepienācīgi izprastas, atņemt indivīdam jebkādu no sevis un sevī pārdomātu un pārdzīvotu ieskatu rašanos; un otrādi: indivīda ierobežotais skatījums, „individuālā patiesība” var tikt padarīta par visu patiesību, galu galā pašizpaušme un subjektīvs relativisms aizsedz ilgā vēsturiskā norisē veidojušos ieskatu, pieredžu un normu jomu, kas, pienācīgi izprasta, drīzāk gan pavērtu indivīdam plašāku un dziļāku sevis un pasaules izpratnes iespēju. Šodien mēs esam jaunā situācijā, kad lielā mērā arī no Eiropas intelektuālo aprindu puses dzirdam galēji relativistiskas, nihilistiskas, virspusējas domas, kas ienestas ikdienas dzīvē, aizsedz bagāto mantojumu un vēsturiskajā tradīcijā nostiprinātos ieskus. Tam ir daudzi iemesli – arī pašas Eiropas intelektuālo meklējumu likteņi. Tāpēc vēl jo vairāk šodien ir jānorāda uz iespējām, kas cilvēkam var tikt sniegtas pārlūkojot Eiropas ilgo filosofiski teoloģisko tradīciju. Tas ir daudz dziļāks un plašāks skatījums arī uz indivīda iespējām un ceļu pie sevis izpratnes, nekā šķietami tieši indivīda brīvības vārdā attīstītās galējas visu patiesību relativitātes postmodernās teorijas.

Reiz kāds ievērojams 20. gadsimta filozofs uz jautājumu par to, ko viņš lasa, atbildējis: tikai grāmatas, kas nav jaunākas par 2000 gadiem.¹² Tas ir zināms pārspīlējums, bet ir jābūt plašākai, ilglaicīgākai, no „mūsdienīguma” brīvākai, vēsturiskākai pozīcijai, no kuras redzēt mūsu šodienā notiekošo. Šādu pozīciju filozofs var veidot, ja uztver savu darbu un vietu sabiedrībā nopietni: proti: atgādinot par vēsturisko norisi, kas mēs esam un iedziļinoties šīs norises likteņos. Filozofs atgādina par plašāko skatījuma veidu: vēsturē saglabāto eksistenciālu iespēju, pieredžu, ieskatu lauku,

ko atjaunojot, atgūstot, apgūstot esam citādāk kā par to visu neliekoties vairs zinīs. Filozofs ir arī uzmanīgāks pret jēdzienu nesto saturu un iespējamo vārdu tukšību. Nebūs tā, ka varēsim iztikt bez tradīcijas norādēm, ja vēlēsimies patiesi jautāt par sevi un sabiedrību, sevi un pasauli. Aizvien ir jāsaglabā aptverošs skatījums – līdz pat noslēpumam, ko slēpj sevī metafizikas pamatjautājumi par esamību, cilvēka būtību, Dievu. Būt šī lauka spriegumā – tas gadu simtiem veidojis Eiropas cilvēku, uzturējis viņu un sniedzis nākotnes perspektīvu. Pieredzēt šo lauku, nozīmē arī pārmaiņu attieksmē pret dzīvi, nāvi, esamību kopā ar līdzcilvēkiem. Taču šī pārmaiņa nav nekas reizi par visām reizēm nostiprināts, bet īstenojama aizvien atkal esot ceļā pie sevis. Tā sniedz paliekošo, jēgu, virzību dzīvei un atgādināt par to ir neatliekams filozofijas uzdevums.

PIEZĪMES

¹ Sal., piem.: Niedra A. Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās? // Latvijas Luterānis 3 (2005). – 9.-11.lpp.

² Sal.: Guardini R. Die Macht. – Würzburg, 1952; Arendt H. Macht und Gewalt. – München. 1970.

³ Röttgers K. Gewalt // Historisches Woerterbuch der Philosophie. Hrsg. von J. Ritter u.a. Bd. 2. – Sp. 562 ff.

⁴ Sk.: Thielicke H. Erinnerungen. – Hamburg, 1984.

⁵ Sal.: Röttgers K. Op. cit. – Sp. 565 f.

⁶ Latīņu vārds „revolvere” tikai ap 400. gadu p. Kr. iegūst lietvārda formu. Augustīns lieto vārdu „revolutio”, lai apzīmētu Pitagora mācību par dvēseļu pārceļošanu. Tolaik kristīgo autoru darbos šis vārds apzīmē arī kapakmens novelšanu no Jēzus kapa. Viduslaiku astronomiskajā literatūrā „revolutio” attiecināts uz debesu sfēru griešanos un tikai vēlāk caur eiropēiskajām valodām šis vārds iegūst vispārēju nozīmi: „laiku maiņa”, „pavērsiens lietu kārtības gaitā”. „Revolūcija” kā apzīmējums politiskai cilvēku rīcībai pirmo reizi atrodams Florences historiogrāfu brāļu Džovanni un Mateo Villani 14. gs. 40./50. gados. Skat.: Günther H. Revolution // Historisches Wörterbuch der Philosophie. Hrsg. von J. Ritter u.a. Bd. 8. – Darmstadt, 1992. – Sp. 957-973.

⁷ Noskaņojumu toreizējā Vācijā ataino vēsturnieka Augusta Ludviga fon Šlecera (von Schlözer) 1790. gada atzinums: „... Pašā sākumā es pievienojos gandrīz vienbalsīgai vācu slavas dziesmai, kas veltīta Franču revolūcijai .. neattaisnojamus ekscesus sliecos nošķirt kā nepiederīgus tieši pašai revolūcijai, jo .. biju tik pārliecināts, ka [šī lieta] ir .. visas cilvēces lieta. Ilgi bija dzirdama šī viena balss .. bet bija arī otra: .. drīz pienāca ziņas, kas izsauca vispārēju nosodījumu. [...] Protams, tas mainīja skatu punktu, no kura līdz šim šī revolūcija tika skatīta un tam bija jāmainās” (Schlözer A. L. von. Französische Revolution // Die Französische Revolution im Spiegel der deutschen Literatur. Hrsg. von C. Träger. – Leipzig, 1979. – S. 942-943).

⁸ Herders J. G. Vēstules humanitātes veicināšanai // Herders J. G. Darbu izlase. – Rīga, 1995. – 148. lpp.

⁹ Ibid.

¹⁰ Herders J. Idejas par cilvēces vēstures filozofiju // Herders J. G. Darbu izlase. – Rīga, 1995. – 319. lpp.

¹¹ Kopš sava vēsturiski fiksējamā laika 18. gadsimta otrajā pusē, Apgaismība izraisījusi plašu domu apmaiņu par savu būtību un mērķiem. 20. gadsimtā šī domu apmaiņa turpinājusies, izvērsoties par jauno laiku kopumā leģitimitātes problēmu. Šīs diskusijas dažādos kontekstos un dažādu aspektu risinājumos iesaistījušies Teodors Adorno, Makss Horkheimers, Hanss Blumenbergs, Odo Markvards, Karls Levits, Mišels Fuko un daudzi citi 20. gadsimta filozofi.

¹² Gadamer H.-G. Philosophische Lehrjahre. – Frankfurt a. M., 1977. – S. 47.

1905. GADA REVOLŪCIJA: VĒSTURISKI TEOLOĢISKAS REFLEKSIJAS

Valdis Tēraudkalns, Dr. phil.

Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte

Mūsdienu Latvijā 1905. gada notikumu analīzē vērojami jauni pavērsieni. Līdzās līdzšinējai revolūcijas glorifikācijai publiskajā telpā parādās arī aicinājumi dekonstruēt vēsturi un atbrīvoties no klišejistiem mītiem.¹ Publikācijās tiek pieminēti ne tikai revolūcijas sasniegumi, bet arī postošās tendences tajā, atzīstot jebkurai vardarbīgai revolūcijai raksturīgās ēnas puses – necieņu pret pagātnes mantojumu, plebejisko masu nekulturālību, kas izpaudās, piemēram, muižās uzkrāto kultūras vērtību iznīcināšanā.² Vienlaikus jāatzīst, ka 1905. gada revolūcijai vēl aizvien piemīt pietiekams simboliskais kapitāls, ko savā labā labprāt izmanto gan atsevišķi politiskie spēki,³ gan valsts ideoloģijas veidotāji.

Ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā aplūkots, kā revolūcija skāra divus kristietības novirzienus – pareizticību, kas Latvijas konfesionālajā spektrā reprezentē hronoloģiski senākās konfesijas, un birģeru reformācijas atzaru luterānismu. Ārpus šajā rakstā piedāvātās analīzes paliek tādas tēmas, kā, piemēram, revolūcijas ietekme uz jūdaismu un katolicismu⁴, kā arī baptistu pozīcijas izvērtējums⁵. Lai redzētu, kā šeit aplūkotās

¹ Sk., piemēram, interviju ar Jāni Krēsliņu: Upleja S. Mazais pulciņ, nēbaides // Diena. – 12.06.2004. – Nr. 136. – 13.-14. lpp.

² Vēsturnieces Ilgas Apines nesen presē sniegtais revolucionāru vardabības skaidrojums (Apine I. Domas par 1905. gadu // Kultūras Diena. „Diena” pielikums Nr. 19, 27.08.2005. – 12.-13. lpp.) diemžēl ir vienpusīgs, jo līdzās LSDSP vadības mēģinājumiem koordinēt un kontrolēt notiekošo pastāvēja arī daudzas pūļa instinktu izpausmes, kuras plaši atspoguļotas tā laika presē. Uz šo izpausmju realitāti norāda revolucionārajā presē atrodamie ieteikumi, ka „jāgādā par to, ka sociāldemokrātus var atšķirt no vienkāršiem logu daudzītājiem un žīdu izsitējiem” (Šurp ieročus! // Cīņa. – 1904. – Nr. 8. – 82. lpp.). Revolucionāri nenoliedza pārmērības, taču skaidroja tās kā neizbēgamību, vienlaikus apgalvojot, ka Baltijā šādu negadījumu bija mazāk nekā Krievijas iekšienē (Revolūcija Baltijā // Pēterburgas Avīzes. – 06.12.1905. – Nr. 74 (lpp. nav numurētas).

³ Sk., piemēram, ultranacionālistiskās apvienības „Visu Latvijā” mājas lapā ievietoto informāciju par revolūcijas atcerei veltītiem sarīkojumiem un komentārus par tiem: Atcerēsimies 1905. gada revolūcijas notikumus // www.visulativai.lv (skatīts 10.08.2005.). Savukārt sociāldemokrāti, cenšoties pasvītrot savas politiskās grupas vēsturisko pēctecību, internetā ir ievietojuši LSDSP pirmskara vadītāju atmiņas (www.briviba.lv). Šī raksta autora izpratnē, ņemot vērā konsekvēnti īstenotu politisku principu trūkumu, kas relativizē nošķirumus „kreisais” un „labējais”, ir apšaubāmi, vai kādai politiskai grupai Latvijā šāda pēctecība eksistē.

⁴ Spriežot pēc preses materiāliem, nekārtības notika arī sinagogās (sk., piemēram: Demonstrācijas žīdu lielajā sinagogā // Apskats. – 25.06.1905. – Nr. 49. (lpp. nav numurētas)). Katoļu baznīcās par spīti tam, ka vairums priesteru bija nelatvieši, demonstrācijas nenotika, ko paši katoļi tajā laikā skaidroja ar garīdzniecības neatkarību no muižniecības (Kāpēc nenotika nekārtības katoļticīgo latviešu baznīcās? // Apskats. – 07.10.2005. – Nr. 79 (lpp. nav numurētas).).

⁵ Šis citādi ar luterānismu konfliktējošās brīvbasnīcas pārstāvji 1905. gada jūnija sanāksmē izteica līdzjūtību luterāņu virskonsistorijai sakarā ar nekārtībām. Vienlaikus baptisti izmantoja situāciju, lai prasītu

religiskās grupas reaģēja uz vētrainajiem 1905. gada notikumiem, pētījumā līdzās citiem avotiem izmantoti analizēto reliģisko grupu periodiskie izdevumi – „Evaņģēliuma Gaisma” (luterāņu) un „Rīgas Garīgais Vēstnesis” (pareizticīgo žurnāls). Protams, jāņem vērā jau tajā laikā vērojamā vienas reliģiskas grupas ietvaros eksistējošā daudzbalstība, tāpēc konservatīvās „Evaņģēlija Gaismas” pozīcija papildināta ar luterāņu mācītāja Jāņa Rozēna rediģētā laikraksta „Apskats” redzējumu.

Izņemot cara pasludināto ticības brīvību, 1905. gads baznīcas dzīvē neko radikāli jaunu neatnesa, tikai skaidrāk izgaismoja jau agrāk zināmās problēmas. Tas visspilgtāk redzams luterānismā kā *status quo* reliģijā, kas bija cieši saistīta ar muižniecību. Uz to norādīja revolucionāri: „Baltijas luterāņu garīdznieki nekad nav apmierinājušies tikai ar viņiem padoto aidu ganīšanu – tie tās šķērē un cērp, kur un kad tikai tām tiek klāt”.⁶ Līdzīgā toņkārtā ieturēta LSDSP 2. kongresa rezolūcija, kurā teikts, ka “Baltijas luterāņu baznīca, kura cieši saistīta caur patronātu ar muižniecību un patvaldību, ir ļoti kaitīgs apspiešanas un apziņas aptumšošanas ierocis valdošo aprindu rokās”.⁷ Garīdzniecība daudzviet bija ne tikai atsvešinājusies no draudžu locekļiem, bet arī nespēja urbanizācijas apstākļos nodrošināt ticīgo garīgo aprūpi, jo draudzes bija skaitliski pārāk lielas. Kā atzina pašas baznīcas pārstāvji, „kur draudzes pārāk lielas, tur mācītājs nav galu galā vairāk nekā kulta ierēdnis”.⁸ Revolūcijas laikā vērojamam naidīgumam pret baznīcu ir senāka vēsture, kas saistīta ar 19. gs. latviešu nacionālistu divdabīgo attieksmi pret reliģiju. No vienas puses, topošā nacionālisma ideoloģija ne tikai konstruēja savu dievu panteonu, bet arī iekļāva sevī kristietības simbolus un vēsturiskās personības. Piemēram, Luteru tēlu izmantoja saviem mērķiem, izceļot viņu kā brīvības cīnītāju un izglītības nesēju.⁹ Vienlaikus aizvien asāk tika izteikta prasība nodrošināt draudžu pašpārvaldi. 1899. gadā igauņu publicists A. Grenčsteins izdeva šai tēmai veltītu brošūru „Herrenkirche oder Volkskirche?”, kuru izdeva arī latviski.¹⁰ Latviešu inteliģence atsvešinājās no baznīcas, pozicionējot sevi kā laikmetīgu, brīvdomīgu sabiedrības daļu. Jāņem arī vērā, ka sociālisma piekritēju aprindās Latvijas teritorijā atšķirībā no Rietumeiropas dominēja antiklerikāla un ateistiska sociālisma versija, un kristīgā sociālisma idejas revolūcijas laikā un tai sekojošos gados bija maz pazīstamas.¹¹

1905. gadā politiski kreiso aprindu nepatika pret institucionālo kristietību redzamā veidā izpaudās baznīcu demonstrācijās, kuru apraksti atrodami O. Nonāca apkopotajos

valsts varai atļauju garīgā semināra izveidei (Latviešu baptistu misionēru sadraudzības vasaras saeima // Rīgas Avīze. – 14.06.1905. – Nr. 126. (lpp. nav numurētas)). Šī iecere gan īstenojās tikai Pirmajā republikā.

⁶ Jansons J. Baltijas revolūcija. Atskats uz 1905. un 1906. gadu. – Brisele: Latvijas Sociāldemokrātijas apgāds, 1912. – 17. lpp.

⁷ Citēts pēc: Kalniņš B. Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi. – Stokholma: LSDSP Ārzemju komiteja, 1956. – 76. lpp.

⁸ Ziņas par mācītājiem // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 3. – 179. lpp.

⁹ Baltijas Vēstnesis. – 05.10.1883. – Nr. 228 (lpp. nav numurētas).

¹⁰ Grenčsteins A. Kungu baznīca vai tautas baznīca? – Limbaži: J. Melkšis, 1905.

¹¹ Dominējošās tendences sociāldemokrātijā gan neizslēdza to, ka pirms Pirmā pasaules kara latviešu presē parādījās publikācijas, kurās aprakstīta sociālisma un kristietības mijiedarbība ārzemēs. Sk. Anglikāņu baznīca un sociālisms // Ziemeļblāzma. – 1908. – Nr. 56 (lpp. nav numurētas); Interesants ir arī A. Aškalova brošūra „Kristus un revolūcija” tulkojums (Aškalovs A. Kristus un revolūcija. – Cēsis: J. Kļaviņš (b.g.)). Tajā Kristus tēlots kā pirmais sociālists.

mācītāju ziņojumos par notikumiem viņu draudzēs.¹² Tajos atklājas ne tikai garīdzniecības apdraudētība un dusmas, bet arī šaubas par soda ekspedīciju represiju barguma nepieciešamību, kā arī žēlums par muižu izlaupīšanu un piedzērušā pūļa trakošanu.¹³ Demonstrācijas nebija kas jauns – Vidzemē 19. gs. deviņdesmitajos gados notika demonstrācijas ar nepārtrauktu korāļu dziedāšanu, demonstratīvu dievkalpojumu atstāšanu vai boikotēšanu, baznīcas ieejas durvju nosprostošanu, kuru nolūks bija izjaukt nevēlama mācītāja ievēšanu amatā. 1898. gadā Vidzemes gubernators N. Zvegincevs pat aizliedza svinīgas mācītāju introdukcijas.¹⁴ Revolūcijas laikā demonstrācijas kļuva masveidīgākas un tajās izveidojās arī noteikta struktūra. Kā norāda J. Jansons-Brauns, sākumā baznīcu demonstrācijas bija spontāni pasākumi, bet vēlāk tām parādījās sistemātisks raksturs.¹⁵ Viņaprāt, pirmā īstā demonstrācija notika Lazdonā 8. maijā, kad kancelē kāpa kāds vietējās revolucionāru grupas loceklis ar masku uz sejas un teica runu.¹⁶ Sociālisti traucēja dievkalpojumus ar izsaučieniem vai brīdī, kad bija paredzēts aizlūgums par caru, padzina mācītāju no kanceles. Pēc tam baznīcas priekšā noturēja mītiņu un, dziedot dziesmas, devās uz muižu. Kapu svētku laikā revolucionāri centās tos izjaukt, kaisot proklamācijas un uzstājoties ar politiskām runām. Demonstrācijas notika arī „baznīcu bazārū” laikā, kad tika vākti līdzekļi baznīcai. Demonstrācijā Apguldē piedalījās aptuveni 2000 cilvēku, kuri izjauca bazārū un sarīkoja mītiņu.¹⁷ Dažreiz mācītājiem lika nest sarkano karogu, taču LSDSP 2. kongress šo praksi nosodīja. Par pašu demonstrāciju rīkošanu baznīcās revolūcijas aktīvistu aprindās domas dalījās, ne visi piekrita valdošajam uzskatam, ka šāda prakse ir atbalstāma.¹⁸ Revolucionāri meta izaicinājumu iesīkstējušajai mācītāja vēlēšanu kārtībai – Palsmanē 1905. gada 7. decembrī tautas sapulce vakantā mācītāja vietā ievēlēja līdzšinējo Vecpiebalgas draudzes ganu P. Gailīti, kas šo amatu arī pārņēma.¹⁹ Revolucionāru tekstu pielāgošana baznīcas dziesmu melodijām, baznīcas svētku nosaukumu lietošana svarīgu revolūcijas notikumu aprakstīšanai,²⁰ ceremoniālu tradīciju veidošanās – šie un citi fakti atgādina par kopš Franču revolūcijas zināmo patiesību, ka, sabiedrībai sekularizējoties, reliģija neatmirst, bet iegūst jaunas formas. Revolucionāro cīņu atsevišķi momenti to dalībnieku atmiņās ieguvuši reliģiska pārdzīvojuma nokrāsu (piemēram, Fēliksa Cielēna aprakstītā epizode naktī pirms sadursmes Sesavā).²¹ Lieldienās Raunas baznīcas priekšā notikušajā mītiņā runātājs, pārņemot reliģisko leksiku, stādījās priekšā kā „sociālisma sludinātājs”.²² Pirmo sociāldemokrātu prasība partijas biedriem organizācijas intereses stādīt augstāk par indivīda vēlmēm un ieteikumi nedzīvot kopā ar radiem, kuri neatbalsta sociālisma

¹² Nonācs O. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. – Rīga: Kultūras Balss, 1930.

¹³ Sk. E. Šillinga sniegto Ēdoles pils izpostīšanas tēlojumu: Turpat. – 95.-98. lpp.

¹⁴ Švābe A. Latvijas Vēsture, 1800-1914. – Stokholma: Daugava, 1958. – 654. lpp.

¹⁵ Jansons J. Baltijas revolūcija. Atskats uz 1905. un 1906. gadu. – 58. lpp.

¹⁶ Turpat. – 60. lpp.

¹⁷ Apine I. 1905.-1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti. – Rīga: Zelta grauds, 2005. – 25. lpp.

¹⁸ Proklamāciju izsvaidīšana Rīgas baznīcās // Cīņa. – 1904. – Nr. 8. – 89. lpp.

¹⁹ Švābe A. Latvijas Vēsture, 1800-1914. – 599. lpp.

²⁰ Bruno Kalniņš 1905. gada Vasarsvētkus dēvē par „sarkanajiem Vasarsvētkiem” (Kalniņš B. Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi. – 76. lpp.).

²¹ „Tad citi pacēla savus ieročus un pārējie savas rokas. Tas bija svētsvinīgs klusa zvēresta mirklis” (Cielēns F. Laikmetu maiņā. 1. gr. – Rīga: Memento, 1997. – 132. lpp.).

²² Lauku nemieri // Cīņa. – 15.05.1905. – Nr. 13. – 143. lpp.

idejas,²³ atgādina strikti dogmatiskas, noslēgtas reliģiskas grupas prasības. Revolūcija tās dalībnieku acīs kļūst par sakrālu notikumu, bet tās upuri, tāpat kā pirmkristīgie mocekļi, par varoņiem, kuru piemiņa saglabāsies, pateicoties par transcendentu uzskatītajai tautai vai šķirai (atkarībā no tā, vai konkrētais revolucionāru grupējums seko politiskam nacionālismam vai vairāk kosmopolītiskai sociālisma versijai). Svētki un demonstrācijas kļūst par šīs jaunās reliģijas liturģiju, jo, kā atzinusi franču vēsturniece Mona Ozufa, „no vecām, nederīgām lietām atbrīvotajā pasaulē, kuru revolucionārie notikumi atnesa kā dāvanu sapņotājiem – utopistiem, jebkuru hierarhiju atcelšana, jebkuru sociālā statusa atšķirību izlīdzināšana cilvēku lemj vientulībai. Visi cilvēki ir teorētiski identiski, vienlīdzīgi, bet vientuļi”.²⁴

Luterāņu baznīcas ieņemtā pozīcija nepārsteidz, jo dominējošai reliģiskai grupai vienmēr ir svarīgas alianses, kas palīdzētu saglabāt privilēģēto statusu. Jāņem arī vērā teoloģiski apsvērumi – kā raksta filozofs un teologs Pauls Tilihs, šim protestantisma novirzienam raksturīga „apziņa par eksistējošā samaitātību, jebkura veida sociālās utopijas noraidījums (ieskaitot progresīvisma metafiziku)”.²⁵ Latviešu luterāņu mēnešraksts „Evaņģēlija Gaisma” propagandēja šķiru vienlīdzības un brālības ideju, tēlojot rožainas ainas par darba devēju un darba ņēmēja harmoniskām attiecībām: „Dieva priekšā nav starpības starp darba devējiem un darba strādātājiem, starp kungiem un kalpiem (..) visi esam viens iekš Kristus”.²⁶ Laikraksts vērsās pret revolūciju atbalstošo skolotāju rezolūciju par skolas šķiršanu no valsts un aizstāvēja konfesionālas ticības mācības saglabāšanu.²⁷ Citā emocionālā rakstā nosodītas revolūcijas blakus parādības – vardarbība, nekārtības – „šie nemiernieki kliež pēc brīvības un paši lieto lielāko varmācību, neļaudami strādāt tiem, kas to grib, ar nāvi apdraudēdami tos, kas savu pienākumu pilda”.²⁸ Vienlaikus anonīmais raksta autors aizstāv ticības brīvības ideju, kā arī pieskaras valdības sēdēs tajā laikā diskutētajai idejai par krievu avīžu atbrīvošanu no cenzūras, saglabājot citās valodās iznākošo preses izdevumu cenzēšanu. „Kur paliek tad Visaugstākā pavēle, ka visiem pavalstniekiem dodamas vienādas tiesības? (..) Presei dodama brīvība norāt tumsas darbus, un daudz jauna viņa aizkavēs. Ja prese grēko, tad lai tiesa un likums to soda un nevis cilvēks”.²⁹ Laikraksts, nosodot nemierus, tomēr aizstāvēja vajadzību pievērst lielāku vērību sociāli zemāko slāņu ekonomiskajam stāvoklim: „Nemierus mēs nosodām, bet notikušie nemieri lai netraucē, kur vien tas iespējams uzlabot kalpa stāvokli”.³⁰ Līdzīga attieksme arī citos rakstos – nosodīta vardarbība, bet pozitīvi vērtētas sabiedrībā notiekošās pārmaiņas. „Redzams, visur kustība, visur dzīvība, aust it kā jauna gaisma, plaukst it kā jauna dzīvība”.³¹

²³ Slēdzaties rindās! // Сіпа. – 1904. – Nr. 4. – 8. lpp.

²⁴ Озуф М. Революционный праздник. 1789-1799. – Москва: Языки славянской культуры, 2003. – с. 17.

²⁵ Tillich P. The Boundaries of Our Being. – London: Collins, 1973. – p. 335.

²⁶ Sociālisms // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 8. – 432. lpp.

²⁷ Vai varam vienprātīgi aizstāvēt Rīgas vecāku un skolotāju mītiņu nolēmumus? // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 11. – 619.-622. lpp.

²⁸ Iekšzeme // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 3. – 175. lpp.

²⁹ Turpat.

³⁰ Iekšēji nemieri // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 4. – 241. lpp.

³¹ Iekšzeme // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 6. – 349. lpp.

1905. gada aprīlī Kurzemes ģenerālsuperintendents izplatīja uzsaukumu, kurā teikts, ka kristiešiem sociālisma idejas ir svešas un nepieņemamas.³² 80 000 eksemplāru tirāžā tika izdota lapiņa ar aicinājumu vērsties pret nemierniekiem, to Vidzemes un Kurzemes mācītājiem vajadzēja izdalīt draudžu locekļiem. Tās sastādītāji, tāpat kā revolucionāri, izmantojuši saviem mērķiem baznīcas dziesmu popularitāti, noslēdzot tekstu ar vārdiem no „Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils”.³³ Vidzemes konsistorija prasīja Rīgas apgabala prokuroram saukt dievkalpojumu traucētājus pie kriminālatbildības.³⁴ Tā kā muižniecība mēģināja baznīcas ar bruņotu spēku aizsargāt, tad notika asiņaini konflikti, kuros gāja bojā gan revolucionāri, gan viņu pretinieki, kā arī cīņā tieši neiesaistīti cilvēki. Asinsizliešana dažkārt notika arī dievnamu telpās – piemēram, barons Maidels Vidrižu baznīcā nošāva sociālistu runātāju.

Interesanta ir mācītāja Andrieva Niedras pozīcija, kas tēlaini izklāstīta 1905. gadā publicētajā brošūrā „Kā izpostīt mūsu baznīcu?”³⁵ Tajā mācītājs un publicists, nostājoties pret revolūciju, aicina meklēt reliģijas būtību nevis dogmās, kas, viņaprāt, mainās līdz ar paaudzēm, bet jūtās. Šeit saskatāma līdzība ar vācu filozofa un teologa F. Šleiermahera rakstīto 19. gs. sākumā, kad viņš ieteica vācu romantiķiem, ar kuru kristietībai negatīvo noskaņojumu bija saskāries gan Berlīnes aristokrātu salonos, gan publikācijās, meklēt reliģijas dziļāko iedabu jūtās, ar tām saprotot nevis mainīgas emocijas, bet Mūžīgā apzināšanos.

Notikumu tālāka saasināšanās baznīcas aprindās radīja opozīciju. Bērzones draudzes mācītājs Ramoliņš sākot no 17. oktobra svētdienās pēc sprediķa aicināja draudzi dziedāt „Dievs svētī Latviju”.³⁶ 1905. gada rudenī notikušajā Vidzemes sinodē Dzērbenes draudzes mācītājs, vēlākais bīskaps Kārlis Irbe, nostājās pret baznīcu aizsardzību ar ieročiem, kā arī prasīja draudžu pārvaldes reorganizāciju. Viņš arī noraidīja baltvācu mācītāja Kēlbranta pārmetumus latviešu un igauņu kolēģiem. Raunas mācītājs A. Jende atsaucās uz Luteru kā patronāta pretinieku un uz Augsburgas ticības apliecību.³⁷ Opozicionāri bija arī starp baltvācu mācītājiem – F. Cielēns savos memuāros piemin Ādažu mācītāju Šrēderu, kas noturēja aizlūgumu par kritušajiem un apsveica sākušās pārmaiņas.³⁸ Kā krass opozicionārs sevi pieteica mācītājs J. Rozēns, kas dēvēts par „vienīgo sava laika mācītāju – sociālistu”.³⁹ 1905. gada beigās notikušajā pagasta

³² Visām Kurzemes evaņģēliuma draudzēm // *Evaņģēliuma Gaisma*. – 1905. – Nr. 4. – 247.-249. lpp.

³³ Uzsaukumi baznīcas nemieru lietā // *Apskats*. – 22.06.1905. – Nr. 48. (lpp. nav numurētas).

³⁴ Vidzemes ev. luterāņu konsistorijas pieprasījums // *Evaņģēliuma Gaisma*. – 1905. – Nr. 7. – 409. lpp.

³⁵ Niedra A. Kā izpostīt mūsu baznīcu? Cēsis, 1905.; tuvāku A. Niedras uzskatu analīzi sk.: Gills N. Kā izpostīt mūsu baznīcu? Latviešu domātāji 20. gs. sākumā par reliģiju, ticību un baznīcu // *Filosofija*. – 1999. – Nr. 2. – 181.-186. lpp.

³⁶ Mācītāju lietā // *Apskats*. – 22.11.1905. – Nr. 90. – 5. lpp.

³⁷ Švābe A. Latvijas Vēsture, 1800-1914. – 598.-599. lpp.; Nemieru jautājums Vidzemes sinodē // *Apskats*. – 30.09.1905. – Nr. 77 (lpp. nav numurētas).

³⁸ Cielēns F. Laikmetu maiņā. 1. gr. – 137. lpp.

³⁹ Rozēns J. // *Latvju mazā enciklopēdija*. – Rīga: Grāmatu Draugs, 2115. lpp. (izdošanas gads nav minēts); Latvijas luterānisma vēsturē nav zināmi daudzi kreisi orientēti mācītāji. Pirmās republikas laikā tāds bija Ādolfs Dzeguze, kas par spīti savām politiskajām simpātijām 1948. gadā tika notiesāts un izsūtīts uz Vorkutu (Talonen J. *Church under the Pressure of Stalinism*. Helsinki: Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 1997. – p. 261.)

delegātu kongresā viņš izvirzīja Latvijas autonomijas ideju, kura gan neguva atbalstu.⁴⁰ Revolūcijas laika forumos viņš tika ievēlēts vairākās institūcijās – rīcības komitejā, kurai sīkpilsoņu vārdā tika uzticēts sagatavot jaunās Rīgas domes vēlēšanu projektu, tautskotāju kongresa centrālajā birojā u.c.⁴¹ Par viņa uzskatiem ļauj spriest „Apskata” ievadraksti, kā arī anonīmi reliģiskai tematikai veltīti raksti, kurus, iespējams, budams redaktors, rakstījis pats Rozēns. 1905. gada Lieldienu rakstā reliģiskie motīvi saistīti ar politiskajām aktualitātēm: „Posies, vēro laiku un laika zīmes, posies, lai nevis vien ticībā un cerībā aust Lieldienu rīts un Pestītājs tev nevis vien ticībā miesīgi augšāmceļas, bet lai ceļas, lielās dienas zvaniem zvanot, arī tavs gars, tava sirds, tava nākotnes cerība, visa tava dzīve uz jaunu, ciešanām skaidrotu, dzīvi”.⁴² Citā rakstā kā pozitīvs piemērs sniegta ziņa par baznīcas un valsts šķirtību Francijā: „Svarīgākais ir tas, ka pēc jaunā likuma varēs francūži meklēt un pielūgt savu Dievu „garā un patiesībā” pēc savas iekšējās pārliecības”.⁴³ Laikraksts baznīcu demonstrācijas uztvēra kā nepārprotamu zīmi, ka baznīcai „var palīdzēt tikai pamatīgas un plašas reformas”.⁴⁴ Pēc cenzūras atcelšanas laikrakstā paustie viedokļi kļūst vēl nepārprotamāki. Piemēram, lai nodrošinātu draudzes ar latviešu mācītājiem, tiek pieļauts, ka šajā amatā var ievēlēt arī personas bez speciālas izglītības. Tas teoloģiski pamatots ar to, ka „arī Kristum nebija augstskolas diploma”.⁴⁵ Daļa Rozēna amatbrāļu viņu vainoja ar revolūciju saistītajās baznīcas problēmās, apgalvojot, ka „neticību draudzē ienes neapzinīgi tautskolotāji, kas savā pusizglītībā stipri nokļūst zem nelaimīgā Rozēna iespaida”.⁴⁶ Aizstāvot konservatīvās pozīcijas, „Evangēliuma Gaisma” nostājās pret Rozēnu, portretējot viņu kā liberāli, kas, ja arī tic Dievam, tad noliedz brīnumus, tradicionālo izpratni par sakramentiem un citas dogmas.⁴⁷ Rozēna lomu revolūcijā viņa pretinieki ir pārspīlējuši, jo jāņem vērā, ka daudzi revolucionāri viņu nepieņēma. Līdz ar to parādās vēl viena jebkuras revolūcijas iezīme – agri vai vēlu, kustībai fragmentējoties, tās dalībnieki sāk skaidrot, kas ir un kas nav „īstais” revolucionārs, vienus pieņemot un citus atstumjot. Tādējādi atklājas politiskā mīta⁴⁸ bipolārā iedaba, kas „savējos” nodala no „svešajiem”. Vēsturnieks Jānis Krastiņš monogrāfijā par 1905. gada revolūciju, lietojot viņa pētījuma sarakstīšanas laikam obligāto retoriku, atzīst, ka „revolucionārās kustības uzplūdu laikā arī partijā arvien asāka kļuva cīņa starp revolucionārajiem sociāldemokrātiem un oportunistiem”.⁴⁹ Laikraksts „Cīņa” Rozēnu ierindoja starp tiem, kas mēģināja „izlikties par radikāliem un sociāldemokrātijas draugiem”.⁵⁰ Nav nekāds pārsteigums, ka Latvijas padomju

⁴⁰ 20. gadsimta Latvijas vēsture. I d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900-1918. - Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. - 372. lpp.

⁴¹ Latvijas Tautskolotāju kongresa rezolūcijas // Apskats. - 22.11.1905. - Nr. 90. - 2. lpp.; Latviešu pilsoņu mītiņā // Apskats. - 08.11.1905. - Nr. 87. - 5. lpp.

⁴² Piepildīts! // Apskats. - 20.04.1905. - Nr. 30 (lpp. nav numurētas).

⁴³ Francijas baznīca šķirta no valsts // Apskats. - 06.07.1905. - Nr. 52 (lpp. nav numurētas).

⁴⁴ Baznīcas krogu slēgšanas lietā // Apskats. - 18.06.1905. - Nr. 47 (lpp. nav numurētas).

⁴⁵ Mūsu sajukušais baznīcas jautājumā // Apskats. - 28.10.1905. - Nr. 84 (lpp. nav numurētas).

⁴⁶ Nonācs O. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. - 151. lpp.

⁴⁷ Pret Rozēna kunga uzbrukumiem // Evangeliuma Gaisma. - 1905. - Nr. 12. - 641.-643. lpp.; Turpat - Nopietns vārds J. Rozēna kungam // 643.-645. lpp.

⁴⁸ Politiskais mīts ir „ideoloģiski iezīmēts stāsts par pagātnes, tagadnes un prognozējamās nākotnes notikumiem” (Флад К. Политический миф. - Москва: Прогресс-Традиция, 2004. - с. 41.).

⁴⁹ Krastiņš J. 1905. gada revolūcija Latvijā. - Rīga: Zvaigzne, 1975. - 125. lpp.

⁵⁰ Latviešu tautskolotāju kongress // Cīņa. - 21.11.1905. - Nr. 24. - 235. lpp.

enciklopēdijā nav atrodams šķirklis par Rozēnu. Pats Rozēns 1906. gadā emigrēja uz ASV, kur mūža atlikušo daļu veltīja galvenokārt lauksaimniecībai.⁵¹

Negatīvā revolucionāru attieksme pret pareizticību saistīta ar tās kā valsts baznīcas ciešo saistību ar carismu. Pareizticība kalpoja kā viens no elementiem oficiālās ideoloģijas proponētajā trijādē „viens cars – viena tauta – viena ticība”. Mēģinājumi izjaukt dievkalpojumus notika arī pareizticīgo dievnamos. Piemēram, trijās Rīgas apriņķa baznīcās 1905. gada Lieldienās neatpazīti cilvēki palaida gaisā baložus, pie kuriem bija piestiprinātas proklamācijas.⁵² Tā paša gada septembrī tika nogalināts priesteris Jānis Līcis (Indriķis Straumītis), kas pazīstams ar rakstiem par pareizticīgo zemnieku stāvokli Latvijā 19. gs. vidū, kuros atklāti stāstīja par baltvācu muižnieku patvaļu. Tomēr dokumentēti arī gadījumi, kad priesteri pārgāja revolucionāru pusē (piemēram, Saldū).⁵³

Paradoksāls ir fakts, ka par spīti privilēģētajam statusam pareizticība Krievijas impērijā bija visnebrīvākā baznīca, jo tās garīdzniecība bija degradēta līdz ierēdņa statusam. Situācija latviešu apdzīvotajā teritorijā, kur pareizticība starp latviešiem bija minoritāte, radīja apstākļus, kurus pareizticība varēja izmantot, lai demonstrētu sevi kā „nospiesto, kalpināto un verdzināto pilsoņu tiesību aizstāvētāju”.⁵⁴ Daļēji tai palīdzēja tas, ka Baltijā pareizticīgo garīdzniecība bija nabadzīgāka par luterāņu mācītājiem, un to no zemniecības nešķīra lielas sociālās barjeras. 19. gs. piecdesmitajos gados vairākums priesteru dzīvoja no zemniekiem īrētās ēkās, lai gan vēlāk situācija uzlabojās. Centralizētas baznīcas varas neatkarīgi no muižniecības ieceltie priesteri zemniekos viesā uzticību, tāpēc pie viņiem bieži vērsās ar aizstāvības lūgumiem konfliktos ar muižniekiem.⁵⁵ Pozitīvo pareizticības tēlu bojāja rusifikācijas politika, kuras īstenošanā tika iesaistīta arī baznīca.

Izdevuma „Rīgas Garīgais Vēstnesis” 1905. gada numuros revolūcija raksturota negatīvi, kā destruktīvs spēks. 1905. gada marta numurā ievietots raksts „Aplama brīvības meklēšana”, kurā skaidrota pazīstama Jaunās Derības līdzība par pazudušo dēlu (rakstā norādīti tikai autora iniciāļi, pēc kuriem varam spriest, ka tas ir redaktors J. Ārents).⁵⁶ Lai arī sociāli-politiskā situācija tajā nav tieši pieminēta, sniegtās pamācības attiecas uz pārmaiņu laiku: „Mēs, no dzīves burzīti, tiekam spiesti atzīt, ka, laimes meklēdami, no laimes esam bēguši, ka Dieva jūgs, kas mums likās par slogu, tiešām ir laipnīgs un ka viņš uzlikts mūsu pašu labā”.⁵⁷ Rakstā „Sociālistu īstie mērķi” mēnešraksts tieši vērsās pret sociāldemokrātiem, norādot uz privātīpašuma iznīcināšanas draudiem.⁵⁸ Par redaktora uzskatiem varam spriest no citiem rakstiem, kuros teikts, ka „tautas pašvaldība ir tikai tukšs vārds. Tauta nekad nevalda, bet viņas vārdā valda kāds ļaužu

⁵¹ Rozēns J. // Latvju mazā enciklopēdija. - 2115. lpp. (izdošanas gads nav minēts)

⁵² Nekārtības baznīcās // Evangeliuma Gaisma. - 1905. - Nr. 5. - 287. lpp.

⁵³ Nonācs O. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. - 140. lpp.

⁵⁴ Arhibīskapa J. Pommera izteikums 1923. gadā: Kalniņš J., sast. Rīgas un visas Latvijas arhibīskaps Jānis (Pommers). 1. daļa. - Rīga: Labvēsts, 1993. - 34. lpp.

⁵⁵ Гаврилин А. Очерки истории Рижской епархии. Рига: Филокалия, 1999. - с. 194.

⁵⁶ Aplama brīvības meklēšana // Rīgas Garīgais Vēstnesis. - Marts. - Nr. 3. - 119.-123. lpp.

⁵⁷ Turpat. - 121. lpp.

⁵⁸ Sociālistu īstie mērķi // Rīgas Garīgais Vēstnesis. - 1905. - Decembris. - Nr. 12. - 630.-631. lpp.

šķira: vai nu muižnieki, vai kapitālisti.”⁵⁹ „Kur partijas valda, tur taisnības nevar būt. Tur partijas interesēm tiek uzupurēti i taisnība, i tautas labklājība.”⁶⁰ Ja neskaita šodienas lasītājam ezotērisko atsaukšanos uz tautas rakstura samaitāšanu, sacītais skan ļoti mūsdienīgi, jo pēc krasām politiskām pārmaiņām – arī 20. gs. deviņdesmito gadu sākuma „dziesmotās” revolūcijas – nāk laiks, kad, jaunai politiskai sistēmai nostiprinoties, faktiski valda elites. Revolucionārie saukļi par vienlīdzību un tautvaldību neizbēgami izrādās utopija. Problēma jau arī nav pašā faktā, ka valda tā vai cita elite, bet gan tās intelektuālā potenciāla stiprumā vai vājumā, iespējā pilsoniskā sabiedrībā pieņemtiem līdzekļiem ietekmēt tās lēmumus un demokrātiskā ceļā šīs elites sastāvu nomainīt vai papildināt.

Žurnāla „Rīgas Garīgais Vēstnesis” izdevēji acīmredzot bija satraukti par vienu no revolūcijas konsekvencēm – reliģijas brīvību, kas varētu stimulēt latviešu atkrišanu no pareizticīgo draudzēm. No vienas puses, tiek postulēts, ka „priekš draudzes ir labāk, ka visi tie, kas tikai pēc baznīcas grāmatām pieder pie viņas, bet patiesībā nav viņas padevīgi un paklausīgi bērni, aiziet no viņas”.⁶¹ Šādi virzītu rakstu autori apliecina uzticību pareizticībai un izsaka cerību, ka konvertītu skaits nebūs liels: „Mēs nevaram iedomāties, ka pareizticīgie latvieši varētu izmainīt savas ticības, ka viņi tik ātri aizmirstu pareizticības nopelnus priekš sevis, jo tikai pareizticība viņus izvilka no vācu sloga, padarīja viņus par cilvēkiem, deva viņiem līdzekļus priekš tālākas attīstības...”⁶² Citos rakstos konvertītu problemātika tiek aplūkota, piedāvājot konkrētu rīcības plānu. Kāds Kalsnavas draudzes loceklis iesaka dziesmu un lūgšanu grāmatas izdošanu: „Latviešu tautas veselīgo garu vissekmīgāk spēj cildināt un saistīt uz pareizticīgiem pamatiem nostādīta kopīga dziedāšana.”⁶³ Autors vienlaikus apliecina savu lojalitāti pastāvošai varai, grāmatas projektā kā vienu no sadaļām minot lūgšanas un dziesmas „par valdošo keizaru”.

Jaunā situācija, kurā līdz ar ticības brīvības pasludināšanu atradās pareizticība, tolaik bija intensīvu debašu lokā visā Krievijā. 1905. gadā martā, vēl pirms cars Lieldienās parakstīja dekrētu par reliģijas brīvību, Pēterburgas Garīgās akadēmijas žurnālā tika ievietots raksts, kurā nezināms autors – garīdznieks, atbalstot gaidāmo ieceri, rakstīja, ka nav cita ceļa, jo „centieni nostiprināt baznīcas ārējās sienas noved tikai pie tās iekšējā sabrukuma”.⁶⁴ Rīgas un Jelgavas arhibīskaps Agatangels, kas bija starp reformu aizstāvjiem, uzskatīja, ka pareizticīgai baznīcai jādarbojas „brīvi no valsts spaidiem vai aizbildniecības, īstenojot iekšēju cīņai ar neticību un cirticību”.⁶⁵ Bet citi saskatīja jaunajos apstākļos draudus pareizticības nākotnei. Modelis, kura pamatā bija no Bizantijas patapinātā ideja par valsts varas un baznīcas „simfoniju”, līdz šim bija

⁵⁹ Patvaldība un pašvaldība // Rīgas Garīgais Vēstnesis. – 1905. – Februāris. – Nr. 2. – 96. lpp.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Par ticības brīvību // Rīgas Garīgais Vēstnesis. – 1905. – Maijs. – Nr. 5. – 223. lpp.

⁶² Ļauni prieki // Rīgas Garīgais Vēstnesis. – 1905. – Maijs. – Nr. 5. – 224.-225. lpp.

⁶³ Dziesmu grāmatas un kopīgas dziedāšanas lietā // Rīgas Garīgais Vēstnesis. – 1905. – Decembris. – Nr. 12. – 629. lpp.

⁶⁴ Citēts pēc: Фирсов С. Русская церковь накануне перемен. – с. 177. (izdošanas vieta nav minēta)

⁶⁵ Citēts pēc: Гаврилин А. Очерки истории Рижской епархии. – с. 327.

nodrošinājis pareizticībai īpašu statusu, un pat mazākās pārmaiņas radīja apdraudējuma sajūtu daļā garīdzniecības.

Revolūcija tomēr gribot negribot radīja domu apmaiņu pašā pareizticībā un veidoja priekšnoteikumus atklātākai diskusiju telpai samilzušo problēmu risināšanai. Par jaunām vēsmām pareizticībā vēsta Rīgas diacēzes (eparhijas) 1905. gada sinodes atzinums, ka jāievieš draudžu pašvaldība. Rakstā, kurā atreferēta sinodes gaita un projekti, teikts: „Kristīgās draudzes vēlēšanām vajag būt vispārējām. Tiesība piedalīties pie vēlēšanām jādod visiem pilngadīgajiem draudzes locekļiem, negriežot vērību ne uz mantu, ne sabiedrisku stāvokli. Kristīgā draudzē nevar pat pilsoniskas tiesības zaudējušām personām atņemt draudzes locekļa tiesības.”⁶⁶ Sinodes akceptētais draudzes pašvaldības projekts paredzēja, ka, lai gan draudzes sapulcē var piedalīties 21 gadu vecumu sasnieguši vīrieši, draudzes sapulce var lemt arī par sieviešu dzimuma personu piedalīšanos draudzes sapulcēs. Tekstā ietvertā frāze „mācītājs saziņā ar draudzi” gan norāda uz hierarhijas lomas saglabāšanu un nodrošināšanu.⁶⁷ Par reformām diskutēja arī lokālās sanāksmēs – piemēram, pareizticīgo garīdznieku sapulce Piebalgā 8. jūnijā sprieda par baznīcas reformu un ierosināja, ka bīskapu vēlē garīdznieki un laji, draudžu dzīvi pārziņa bīskapa padome, kurā ir arī laju pārstāvji, iestājās par garīgo semināru reformu.⁶⁸ Šīs ieceres aplūkojamas kontekstā ar visā Krievijā notiekošajām debatēm par valdošās baznīcas nākotni. 1905. gada novembrī Krievijas pareizticīgās baznīcas augstākā pārvaldes institūcija – svētā sinode – rekomendēja garīdzniekiem sasaukt vispārējās draudžu pilngadīgo locekļu sapulces, lai ievēlētu draudzes padomi, kā arī ieteica rīkot bīskapijās un to iecirkņos priesteru un vajadzības gadījumā arī laju pārstāvju sapulces.⁶⁹ Spriežot pēc vēlāk saņemtām augstākās garīdzniecības atsauksmēm vairākums bīskapu atbalstīja draudžu tiesības pārvaldīt draudzes īpašumus un naudas līdzekļus, taču ideja par draudžu vēlētu garīdznieku guva mazāku atbalstu, jo tika argumentēts, ka šāda sistēma padarīs priesterus atkarīgus no draudzes.⁷⁰ Saskaņā ar Austrumu baznīcas tradīciju reformu konsekventai īstenošanai tomēr bija vajadzīgs plašāks forums – koncils. Lai gan 1905. gada decembrī Nikolajs II, tiekoties ar metropolītiem Antoniju, Vladimīru un Flaviānu⁷¹, izteicās par labu koncila sasaukšanas idejai, tā tika nemitīgi atlikta uz vēlāku laiku un tā arī palika neīstenota līdz impērijas sabrukšanai.

Jāatzīmē, ka pareizticīgās baznīcas pārstāvji nostājās pret nežēlīgajām represijām, kas sekoja revolūcijai. Arhibīskapa Agatangela vadībā tika izveidota Palīdzības komiteja nemieros cietušajām pareizticīgo dzimtām, tā iestājās par sodu mīkstināšanu tiem, kas piedalījušies revolūcijā. Tā apņēmas palīdzēt visiem neatkarīgi no konfesijālās un etniskās piederības.⁷²

⁶⁶ Rīgas eparhijas sinode // Rīgas Garīgais Vēstnesis. – 1905. – Decembris. – Nr. 12. – 603. lpp.

⁶⁷ Turpat. – 607. lpp.

⁶⁸ Pareizticīgo garīdznieku sapulce Piebalgā // Evangeliuma Gaisma. – 1905. – Nr. 8. – 458. lpp.

⁶⁹ Фирсов С. Русская церковь накануне перемен. – 2002, Духовная библиотека, с. 188-190. (izdošanas vieta nav minēta)

⁷⁰ Turpat. – 207. lpp.

⁷¹ Turpat. – 191.-192. lpp.

⁷² 20. gadsimta Latvijas vēsture. I d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900-1918. – 388. lpp.

Pēc revolūcijas izdevās izveidot draudžu pašpārvaldi vairākās latviešu luterāņu draudzēs (Jelgavas Nikolaja, Rīgas Miera, Liepājas Annas, Cēsu latviešu pilsētas draudzes), savukārt pareizticīgo draudzes reliģijas brīvības apstākļos bija spiestas aktivizēt savu darbību, tomēr nopietnas un paliekošas pārmaiņas baznīcas dzīvē sākās tikai līdz ar carisma sabrukumu Pirmā pasaules kara laikā. Vidzemes Pagaidu zemes sapulce, kas sanāca Valmierā, 1917. gada martā pieņēma deklarāciju par luterāņu baznīcas latviskošanu.⁷³ Tajā pašā gadā tika saņemta Pagaidu valdības atļauja izveidot pagaidu konsistoriju, par kuras prezidentu kļuva Kārlis Irbe.⁷⁴ 1919. gadā jaunizveidotās Latvijas Republikas valdība pieņēma pagaidu noteikumus par luterāņu konsistoriju un likvidēja patronāta tiesības.⁷⁵ Situācija pareizticībā mainījās līdz ar 1917. gada koncilu, kas atjaunoja patriarha amatu un deva formālu pamatu virknei reformu. Mūsu valstī to ieviešana bija iespējama līdz ar pareizticīgās baznīcas statusa juridisku nostabilizēšanos Latvijas Republikā, tās iekšējās dzīves normalizāciju divdesmitajos gados.⁷⁶

Kā 20. gs. sākumā, tā mūsdienās baznīca ir bieži demonstrējusi sevi kā politiski konservatīvu spēku, kas izriet no lomas, kādu baznīca spēlējusi valsts un baznīcas attiecībās Rietumos. Pēckonstantīna laiku baznīca (periods kristietībā pēc valsts baznīcas statusa iegūšanas imperatora Konstantīna laikā) veidoja politisko teoloģiju, kuras uzdevums bija leģitimizēt pastāvošo sistēmu.⁷⁷ Rezultātā arī vairākums protestantisma stāvokumu, arī Latvijā dominējošais luterānisms, gadsimtu gaitā ir bijuši cieši saistīti ar valsts varu. Šajā rakstā aplūkotajā periodā vērojamā baznīcas aprindu nespēja adekvāti reaģēt uz sociāli-politiskajām pārmaiņām nebija tikai Baltijas problēma. Kā pēc Otrā pasaules kara rezignēti izsaucās Šveices teologs Karls Barts, „cik gan ilgs laiks baznīcai bija vajadzīgs, lai sāktu pievērst uzmanību sociālajiem jautājumiem un uztvertu nopietni sociālistu, cik daudz garīga diletantisma tas prasīja!”⁷⁸ Kritika, kas gan pašā baznīcā, gan ārpus tās ir bijusi vērsta pret baznīcu, nav uztverama kā automātiski naidīga kristietības idejām, jo baznīca ir tikai instruments, nevis kristietības ideju piepildījums vai mērķis. Kā raksta mūsdienu vācu teologs G. Taisens (*Gerd Theissen*), „baznīca ir institucionalizēts kompromiss ar cilvēka nepilnību. Šī iemesla dēļ tā ietver sevī latentu konfliktu”.⁷⁹ Rozēna un citu līdzīgu personību mestie izaicinājumi ir zīme, ka šī konflikta robeža nav starp sekulāro sabiedrību un baznīcu kā iedomāti viendabīgām kopienām, bet robeža ietiecas pašā baznīcā.

⁷³ Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914-1940. – Stokholma: Daugava, 1976. – 99. lpp.

⁷⁴ Turpat. – 182. lpp.

⁷⁵ Adamovičs L. Latvijas evaņģēliskā luteriskā baznīca // Latvijas Republika 10 pastāvēšanas gados / Bīlmanis A., galv. red. – Rīga: 1928. – 593. lpp.

⁷⁶ Valdība izdeva pirmos noteikumus par pareizticīgās baznīcas stāvokli 1926. gadā. Jau agrāk, 1921. gadā, Krievijas patriarhs Tihons atzina Latvijas pareizticīgās baznīcas autonomiju administratīvās saimnieciskās un izglītības lietās, kā arī deva svētību arhibīskapa Jāņa Pommers darbibai (Černejs A. Latvijas Pareizticīgā baznīca. – Londona: Community of St. John, 1996. – 65. lpp.).

⁷⁷ Viens no pirmajiem šādas politiskās teoloģijas piemēriem ir baznīcas vēsturnieka Eisēbija sniegtais Konstantīna dzīves apraksts: Eusebius. The Life of the Blessed Emperor Constantine // A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church. Second Series. Vol. I. – Grand Rapids. – Wm.B. Eerdmans Publishing Company, 1991. – pp. 481-559.

⁷⁸ Barth K. Evangelical Theology in the 19th century / The Humanity of God. – Richmond: John Knox Press, 1960. – pp. 27-28.

⁷⁹ Theissen G. Biblical Faith. An Evolutionary Approach. – Philadelphia: Fortress Press, 1985. – p. 162.

Atvērts paliek jautājums par revolūcijas kā utopijas reliģisko-filozofisko novērtējumu, kuram nevar piešķirt viennozīmīgu mīnus zīmi. Utopija (ja vien netiek vardarbīgi uzspiesta) kā citādas nākotnes iespējamības pasludinājums, kā pastāvošās kārtības un necilvēcības noraidījums, ir pozitīva parādība.⁸⁰ Vienlaikus kritiski vērtējamās sekulārās politiskās ideoloģijas, kuras Latvijas teritorijā pieteica sevi 19. gs. un 20. gs. pirmajā pusē un kurās indivīda dzīvība un drošība ir pakārtota „izredzētās” šķiras, tautas vai citiem abstraktiem ideāliem.

⁸⁰ Sk. 20. gs. otrās puses Latīņamerikas atbrīvošanās teologa Gustavo Gutjeresa spriedumus par utopiju: Gutierrez G. A Theology of Liberation. – London: SCM Press, 1988. – pp. 135-137.

LATVIEŠU MAZGRUNTNIEKI PIEKTAJĀ GADĀ

Jānis Krieviņš

Eduarda Veidenbauma memoriālais muzejs „Kalāči” (Cēsu raj.)

Dažādu virzienu sociālistiskām mācībām 1905. gadā bija noteicošā vieta latviešu sabiedriskās domas laukā. Sociāldemokrātu savienība un Latvijas strādnieku sociāldemokrātiskā partija bija konkurentes ne tikai vadoņu personisko attiecību dēļ, bet arī programmu ziņā. Savienībnieku balasts bija inteliģence, kura mēdz reizēm argumentēt ar morāli. Viņi sprieda par kultūrautonomiju, par zemnieku interesēm. LSDSP bija marksistiski dogmatiska, turējās pie idejas burta, noliedza darba ļaužu (proletariāta) nacionālās intereses, toties tā bija pievilcīga ar kaujinieciskumu, labiem oratoriem, cīņas līdzekļu neizvēlību. LSDSP ebreju Bunds un krievu sociāldemokrāti bija apvienoti Federācijā.

Sociāldemokrātus vienoja Marksa apmācība, no tās izrietošā destruktīva, graužoša attieksme pret pastāvošo iekārtu, karojošs ateisms, personiski un organizēti sakari Otrajā internacionālē, it sevišķi ar vācu un krievu sociāldemokrātiem. Abās partijās bija cilvēki, kurus mēdz dēvēt par profesionāliem revolucionāriem.

M. Lācis (Sudrabs), atminēdamies savējos, nelegālā strādnieku pulciņa propogandista gaitas, klāstīja pašizdomātu sociālista „ētikas kodeksu”: „Sociālists...ir nākotnes cilvēks, augstākas morāles cilvēks, kam svešas vājības un netikumi. Sociālists nedrīkst ne smēķēt, ne dzert, ne kārtis spēlēt. Viņam nav tiesību pavadināt sievietes, krāpt tās. Sociālists nedrīkst ticēt dievam, lauzt doto vārdu, dzīvot greznībā, kamēr citi cieš badu...”. Tā viņi dažkārt sludināja. Un centās arī paši tā darīt.

„Nākotnes cilvēki” veidoja izolētas kopas, kurām bija parasta socioloģijā pētāmo „mazo grupu” struktūra – līderi, zvaigznes, grēkāži. Jauni cilvēki strīdējās ne tikai par idejām. Agrīnās skolnieku, studentu, strādnieku kopas viegli šķēlās, vienam otram kļūstot par pretiniekiem uz ilgu laiku. Nopietnāku pulciņu dalībnieki konspirācijas dēļ viņi dzīvoja dubultdzīvi, uzticēdamies tikai savējiem. Paši to neatzīdami, viņi sekoja Nečājeva, tā paša, kuru Dostojevskis izmantoja kā prototipu „Velnu” personāžam Verhovenskim. Principi, morāle, godīgums attiecas, ja iespējams, pret savējiem. Pārējā cilvēces daļa ir māli, materiāls. Cilvēks nav mērķis, kā Kantam, viņš ir līdzeklis, rīks cēlu, vispārcilvēcisku mērķu sasniegšanai. Valdošās iekārtas kalpi par cilvēkiem neskaitās. Ļeņins atbildot par Nečājeva nozīmi krievu revolūcijā, neesot slēpis sajūsmu.

Kopš Jaunās strāvas 1893. g. līdz 1904. gadam sociāldemokrātu pulciņos bija vairāki tūkstoši biedru. Nodibinot partiju, izveidojās arī vadības centrs, vadoņu loks, izcilākie – Jansons, Stučka. Praksē jau tad darbojās demokrātiskais centrālisms, lietojot Orvela terminus, bija „iekšējā” un „ārējā” partijas.

Pēc 1897. gada arestiem policija modri sekoja katrai aizdomīgai kustībai latviešu sabiedrībā, ja bija iespējams savākt pierādījumus, kaut vai par neatļautu drukas darbu glabāšanu, to izplatīšanu, izsūtījums uz Iekškrieviju vai Sibīriju bija nodrošināts. Tajā pašā laikā sodu režīms bija diezgan maigs, to nevar salīdzināt ar to, kādu vēlāk izveidoja

bijušie patvaldības upuri, kad, tikuši pie varas, laboja priekšgājēju kļūdas. Tieši izsūtījumā Jānis Bērziņš Ziemeļi (viņam inkriminēja musinošu lapiņu dalīšanu armijā iesauktiem rezervistiem – kara laikā!) iedibināja latviešu sociālistu kustībai vēlāk liktenīgos sakarus ar ļeņiniešiem.

Jau pirms Piektā gada notikumiem Rīgas, Liepājas citu pilsētu strādnieku un amatnieku „apzinīgākā daļa” patmatvilcienos pārzināja „Sociālisma katķismu” un tamlīdzīgas brošūras un proklamācijas, ko nenoguruši izplatīja pulciņu biedri. Pilsētnieki saglabāja sakarus ar tuviniekiem laukos, un lasītkārā tauta arī šeit tika pie jaunām atziņām.

13. janvāra gājiena dalībnieku un slaktiņa upuru pamatmasu drīzāk gan vadīja šķiras instinkts, pūļa noskaņojums. Turpmākos notikumus Baltijas guberņās drošu roku vadīja Federālā komiteja, mazāk Savienība. Stunda bija situsi.

Kaut arī pēc marksisma mācības zemniecība ir konservatīva, labajā gadījumā strādniecības sabiedrotā, tieši laukos izraisījās visspraigākie notikumi īstā „Latviešu revolūcija”. Tā galvenais iemesls ir sevišķi gadsimtu mijā asāks kļuvušais strīds ar muižniekiem tīri saimnieciskā ziņā.

Ļevs Gumiļevs viduslaiku Māras valsti nosauca par himērisku – tās iekarotāji un valdītāji bija organiski nesavienojami ar tautas pamatmasu, vietējām ciltīm, arī ar vēlākos gadsimtos, notām sakusušo etnosu, latviešiem. Šāds stāvoklis bija saglabājies poļu, zviedru, krievu varas gados.

Uzplaukstošā latviešu mazgruntniecība (saimnieki) salīdzinot ar lielgruntniekiem(muižniekiem) bija beztiesīga. Kaut arī atsevišķi baroni nevarēja nepiekrīst Niedram un citiem kas, paredzēja to saimniecisku bojāeju latviešu zemniecības emancipācijas rezultātā, laukos maz kas mainījās. Pastāvēja divas izolētas sabiedrības daļas, kas pat nemēģināja tuvināties, jo uzskatīja, ka tas nav iespējams.

Zemnieku aktīvākā daļa – saimnieki, kas atbildēja ne tikai par savas ģimeņu labklājību, bet arī par kalpu izdzīvošanu, bija organizēti pagastos. No viņiem prasīja izdevumus un darbiniekus ceļu labošanai, šķūtīm skolām. Muižas īpašnieks, salīdzinot ar zemes platību, pagasta kopdarbos ņēma niecīgu daļību. Saglabājās sensenās patronāžas tiesības, medību un zvejas privilēģijas. Liela daļa saimnieku bija parādos sakārā ar māju izpirkšanu par dzimtu, un viņu tēvu tēvi labi atcerējās kļūdu laikus. Pie saimniekiem skaitījās arī muižu māju rentnieki.

Zemnieku kārtā savukārt dalījās saimniekos un bezzemniekos – kalpos. Mazgruntnieku kalpi bija visbeztiesīgākie no latviešiem, viņi kaut arī visumā lasītprotoši, pastāvīgās darbā dzīšanas dēļ nevarēja sapņot pat par pašizglītību. Garā možākie raudzīja tikt pilsētā. Muižu kalpu stāvoklis bija labāks, katrā saimniecībā tie bija desmitiem, ar gadu gaitā a ievēdotām sadzīves tradīcijām un zināmu aizbildnību no muižnieku puses.

Jauno ideju nesāji laukos bieži bija skolotāji. Viņi arī visvairāk cieta vēlākās izrēķināšanās laikā. Kā skolēnus, tā skolotājus neapmierināja rusifikācijas politika. Arī pilsētnieki pirmajā paaudzē saglabāja ciešas saites ar tuviniekiem laukos.

Nevar neminēt iesauku „saimniekdēlu sociālisms”, kā ironizēja konservatīvie rakstītāji. Tas zināmā mērā atbilst patiesībai. Izglītotākie, spējīgākie sociāldemokrātijas

darbinieki, ar pabeigtu vai iesāktu augstskolas izglītību nāca no turīgām dzimtām. Jansons, Roziņš, Kalniņi... pirms viņiem Stučka, Pliekšāns... Latviešiem muižnieku, kā zināms, praktiski nebija, nācās iztikt ar saimniekdēliem.

Piektā gada notikumus saimnieku un baronu cīņu var uzskatīt kā cīņu starp samērā iztikušiem un bagātniekiem mantisku apsvērumu dēļ, marksisms bija vienīgā pieejamā cīņas ideoloģija. Kristiānisms un impēriskais patriotisms aizstāvējās, līdz nacionālajam valstiskumam vēl nebija aizfantazējušies.

Izglītotu cilvēku latviešu revolucionārajā kustībā bija maz. Marksa „Kapitālu” nestudēja, pilnīgi pietika ar plānām brošūrām, jo vairāk tāpēc, ka zemnieka un strādnieka saimnieciskā un tiesiskā stāvokļa raksturošanai pietika ar kailu faktu atgādināšanu, tā bija gana naida uzkurināšanai un uzturēšanai.

Kā viens no revolūcijas cēloņiem jāmin Krievijas neveiksmes karā ar Japānu. Portartūras krišana un pārējās sakāves atstāja nospiedošu iespaidu sabiedrībā. tajā pašā laikā daļa „progresīvās inteliģences” uzgavilēja japāņiem. Tie, savukārt, tieši atbalstīja carisma pretiniekus, konkrēti eserus, ar naudu, jo tā varēja vājināt pretiniekus. Karš beidzās augustā, Impērija dabūja pērienu, taču nebūt netaisījās brukt. Varēja sākt kārtot iekšlietas.

Vasarā gāja spraigi. Baznīcu demonstrācijas luterāņu draudzēs, krogu slēgšana, muižnieku pulcēšanās paš aizsardzībai, goda policisti. Tauta, savukārt arī bruņojas, laukstrādnieki streiko, mierīgākie raksta petīcijas. Abās pusēs jau bija kritušie.

Valdība pasludināja karastāvokli vispirms Kurzemē (augustā), tad Vidzemē krietni vēlāk, (novembrī).

17. oktobrī izsludina Nikolaja Manifestu, ko lielākā Krievijas pavalstnieku daļa uzņēma ar sajūsmu.

Viņi beidzot ieguva tiesības un brīvības, kādas jau bija lielākā daļā Eiropas valstu. Tās pastāvēja līdz 1917. gada februārim, kad tās pēc apvērsuma kara laikā paplašināja, tādējādi radot valstī haosu.

Krievu, ebreju un latviešu sociāldemokrāti (Federācija) nolēma turpināt. Negribējās pārtraukt, viņuprāt, tik labi sākušos par jaunas pasaules celšanu. Arī Krievijā nemieri turpinājās. Ne KSDSP, ne bundistiem klajā vardarbībā iesaistīta latviešu zemnieka turpmākais liktenis neinteresēja. LSDSP, kā pierādījās, arī nē.

Novembrī, decembrī Federācijas sūtītu uzraugu, tagad teiktu instruktoru, vadībā latviešu zemnieki vienā mierā nodedzināja 449. muižas, gandrīz pusi no esošajām, pavisam bija apmēram 900 dedzināšanas gadījumi – saimniecības ēkas medību pilis u.t.t. Kopš vasaras tika nogalināti 82 vācieši, un kādi 200 latvieši – varas kalpi. Tā Krievijā nebija gājis kopš Pugačova laikiem.

Muižu dedzināšana bija vēršanās pret muižnieku kā savas kārtas pārstāvi, nevis kā pret atsevišķu cilvēku. Iebiedēšana izdevās, daudzi bēga uz Rīgu, pulcējās drošākās pilīs karaspēka apsardzībā, devās uz Vāciju.

Padomju laika rakstos muižu dedzināšana tika pasniegta kā tautas masu pašdarbība.

Cēsu apriņķa Dzērbenes Auļu pamatskolas skolotājs Eduards Antons Zāmuels (1883-194?) divdesmit trīs gadu vecumā dienasgrāmatā rakstīja arī par 1905. gada decembra notikumiem apkārtnē.

„2. decembris

Vakar plkst 8 vakarā nodegusi Plāteres muiža...bija skaista jauna pils, apkārtnē līdzīgas viņai nevarēja uzrādīt. Aizvakar, plkst 5 no rīta nodega Sērmūkšu muiža, tad neskaitāms daudzums siena šķūņu un visādu muižas ēku līdz ar mantu. Un tā sadeg šī muižnieku šķira līdzās savam īpašumam. Šonakt degšot četras Nītaures mājas – pils lielkunu vasaras māja, komisāra dzīvoklis muižkunga māja.

Bieži raudzījos pa logu laukā vai neuzliesmos vienā vai otrā stūrī uguns.

Pulksten rāda jau drīz deviņi, te mani iztraucē sauciens :pils deg! Pils deg!...Izliecos pa logu – no pils paceļas liesmu jūra, ar katru minūti pieņemdamās lielumā. Sabrūk līdzšinējā godība...

Gribēju arī es doties turp, redzēt kā tas viss norisinās, bet tā kā nebija pie rokas neviena šaujamā, ieroča, tad neuzdrīkstējos to darīt. Dzirdēju, kā nobrauc vairāki vāgumi ar mantām. Tur vedot pils iedzīvī. Varot jau katrs ņemt, ko gribot, tikai uguni apdzēst neesot atļauts. Pa lielceļu nobrauca garām kariete ar diviem spožiem lukturiem katrā pusē. Tajā sēdēja vairāki cilvēki un dziedāja tās dziesmas, kuras aizņem viņu prātus, kuras aizrauj sev līdzī visus...

Sestdiena, 3. decembris

Nodegušās pils atliekas vēl kūpēja... Kas attiecas uz iemeslu, kādēļ tā nodedzināta —tad tas vispārīgs: dedzinātāji izsūtīti no federatīvās komitejas, lai nodedzinātu visas muižnieku pils un dzīvokļus, tādēļ arī viņi braucot no muižas uz muižu. Vietējie sociāldemokrāti pretojas dedzināšanai, lai gan zināms—ar vārdiem, bet dabūjuši tādu atbildi, palika mierā ar to. Bet tad vakarā man atkal uzmācās nemiers, domāts tik daudz; vai visam vajadzētu būt tā vai citādi?

Svētdiena, 4. decembris

...Vakarā dega atkal vairākās vietās; kā liekas – muižas. Arī Nītaurē pie nodegušās pils dega atkal, laikam kantoris...Vairāki uzstājās pret dedzināšanu, bet tikai ar vārdiem, – tas jau gluži viegli...

Pirmdien, 5. decembrī

... Kāds no veclaiku cilvēkiem, iesirmu bārdū sāka runāt par tādām lietām, kā ticībmācības atsākšana skolā, kas bij pretī šā laika kultūras prasībai, un bij jau no skolotāju kongresa nolemts citādi, tomēr viņi, šie dievbijīgie ļaudis pastāvēja pie sava...

Ar vairākiem vietējiem inteliģentiem kopā nostaigājām uz pagasta māju, kur bija noliktas jaunas pagasta valdes vēlēšanas....Galveno lomu šinī vēlēšanā spēlēja tas, kuram bija veiklāka mute, kurš varēja piemuldēt papriekš ļautiņiem galvas, beigās izkliegdams stiprā balsī savu ideju, aģitēdams sev par labu. tādā revolūcijas laikā kā tagad, tas arī citādi nav domājams; kurš lielāks kliedzējs –vairāk izpelnās bara piekrišanu.

Pārdomāju sociāldemokrātu jautājumu un nācu pie slēdziena, ka tas ir vienīgais glābējs, kas var nākt cilvēcei par atpestīšanu. un nāk lielā diena tuvāk, kur tiks ieviesta jaunā konstitūcija uz patiesi ideāliem pamatiem, cilvēki modīsies uz jaunu jauku dzīvi.

Par Nītaures pils degšanu—otrā stāva mūros stāv dzelža biezām sienām naudas skapis. Provējuši tam uzlauzt durvis, bet līdz šim nav izdevies. Tad pie pils degšanas

derīgākās mantas visas aizvestas, viens pat uzvilcis muižnieka sarkano goda mēteli, vapeni un smago zelta ķēdi ap kaklu un tā arī nonācis krogā kur tad turējis runu. Viens atkal salasījis tādas lietas, kā: fotogrāf. aparātu, pīpus, kūjas u.t.t., u.t.t. Tomēr daudz, daudz dārgu mēbeļu sadedzis līdzās ēkai, pārvērties pelnos...

7.. decembris, trešdiena

... Baltiju pārņēmis visspilgtākās krāsas revolūcijas gars; valdība sauc zaldātus palīgā. Ļauni, ļoti ļauni; starp tiem daudz spēku, kuri metas virsū neapbruņotam cilvēkam, dur, laupa bez žēlastības...Slepkavības un briesmu darbi, un gals nav paredzams.

Pilsoņi bruņojas un gatavojas uz cīņu, bet kurā pusē būs pārspēks?...Un ko darīs Vācija priekš saviem tēviņas baroniem?...Muižas visas no vietas nodedzina, netiek rēķināts ne par mantu, kas tur iekšā, ne par ko, visu aprij uguns. Vienu vakaru varēja redzēt – dega četras muižas tepat apkārtnē; un tā katru nedēļu no vietas. Un neviens līdz šim nav pretojies šai rīcībai. Dažs labs varbūt piemetis pagali no savas puses...

Sestdiena, 10.

Šorīt man ienāca tādas domas galvā: pēc, lielais, piecdesmit gadiem, cilvēce būs panākusi kāroto brīvību visās vietās un lietās. Nebūs ne kungu, ne kalpu, būs tikai brīvi pilsoņi visi ar vienlīdzīgiem dzīves uzdevumiem...Bet nevaru saprast, kādu mērķi tad cilvēce spraudīs, --domāju, --kādreiz zemes virsū būs paradīze. Cilvēkus vienos vispārīga cilvēku mīlestības ideja, ja reiz nav ne mazākā iemesla cilvēkam cilvēku apskaust, to ienīst tam darīt ļaunu, tad taču tādas lietas arī nenotiks.

19. decembrī, 1905.

...Domāju, vajadzības gadījumā arī manis neiztrūks cīnītāju rindās... ”

(Eduards Antons Zāmuels tomēr nekur neiesaistījās, 1909. gadā izdeva dzejoļu krājumu „Tuvas skaņas”, turpināja savu skolotāja darbu. nav zināms, kādas bija viņa turmākais viedoklis par Dižo Utopiju.)

Simtiem zemnieku stājās pulkos Rūjienā Talsos, Vecpiebalgā visā Latvijā. Tā arī iegāja vēsturē: Aizputes kauja, Vecpiebalgas kauja. Pavisam ap tūkstoti sadursmju ar policiju un muižu apsargiem.

Decembra beigās Impērija deva atbildes triecienu. Kaut arī visi zināja, ka tāds būs, panākumu eiforija vēl nebija pārgājusi. Daudz baumoja par „Melno sotņu”, kuras kā tādas Baltijā vispār nebija. Tā sāka dēvēt soda ekspedīcijas.

Liepas saimnieki iedeva jaunākiem kalpiem bises un sūtīja sargāt Raunas tiltu, lai nelaiž pāri „melno sotņu”. Puiši pārlaida jautru nakti pie ugunsкура, cepdami gaļu, no rīta gāja mājās...

Regulārā karaspēka daļas nāca pa lielceļiem. Neviens vairs nemēģināja viņas apturēt. Atgriezās pabēgušie muižnieki, Vāca kopā ziņotāju „aktīvu”, sākās izrēķināšanās. Te nedrīkst nemieminēt, ka izrēķināšanos ar revolucionāriem un viņu līdzgājējiem, lai nežēlīga tā arī nebūtu, nevar uzskatīt par vērstu pret latviešiem kā tautu vai zemniecību kā kārtu. vai pret sociāldemokrātiem kā partiju, kas pēc Manifesta kļuva legāla. Apmelots, vai tiešām baronam šāvis, runas teicis, muižu dedzinājis, Kalniņš vai Lejiņš parasti tika apvainoti par kaut ko konkrētu.. Viss notika ātri un nežēlīgi. Prasīt žēlsirdību no aristokrātiem un piedzirdītiem zaldātiem gan būtu naivi. Jānis Akurāters, un ne tikai viņš,

ar rūgtumu sirdī atcerējās ziņu pienesēju pārcentību soda ekspedīciju laikā. Vakardienas mītiņotāji uzrādīja runātājus. Bēguļojušos kaujiniekus – mežabrāļus medīja kā zvērus.

Notika oficiēriem veltīti goda mielasti.

Par šīm „dejām pie nošauto kapiem” splaudījās pat Orlova zēni, sak, ķeizara lietai derīgi, tomēr šķebinoši. Soda ekspedīcijas nodedzināja 3000 mājas skolas biedrību namus, nošāva 2040 nemierniekus, ap 1000 dabūja pērienu, 4000 izdevās aizbēgt uz ārzemēm. Tāda, lūk, statistika.

Literatūra

Akurāters J. Dienu atspīdumi R., 24.

Atziņas Cēsis, Rīga, 24.

Baķe Māra. Iz tautas bilžu galerijas. Novadnieks, Druvas kultūrvēsturisks pielikums, Cēsis, 06..2003.

Bērziņš J. Ar akmeni pret šauteni. R. 76.

Beierbaums K. Aizputes karš R., 33.

Blanks Ernests. Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs. R., 23.

Cielēns Felikss. Laikmetu maiņā Zviedrija, 61.

Dzērve P. Pēteris Stučka R., ...

Gore I., Niedre O. Mārtiņš Lācis R., 89.

Jānis Lencmanis (Atmiņu krājums) R., 65.

Lācis Mārtiņš. Mūsu ceļš R., 67.

Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. R., 76.

Skroderis A. Soda zemē Sibīrijā R., 39.

Šteinbergs V. Čārlzs Skots no Latvijas R., 85.

Ziemelis S. Jānis Bērziņš—Ziemelis R 71.

Ziemelis S. Gusevs A. Dāvids Beika

Zāmuels A. Dienasgrāmata, Cēsu muzeja krājums.

POLITICAL PUBLICATIONS IN ESTONIA DURING THE REVOLUTION OF 1905-1907

Aile Möldre, Dr. philol.

Faculty of Social Sciences, Tallinn University (Estonia)

The year 1905 notes the political awakening of the Estonian people, when different political movements and the first Estonian national parties were established. The revolution drew the attention of all the social strata to the political and economical issues that lead to a rapid increase in publishing of political literature.

The number of publications dedicated to political and economical issues had been very small during the pre-Revolutionary years. According to chart 1 only two titles on these topics were issued in 1904. The chart is composed on the basis of the retrospective Estonian national bibliography (Eestikeelne 1993).

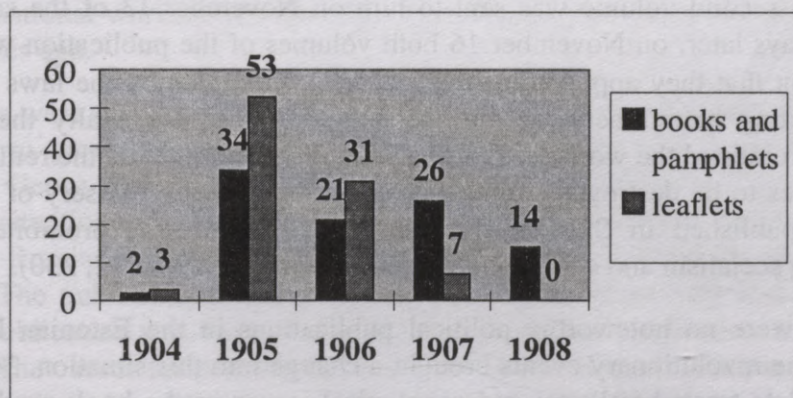

Chart 1. Annual title production of political and economical publications in the Estonian language in 1904-1908.

The limits to publishing were set by censorship, which up to 1905 acted on the basis of the press law from 1865. The law was completed by dozens of circulars and instructions during the following decades. It provided pre-publication censorship and also post-publication censorship of some types of publications. Periodical publications issued in capital cities, original works with the volume not less than 10 printed sheets and translations with the volume not less than 20 printed sheets, the publications of academies, universities and learned societies as well as publications in classical languages and translations from these languages were exempt of pre-publication censorship (Жирков 2001: 145). Hence the censorship made a difference between

academic books and publications, which were addressed to the mass reader – it was especially important to control the reading matter available to wider audience.

According to the censorship regulations, issued in 1890, the list of prohibited topics included critique on the political order and laws of Russia, on the absolutist regime, the tsar and his family. It was forbidden to offend the Russian government and to depict the differences between the social classes as well as to express the harmful teachings such as socialism and communism, which call on overthrowing the existing order and anarchy. The Orthodox Church was also beyond criticism (Устав 1912: 74). The so-called particular censors in Tallinn and Tartu (since 1878) censored literature in the Estonian language.

Thus it was almost impossible to write about the social conflicts, political struggle and opposition, discuss the real situation in the political conditions of the country. The workers' movement could be treated only cautiously. Although some books on the conditions of the working class and the theory of socialism were published in Russia in the Russian language, they were often prohibited by post-publication censorship. For example, N. Polyakov published the works by F. Lassalle in St. Petersburg in 1870. The first volume of the two-volume edition was granted permission to be put on sale by the censor. The second volume was sent to him on November 13 of the same year, but a couple of days later, on November 16 both volumes of the publication were seized with the argument that they approved of the activities, forbidden by the laws of Russia – the strikes, inciting hatred between the social classes etc. Eventually the Committee of Ministers prohibited the works of F. Lassalle in 1872 and ordered the remaining copies of both volumes to be destroyed. Another example is the book "Misery of Philosophy" by K. Marx, published in St. Petersburg in 1901, which was prohibited in 1902 for propagating socialism and communism (Добровольский 1962: 72, 230).

There were no noteworthy political publications in the Estonian language before 1905, but the revolutionary events brought a change into this situation. 34 titles of books and pamphlets treated political and economical issues in the book production of 1905, which formed about nine per cent of the annual title production. They included publications reflecting the events in the whole empire as well as in Estonia – official announcements, regulations about organising the elections and the work of local authorities, overviews about the political situation in Estonia, programs of the new parties etc.

But the current events were reflected, in the first place, in dozens of leaflets, including the proclamations, the decisions of political meetings etc. Their number exceeded to 53 titles in 1905. The most active organisations in issuing leaflets were the local branches of the all-Russian Social Democratic Workers' Party (RSDWP). The hectograph publications signed by the Tallinn Committee of the RSDWP were first issued after the events of January 9 in St. Petersburg (Jaanson 2005: 46). The number of the proclamations by the Tallinn Committee increased in spring 1905 when they were issued periodically. An illegal RSDWP group was active also in Tartu. In 1905 social-democratic organisations were established in all the major towns and villages of Estonia

and even in some rural places. Such organisations could be found in many schools and in the Tartu University. Marxist ideas had reached Tartu in the 1880s, when they were distributed among the students of the university, especially by Latvian and Russian students. The students distributed illegal leaflets and books. But legal books on the theoretical foundations of socialism were published in the Estonian language only since 1905.

In autumn 1905 the Tallinn Committee of the RSDWP took a course on an armed insurrection and made the shop stewards a proposition to print books in order to collect donations, which could be used for buying arms. Printing of revolutionary literature in local printing offices took place under control of the members of the Tallinn Committee, who pressed their way in the offices together with workers. Most of the members of the Tallinn Committee were arrested on December 10; the authorities also expropriated the printing office of M. Antje, one of the leading printing offices for printing revolutionary leaflets and pamphlets. It caused a temporary pause in publishing of this kind of publications (Jaanson 2005: 57-58). The arrest also hindered the publishing of political books on a larger scale. The Tallinn Committee published two more voluminous publications in 1905: the brochure "Collectivism" by Jules Guesde and "Spiders and flies" by W. Liebknecht – thus the Committee issued the translations of writings by the leaders of international workers' movement, the original first editions of which had been published decades ago.

Such works were published not only by the Tallinn Committee of the RSDWP, but also by the Tartu group of the RSDWP, the publishing house of A. J. Ratas in St. Petersburg etc. Georg Zirk, publisher and printer who was active in Tartu issued the pamphlet "The situation of women today and in the future" by August Bebel, which was translated from Russian. The censor of foreign books had prohibited the import of this book in 1884. The publishing house of M. Orechov in St. Petersburg had issued it in 1900, but the publication was forbidden in the course of post-publication censorship in the same year. The causes for prohibition lied in the denial of the institution of marriage and the dissemination of socialist ideas (Добровольский 1962: 224).

The political pamphlets did not reflect only rebel ideas, there were also the publications with a contradictory message. For example, three brochures with conservative, anti-revolutionary ideas by the Latvian author Andrievs Niedra were issued in the Estonian language in 1905. According to the article by A. Ostra-Oinas, a participant of the revolutionary movement, published in 1930, the Baltic German nobility, interested in warding off the riots in the countryside, was interested in the dissemination of A. Niedra's works in the Estonian language. In September 1905 the Committee of the Estonian Nobility even decided to open a credit for the distribution of Niedra's writings. A. Niedra sent to Tallinn three pamphlets, asking help in their dissemination (Ostra-Oinas 1930). His "Where are we going : a letter on the disturbances in the countryside" was published in Tartu in 15 000 copies, the other two pamphlets, aimed against riots in the churches and in the factories were published in the Estonian language by the author himself in his publishing house *Austrums* in Cesis. De-escalation of revolt was also the in the publications of the Baltic Constitutional Party and the

Estonian Constitutional Party, uniting the Baltic German landowners and the urban bourgeoisie. Baron N. W. von Hoyningen-Huene issued his "Open letter to the people of Estonia", which led to his arrest and imprisonment for two months. The reason was that the text incited hatred of Estonians towards Russians.

By the end of 1905 the peak of the revolution had passed, martial law had been imposed in Estonia by December 26, 1905 (Raun 2005: 38). The situation was still quite restless and the martial law was suspended only in 1908 when it was replaced by a milder "reinforced surveillance" (Laur et al 2000: 192). The decline in the revolutionary activities is demonstrated by the decrease in the number of leaflets in 1906-1908 (chart 1). The publication of books and pamphlets also decreases, but remains on a relatively high level. It entails mostly publications on the theoretical and practical questions of politics and economy, treated mainly from the social-democratic aspect. Translations of the works by A. Bebel, P. Lafargue and F. Lassalle were first published in the Estonian language in 1906-1907. The first book by K. Marx published in Estonian was "The wage labour and capital" issued in St. Petersburg in 1906. Karl Kautsky was another classical author of texts on socialism, issued in the Estonian language – altogether six works by him were published in the Estonian language in 1906-1908.

The Estonian authors treated the agrarian politics in two pamphlets issued in 1907: collection of articles by K. Päts was published by the publishing house *Koht* in Tallinn and the comments on preparing the law on land-ownership by P. Schneider were issued in Finland, in Kuopio.

The number of pamphlets on current events and political proclamations decreases with the decline of revolutionary activity. At the same time the first books which analysed the revolution were published in 1907. One of the actors in the social-democratic movement Mihkel Martna published his pamphlet reflecting the recent events in the publishing house *Tulevik* in St. Petersburg in 1907. The publication was called "The red years in Estonia in 1905-1906: the historic and economical reasons of the revolutionary movement". Another treatment of the revolution, published in Estonian was written by K. Kautsky. A. J. Ratas in St. Petersburg published his pamphlet "The driving forces and prospects of the Russian revolution".

Table 1 demonstrates that the political publications in the Estonian language were issued in numerous towns, reflecting also the formation of the political centers in Estonia as well as the contacts of the Estonian organisations abroad. The main centers of political movement were Tallinn and Tartu. In 1905 the political activities were concentrated in Tartu, where many political organisations were situated and important political events took place – a meeting of people's representatives from all over Estonia was organised here at the end of November. Counties, towns and different societies sent about 800 representatives to Tartu. The event led to a split between the radical and conservative wing and ended in two meetings. During 1906 and 1907 Tallinn became the leading centre of publishing the political pamphlets and leaflets.

Table 1. Towns where political publications in the Estonian language were issued

	1905		1906		1907	
	books	leaflets	books	leaflets	books	leaflets
Tallinn	9	16	6	14	9	6
Riia	2	4	1	2	-	-
Tartu	16	27	4	7	2	2
Pärnu	3	2	1	-	1	-
Cesis	2	-	-	-	-	-
St.Petersburg	1	-	4	2	6	-
Helsinki	-	-	1	-	-	-
Narva	-	-	3	5	2	-
Rakvere	-	-	-	1	-	-
Viljandi	-	-	-	-	2	-
Lahti	-	-	-	-	1	-
Kuopio	-	-	-	-	1	-

As it was mentioned above, the larger part of the theoretical publications and leaflets represent the social-democratic ideas. They were mainly issued by the Tallinn Committee and Tartu Group of the RSDWP, which were the leading social-democratic groups in 1905. The Estonian Social Democratic Workers Community, which was based on national principles, was more modest in publishing activities, issuing three pamphlets and three leaflets. Among them were "Flies and spiders or workers and capitalists" by W. Liebknecht and "Christianity and socialism" by A. Bebel. The latter was printed in Helsinki in 1906. By then the party had been almost completely disbanded by the military and police terror (Karjahärm 1990: 134). The non-socialist political spectre in Estonia was narrow, consisting mainly from the Estonian National Progressive Party, ideologically close to the Russian constitutional democrats (Raun 2005: 41).

The political book production of the year 1907 was largely issued by publishing houses, which were established during the years of the revolution. The establishment of the new publishing houses was intensive in the whole empire, over 350 publishers started to work in 1905-1907, many of them issuing political literature (История 2001: 240). Among such firms were the publishing house *Töö* (Work) in Tallinn as well as *Edasi* (Foreward) and *Edu* (Success) in St. Petersburg. The publishing house *Edasi* was connected with the newspaper with the same name issued by the Estonian Group of the RSDWP. Many publications were issued by Juhan Lilienbach – a man, who occupies a special place in Estonian publishing as a consistent publisher of marxist literature. His publishing activities started in 1905 with the help of the Tallinn Committee of the RSDWP. Lilienbach issued political and popular-scientific publications supporting the revolution. A large share of his publications were satiric papers and magazines, which

were widespread at that time. In 1906-1907 he published a series called "Leaflets", including pamphlets by K. Zetkin, A. Bebel, K. Kautsky and writings by Russian authors on actual topics.

The range and content of political literature, which was issued during these years demonstrates that it had become possible to issue publications on the topics forbidden before the revolution. Officially the civil rights, including freedom of the press and freedom of speech were guaranteed to the people only with the manifesto of October 17, 1905. Until the new provisional regulations of the press had been elaborated the censors continued to act according to the existing law, which meant the preservation of the pre-publication censorship. The circular of the Central Board of Censorship from October 19, 1905 recommended to the censors to change the attitude towards the works they controlled (Жирков 2001: 188). Pre-publication censorship of non-periodical publications was abolished on April 26, 1906 (Жирков 2001: 192). However, the post-publication censorship was preserved, for example the printers had to present the publications with the volume of over five printed sheets to the inspector of printed matter (censor) simultaneously with their publication (EAA, f 52, n 1, s 474, l 23). The censorship of imported books and clerical censorship, controlling orthodox writings were also preserved. All the violations of the press law had to be treated in court.

The revolutionary events of 1905 were followed by the reactionist offence which included the strengthening of censorship. The prohibition of publications, including condemned ideas on politics, religion or morality, published during these years started since 1906 and continued till the beginning of the World War I. For example, "Collectivism" by Jules Guesde, issued in 1905 was banned in 1913. The prohibition of this publication was initiated in 1912. The censor of foreign publications asked the police to confiscate the pamphlet on February 9, 1912 because, in his opinion, it included the features of felony. According to article 129 of the criminal code it was forbidden to publish publications, inciting hatred between social classes and instigating revolt. To prove it the censor explained, that according to the text private property caused hatred between the classes and the class of capitalists was meant to become extinct as it had no function in the production of goods. The Court of Appeal of St. Petersburg confirmed the seizure of the pamphlet. A year later, on March 29, 1913 the Court of Appeal decided that the publication had to be destroyed. But after eight years from the date of publication the chief of Tallinn police noted, that no copies of the publications could be found in Tallinn (EAA f 52, n 1, s 621, l 11-13).

From the book production of 1906 five publications had problems with post-publication censorship. Two of them were prohibited the same year they were published – "Who Lives on What" by S. Dickstein and "Down with the social democrats" by W. Bracke. Other banned books were written by L. Tolstoi, A. Bebel and K. Marx. His "Wage labour and capital" was seized in 1914 and the copies found by police were destroyed (Eestikeelne 1993: 499).

Among the publications issued in 1907 eight titles were seized in the same year or later. For example, both books, analysing the revolution, written by M. Martna and K.

Kautsky were banned immediately after publication – the treatment of revolt, reminding the public about the resistance to the power, was considered unacceptable.

Some of the titles, which were seized by request of the censors, were able to escape banning. This demonstrates, that the earlier rigor of the system had softened. For example, the translation of "Volkspolitik" of A. Menger was issued in Tallinn in 1907. At the beginning of 1908 the censor requested its seizure, which was confirmed by the Court of Appeal in St. Petersburg. A year later the court decided to lift the seizure. At the same time the censorship of imported books had banned the work and the translation into Russian, issued in Moscow was banned by the Court of Appeal of Moscow. On the basis of this decision the censor of Tallinn requested that the translation into the Estonian language had to be seized again, but the prosecutor rebuffed this motion in 1910 (EAA f 52, n 1, s 576).

The events of 1905 played an outstanding role in creating the political and social self-awareness of the Estonian people. The political publications, which were issued during these years had a great value in providing the necessary political education for the continuation of the struggle for democracy and autonomy.

References

Eesti Ajalooarhiiv (EAA) (Estonian Historical Archive) f 52, n 1, s 474. Инспектор по печатным делам в Таллинне. Переписка с Главным Управлением по делам печати, Эстляндским генерал-губернатором, судебными и полицейскими учреждениями, содержателями типографий и другими о цензурном наблюдений за местной печатью, осведомления о личности редакторов и другим вопросам 2. I 1906 - 17. XII 1906.

Eesti Ajalooarhiiv (EAA) (Estonian Historical Archive) f 52, n 1, s.576. Инспектор по печатным делам в Таллинне. Дело о наложении ареста на брошюру на эстонском языке A. Menger «Rahvapoliitik». 7. II 1908 – 11. XII 1911.

Eesti Ajalooarhiiv (EAA) f 52, n 1, s 621. Инспектор по печатным делам в Таллинне. Дело о наложении ареста на брошюру на эстонском языке И. Геда "Коллективизм" 9. II 1912-12.XI 1913.

Eestikeelne raamat 1901-1917. I-II. 1993. Tallinn : Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Jaanson, K. 2005. Algu ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. – Tuna, 1, lk 44 - 77.

Karjahärm, T. 1990. The Political Organization of Estonian Society and the Political Parties in Estonia in the Years 1900-1914.- In : Acta Universitatis Stockholmiensis: Studia Baltica Stockholmiensia 5.1, pp. 131- 156. Stockholm: Stockholm University.

Laur, M., Lukas, T., Mäesalu, A., Paju A., Tannberg, T. 2000. History of Estonia. Tallinn : Avita.

Ostra-Oinas, A. 1930. A. Needra Eesti revolutsiooni sumbutamas. – Nool, 2. aug., nr. 36, lk. 10-11.

Raun, T. 2005. 1905. aasta revolutsioon Balti provintside ja Soomes. – Tuna, 1, lk. 32-43.

Добровольский Л. М. 1962. Запрещенная книга в России 1825-1904: архивно-библиографические разыскания. Москва: Издательство Всесоюзной Книжной Палаты.

Жирков Г. В. 2001. История цензуры в России XIX-XX вв. Москва: Аспект Пресс.

История книги. 2001. Москва: Светотон.

Устав о цензуре и печати. 1912. Свод законов Российской империи. Книга пятая. Том 14. С. 65-105. Спб: Русское книжное товарищество “Деятель”.

RĪGAS LATVIEŠU BIEDRĪBA PIEKTĀ GADA PRETMETOS

Viesturs Zanders, Dr. philol.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte

1905. gads ir Rīgas Latviešu biedrības (RLB) 37. darbības gads. Jau tad nosaukts par vēsturisku gadu, kas prasījis no šīs organizācijas „daudz pārbaudījumu un apdomības”.¹ Tas ir laiks, kad dažādi ideoloģiski strāvotumi un cilvēciskās pretrunas virmo gan pašā biedrībā, gan vēl jo vairāk ārpus tās nama sienām. Starp RLB aktivitātēm togad ir ne mazums ierastā, taču arī jo bieži RLB līdz tam neraksturīgā.

Ilustrācijai minēsim dažas norises. 19. februārī notiek izpārdots muzikāli dramatisks vakars, kur ar dzejas lasījumiem piedalās Rūdolfs Blaumanis un Aspazija, bet ar priekšnesumiem Malvīne Vīgnere-Grīnberga, Elija Forsele, Arvīds Daugulis, kā arī Pāvila Gruzņas dubultkvartets. Sarīkojums sasniedz tā rīkotāju mērķi: sniegt finansiālu atbalstu Kārlim Skalbem, jo šī vakara finansiālais atlikums ir 500 rubļi.²

16. un 17. jūnijā norisinās kārtējās, jau 80. gadu vidū aizsāktās, **Zinību komisijas** vasaras sapulces, kas gadu iepriekš ir izpalikušas krievu-japāņu kara dēļ. Šajā reizē starp referentiem ir bijušais komisijas priekšsēdētājs, advokāts Aleksandrs Vēbers, kurš apcer Jāņu dziesmu refrēnu „Līgo”, savukārt biedrības Etnogrāfiskā muzeja pārzinis Matīss Siliņš runā par Latvijas pilskalnu vēsturisko nozīmi. Ludis Bērziņš atskatās uz iepriekšējā gadā laikrakstos publicētajiem stāstiem, bet advokāts Jānis Kreicbergs vērtē jaunumus juridiskajā literatūrā. Atšķirībā no iepriekšējām Vasaras sapulcēm, šoreiz drošības apsvērumu dēļ tajās piedalās vienīgi Zinību komisijas biedri. 1905. gadā Zinību komisijas bibliotēkas krājumu papildina 550 grāmatas, ko tai dāvina 1834. gadā baltvācu dibinātā Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība.³

21. augustā notiek **Mūzikas komisijas** kārtējais Rudens koncerts, bet 1. oktobrī tiek atzīmēta Andreja Jurjāna radošā darba 25 gadu jubileja, kurā nesen par RLB godabiedru kļuvušais mūziķis saņem arī naudas balvu (1000 rubļu apjomā). Šajā pašā gadā atzinību izpelnās arī Rīgas Politehniskā institūta students Artūrs Krūmiņš, kura iesūtītais teksts „Baņuta” tiek atzīts par labāko Mūzikas komisijas izsludinātajā operas libretu konkursā.⁴

Rīgas Latviešu teātrī šī gada laikā notiek 11 pirmizrādes, to vidū 30. martā pirmoreiz tiek uzvesta R. Blaumaņa drāma „Ugunī”. Saprotams, ka revolucionārā gaisotne ietekmē arī teātra darbību. Tā 16. oktobrī, sakarā ar vispārējā politiskā streika uzsākšanu, tiek pārtraukta Karla Holteja „Lenores” izrāde, savukārt Frīdriha Šillera „Vilhelma Tella” pirmuzvedums (7. decembrī) tiek izmantots, lai protestētu pret biedrību.⁵ Piebildīsim, ka F. Šillera drāmu Raiņa tulkojumā RLB apgāds Derīgu grāmatu

¹ 37. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem 1905. gadā, savienots ar biedru listi. Rīga : [RLB], 1906, 3.lpp.

² SKALBE, K. *Mūža raksti*. [Rīga] : Elpa, [2001]. ISBN 9984-743-08-X, 1. sēj., 273.lpp.

³ 37. gada pārskats.... Rīga : [RLB], 1906, 26.lpp.

⁴ Turpat, 34.lpp.

⁵ KUNDZIŅŠ, K. *Latviešu teātra hronika (1901-1908)*. Rīga : Zinātne, 1977, 35.-36.lpp.

nodaļa ir laidis klajā jau 1901. gadā. RLB Teātra komisijas priekšnieka vietnieks, advokāts Jānis Purgals biedrības pilnsapulcē 21. decembrī ziņo, ka biedrības pretinieki savas attieksmes paušanai izmanto smirdbumbas, tādēļ viņš aicina biedrus „būt palīdzīgiem pie negēļu nodošanas kārtībniekiem”.⁶

Tradicionāli daudzveidīgs ir **Derīgu grāmatu nodaļas** 1905. gada izdevumu klāsts. Starp 17 togad izdotajām grāmatām ir gan Andreja Upīša veidotais krājums „Jaunības dzeja” (3. burtnīca), Nikolaja Nekrasova dzejas izlase un kārtējais (11.) sērijas „Cittautu rakstnieki” laidiens, gan krievu dabaszinātņu popularizētāju Valeriāna Lunkeviča un Nikolaja Rubakina apceres, kā arī Augusta Kirhenšteina „Ievads piensaimniecībā”. RLB apgāds izdod arī Smiltenes mācītāja Kārļa Kundziņa sarakstīto Ata Kronvalda biogrāfiju, taču, kā vēlāk atceras L. Bērziņš, tolaik „sociālisma saucieni pārspēja citas balsis, kāpēc nacionālisma ideja un līdz ar to Kronvalda nozīme netika pienācīgi augstu vērtēta”.⁷ Tāpat kā gadu iepriekš, nāk klajā Zinību komisijas „Konversācijas vārdnīcas” 11. burtnīcas (šīs enciklopēdijas izdošana tiek aizsākta 1903. gada decembrī). Tomēr šīs un citu RLB struktūrvienību ieceru īstenošanu jūtimi iespaido RLB vadības diezgan gausā un nekonsekventā reakcija uz pārmaiņām sabiedriskajā dzīvē.

Samērā maz literatūrā ir minētas latviešu preses izdevumu redaktoru sanāksmes, kas notiek RLB namā 18.-20. janvārī. Tajās Rīgā, Jelgavā un Liepājā izdoto laikrakstu un žurnālu veidotāji diskutē par prasībām, kas formulējamas iesniegumā Preses likuma pārskatīšanas komisijai, ko vada Imperatora Publiskās bibliotēkas direktors Dmitrijs Kobeko (*Кобеко*). Vairākums ir vienisprātis, ka ir nepieciešams atcelt pirmsiespieduma cenzūru, panākt preses atbildību tikai tiesas priekšā un latviešu preses izdevumu līdztiesību Krievijas metropolēs izdotajiem izdevumiem. Ar RLB namā noformulētajām prasībām t.s. Kobeko komisiju vispirms 22. februārī, bet plašāk 20. septembrī iepazīstina latviešu redaktoru sapulces pilnvarotās personas: laikraksta „Tēvija” redaktors un izdevējs, advokāts Jānis Čakste un Pēterburgā pastāvīgi dzīvojošais Liepājas laikraksta „Latvietis” redaktors un izdevējs, advokāts Mārtiņš Ukstiņš.⁸ Drīz pēc tam, 17. oktobrī cara izsludinātais manifests gan sola pilsoniskās tiesības, taču faktiski tikai maina preses brīvības ierobežošanas mehānismu.

Arī RLB reaģē uz cara 1905. gada 18. februāra rīkojumu par petīciju iesniegšanas tiesībām, 15. martā izveidojot lūgumraksta izstrādāšanas komisiju 7 cilvēku sastāvā un 26. martā biedrības runasvīru ārkārtas sapulcē pieņemot tā tekstu. Petīcija, ko paraksta RLB vadība (arī tās komisiju un nodaļu vadītāji) un gandrīz vai visi runasvīri, kopskaitā 35 personas⁹, tiek adresēta Krievijas iekšlietu ministram Aleksandram Buliginam (*Булыгин*). Tajā, cita starpā, tiek prasīts ieviest latviešu valodu kā darījumu valodu pagastu pašvaldības iestādēs un mācību valodu tautskolās, kā arī „pielaist lasāmās un

⁶ 37. gada pārskats.... Rīga : [RLB], 1906, 13.lpp.

⁷ BĒRZIŅŠ, L. Atmosfēras laika darbinieks Kārlis Kundziņš // *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 12 (1937), 628.lpp.

⁸ Ievērojams notikums latviešu avīžniecībā. Aut.uzrād.: „Apskata” red. // *Apskats*. Nr.17 (1905, 26.febr.), 1.lpp.; -zin. Mūsu preses brīvības dēļ // *Pēterburgas Avīzes*. Nr. 16 (1905, 3.martā), 1.-2.lpp.; ЛИХОМАНОВ А. В. Вопрос об иноязычных изданиях в Особом совещании по составлению нового устава о печати (1905 г.) // *Книжное дело в России во второй половине XIX - начале XX века: сб. науч. тр.* Спб. : Российская национальная библиотека, 1992, вып. 6, с. 58-60.

⁹ Rīgas Latviešu biedrības petīcijas parakstītāji // *Rīgas Avīze*. - Nr. 134 (1905, 23.jūn.), 1.-2.lpp.

skolas bibliotēkās visas no cenzūras atļautās grāmatas”.¹⁰ Tomēr atšķirībā no „Pēterburgas Avīzēs” 19. aprīlī publicētās „Latviešu inteliģences rezolūcijas” (tās sagatavotāju vidū ir gan R. Blaumanis, Jānis Asars un Rainis, gan RLB lūgumrakstu neparakstījušais runasvīrs Arveds Bergs), biedrības petīcijas teksts presē tiek atreferēts visai nepilnīgā veidā. Tas rada ieganstu pastiprinātai biedrības kritikai, sevišķi nešķirojot RLB kultūrizglītojošo darbību no tās vadoņu attieksmes pret aktuālajām politiskajām norisēm.

Kaut arī atsevišķu latviešu preses izdevumu attieksme pret RLB ar laiku kļūst jo striktāka, būtu pārlieku vienkāršoti kādam no tiem piedēvēt biedrības nekritiska aizstāvja vai arī konsekventa noliedzēja pozīciju. Katrā ziņā 1905. gadā „Baltijas Vēstnesi” nosaukt par RLB ruporu¹¹ ir visai problemātiski. Ja dažādi ieskati par biedrībai darāmo ir sastopami vienas ģimenes ietvaros (tirgotājs Kristaps Bergs ir iepriekšminētās RLB petīcijas parakstītāju vidū), tad gluži pamatotas ir atšķirības biedrībā pārstāvētās pilsonības vidū. Tās skaidri izgaismo diskusija par RLB politisko virzienu pēc 17. oktobra manifesta pasludināšanas notikušajā runasvīru ārkārtas sapulcē (21. oktobrī) un biedrības pilnsapulcē (23. oktobrī). Tā, uzskatot nacionālas biedrības politizēšanu par to degradējošu, „Rīgas Avīzes” redaktors un izdevējs, advokāts Fridrihs Veinbergs norāda: „Tā kā biedrībā ir personas ar dažādiem politiskiem uzskatiem, kopējas politiskas programmas pieņemšana nemaz nav iespējama”.¹² Savukārt Latviešu konstitucionāli demokrātiskās partijas līdzdibinātāji (viņu vidū arī RLB priekšnieks, advokāts Fridrihs Grosvalds un viņa vietnieks, advokāts Andrejs Krastkalns) ir pārliecināti, ka „biedrības rīcība politiskās partijas nodibināšanas lietā ar to uzskatāma par nobeigtu”.¹³

Noraidot RLB vadības īstenoto mēreno kompromisu politiku attieksmē pret carisko administrāciju, striktu nostāju pauž tā paša gada rudenī Vidzemes un Kurzemes tautskolotāju kongresā ievēlētais tautskolotāju savienības centrālais birojs. Tā kā tajā dominē sociāldemokrāti, tad nepārsteidz biroja aicinājums „pārtraukt jebkādas sakarus ar minēto biedrību, nepabalstīt viņas nodaļas un turpmākos centienus”, tostarp, neabonēt Derīgu grāmatu nodaļas izdevumus.¹⁴ Diemžēl, šis mudinājums rod arī atbalsi: ja 1904. gadā RLB apgāda abonentu kopskaits sasniedz 9951 personu, tad 1906. gadā to skaits ir sarucis līdz 2970 personām.

Apzinoties, ka presē izsludinātais boikots pret biedrību varētu būt liktenīgs arī enciklopēdijai, 1905. gada 28. novembrī „Konversācijas vārdnīcas” redaktoru grupa piedāvā Zinību komisijai nodot vārdnīcas izdošanu redaktoru sapulcei, šai institūcijai turpinot darbību ārpus RLB. Pēc garāka neskaidrību un neziņas posma, beidzot 1906. gada 21. novembrī „Konversācijas vārdnīcas” tālāko izdošanu pārņem Derīgu grāmatu nodaļa.

¹⁰ 37. gada pārskats.... Rīga : [RLB], 1906, 16.lpp.

¹¹ LASMANIS, U. *Berga bazāra un laikmeta labirintos*. Rīga : [autora izd.], 1997, 163.lpp.

¹² Rīgas Latviešu biedrība un politiska programma. Aut. uzrād.: „Rīgas Avīzes” red. // *Rīgas Avīze*. - Nr. 233 (1905, 25.okt.), 1.lpp.

¹³ 37. gada pārskats.... Rīga : [RLB], 1906, 22.lpp.

¹⁴ [Tautskolotāju savienības centrālā biroja sēdes atreferējums] // *Baltijas Vēstnesis*. - Nr. 263 (1905, 1.dec.), 2.lpp.

Vienīgi deklarāciju līmenī paliek 1905. gada 29. janvārī dibinātās Zinību komisijas Vēstures nodaļas solījums izdot „Latviešu cilts vēsturi”.¹⁵ Tas skaidrojams gan ar politisko situāciju un akadēmiski izglītotu vēsturnieku trūkumu, gan ar F. Veinberga atrašanos Vēstures nodaļas vadībā. Tā Mandžūrijā dzīvojošie latvieši 1905. gada nogalē nosūta biedrībai 295 rubļus, kas saziēdoti jaundibinātās nodaļas atbalstam. Taču, viņuprāt, nodaļas priekšgalā ir nepieciešama „persona ar mazāk „slavenu” vārdu, kas neskaldītu tautu šinī svarīgajā darbā”.¹⁶

Šī temata sakarā ir jāmin vēl divas grāmatas. 1906.-1907. gadā iznāk pēc Vidzemes muižniecības pasūtījuma tapusī Astafa Tranzē-Rozeneka (*Transehe-Roseneck*) grāmata „Die lettische Revolution” (Latviešu revolūcija). Tajā, cita starpā, RLB nosaukta par revolūcijas perēkli. 1905. gada notikumu tendenciozo aprakstu biedrība uzdod atspēkrot F. Grosvaldam, mācītājam Kārlim Irbem un F. Veinbergam.¹⁷ Advokāts Fricis Alberts Zinību komisijas vasaras sapulcēs 1909. gadā paziņo, ka visi Tranzē-Rozeneka grāmatas apgalvojumi ir tikpat ārprātīgi, kā 1905. gada revolucionāru darbi.¹⁸ Iespējams, ka viņam piekrīt arī iepriekšminētā atbildes gatavotāju trijotne. Savukārt Vācijā dzīvojošais A. Vēbers neuzskata F. Alberta iebildumus par pārliecinošiem. To, ka Baltijas muižniecība lielā mērā pati ir sagatavojusi augsni revolūcijai, viņš cer pamatot „...ar dokumentiem un citiem neapšaubāmiem pierādījumiem...”.¹⁹ Vēbera iesāktais pretrasts viņa nāves dēļ paliek nepabeigts un tā arī nesagatavotā atbilde Tranzē-Rozenekam biedrības prestižu, protams, nevairo.

Savukārt par pēdējo Latvijas vēsturei veltīto RLB izdevumu var uzskatīt žurnālista Ernesta Blanka apceri „1905. gada revolūcija” (1930). Tās pamatā ir Blanka atskats uz notikumiem pirms ceturtdaļgadsimta, kas publiski izskanējis jau 1930. gada 30. janvārī biedrības Nacionālās politikas nodaļas kārtējā referātā vakarā, ko apmeklējuši apmēram 260 interesentu.²⁰ E. Blanks norāda uz nelielo laika distanci, kas liedz šīs revolūcijas līdzdalībniekiem objektīvi novērtēt 1905. gada notikumus. Viņš nepiekrīt vairākiem citiem pilsonisko aprindu publicistiem, piemēram, Arturam Kroderam, kas 1905. gadu tolaik (vēlāk viņa nostādne mainās!) vērtē viennozīmīgi negatīvi.²¹ E. Blanks uzskata, ka revolūcija ir atstājusi būtisku iespaidu uz latviešu psihi un tajā izvirzītie mērķi nav izzuduši līdz ar revolūcijas apspiešanu.

¹⁵ Uzaicinājums. Aut. uzrād.: Rīgas Latviešu biedrības Vēstures nodaļa // *Balss*. - Nr. 22 (1905, 1.jūn.), 3.-4.lpp.

¹⁶ Balsis iz publikas // *Mūsu Laiki*. - Nr. 120 (1906, 12.jūl.), 3.lpp.

¹⁷ 40. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1908. gadā, savienots ar biedru sarakstu. Rīga : [RLB], [1909], 13.lpp.

¹⁸ [ALBERTS, F.] Pret grāmatu „Die lettische Revolution”. Aut. nav uzrād. // *Latvija*. - Nr. 140 (1909, 22.jūn.), 1.lpp.

¹⁹ ĀRONS, M. A.Vēbera beigu cēliens // *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 8 (1925), 118.lpp.

²⁰ 62. gada pārskats par biedrības darbību un rēķiniem 1930. gadā. Rīga : [RLB,1931], 18.lpp.

²¹ Rīgas Latv. Biedrības nacionālās politikas nodaļas 15. referātu vakars // *Latvis*. - Nr. 2483 (1930, 31.janv.), 8.lpp.

1905.-1907.GADA REVOLUCIONĀRU CIETUMA BURTNĪCAS

Lilija Limane

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

Jēdziens un stāvoklis. Jēdziena „cietuma burtnīca” definīcija literatūrā nav precizēta un šī parādība nav izgaismota pētījumos. Ar cietuma burtnīcām domātas burtnīcas un klades, kurās apcietinātie cilvēki atrodies ieslodzījuma vietā veikuši pierakstus, ierakstot burtnīcā tekstus pēc pašu brīvas izvēles. Referāta ietvaros tiek aplūkotas burtnīcas, kurās ierakstus veikuši 1905.-1907. gada revolūcijas dalībnieki vai par dalību šā laika notikumos apsūdzēti un bez vainas pierādījumiem cietumā ieslodzīti cilvēki. Plašākā kontekstā citā pētījumā varētu apskatīt visus, arī kriminālnoziedznieku cietuma pierakstus, ja tādi atrastos. Tā kā katram cietumā ieslodzītajam revolucionāram pēc pastāvošās kārtības pienācās rakstāmmateriāls burtnīcas vai klades formā, savā laikā to skaits ir bijis nēsalīdzināmi lielāks nekā saglabājusies daļa. Burtnīcas atstājot aresta vietu īpašnieks kopā ar citām personīgajām mantām paņēma līdzī brīvē, bet apcietinātā nāves gadījumā tās tika atdotas piederīgajiem.

Burtnīcas īpašnieks, Rīgas Centrālcietumā ieslodzītais J. Petrovičs sniedzis informāciju par burtnīcu izcelsmi un to lietošanas noteikumiem ieslodzījuma vietās. Rakstāmpiederumi cietumā tika uzlūkoti ar aizdomām. Burtnīcas cietuma administrācija izsniedza katram ieslodzītajam personīgi cauršūtas un numurētām lapām. Ierakstu saturs tika reglamentēts – tās paredzētas mācību nolūkiem un ierakstiem krimināllietas sakarā. No burtnīcām nedrīkstēja izplēst lapas, ierakstot nedrīkstēja atstāt neaprakstītus papīra izlaidumus. Burtnīcu tehnisko atbilstību noteikumiem un ierakstu saturu pārbaudīja cietuma mācītājs un, atklājot pārkāpumus, varēja atņemt burtnīcu, uz laiku vai pavisam zaudējot tiesības uz tās lietošanu. Tā kā ierakstu saturu to lielā apjoma dēļ bija grūti pārbaudīt, cietumnieki tajās bieži ierakstīja neatļautus tekstus, atspoguļojot arī cietuma apstākļus.

Ne visas zināmās burtnīcas noformētas atbilstīgi Petroviča formulētajiem cietuma burtnīcu uzturēšanas noteikumiem. Var domāt, ka tās bija vai nu nelegālas, vai citās ieslodzījuma vietās tik stingri noteikumi nepastāvēja.

Muzejos un arhīvos līdz mūsu dienām saglabāties neliels skaits šādu burtnīcu. Referāta sagatavošanas gaitā apzinātas četras krātuves: LNB, LAB, Latvijas Kara muzejs un Latvijas Nacionālais vēstures muzejs un atrastas piecas cietuma burtnīcas. Apzinot LVVA, Folkloras institūta un lielāko muzeju krājumus, eventuāli iespējams atrast vēl vairākas cietuma burtnīcas, tomēr kopumā to saglabāties visai maz. Cietuma burtnīcu apzināšanu rokrakstu krātuvēs traucē tas, ka tās nav vienkopus savāktas, bet iekļautas dažādos personālfondos vai kolekcijās, meklēšanā neder autorības kritērijs, tādējādi pat ar arhivālijām strādājošam speciālistam tās var atklāties nejauši.

Burtnīcu un to īpašnieku raksturojums

LNVM eksemplāra¹ – (klade ar norautiem vākiem) autors ir Ed. Andersons. Klade rūpīgi veidota un akurāti noformēta. 1. lapa- zīmējums ar zīmuli-lauku ainava ar priedēm. Grezni noformēta titullapa ar tekstu: „Neaizmirstulītes plūktas Central cietuma 10. kamerā Ed. Anderson. Rīga 12. maijā 1906. gadā”. Klades apjoms 65 lapas, no kurām aprakstītas 47, pārējās tukšas. Ieraksti veikti ar rūpību un akurāti. Titullapas o.p. Ed. Andersons sniedz ziņas par savu arestu un atrašanos apcietinājumā, tur pieredzētajiem svarīgākajiem notikumiem – izsaukumiem uz nopratināšanu, radnieku apciemojumiem un atbrīvošanu no aresta pret ķīlu 1906. g. 10. jūlijā. No priekšvārda uzzinām, ka Andersons ticis arestēts 2. marta vakarā Rīgā Maskavas iecirknī, tajā pašā naktī pārvietots uz centrālcietumu. Pirmoreiz žandarmērijas priekšnieks nopratinājis 31. martā, 10. aprīlī izsaukts uz apgabaltiesu, 18. aprīlī bijis pie izmeklētāja un uzdevis savus lieciniekus. 24. maijā saņēmis izmeklētāja atbildi par uzdoto liecinieku noklausīšanos un solījumu lietu drīz izbeigt. 28. jūnijā ticis izsaukts pie izmeklētāja, saņēmis ziņas par to, kas viņu apsūdzējuši un lieta tikusi nodota iecirkņa prokuroram. 10. jūlijā laikam vēl galīgā lēmuma nebija, jo atbrīvots no apcietinājuma pret ķīlu. Kopumā viņš cietumā pavadījis 4 mēnešus 8 dienas. Iespējams, ka ieraksti burtnīcā tapuši arī pēc atbrīvošanas.

Ed. Andersonam piederējusi burtnīca acīmredzot kopā ar īpašnieku iznāca no cietuma. Tā nonākusi LNVM darbinieku rokās 1982. gadā materiālu vākšanas ekspedīcijas laikā Naukšēnos kopā ar citiem Rūjienas 1905.-1907. gada revolūcijas materiāliem. E. Andersona personību, meklējot datus literatūrā par 1905. gada revolūciju, nav izdevies pārliedzinoši atpazīt. „Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā” sastopami divi Eduardi Andersoni², iespējams, viens no viņiem ir burtnīcas īpašnieks, tomēr par to nav drošu liecību.

LNB krājumos glabājas trīs cietuma burtnīcas. Divas Revolucionārās darbības materiālu kolekcijā – Alberta Šlapa³ un Jāņa Lociņa⁴, viena – nezināma pierakstītāja kolekcijā „Dažādi daiļdarbi”. Abi zināmie autori nav pieminēti „Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā”.

Alberta Šlapa (Schlaps) klade, kā atzīmēts 1.lapā (titullapā) ir otrais krājums ar vienlaidus lappušu numerāciju (93.-206.), datēta ar 1910. gadu. Autora biogrāfiskas ziņas nav izdevies atrast, trūkst pat atzīmju par to, kurā cietumā rokraksts tapis. Ierakstu sastāvā – tikai dzejas teksti bez papildus ziņām par īpašnieku vai kādiem citiem pierakstiem. Klade rūpīgi veidota, dekorēta ar miniatūrām vinjetēm ik dzejoļa beigās spalvas zīmējuma tehnikā.

Zalves pagasta rakstveža Jāņa Lociņa klade datēta ar 1907. gada jūliju-novembri un rakstīta Vidzemes guberņas cietuma 21. kamerā. Klades apjoms 29 lapas. Te ietverti dzejas teksti un izdarīts apsūdzības akta noraksts krievu valodā, tātad iegūstamas sīkas ziņas par klades īpašnieka dalību revolucionārajos notikumos. 1905. gada 13.decembrī policija saņēmusi ziņas par Salas pagastnamā paredzēto sapulci. Arestēti un Jēkabpils (Jēkabmiesta) cietumā ieslodzīti četri cilvēki, bez Lociņa skolotāji Jānis Niedre (Salas skola) un Ernests Jēkabsons (Dignājas pagasta skola) un zemnieks Jūlijs Vildners. Atrasta un konfiscēta literatūra (marksistiska brošūra, „Strādnieku dziesmas”, partijas rezolūcijas

u.c.) un ieroči (šautenes, divi revolveri, 300 patronu). Arestētie pusotru gadu turēti apcietinājumā, tad pārvesti uz Rīgu un trim no viņiem uzrādīta apsūdzība. J. Niedre ieslodzījuma laikā kļuvis garīgi slims⁶, acīmredzot tāpēc pret viņu apsūdzība netiek uzturēta. Apsūdzības raksts sastādīts 8. augustā, bet novembra beigās Lociņš vēl atradies apcietinājumā. Nav zināms, kā izšķīries viņa liktenis.

Nezināmā īpašnieka klade (140 lpp. ar fragmentāru izlaidumu-neaprakstītām lapām) tikai vērīgi aplūkojot identificējama kā cietuma burtnīca – atbilstīgi cietuma reglamentam par rakstāmmateriāliem tai ir iepriekš numurētas lapas, ietverot arī neaprakstītās, 1. lpp. norāde uz attiecīgām vietām tekstā krievu valodā – tādām, kurās publicēti varas iestādēm nepatīkami teksti (S. Mīka dzejolis „Krievija-cietums” un dzejolis „Par velti raudāt”, kurā apliecināta līdzjūtība kritušajiem biedriem.) Par burtnīcas rašanos cietuma apstākļos neapšaubāmu liecību sniedz norādes ar atzīmi Z.[entrāl] z.[ietumā]” un dzejolis „Dāvināts biedrēm R.[īgas] Z[entrāl]. z.[ietuma] S.[ieviešu] Nodaļā”. Klades titullapā moto - E. Veidenbauma dzejolis „Kas staigājot pa jaukām puķu lejām..”, seko vācu valodas leksikas pieraksti, pēdējā lapā – sociāldemokrātiska satura svešvārdu skaidrojumi. Pārējie teksti – dzejoļi, kas ierakstīti glītā rokrakstā un aforismu kopojums, kas ietver 505 citātus no literatūras klasikas vai nenoskaidrotiem avotiem.

Latvijas Kara muzejā glabājas divas Jāņa Petroviča klades.⁷ J. Petrovičs (1890-1963) bija revolūcijas dalībnieks Neretā, no 1906. gada darbojās LSD Rīgas organizācijas Baltijas rajona pulciņā. 1908.g. okt. Rīgas pagaidu kara tiesa viņu notiesāja ar 13 g. un 5 mēnešiem katorgā.⁸ Burtnīcas tapušas laikā no 1911.-1914.g. Rīgas pagaidu katorgas cietumā. 1914. gadā burtnīcas izsniegtas uz rokām, jo ieslodzītais pārvietots uz Pleskavu, bet 1915. gadā pārceļoja uz Vladimiras cietumu. No 1916. gada Petrovičs bija noņemtinājumā Sibīrijā, burtnīcas atradās pie viņa. Pēc 1917. gada revolūcijas strādājis Sibīrijā, pēc tam Maskavā. Maskavā dzīvojis arī 1956. gadā, kad no PSRS metropoles Kara (tolaik Revolūcijas) muzejam atsūtījis abas burtnīcas ar pavadvēstulēm.

Burtnīcu saturs dzejas kontekstā

Tā kā no zināmajām piecām burtnīcām četrās dominē dzejas ieraksti, varētu domāt, ka analoga kopaina bija visā cietumu burtnīcu klāstā, bieži ieslodzītie veidoja savus pierakstus kā dzejoļu un dziesmu klades, līdzīgas tām, kas tradicionāli bija diezgan izplatīta tradīcija tālaika dzejas cienītāju vidū brīvajā sabiedrībā. Iespējams, studijām un pašizglītībai cietumā pievērsās inteligentākie, sociāli aktīvākie revolucionāri

No apskatāmo burtnīcu īpašniekiem šāda personība bija Jānis Petrovičs. Viņa kladē ierakstīti tikai nedaudzi dzejas teksti: daži J. Raiņa dzejoļi, divi Konstantīna Baļmota dzejoļi un A. Bloka dzejolis „Dvenadtatj” (12) krievu valodā. Vai Petroviču dzeja neinteresēja? Plašajā garīgo interešu spektrā dzeja nebija pirmajā vietā. Par to liecina grāmatu saraksti, ko viņš vēlētos iegūt un lasīt cietumā. Burtnīcā rodami apliecinājumi, ka interese par dzeju neiztrūka. Viņa gaumei atbilda revolucionāras ievirzes dzejnieki, kas palikuši uzticīgi sociāldemokrātiskajām idejām. Pirmajā vietā – Rainis, tad Andrejs Upītis. Starp pierakstiem atrodami Petroviča gatavotie referātu teksti par Raini, lai nolasītu tos cietuma 7. kamerā, kur pulcējās domubiedri uz kopīgām sarunām.

Dzejniekus, kas revolūcijas atplūdu periodā zaudēja kaujinieciskumu (kā K. Skalbe, J. Jaunsudrabiņš, J. Akuraters) viņš kritizē. Dzejā, daiļliteratūrā vispār Petrovičs lielā mērā meklē sociālo problēmu atspulgu, uzticību strādnieku protesta kustības izpaušmēm. Vēstulē Jānim Kļaviņam viņš raksta, ka gribētu izlasīt Apsesdēla jauno dzejoļu krājumu „lai labāk, taustāmāk izprastu to procesu mūsu inteliģences attīstībā un dezorientācijā, kurš sevišķi rosīgi norisinās pēdējos gados. Šis process ir mūsu inteliģences – rakstnieku, dzejnieku, skolotāju, mākslinieku utt. – nošķiršanās no strādnieku kustības, ar kuru tie dažus gadus atpakaļ sacījās ejam roku rokās un pa daļai arī gāja. Iekšēji šis process parādās personīgo – un tikai personīgo – jūtiņu un stāvokļu apdziedāšanā un aprakstīšanā, sava individuālā „es” padziļināšanā un izsmalcināšanā, ārēji – māju celšanā pie Stukmaņu stacijas jeb citur, sava silta kaktiņa kultā.”

Petroviča cietuma pierakstos galvenokārt atrodami pašizglītības materiāli-izraksti no literatūras un mācību konspekti par daudzveidīgiem tematiem: romiešu literatūras vēsturē, dažādu valstu vēsturē dažādos vēsturiskajos laikmetos, citāti no sabiedriski politiskās literatūras, izraksti (arī krievu un vācu valodās) par sociāli politiskiem tematiem (arodkustības vēsture, F. Engelsa, K. Marksa, J. Jankava, J. Asara darbu fragmenti), pieraksti filozofijā, psiholoģijā, izraksti no F. Nīčes, Ļ. Tolstoja, Džona Reskina u. c. klasiķu darbiem, statistiski pārskati, N. Kopernika un Dž. Bruno uzskatu salīdzinājums, ziņas par jezuītu ordeni. Ir vēstuļu melnraksti, paša apcerējums par zinātnisko sociālismu, referātu un rakstu teksti, stāsta melnraksts, iegūstamo grāmatu saraksti (iekļauti izdevumi latviešu, krievu un vācu val.), arī nelegālās literatūras saraksti, pārskati par ieņēmumiem un izdevumiem. Mācību pieraksti dažkārt saistīti ar kāda priekšmeta studijām cietuma pulciņos, piemēram. V. Dermaņa vadībā norisinājās romiešu literatūras studijas. Skatot burtnīcu, jāsecina – cietumā kūsāja aktīva garīgā dzīve, auga cietumnieku izglītības līmenis – ne velti to sauca par politisko akadēmiju.

Pārējās četrās kladēs politiskās akadēmijas gaisotnes trūkst, acīmredzot klažu īpašnieki vai nu nav vēlējušies mācīties, vai, kas mazāk ticams, viņiem trūcis tādu iespēju. Galvenokārt tajās pierakstīts dzejas materiāls, savstarpēji radniecīgs tādā mērā, ka nezinot par klades piederību cietuma burtnīcām, var nojaust klades izcelsmi pēc kopējās ierakstītās dzejas tonalitātes.

A. Šlapa klades dzejoļu klāsts stāsta par to rakstītāju kā literāri izglītotu un sociāli aktīvu personību, izraudzītajiem tekstiem pārsvarā augsts dzejas mākslinieciskais līmenis, par ierakstītāja literāro kultūru liecina arī autoru norādes pie vairuma dzejoļu. Pirmais ieraksts – E. Veidenbauma dzejoļa „Mosties, mosties reiz, svabadais gars” citāts uzskatāms par moto. Pēc satura dzejoļi kopumā publicistiski un sociāli aktīvi orientēti. Latviešu oriģināldzeju pārstāv populārākie revolūcijas laika dziesminieki: E. Veidenbaums, J. Rainis, Aspazija, E. Treimanis-Zvārgulis, J. Akuraters, K. Skalbe, K. Krūza. Liriskāka un personiskāka dzeja ir vācu dzejas latviskie atdzejojumi – Fr. Hunhena, K. Sturma un L. Ūlanda dzejoļi. Trešā grupa- dzejoļi, kuros izteikti tieši aicinājumi uz nemieriem, kā arī strādnieku un revolucionārās dziesmas („Marseljēza”, „Proletārieša dziesma”, „Biedri uz cīņu nu kņāši..” u. tml.).

Eduarda Andersona kladē pārstāvēta galvenokārt latviešu oriģināldzeja ar plašu autoru spektru, tomēr ierakstītājs nav tik izglītots, par ko liecina arī valodas kļūdas nedaudzajos ar dzeju nesaistītajos tekstos. Neaugstas literārās kultūras rādītājs ir tas, ka autori pie dzejoļiem atzīmēti tikai reizumis. Līdztekus labāko revolūcijas dzejnieku (J. Rainis, Aspazija, K. Krūza, E. Veidenbaums, E. Treimanis-Zvārgulis) rindojas mazāk pazīstamu (Oskars Rāviņš, Baltgalvu Ernestīne, Eduards Selga, Viktors Lapsa u.c.) dzejnieku vārsmas. Attiecīgi daudzšķautņaināka problemātika – gan mākslinieciski vērtīga, gan piezemētāka dzeja. Plašs arī problēmu un pausto izjūtu spektrs – cietumnieka ilgas un skumjas, pārdomas par cilvēka likteni, vēsturiski senāka dzeja (J. Alunāna „Nevis slinkojot un pūstot”, nenoskaidrota autora „Dekabristu piemiņai”), ziņģes un sentimenta caurausti mīlas dzejoļi, dziesmas, kuplejas, balādes, dzejoļi, kuros atainoti konkrēti revolūcijas notikumi. Neiztrūkst pāris dzejoļi krievu un viens vācu valodā.

J. Locīņa burtnīcā dominē krievu dzeja pārsvarā latviskos atdzejojumos, bet kāds desmits – oriģinālvalodā. Tie ir sociālas ievirzes dzejoļi par cilvēku smagajiem dzīves apstākļiem, romances un balādes, sakauto revolucionāru noskaņas, atainotas soda ekspedīciju izdarības. Iekļauti tikai pāris latviskas izcelsmes teksti – daži E. Veidenbauma dzejoļi, kā arī revolucionāras dziesmas („Strādnieku maršs”, „Biedri nu dosimies kaujā” u.c.).

Nenoskaidrotā autora klades dzejas spektrs plašs, tai raksturīga autoru un motīvu daudzveidība, galvenokārt aprobežojoties ar latviešu oriģināldzeju. Autoru rindā neiztrūkst populārie jau iepriekš citu klažu sakarā pieminētie revolūcijas laika dziesminieki, bet ir arī daudz ar nemieriem tieši nesaistītu dzejnieku (J. Poruks, A. Saulietis, A. Austrīņš, Vientulis, Zemgaliešu Biruta, Antons Birkerts, Tīrzmaliēte, J. Miķelsons, Fr. Plostnieks u.c.) labu un mazāk labu darbu. Tomēr arī šajā kladē ienāk cietuma dzejai un attiecīgā laikam raksturīgās sociāli asās noskaņas, ieslodzītā izjūtas, revolucionārās dziesmas, kuru dēļ arī, pārlasot šo kladi, atpazīstama cietuma burtnīcām raksturīgā noskaņa.

Dzejas noskaņas, tematika

Atšķirībā no noskaņas, ko gūstam, lasot ar ieslodzījumu nesaistītu personu analogā laika dzejas klades, cietumu burtnīcu dzejā jūtama augstāka sociālā spriedze, aktīvāka liriskā varoņa dzīves pozīcija un publicistiskās dzejas lielāks īpatsvars, daudzu revolucionāro dzejoļu un dziesmu klātbūtne, kopumā arī ar kvalitatīvāks literārais materiāls, te neliels mazvērtīgas sentimentālās dzejas īpatsvars, kaut tālaika literārajā procesā kopumā sentimentālā dzeja vēl ieņem kvantitatīvi redzamu vietu. Neiztrūkstošas gandrīz katrā krājumā arī cietumnieka skumjas un sāpes. Šajās burtnīcās atspoguļojas revolucionāri noskaņotās jaunatnes literārās intereses, viņu dzejas izjūta un dzīves pozīcija. Vairāku autoru ierakstos jūtama krievu dzejas ietekme.

Iecienītākie autori. Paši populārākie autori – Eduards Treimanis (23 dzejoļi Andersona, N (šādi apzīmēta nezināmā revolucionāra klade) un Šlapa burtnīcās) un Rainis (visās burtnīcās, izņemot Locīņa, pavisam 21 dzejolis). Īpašā statusā iekļauvis E. Veidenbaums (7 dzejoļi Andersona, N, Locīņa un Šlapa burtnīcās), kuru bieži izvēlas par

vadmotīvu, kaut pēc skaita dzejoļu nav ļoti daudz. Nākošie iecienītākie – J. Akuraters (10 dzejoļi Šlapa burtnīcā), Aspazija (7 dzejoļi N. Andersona un Šlapa burtnīcās), K. Skalbe (5 dzejoļi Šlapa burtnīcā), K. Krūza (5 dzejoļi Andersona un Šlapa burtnīcā). Ar vienu vai dažiem dzejoļiem pārstāvēta virkne vairāk vai mazāk pazīstamu latviešu literātu: Baltgalvu Ernestīne, J. Krūmiņš, V. Alksne, J. Gulbis, Selgas Eduards, Augusts Skuja, Viktors Lapsa, Dāvids Salmiņš, Līgotņu Jēkabs, Tīrzmaliete, A. Saulietis, J. Miķelsons, A. Austrīņš, J. Poruks, Fr. Plostnieks, Viesuls un vēl daudzi, kuru vārdi nav iegājuši literatūrvēsturē vai slēpti aiz pseidonīmiem. Šādi raksturojams aptuvenus autoru kopums, bet precīzu dzejoļu skaitlisko sadalījumu pa autoriem veikt nav iespējams, jo daudziem dzejoļiem, īpaši Andersona, daļēji arī Lociņa burtnīcā nav autoru norādījuma vai arī tekstiem autori vispār nav zināmi.

Cittautu dzejas teksti latviešu tulkojumos, kā arī nedaudz vācu un krievu oriģināli lielākā skaitā atrodami Lociņa (krievu valodā ar blakus esošiem, iespējams, turpat cietumā veiktiem tulkojumiem latviešu valodā) un Šlapa (pārsvarā vācu dzeja) burtnīcās, pārējās divās – tikai daži dzejoļi krievu valodā. Lociņš ierakstījis L. Makovska, E. Rarina-Sisojeva, S. Nadsona, Iv. Rukavišņikova, A. Pļeščejeva, Konstantīna Rilejeva, Nikolaja Ahšarimova, C. Fruga, A. Goļeņiščeva, A. Babrikovska, N. Stolbova, M. Gorkija sacerējumus oriģinālvalodā un latviešu tulkojumos, savukārt Šlaps – Kārļa Hemkeļa, T. Hunhena (16 dzejoļi), Heinriha Leutholda, K. Šturma, L. Ūlanda, J. Mordvinova darbus latviešu atdzejojumā.

Avoti

Šķirstot burtnīcas, rodas jautājums, no kādiem avotiem cietumnieki ieguva pierakstāmos tekstus un ciktāl cietuma burtnīcu dzejas repertuāru iespaidoja nebrīves apstākļi.

Iespējams, eksistē atsevišķi pašu cietumnieku radīti teksti, taču to skaits niecīgs. Par pašu revolucionāru sacerētiem dzejoļiem var domāt dažos gadījumos, taču arī tie ar neapšaubāmiem pierādījumiem nav apstiprināmi, tādēļ šajā pētījumā nav meklēti. Piemēram, A. Šlapa paša sacerēta varētu būt teksta beigās ierakstītā četrinde „Es svilpoju”:

„Jau bērībā es ļaudis kaitināju:
Nekad es viņu formās neietilpu.
Un ja tie mani gudri mācīja vai bāra,
Es svilpoju—”

Burnīcu rakstītāju personībās nav pamanāma vērā ņemama apdāvinātība jaunradē dzejas laukā, tie ir tikai dzejas lasītāji. Vairāk iespējami tulkojumi. Piemēram, J. Lociņa burtnīcas krievu romanču tulkojumi varētu būt tapuši cietuma apstākļos, ko veikusi kāda ar vārdu „Koļa” parakstījusies persona.

Kārtīgie un literāri precīzie tīrraksti liecina, ka vairums dzejoļu norakstīti no rakstītiem avotiem, pēc atmiņas pierakstītu tekstu, domājams, nav nemaz vai ir niecīgā skaitā. Noteikta tematiskā un stilistiskā interese raksturo katra rakstītāja individualitāti, kas mērķtiecīgi atlasījuši dzejoļus no publicēto klāsta, jo pēcrevolūcijas dzejas grāmatu

(10
lbe
vai
tu:
ja,
ns,
uši
ns,
em
arī

āli
pat
ās,
E.
va,
M.
rīa
I

va
es

par
ar
ti.
Es

- dē
na
da

no
gā
ti,
tu

BIBLIOTĒKU PROBLEMĀTIKA LATVIEŠU PERIODIKĀ (1900-1906)

Jana Dreimane, Dr. philol.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūts

Bibliotēku misija un uzdevumi sabiedrībā – ir raksturīgs jautājums nozīmīgu vēsturisku pavērsienā laikā, kad mainās politiskā iekārta, izglītības un zinātnes paradigmas. Atbilžu meklējumos tiek pārskatītas bibliotēku koncepcijas, izvērtēts bibliotēku stāvoklis un nākotnes perspektīvas. Iegūto atziņu kopums atvieglo bibliotēku piemērošanos jaunajai situācijai.

20.gadsimta sākums Latvijā bija trauksmains. Mūsu tautas centieni pēc pilnvērtīgas garīgas dzīves un fiziskas labklājības sadūrās ar politiskās varas cenzūru, pārkrievošanu, likumiski nostiprinātu zemu nācījas politisko un sociālo statusu. Kā atzīst vēsturnieks Arveds Švābe grāmatā „Latvijas vēsture 1800-1914” (Upsala, 1962), pat izglītotiem latviešiem savā dzimtenē bija grūtāk sasniegt labklājību nekā vāciešiem vai krievi. Lielas latviešu sabiedrības daļas un varas konfrontācijā, citu Krievijas reģionu politisko nemieru un sociāldemokrātu aģitācijas ietekmē arī Latvijas teritorijā izcēlās revolūcija (1905-1906), kas nesa smagus cilvēku un finanšu zaudējumus un tika nežēlīgi apspiesta. Tomēr, baidoties no atkārtotiem nemieriem, cara valdība mazināja rusifikācijas spiedienu, mīkstināja cenzūru, atviegloja biedrību izveides nosacījumus.

Referāta mērķis ir izvērtēt nacionālo bibliotekāro domu latviešu bibliotēku attīstības kontekstā 1900.-1906.gadā. Tolaik uz bibliotēku nozari pilnā mērā attiecināmi pedagoga bibliotēku entuziasta Jāņa Kriškāna (1863-1916) vārdi „Par daudz zinībām mums nav nevienas grāmatas, bet par visām uzejami raksti laikrakstos un žurnālos...”¹. Pirmais atsevišķais darbs bibliotēku nozarē latviešu valodā iznāca tikai 1913.gadā – Teodora Līventāla „Kā nodibināt un iekārtot bibliotēku” (44 lpp.). Tādēļ pētījumam izmantoti nacionālajā presē publicēti raksti. Tie ļauj arī izdarīt secinājumus, kāda informācija par bibliotēkām bija pieejama latviešu lasītājiem 20.gadsimta sākumā.

Latviešu periodikā iespiesto rakstu rādītājs „Latviešu zinātne un literatūra” par 1900.-1906.gadu liecina, ka bibliotēkām šajā septiņgadē veltītas vairāk nekā 300 publikācijas, taču lielākā daļa (~ 200 rakstu) no tām ir īsi informatīvi ziņojumi.² Turklāt

¹ Kriškāns Jānis. Par bibliotēkām. *Austrums*, 6.burtn., 1903, 411.lpp.

² Bibliotēkekonomija. No: Latviešu zinātne un literatūra 1896-1900: *Periodikā iespiesto rakstu rādītājs*. Sast.Augusts Ģinters. Rīga: Kultūras fonds, 1936, 26.-29.lpp.

Bibliotēkekonomija. No: Latviešu zinātne un literatūra 1901-1903: *Periodikā iespiesto rakstu rādītājs*. Sast.Augusts Ģinters. Rīga: Kultūras fonds, 1937, 31.-34.lpp.

Bibliotekarija. No: Latviešu zinātne un literatūra 1904-1905: *Periodikā iespiesto rakstu rādītājs*. Sast.Augusts Ģinters. Rīga: Kultūras fonds, 1939, 23.-25.lpp.

Bibliotēkas. No: Latviešu zinātne un literatūra 1906-1907: *Periodikā iespiesto rakstu rādītājs*. Sast.Augusts Ģinters. Rīga: Kultūras fonds, 1940, 25.-26.lpp.

1906.gadā, kad Latvijas teritorijā plosās cara valdības atsūtītās soda ekspedīcijas un tiek aizliegta 26 laikrakstu un žurnālu izdošana,³ rakstu par bibliotēkām ir pavisam maz – kopumā 27, daudzi veltīti Rīgas pilsētas 1. „publiskajai lasītavai un bibliotēkai”. Tās veidošana uzsākta 1905.gada 7.novembrī. Lasītājiem bibliotēka atvērta 1906.gada 10.oktobrī.⁴

Gandrīz visās bibliotēkrajās publikācijās aplūkoti publisko (tolaik lietots apzīmējums „tautas bibliotēkas”, „brīvibibliotēkas”, „bezmaksas bibliotēkas”, turpmāk tekstā lietoti šie vēsturiskie apzīmējumi) bibliotēku jautājumi. Par **pieaugošo latviešu pašapziņu** liecina fakts, ka teju katra raksta autors raksturo bibliotēku nozīmi latviešu sabiedrībā un pauž savu personīgo attieksmi pret tām.

Jāuzsver, ka analītiskie raksti ievietoti laikrakstu pirmajās lappusēs. Mūsdienu latviešu presē publikāciju par bibliotēkām ir krietni vairāk nekā pirms simts gadiem: 2004.gada pirmajos sešos mēnešos – 87 raksti, taču gandrīz puse (39) iekļauti profesionālajā izdevumā „Bibliotēku Pasaule”. Tikai 6 publikācijas atrodamas periodisko izdevumu pirmajās lappusēs!

Lasīšana kā zināšanu ieguves (izglītības) stratēģija

21.gadsimta bibliotēkzinātnieki un praktiķi pārliecināti, ka bibliotēkām ir būtiska loma mūsdienu sabiedrībā, nodrošinot indivīdus ar tiem nepieciešamo informāciju un mācot to pārvērst zināšanās (tādēļ bibliotēkas organizē lasīšanas veicināšanas, informācijpratības attīstīšanas pasākumus).

Arī 20.gadsimta sākumā bibliotēku nozīme tiek pamatota ar **nepieciešamību iegūt zināšanas**. Skolotājs un publicists Kristaps Bahmanis (1867-1942) laikrakstā „Rīgas Avīze” raksta: „(..) garīgas un tikumiskas pilnības cilvēks vēl nav sasniedzis: viņš arvienu vēl dzīvo lielā neziņā, dara lielas kļūdas un maldās pa noslēpumaino dabas valsti (..) Tikpat nepilnīga un kļūdaina ir sabiedrības dzīve un visa cilvēce: viņa bez mitēšanās jāpārtaisa, jāpārlabo, jāvada uz jauniem, pareiziem ceļiem, jāmaca uz labu.”⁵ Dzīves ceļā vajadzīgās zināšanas smaļamas no grāmatām, kurās „(..) sakopotas dabas parādības, zinības, pētījumi, piedzīvojumi, gudrajo domas, mācības un cilvēku dzīves apraksti no vairākiem gadu tūkstošiem.”⁶ Jāuzsver, ka tālaika autori atzīst latīņu sakāmvārdu „Litera docet, litera nocet” – „Burts māca, burts kaitē”. Viņuprāt, tikumiskajā un intelektuālajā izglītībā izmantojama tikai **krietna** satura literatūra, kas lasītāju rosina domāt, vērtēt, bet „briesmu” romāni un cita „sēnalu” literatūra, kas vienīgi izklaidē vai pat mudina uz

³ Piekta gada revolūcija. No: Latviešu Konversācijas vārdnīca. 16.sēj. Paragvaja - Plēpis J. Rīga, [1937-1938], 32035.lp. Aizliegto periodisko izdevumu skaitā ir arī laikraksti „Baltijas Vēstnesis” (izdošana apturēta 1906.gada 31.janv.), „Dienas Lapa” (izdošana apturēta jau 1905.gada 19.dec.). Nedēļas laikraksts „Balss”, kas pēc „Baltijas Vēstneša” slēgšanas, kļuva par dienas laikrakstu, arī tika slēgts vēl kara stāvokļa laikā, 1907.gada 19.maijā. Jāpiemin arī, ka „Balss” redaktoram Vilim Olavam, kurš izdevuma vadīšanu sāka 1904.gada 4.februārī, Pēterburgas Tiesu palāta piesprieda vienu gadu cietoksni. Sk.: Latviešu periodika. 1.sēj. 1768-1919. 2., papild.izd. Rīga, 1977, 44.-46.lpp.

⁴ Beika Aivars. Ieskats Rīgas tautas bibliotēku vēsturē. *Latvijas Arhīvi*. Nr.1, 1997, 41.lpp

⁵ Bahmanis Kristaps. Grāmatu nozīme cilvēks dzīvē I. *Rīgas Avīze*, Nr.271, 1904, 27.nov. (10.dec.), 1.lpp.

⁶ Bahmanis Kristaps. Grāmatu nozīme cilvēks dzīvē I. *Rīgas Avīze*, Nr.271, 1904, 27.nov. (10.dec.), 1.lpp.

netikumību, atzīta par kaitīgu. Bērnu pirmo un svarīgāko audzinātāju – vecāku, tautskolotāju, sabiedrisko darbinieku, bibliotēku uzdevums ir popularizēt un piedāvāt izglītojošu, piemēram, populārzinātnisku literatūru, un laikrakstus. Lielākā daļa autoru ir vienisprātis, ka latvieši lasa pārāk maz un nevēlas par grāmatām un avīzēm tērēt naudu, jo no tām taču nevar paēst! Laikrakstā „Dienas Lapa” norādīts, ka latvieši lasot desmit, pat divdesmit reižu mazāk nekā citas nelielas Eiropas tautas: mums esot tikai 16 laikraksti, kuru abonentu skaits varētu sasniegt 50 000, bet somiem – 100 laikraksti, vai ik pilsētā iznākot pa vienai avīzei.⁷

Rakstītāji min arī cēloņus neapmierinošai attieksmei pret lasīšanu: izskaidro to ar mājās, skolā iemantotu nepatiku pret šo nodarbi, nesekmīgiem labas literatūras meklējumos apdzisušu lasīšanas kāri vai lasīšanas nozīmes nenovērtēšanu. Pirmkārt, vainojami vecāki, kas māca bērnus lasīt ar sarežģīto burtošanas, ne skaņu metodi. Vecāki pašiem jāuzskata grāmatas par lielu vērtību, tad tā domās arī viņu bērni: „Ja vecāki bieži lasa grāmatas un tās krāj un cienī un ar bērnu palīdzību notecējušā gada grāmatas un avīzes sasien un sakārto, tad bērni to pašu darīs ar savām.”⁸ Otrkārt, tautskolu pedagogi pārāk maz pievērš uzmanību pareizai bērnu lasīšanas vadībai: viņiem vajadzētu izraisīt jaunās paaudzes interesi par grāmatām, lasot skaļi priekšā fragmentus no saistošākajiem darbiem, iesakot piemērotāko literatūru, izskaidrojot un komentējot nesaprotamās vietas grāmatās un galvenais – rosinot bērniem domāt par izlasīto. Taču tautskolu pedagogu literatūras izvēle bija ļoti ierobežota: saskaņā ar Rīgas mācības apgabala 1896.gada cirkulāriem Nr.758-760 skolēnu bibliotēkās drīkstēja atrasties vien 18 latviešu grāmatu nosaukumi.⁹ Piebildīsim, ka tautskolas izglītība ilga trīs ziemas (viena „ziema” – no 15.oktobra līdz 15.maijam), pēc F.Brīvzemnieka aprēķiniem – kopā 130 dienas.¹⁰ Tik īsā laikā nevarēja apgūt nedz dzimto valodu, nedz obligāto krievu valodu, nedz kādu citu priekšmetu. Turklāt tautskolas apmeklējaniecīgs skaits bērnu: 1903.gadā Vidzemē – 5,3%, Kurzemē – 4.6%.¹¹

Treškārt, latviešu kūtrā lasīšana skaidrota ar plašo lubu literatūras izplatību uz laukiem: to piedāvājot grāmatveikali un kolportieri, tā atrodama arī uz grāmatgaldiem tirgus dienās. Jāpiekrīt, ka lasīšanas nozīmi pašizglītībā apjaust grūti, iepazīstot vien mazvērtīgu literatūru, kas aizmirstas, tiklīdz izlasīta.

Nelasīšanas cēloni, manuprāt, nosaka divu tālaika apjomīgāko latviešu bibliotekāro publikāciju (mēnešraksta „Austrums” 1. un 6.burtnīcā) autors Jānis Kriškāns: „Nevar vis no grāmatām ne gudrību, ne turību kā ar karoti izsmelt. **Vajaga mācēt grāmatas lasīt un lasīto saprast, vajaga pašam zināt, ko tu gribi un kur to, ko gribi, varēsi atrast.**”¹²

⁷ Kā mums trūkst? *Dienas Lapa*, Nr.273, 1900, 4.(17.)dec., 1.lpp.

⁸ Lauksaimniekiem un laukstrādniekiem der nodarboties ar lasīšanu. *Balss*, Nr.1, 1905, 5.(18.janv.), 1.lpp.

⁹ [Brīvzemnieks, Fricis.] Kā modināms bērns uz lasīšanu. *Baznīcas un Skolas ziņas*, Nr.5, 1905, 26.febr. 35.lpp. A.Švābe min vēl mazāku atļauto grāmatu skaitu — 11. Sk.: Švābe, Arveds. Latvijas vēsture, 1800-1914. 2.izd.[Upsala]: Daugava, 1962, 469.lpp.

¹⁰ [Brīvzemnieks, Fricis.] Kā modināms bērns uz lasīšanu. *Baznīcas un Skolas ziņas*, Nr.4, 1905, 12..febr. 25.lpp

¹¹ Švābe, Arveds. Latvijas vēsture, 1800-1914. 2.izd.[Upsala]: Daugava, 1962, 472.lpp.

¹² Kriškāns Jānis. Par bibliotēkām. *Austrums*, 6.burtn., 1903, 402.lpp.

Bibliotēkas — izglītībai

Jau 20.gadsimta sākumā zināšanas tiek uzskatītas nevien par tautas „dzīves uztura līdzekli”, bet **galveno vajadzību**. Taču pat tautskolā iegūtās zināšanas, turpmākajā dzīvē nenostiprinātas un nepadziļinātas, zaudē savu vērtību. Tādēļ **nepieciešamas pēcskolas izglītības iestādes, pieaugušo skolas – vispārpieejamas (tautas) bibliotēkas**. Kā derīgu grāmatu un laikrakstu glabātājas un izplatītājas, kultūras pasākumu rīkotājas tautas bibliotēkas mazina noziedzību, nabadzību, alkoholismu un netikumību. Latviešiem jau tolaik bibliotēkas asociējas ar gaismu un tiek dēvētas par **gaismas avotiem, gaismas pilīm**. „[Bibliotēka] ir vienīgais drošais līdzeklis tam, lai izsargāto to gaismiņu, ko dod tautas skola, no galīgas izdzišanas, un ne tikai izsargātu no izdzišanas, bet jo vairāk vēl to pastiprinātu un vairotu, lai izklīdinātu to bezgalīgo tumsu, kuru zemnieki paši tik bieži sajūt (...) un kura kā smagi kluči, kā važas neļauj tautai uz priekšu tikt ne laicīgā, ne garīgā ziņā, bet novelk nabadzībā, garīgā rupjībā, mānītībā, žūpībā un postā.”¹³ Tautas bibliotēkām jābūt tikpat plaši pieejamām kā skolām. Taču pirmām kārtām tās ierīkojamas „vistumšākajos apvidos” – ciemos, kas atrodas tālu no pilsētām un kuru iedzīvotāji vēl slīgst mānītības valgos.¹⁴

Maksas vai bezmaksas bibliotēkas?

Vairākās publikācijās uzsvērts, ka latviešiem tāpat kā augsti attīstītām tautām – angļiem, vāciešiem, amerikāņiem, kuru bibliotēku sasniegumi atspoguļoti arī latviešu preses slejās, nepieciešamas bezmaksas bibliotēkas. Taču latviešu bezmaksas bibliotēku darbība ierobežoja cenzūra. Saskaņā ar 1890.gada 15.maija noteikumiem par bezmaksas bibliotēkām, to krājumos varēja iekļaut tikai īpašas Rīgas mācības apgabala kuratora komitejas atļautus latviešu iespieddarbus¹⁵ – 1903.gada nogalē to skaits sasniedza 500.¹⁶ Tādēļ J.Kriškāns, kurš paredz strauju brīvibibliotēku veidošanos nākotnē arī Latvijā, pagaidām iesaka veidot maksas grāmatu krātuves. Pas iespieddarbu izmantošanu tās no lasītājiem prasītu nelielu maksu, kas kopumā veidotu drošu, pastāvīgu bibliotēku finansējumu. Lai bibliotēkas varētu iegādāties nepieciešamo inventāru, papildināt krājumu, viņš aicina pagastu pašvaldības ik gadu ziedot tām lielākas naudas summas. J.Kriškāns aicina bibliotekāra algu paaugstināt līdz 50-60 rubļiem gadā – lai bibliotēkas darbinieks varētu atvēlēt vairāk laika inventāra grāmatas, katalogu veidošanai, fonda papildināšanai, lasītāju apkalpošanai un bibliotēkas popularizēšanai.¹⁷

Neraugoties uz cenzūru, bezmaksas bibliotēkas aizstāv Rīgas Latviešu biedrības entuziasts, vēlāk aktīvs pirmās Latvijas Republikas politiķis Jānis Goldmanis (1875-?), norādīdams, ka tajās „vai ir visu mazturīgākais spirdzinātos gluži bez kādas apmaksas.”¹⁸

¹³ Turpat, 19.lpp.

¹⁴ J[anovskis], J[ēkabs]. Tautas bibliotēkas un lasītavas Vācijā. *Rīgas Avīze*, Nr.134, 1902, 27.dec. (1903.g. 9.janv.), 1.lpp.

¹⁵ Liventāls Teodors. Latvju bibliotēku kustības attīstības gaita. No: Latvijas Bibliotēku padomes gadagrāmata: Pirmais gads. Rīga: Kultūras fonds, 1926,13.lpp.

¹⁶ Goldmanis, J[ānis]. Bibliotēku lietā. *Rīgas Avīze*, Nr.266, 1903, 25.nov. (8.dec.), 1.lpp.

¹⁷ Bibliotekārā darba procesus J.Kriškāns detalizēti izklāsta: Par bibliotēkām. *Austrums*, 6.burtn., 1903, 402.- 416.lpp.

¹⁸ Goldmanis, J[ānis]. Nopietns aizrādījums mūsu brīvibibliotēku darbiniekiem. *Balss*, Nr.48, 1903, 27.nov.(10.dec.), 3.lpp.

Viņa argumenti bezmaksas bibliotēku aizstāvībai ir pārliecinoši: 1) daļa latviešu sabiedrības jau sapratusi brīvbibliotēku nozīmi: pēc Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļai iesūtītajām ziņām 1903.gadā latviešiem ir apmēram 50 bezmaksas grāmatu krātuvju, turklāt tām ir divreiz vairāk lasītāju (~114) nekā maksas bibliotēkām (~50); 2) brīvbibliotēkas drīkst rīkot neierobežotu pasākumu skaitu, kuros gūt papildus ienākumus, savukārt maksas bibliotēkas – vien četrus pasākumus gadā; 3) maksas bibliotēka var sevi pilnībā uzturēt tik tad, ja nosaka augstu biedru vai abonēšanas maksu, bet tad tā vairs nav visiem pieejama.¹⁹ J.Goldmanis aicina latviešu brīvbibliotēku pārzīņus, kā arī brīvbibliotēku biedrību vadītājus iesniegt Rīgas mācības apgabala kuratora komitejai vērtīgu latviešu grāmatu un laikrakstu sarakstus līdz ar atsauksmēm par šiem iespieddarbiem. Viņš ir pārliecināts, ka tādējādi izdosies paplašināt bezmaksas bibliotēkām atļauto latviešu izdevumu spektru. J.Goldmanis uzsver: „Pašiem pūloties, pašiem „klaudzinājot” jau esam vienu otru tiesību panākuši, kuru likums jau sen bija lēmis (..) Lai arī paši šie neesam kūtri, it īpaši brīvbibliotēku darbinieki.”²⁰

Latviešu bibliotēku darbības vērtējums un nākotnes redzējums

Gandrīz visos laikrakstos un žurnālos aplūkoti pirmie latviešu bibliotēku statistikas veidošanas mēģinājums, ko veic Rīgas Latviešu biedrības (RLB) Derīgu grāmatu nodaļa (DGN) J.Kriškāna vadībā. Jau mēnešraksta „Austrums” 1903.gada 1.burtnīcā viņš lūdz sastādīt izsmeļošus ziņojumus par bibliotēkām un iesūtīt tos izdevuma redakcijai. Taču nepilna pusgada laikā neviena ziņa nepienāk! Tādēļ 1903.gada vasarā laikrakstos ievietoti atkārtoti aicinājumi iesūtīt DGN statistiskos datus par bibliotēku darbu 1902.gadā. Bez maksas bibliotekāriem tiek piedāvāts RLB lasāmās bibliotēkas katalogs, kur sniegti statistisko ziņu sastādīšanas paraugi.²¹ Taču pilnīga skaitliskā informācija tiek saņemta tikai no dažām bibliotēkām, bet “nav mazums tādu, kas grāmatu un lasītāju skaitu uzdod „ap tik un tik”, lai gan grāmatu skaits un lasītāju skaits tik neliels, ka to varētu, kā saka pa pirkstiem saskaitīt.”²² Pirmajā RLB DGN statistikas apkopojumā bija atrodamas ziņas par 115 bibliotēkām, no kurām 25 iznīkušas. Tiesa, ir brīvbibliotēkas ar apskaužamiem sasniegumiem, piemēram, Jaunrozes bezmaksas bibliotēka. 1902.gadā tās krājumā bija 1322 sējumi, bibliotēkā reģistrēti 198 lasītāji. Šie rezultāti, uzsver J.Kriškāns, sasniegti ar viena cilvēka, tās vadītāja, skolotāja Dāvja Ozoliņa gādību. Visas bibliotēkas varētu plaukt, ja vien tās vadītu ar mīlestību.²³ Tomēr kopumā RLB DGN 1902.gada bibliotēku statistika liecina par bibliotekāru vienaldzību pret savu darbu. Arī 1903.gada dati nav iepriecinoši: šoreiz DGN nodaļa izsūta atsevišķas anketas 144 bibliotēkām, bet atbildi saņem no 87. Iesniegtie dati pierāda, ka bibliotēkas ir neaktīvas grāmatu un laikrakstu izplatītājas: iespieddarbu pieaugums ir niecīgs (pirms 1903.gada atvērtajās bibliotēkās – 50 grāmatas, bet jaunajās grāmatu krātuvēs, kas lasītājus sākušas uzņemt 1903.gadā –

¹⁹ Goldmanis, J[ānis]. Bibliotēku lietā. *Rīgas Avīze*, Nr.266, 1903, 25.nov. (8.dec.), 1.lpp.

²⁰ Goldmanis, J[ānis]. Nopietns aizrādījums mūsu brīvbibliotēku darbiniekiem. *Balss*, Nr.48, 1903, 27.nov.(10.dec.), 3.lpp.

²¹ Bibliotēku lietā. *Rīgas Avīze*, Nr.123, 1903, 4.(17.)jūn., 1.lpp.

²² F. Statistikas gaismā. *Baltijas Vēstnesis*, Nr.255, 1903, 10.(23.nov.), 1.lpp.

²³ Kriškāns, Jānis. Ziņas par bibliotēkām. No: Derīgu Grāmatu nodaļas kalendārs 1904.gadam. Rīga, 1903, 170.lpp.

vidēji 128 grāmatas), lasītāju skaits ir neliels (vidēji 90 lasītāju vienā bibliotēkā).²⁴ Statistika tomēr apstiprina J.Goldmaņa apgalvojumu: lielākā daļa (60 %) latviešu bibliotēku ir pieejamas bez maksas. Presē tiek atzīts, ka **kopumā latviešu bibliotēkās valda nesakārtotība un atpālicība, tās cēlonis ir bibliotekāru neieinteresētība.**²⁵

Publikācijās gan jaušama cerība, ka latviešu bibliotēkām nākotnē būs tikpat liels sabiedrības atbalsts un atzinība, kādu bauda ASV tautas (publiskās) bibliotēkas. Kopš 19.gadsimta beigām, kad Bostonā atklāj jaunās tautas (publiskās) bibliotēkas ēku, tolaik modernāko ASV, latvieši ar sajūsmu laikrakstos atspoguļo „jaunās pasaules” sasniegumus bibliotēku jomā. 19.gs. vidū vispirms Anglijā, pēc tam visās ASV pavalstīs tiek ieviests īpašs bibliotēku nodoklis tautas (publisko) bibliotēku uzturēšanai. Tādēļ strauji pieaug tautas bibliotēku skaits: ASV 1900.gadā – 5500, Anglijā tajā pašā gadā – ap 700²⁶. Stabīlie ienākumi ļauj sistemātiski papildināt krājumus ar jaunāko literatūru, kā arī algot īpašu bibliotēku personālu. Latviešu bibliotēku entuziasti uzsver, ka Bostonas tautas bibliotēkā ir ierīkota atsevišķa bērnu nodaļa, kurā bez vecāku uzraudzības drīkst ierasties jaunā paaudze no 10 gadu vecuma. Tās telpās vienlaikus var uzturēties 150 bērni; viņiem tiek izsniegtas pat grāmatas uz māju. Tiek ierosināts atsevišķu bērnu nodaļu ierīkot Rīgas pilsētas bibliotēkā.²⁷ Šādu nodaļu izveidi bibliotēkās atzinīgi vērtē arī J.Kriškāns.²⁸ Tomēr pirmā bērnu nodaļa atvērta tikai 1919.gadā Liepājas pilsētas bibliotēkā.

Pakāpeniski it visas Latvijas tautas bibliotēkas kļuvas par bezmaksas „komunālajām” iestādēm, kā to vēlējas J.Kriškāns, J.Goldmanis un citi bibliotēku darba apcerētāji. **Tikai viena viņu iecere Latvijā līdz šim nav iesakņojusies – mecenātisms.** Vairākās 20.gadsimta sākuma publikācijās pieminēts amerikāņu miljonārs Endrjū Kernerdžijs (Karnegi), kurš ar saviem dāsnajiem ziedojumiem (miljoniem ASV dolāru) rosinājis jaunu, pozitīvu pavērsienu ASV, Skotijas, Anglijas, Velsas, Īrijas, Kanādas un Kubas bibliotēku atīstībā.

Secinājumi

100 gadu laikā būtiski pilnveidojusies bibliotēku mērķu un uzdevumu īstenošanas stratēģija un instrumentārijs. Taču galvenās bibliotēkzinātnes atziņas, joprojām aktuālas, latviešu bibliotēku teorētiķiem un praktiķiem bija zināmas jau 20.gadsimta sākumā.

1. Zināšanas (izglītība) ir galvenais dzīves kvalitāti noteicošais faktors.
2. Tautas (publiskā) bibliotēka ir mūžizglītības centrs. Atšķirībā no mūsdienu bibliotēkzinātnes teorijām, tā veic kā intelektuālās, tā ētiskās izglītības funkcijas.
3. Tautas (publisko) bibliotēku tīklam jābūt izvērstam tā, lai tas būtu pieejams ikvienam, bez maksas.

²⁴ Mūsu bibliotēkas. Dienas Lapa, Nr.154, 1905, 16.jūl.,2.lpp.

²⁵ F. Statistikas gaismā. *Baltijas Vēstnesis*, Nr.255, 1903, 10.(23.nov.), 1.lpp.

²⁶ Alksnis, K. Tautas lasītavas Anglijā. *Dienas Lapa*, Nr.271, 1901, 28.nov. (11.dec.),2.lpp.

²⁷ Bērnu bibliotēka Amerikā. *Dienas Lapa*, Nr.124, 1903, 5.(18.jūn.), 1.lpp.

²⁸ Kriškāns Jānis. Par bibliotēkām. *Austrums*, 6.burtn., 1903, 411.lpp.

DOBELES APKĀRTNES MĀCĪTĀJMUIŽU BIBLIOTĒKU UN ARHĪVU LIKTENIS 1905.GADA REVOLŪCIJĀ: AUGUSTA BĪLENŠTEINA LIECĪBA DOBELES EVANĢĒLISKI LUTERISKĀS BAZNĪCAS GRĀMATĀ

Aina Štrāle, M. sci. soc.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūts

Zinātnieks (*Dr.chem., Dr.hist.h.c.*) Jānis Stradiņš apcerē „Augusta Bīlenšteina (1826-1907) devumu un likteni latvieša acīm XX gadsimta nogalē pārlūkojot”¹, rakstījis: „Ir ļoti jānožēlo, ka gluži jaunas līnijas cienījamā zinātņu vīra attiecībās ar latviešiem ienesa 1905.gada revolūcija, kas sākās gadu pēc (A.Bīlenšteina autobiogrāfijas) „Laimīgās dzīves” klajā nākšanas. A.Bīlenšteina mūža dramatiskais noslēgums saprotams autobiogrāfijā nav dokumentēts”. Šis J.Stradiņa raksts noslēdz 1995.gadā izdoto² A.Bīlenšteina autobiogrāfijas latviskojumu, apcerei J.Stradiņš pievienojis arī revolucionāri noskaņotā rakstnieka Dāvida Beikas (1885-1946), 1905.gada decembrī izdarītās mācītājmuižas demolēšanas vadītāja, sarakstītā romāna „Mežabrāļu gads”³ fragmentu, kas detalizēti atspoguļo A.Bīlenšteina grāmatu, dokumentu, kā arī zinātniskai izpētei vāktu priekšmetu sadedzināšanu 1905.gada decembrī.

Taču, kā liecina dokumenti un publikācijas, revolucionāri A.Bīlenšteina mājā iebrukuši divreiz, pirmoreiz tas noticis jau 1905.gada vasarā. Par to liecina kāds Dobeles novadpētniecības muzejā saglabājies, A.Bīlenšteina ieraksts Dobeles baznīcas grāmatā, kas ierosināja atgriezties pie literatūrā vairākkārt apskatīta notikuma: pie cienījamā baltvācu zinātnieka latviešu valodas, folkloras, etnogrāfijas pētnieka daļējas bibliotēkas, arhīva un zinātniskas izpētes vērtu priekšmetu pakāpeniskas iznīcināšanas 1905.gadā. A.Bīlenšteina ieraksts Dobeles baznīcas grāmatā: „1905.g. latviešu revolūcija un mana atkāpšanās no amata”⁴ atspoguļo mācītāja uzskatus par 1905.-1907.gada revolūcijas cēloņiem, kā arī liecina, ka revolucionāru ielaušanās mācītājmuižā notikusi arī 1905.gada augusta sākumā.

Augusts Bīlenšteins pētījis latviešu valodu un etnogrāfiju, folkloru. Bijis Latviešu Literāriskās biedrības vadītājs, mācītājs, vairāku atzinīgi novērtētu latviešu gramatikas pētījumu autors, viņa zinātnisko darbu lokā minami arī pētījumi par latviešu tautas dzīves telpas robežām, koka būvēm, amatniecības piederumiem, latviešu tautas dziesmām,

¹ Stradiņš, Jānis. Augusta Bīlenšteina devumu un likteni latvieša acīm XX gadsimta nogalē pārlūkojot / Bīlenšteins, Augusts. Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A.Bīlenšteina autobiogrāfija. – Rīga: Rīgas multimēdiju centra apgāds, 1995. – 372. – 387 lpp.

² Bīlenšteins, Augusts. Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A.Bīlenšteina autobiogrāfija. – Rīga: Rīgas multimēdiju centra apgāds, 1995. – 414 lpp.

³ Beika, Dāvids. Mežabrāļu gads: Memuāri: Cīņas un cilvēki piektā gada revolūcijā. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956. – 29. – 33. lpp.

⁴ Dobeles novadpētniecības muzejs, Dobeles evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmata, mācītāja Augusta Bīlenšteina rokraksts, 1905.gads.

mīklām. Minēto ierakstu Baznīcas grāmatā A.Bīlenšteins veicis revolucionāru vandālisma aizvainots. Aizvainojums bija ietekmējis viņa vēstures kolīziju interpretāciju un latviešu tautas pirmās atmodas notikumu vērtējumu. Ieraksts Baznīcas grāmatā norāda uz tiem notikumiem „kas (A.Bīlenšteina izpratnē) izraisīja šīs kļūmīgās jukas un mūsu kultūras daļēju izpostīšanu”⁵.

Kā pirmo no iemesliem, kas „gan tieši neizraisīja revolūciju, bet pamazām mudināja uz patreizējo apvērsumu”, A. Bīlenšteins minējis 19.gs. 40.gadu notikumus – pareizticīgās baznīcas iespiešanos Vidzemē: „tādā veidā bija plānots iedzīt ķīli baltu provincēs, apsolot īpašumus „siltajās zemēs”, rosināt zemniekus aiziet no evaņģēliski luteriskās baznīcas. Saskaņā ar ģenerāļa [V.] Bobrinska ziņojumu Aleksandram II 60.gadu sākumā: tā bija, Krieviju apkaunojoša, oficiāla zemnieku apmānīšana, pirmā igauņu un latviešu sacelšanās pret mācītājiem un evaņģēliski luteriskajiem vāciešiem, kā arī pirmā reliģiskās indifferences un nihilisma izplatīšana”⁶.

1846.gada 13.aprīlī A.Bīlenšteina sacerēta dzejoļa „Tērbatas doms” rindas uzvēdī baltvāciešiem nozīmīgas izjūtas: „*Senas saknes dzīvo zemē šajā, Tiecas debess gaismā mūžīgajā. Cēlu spēku te vēl sajust var Vācu zinātne un vācu gars.*”⁷, bet „vācu gars” jau tolaik bija apdraudēts, inteliģentais, latviešu kultūrai lojālais vācietis A.Bīlenšteins pauda bažas: „Šajos vārdos izpaužas tā laika noskaņojums. Tajos četrdesmitajos gados Vidzemes luterticīgie iedzīvotāji (latvieši un igauņi) sakarā ar dažādu sajukumu gadiem bija pieķērušies maldīgajām cerībām, ka pieņemot pareizticību varētu uzlaboties viņu materiālie apstākļi. Arī Tērbatā mēs redzējām kā igauņu zemnieki bariem steidzās uz kristīšanu, un jutām, ka Baltijai tuvojas kritiski laiki”⁸. 1846.gadā no luterāņu (zemnieku nīstās kungu baznīcas) bija aizgājuši 32 803 vidzemnieki. 1852.gadā, kad masveida konversija bija beigusies, pareizticīgajiem Vidzemē bija 87 draudzes. Bet, kā raksta vēsturnieks Arveds Švābe (1888-1959), Latvijas pareizticīgo baznīcā neieviesās ne svētbilžu pielūgšana, ne gavēšana, ne īpašā krusta mešana, toties pareizticīgo latviešu baznīca bija spiesta pieņemt daudzas luterāņu tradīcijas. A.Bīlenšteins savā revolūcijas cēloņu izklāstā minējis cara Aleksandra II adjutanta ģenerāļa V.Bobrinska ziņojumu, kurš, atgriezies no vizitācijas brauciena pa Vidzemi, savā ziņojumā apgalvojis, ka no Vidzemes 140 000 pareizticīgajiem labi ja viena desmitā daļa sevi atzīst par pareizticīgajiem, tāpēc konversija uzskatāma par krāpšanu. Kad V.Bobrinska ziņojums 1864.gadā bija apspriests valdībā, tika dots ķeizara akcepts otrreizējai vizitācijai. Otrās vizitācijas laikā simtiem zemnieku lūguši atļauju atgriezties luterticībā, motivējot lūgumu ar dažādiem iemesliem, galvenokārt ar to, ka nav saņēmuši solīto zemi, un, ka konversija sarežģījusi zemnieku un luterticīgo muižnieku un mācītāju attiecības. Pareizticīgie zemnieki bija spiesti paciest luterticīgo baronu un mācītāju pāridarījumus. Augusts Bīlenšteins savu revolūcijas cēloņu izklāstījumā bija piekritis ģenerāļa V.Bobrinska apgalvojumam, ka notikusi oficiāla zemnieku apmānīšana: zemnieki konversijas rezultātā

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

⁷ Bīlenšteins, Augusts. Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A.Bīlenšteina autobiogrāfija. – Rīga: Rīgas multimēdiju centra apgāds, 1995. – 73. lpp.

⁸ Turpat.

izrādījās zaudētāji, radās apstākļi, kas vairoja pareizticīgo zemnieku un luterticīgo baronu un mācītāju naidu. Varam piekrist A.Bīlenšteina uzskatam, ka pareizticīgās baznīcas masveida iespiešanās Vidzemē 19.gs. 40.gados, kāpināja latviešu zemnieku un baltvācu naidu, un, ir viens no netiešiem 1905.-1907.gada revolūcijas cēloņiem.

Kā otro revolūcijas cēloni A.Bīlenšteins minējis „Pēterburgas Avīžu” nodibināšanu un izplatīšanu: „šim izdevumam sekoja daudz citu preses izdevumu, kas uz sava karoga rakstīja nacionālismu un naidu pret vāciešiem”⁹.

Šeit A.Bīlenšteins minējis kādu Māteru. Domājams, žurnālistu, rakstnieku un politiķi Māteru Juri (1845-1885). Bet pirmkārt, par to kā baltvācu sabiedrība uztvēra „Pēterburgas Avīžu” nākšanu klajā: „Tikko šī nedēļas lapa („Pēterburgas Avīzes”) 1862.gadā bija parādījusies, tā paša gada rudenī R.Šulce (Rūdolf Šulcs, 1807-1866, pret latviešu atmodas kustību vērsta vācu mācītāju laikraksta „Latviešu Avīzes” redaktors) ziņoja Kurzemes mācītāju sinodei, ka pēc progresa un izglītības alkstošās tautas vadoņi ne vienmēr sastop pie muižniekiem un garīdzniekiem gaidīto atbalstu un padomu, drīzāk šķēršļus un nesapratni, tāpēc ir kļuvuši pret vāciešiem aizdomīgi un naidīgi noskaņoti”¹⁰. Vai tiešām tikvien kā muižnieku un garīdznieku atbalsts un padoms būtu klievējis latviešu inteliģentu karstākās vēlēsšanās? A.Bīlenšteins savā autobiogrāfijā gan apgalvojis, ka viņa pūles iedibināt mieru attiecībās ar nacionālajām partijām nebijušas gluži veltīgas, un kādā savā runā 1866.gadā viņš varējis ziņot par miera un harmonijas iestāšanos starp baltvāciešiem un latviešiem.

Kādēļ A.Bīlenšteins kā īpaši naidīgu baltvāciešiem minējis Māteru Juri? Viņš no Jelgavas vadīja labā spārna opozīciju pret Rīgas Latviešu biedrību, izdeva laikrakstus „Baltijas Zemkopis” (1875-1880) un „Tiesu Vēstnesis” (1880-1884). Lai vājinātu Rīgas Latviešu biedrības autoritāti Kurzēmē, J.Māters otro dziesmu svētku laikā nodibināja Jelgavas Latviešu biedrību. Viņš baudīja Kurzemes gubernatora fon Līliefelda (Lilienfelds Pauls Frommholds Ignātijs fon, 1829-1903) labvēlību – savos laikrakstos uzbrūkams Rīgas Latviešu biedrībai, ka tā nepamatoti lietojot tautas vadones („māmuļas”) vārdu, ka tā pārstāvēt tikai latviešu pilsētniekus un aizmirstot, ka tautas pamats ir zemnieki. Utopiska šķiet J.Mātera doma, ka tautas vadība pienāktos latviešu muižniecībai, par kādu ar laiku izveidotos latviešu sīkgruntniecība. Tāpēc viņš aicināja iepirkt mājas. Arī J.Māters aizrāvās ar slavofilu idejām, propagandēdams domu par latviešu muižniecību, viņš vienlaikus aizstāvēja Baltijas rusifikāciju: „Mēs nevaram būt valsts valstī, tāpēc jāmācās krievu valoda... Baltijas guberņa pieder pie Krievijas kā kura katra guberņa, un mūsu pavalstnieku pienākums spiež mūs tuvoties krievu tautai”¹¹. 1878. gadā, kad tika apspiesti projekti par landtāga reformēšanu, J.Māters prasīja ievest krievu zemstes, apgalvodams, ka: „Latvieši nekad nekops citādu garu nekā valdība vēlas, nekā tas tiek kopts visā Krievijā”¹². Kas A.Bīlenšteinam bija netīkamāks Mātera uzskatos, utopiskā ideja par latviešu muižniecību, vai rusifikācijas propaganda?

⁹ Dobeles novadpētniecības muzejs, Dobeles evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmata, mācītāja Augusta Bīlenšteina rokraksts, 1905.gads.

¹⁰ Bīlenšteins, Augusts. Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A.Bīlenšteina autobiogrāfija. – Rīga: Rīgas multimēdiu centra apgāds, 1995. – 327. lpp.

¹¹ Švābe, Arveds. Latvijas Vēsture 1800 – 1914. 2. izdevums. – [Upsala]: Daugava, 1962. 511.lpp.

¹² Turpat.

Domājams, ka ideja par latviešu muižniecības iespējamību jebkuru baltvācieti būtu kaitinājusi ne mazāk kā latviešu tautas rusifikācija.

Nākamais A.Bīlenšteina minētais revolūcijas iemesls ir: „Latviešu nacionālās biedrības nodibināšana un darbība Rīgā 60.gadu sākumā, saukta Latviešu biedrība”¹³.

Augusta Bīlenšteina nostāja pret latviešu nacionālās atmodas izpausmēm, to skaitā Rīgas Latviešu biedrību bijusi nepastāvīga: „Luterāņu mācītāji bij[a] tie, kas ne vien pirmie sāka, bet arī visilgāk turpināja cīņu pret tautas atmodu. Dobeles vācu draudzes mācītājs A.Bīlenšteins, kas 30 gadu bij[a] Latviešu draugu biedrības priekšnieks, 1885.gadā atzinās, ka „katru gadu tepat drīz veselās paaudzes laikā biedrības dienas kārtībā stāvēja jautājums par tautisko kustību”¹⁴, rakstījis vēsturnieks Arveds Švābe. Tātad „tautiskā kustība” allaž darīja uzmanīgus Baltijas luterāņu mācītājus. Bet A.Bīlenšteina rakstītais liecina, ka bija iespējami arī lojalitātes apliecinājumi latviešu tautas atmodai, jādomā, ka inteligentākie baltvācieši pat gaidīja no latviešu intelligences baltvācu intelektu sarežģītā stāvokļa izpratni. Par to liecina arī kāds ieraksts A.Bīlenšteina autobiogrāfijā, kurā viņš atzinis, ka Rīgas Latviešu biedrības jubilejā 1893.gadā svinību kopīgā noskaņā likusi saprast, ka viņš vairs netiek uzskatīts par šīs biedrības ienaidnieku, jo daudzu biedru attieksme bijusi labvēlīga. Tomēr, jādomā, ka tieši pēc 1905.gada notikumiem, A.Bīlenšteina uzskati par Rīgas Latviešu biedrības nozīmi krasi mainījās – tās darbību viņš atzina par vienu no 1905.gada notikumu ierosinātajiem.

Kā ceturto revolūcijas iemeslu A.Bīlenšteins minējis senatora Manaseina revīziju: „ar viņa daļēji latviešu ģenerālštābu, apstākļu revīzijai Baltijas provincēs”. Pēc A.Bīlenšteina uzskatiem viens no revīzijas nepārprotamiem nolūkiem bija: „denunciācijas no latviešu tautas puses, tādējādi dodot valdībai rokās ieročus pret vāciešiem”¹⁵.

Slavofilu vienotās Krievijas ideja pauda uzskatu par vienu valodu (krievu), vienu ticību (pareizticību). Slavofili vērsās pret Baltijas guberņu īpatnībām. 1882.gada janvārī tika ziņots cāram, ka revīzija nepieciešama sakarā ar īpašiem Baltijas guberņu apstākļiem. Senators Nikolajs Manaseins (1835-1895) 1882.gada 12.maijā ieradās Rīgā un uzsāka revīziju. Slavofilu iespaidoti, Baltijas autonomijas pretinieki saistīja ar šo revīziju lielas cerības. Vai par A.Bīlenšteina minēto, „daļēji latviešu ģenerālštābu”, var uzskatīt to, ka starp Manaseina darbiniekiem bija vairāki latvieši un igauņi? Piemēram, tulks – jurists Andrejs Stērste (1853-1921) un Krišjānis Valdemārs (1825-1891), kas bija personīgi informējis Manaseinu par Baltijas apstākļiem. Tāpēc Rīgas Latviešu biedrības vadībai bija iespēja ietekmēt revīzijas gaitu, organizējot laukos masu petīciju iesniegšanu, kā arī nododot Manaseinam plašu reformu programmu. „Manaseina revīzijas sekas kļuva redzamas 1885.gadā : par Vidzemes un Kurzemes gubernatoriem iecēla krievus, tiesāja

¹³ Dobeles novadpētniecības muzejs, Dobeles evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmata, mācītāja Augusta Bīlenšteina rokraksts, 1905.gads.

¹⁴ Švābe, Arveds. Latvijas Vēsture 1800 – 1914. 2. izdevums. – [Upsala]: Daugava, 1962. 369.lpp.

¹⁵ Dobeles novadpētniecības muzejs, Dobeles evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmata, mācītāja Augusta Bīlenšteina rokraksts, 1905.gads.

Rīgas un Rēveles pilsētas galvas par pretošanos krievu valodas ieviešanai”.¹⁶ Rusifikācija patiesi bija „situsi augstu vilni”, vēršanās pret vāciešiem bija notikusi.

Nākamais A.Bīlenšteina minētais revolūcijas iemesls: „Pieaugošā jauno latviešu studēšana Maskavas un citās Krievijas universitātēs, no kurienes dzimtenē tika nests krievu studentu nihilistiskais, sociāldemokrātiskais gars. Valdoša bija kļuvusi latviešu „parole”: „Gaisma nāk no austrumiem””¹⁷.

Šo seno latīņu teicienu: „ex oriente lux” lietoja arī latviešu atmodas darbinieki. Bet, vai ar to, ka „gaisma nāk no austrumiem” bija jāsaprot, ka „gaisma” (proti, sociāldemokrātu idejas) nāca no Krievijas? Patiesi: 19.gs. 80.gadu beigās Pēterburgas, Maskavas, un Tērbatas universitātēs, kā rakstījis arī A.Bīlenšteins: „Starp nihilistiski sociāldemokrātiskā garā noskaņotiem krievu studentiem, mācījās daudzi pēc jaunajām vācu materiālistiskās filozofijas idejām izslāpuši latviešu studenti”. Bet no kurienes patiesībā nāca šī tā dēvētā „gaisma”? Atbildi rodam A.Bīlenšteina rakstītajā:

„Sociāldemokrātiskais gars nāca arī citādā ceļā: no Šveices, vai no citām zemēm, gan personīgi, gan ar politiski sociālistisko literatūru, kuru aizvien vairāk studēja mūsu zemnieki.”¹⁸

Jauni elki un idejas ienāca arī no Vācijas. Kā krievu tā latviešu marksisti apguva vācu materiālistisko filozofiju. Faktu apliecinājuši divi jaunstrāvnieki – Rainis (1865-1929) un Janis Jansons-Brauns (1872-1917). J.Jansons-Brauns rakstīja: „Tā bija vācu marksistiskā literatūra (Marksa, Engelsa Kautska u.c. darbi) no kuras mācījāmies paši un mācījām citus”. Par to rakstījis arī Rainis: „1893.gadā, atpakaļ braucot no Vācijas, ievēdu veselu somu ar sociālistisko literatūru, un tā no mana čemodāna izauga latviešu sociālistiskā kustība”. Savukārt, Pauls Dauge (1869-1946) apgalvo, ka arī viņš 1893.gada rudenī pārvedis no Berlīnes īpaši pagatavotā čemodānā ar divkārsām sienām, „lielu blāķi revolucionārās literatūras, ar ko turpmākos gados baroja mūsu studentu pulciņus Tērbatā, Pēterpilī un Maskavā”¹⁹. Sociālistisko literatūru patiesi studēja arī zemnieki, ir liecības, ka pat krogi revolūcijas laikā pārtapuši par bibliotēkām, kur bija lasāma sociālistiskā literatūra.

Starp 1905.-1907.gada revolūcijas cēloņiem A.Bīlenšteins minējis arī:

- studentu nemierus Pēterburgā 1904.gadā 9.janvārī, „kas lika atpazīt jau ievērojamu slepenu organizāciju. Organizācija izauga ātri pāri visai valstij, līdz pat Baltijas zemei”;
- streiku gandrīz visās krievu augstskolās, „nedzirdētu mācību paralizēšanu arī vidusskolās, visas jaunatnes audzināšanas izpostīšanu – Eiropas lielvalstij necienīgi”;
- pārkrievošanu Baltijas tautskolās un Baltijas skolotāju semināros. „1890.gadā semināri un skolas bija kļuvuši par nihilisma un revolūcijas perēkļiem, pret ko

¹⁶ Švābe, Arveds. Latvijas Vēsture 1800 – 1914. 2. izdevums. – [Upsala]: Daugava, 1962. – 450.lpp.

¹⁷ Dobeles novadpētniecības muzejs, Dobeles evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmata, mācītāja Augusta Bīlenšteina rokraksts, 1905.gads.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Turpat, 524.lpp.

cīnīties mācītājiem un vācu skolu pārvaldei. Bet rokas saistīja kurators un „nepedagoģiskie” skolu inspektori”²⁰.

Pēc Manaseina revīzijas 1885.gadā Baltijas tautskolas nodeva Krievijas izglītības ministrijas pārziņā, ar ko tika ievadīta skolu rusifikācija. Arveds Švābe šai sakarā rakstījis: „Tas deva iemeslu Latviešu draugu biedrības priekšniekam A.Bīlenšteinam 1885.gada sapulcē ļaunpriecīgi apgalvot, ka tagad jāgulda kapā visas latviešu cerības spēlēt kādu politisku lomu”²¹. 1887.gadā krievu valdība izdeva „pagaidu nosacījumus” par tautskolām. Bija noteikts, ka arī tautskolās visi mācību priekšmeti, atskaitot reliģiju un baznīcu dziedāšanu, jāmaca krievu valodā. Pēc dažiem gadiem tika dota pavēle arī pagastskolu pirmajās klasēs mācīt krievu valodā.

Revolūcijas cēloņu uzskaitījuma beigās A.Bīlenšteins piebilst: „Minētajam līdzās pret vāciešiem, revolūcijas sākumā – pret valdību, darbojās skaitliski bagātīgā latviešu prese (ar dažiem izņēmumiem), tā strādāja cenzūras aizsegā, bet aizvien atklātāk un aizvien melīgāk.”²²

Turpinājumā A.Bīlenšteins rakstījis, ka revolūcijai kalpojušas neskaitāmas skrejlapas, kas tika iespiestas slepenās pilsētas un lauku spiestuvēs, kā arī ievestas no ārzemēm. Skrejlapas vērsušās pret patvaldību, „par labu tautas valdībai”, pret kapitālu, pret kristietību, pret mācītājiem.²³

Manuprāt, tikai daļēji var piekrist šiem cienījamā zinātnieka un mācītāja minētajiem revolūcijas cēloņiem, vienlaikus atzīmējot, ka tieši 1905.gada traģiskie, notikumi, kas A.Bīlenšteinu bija skāruši personīgi, bija izmainījuši viņa attieksmi pret latviešu tautas pirmo atmodu un tās izpausmēm, kā arī ietekmējuši viņa vēstures notikumu interpretāciju.

Minētajā baznīcas grāmatas ierakstā varam izsekot arī A.Bīlenšteina atmiņām par 1905.gada notikumiem Dobeles apkaimē. A.Bīlenšteins rakstījis, ka 1905.gada vasarā Dobeles apkārtnē piedzīvoti ievērojami revolūcijas uzliesmojumi. Vasaras svētkos kāda apbruņota banda traucējusi noturēt lūgšanu par ķeizaru. Daudzās baznīcās notikuši dievkalpojumu traucējumi, kas, kā raksta A.Bīlenšteins, neapgāžami pierāda, ka kustība savos pamatos nebija ne agrāra, ne pret baznīcu, ne arī nacionāla, bet bija vērsta pret ķeizara valdību. Notikuši uzbrukumi pagasta tiesu ēkām, lai izpostītu ķeizara ģimenes un pagasta arhīviem, lai iznīcinātu rekrūšu sarakstus. 29.jūlija vakarā kāda banda ielauzusies mācītāja Georga Teodora Zēberga (1839-1921) mājā. No mācītāja rakstāmistabas ticis izņemts vērtīgs arhīvs un bibliotēka. A. Bīlenšteins liecina: „Kas gribēja iziet no mājas, tam draudēja. Tā iebrucēji iznesa visu vērtīgo arhīvu un visu bibliotēku pa logu, pāri sētai uz lielceļa mācītājmājas priekšā, aplēja ar benzīnu un sdedzināja. Ap četriem no rīta uguns izdzisa”. 25.jūlijā arī Hofcumbergas (Tērvetes) mācītājmājā ticis sadedzināts arhīvs, pēc tam, kad mežā notikusi kauja. Savās atmiņās A.Bīlenšteins raksta, ka 30.jūlija rītā apmeklējis nelaimes piemeklēto amata brāli. Atgriezies mājās, viņš novietojis drošībā

²⁰ Dobeles novadpētniecības muzejs, Dobeles evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmata, mācītāja Augusta Bīlenšteina rokraksts, 1905.gads.

²¹ Švābe, Arveds. Latvijas Vēsture 1800 – 1914. 2. izdevums. – [Upsala]: Daugava, 1962. – 450.lpp.

²² Dobeles novadpētniecības muzejs, Dobeles evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmata, mācītāja Augusta Bīlenšteina rokraksts, 1905.gads.

²³ Turpat.

sava arhīva „vissvarīgākās, neatvietojamās ” daļas, kā arī zinātniskos manuskriptus. Bagātīgo bibliotēku bijis neiespējami noslēpt. Zinādami, ka gaidāmi bruņoti iebrucēji, mācītāja ģimenes locekļi nav gatavojušies aizstāvēties: „mēs mierīgi gaidījām to, kam bija jānotiek”. Mācītājs atceras, ka Grīnhofas (Zaļās muižas) un Hofcumbergas apkārtnē tajās naktīs degušas mājas „un no mūsu mājām šur tur pie apvāršņa bija redzams uguns spožums”. Mācītājs atceras, ka pirms iebrukuma viņš ar sievu kavējies rakstāmistabā, tad atskanējusi plīstošu logu šķindoņa. Iebrucēji pieprasījuši baznīcas grāmatas un Bībeles. Tad zāles vidējā loga slēgi tikuši atlauzti. Mācītāja meita Marta atvērusi logu un lūgusi puisus, kas viņai pretī stiepuši plinšu stobrus, nesaplēst logus un atļaut noņemt puķupodus, arī mirti... Apmēram 10 jauni puisīti, sejas paslēpuši platmalēs, ielekuši pa logu, iebrucēji bijuši bruņoti, pieprasījuši arhīva skapja atslēgas. Ģimenes locekļi nostājušies priekšā bibliotēkai. Skapja saturs pa logu ticis izmests uz verandas no kurienes laupītāju izpalīgi „ar pērtiķveida” ātrumu aiznesuši baznīcas grāmatas un vēstules, visu mācītāja personīgo korespondenci kopš 1840.gada, no mājas iznestie dokumenti, vēstules un grāmatas tikušas nogādātas uz lauka aiz augļudārza un sadedzināti. No bibliotēkas, neskatoties uz ģimenes locekļu pretošanos, ticis izrauts krietns skaits grāmatu. Barvedis bijis pieklājīgs, atvainojies par nodarīto, un sacījis, ka viņam draudot lode, ja neizpildīšot pavēli. Taču kāds cits puisis teicis: „visas mācītāju muižas ir slepkavu bedres un pats velns dibinā. Ar to viņš domāja mani pašu”. Kā turpina mācītājs, šis naidis atgādinājis uzrakstu, ko trīs jauni puisīti pēc atpūtas uz mācītāja dārza sola bija pienaglojuši pie koka dārzā: „Nost ar tevi, tu darbaļaužu slepkava Bīlenštein!” Vakarēdiena piederumi slimajiem, gluži tāpat kā mācītāja Zēberga īpašumā, palikuši neskarti. Jāpiebilst, ka A.Bīlenšteina atmiņas Dobeles novadpētniecības muzejā nav pieejamas pilnībā, mācītāja rakstītais apraujas teikuma vidū, pagaidām nav zināms, kur glabājas turpinājums²⁴.

Augusta Bīlenšteina arhīvs un bibliotēka gandrīz pilnībā tika iznīcināta revolucionāru otrā iebrukuma laikā 1905.gada decembrī. Tomēr daļa A.Bīlenšteina arhīva ir saglabājusies līdz mūsdienām.

Šo A.Bīlenšteina uzskatu un atmiņu izklāstu gribētos nobeigt ar kādu viņa autobiogrāfijas ierakstu no 19.gs 40.gadiem, kas raksturo cienījamo mācītāju un zinātnieku kā latviešiem lojālu, izglītības centienu aizstāvi: „Es savā mazajā draudzē nodibināju latviešu grāmatu bibliotēku. Pēc latviešu Literārās biedrības ierosinājuma, tādas sāka parādīties daudzās draudzēs. Svētdienās grāmatas sakristejā tika mainītas. Es nebiju vienīgais, kas šādā veidā veicināja garīgo dzīvi savā draudzē”²⁵.

²⁴ Dobeles novadpētniecības muzejs, Dobeles evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmata, mācītāja Augusta Bīlenšteina rokraksts, 1905.gads.

²⁵ Bīlenšteins, Augusts. Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A.Bīlenšteina autobiogrāfija. – Rīga: Rīgas multimēdiju centra apgāds, 1995. – 89. lpp.

LATVIJAS TAUTSKOLOTĀJI 1905. GADA REVOLŪCIJĀ

Baiba Kalķe, Dr. paed.

Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte

Mērķis: izanalizēt Latvijas tautskolotāju darbību 1905. gada revolūcijā.

Pētišanas metodes: avotu un literatūras analīze.

Atslēgvārdi: 1905. gada revolūcija, tautskolotāji, rezolūcija, kongress, mācību programma, demokrātiskās tendences.

Divējādie nacionālie spaidi, gadsimtiem ilgs beztiesiskums savā zemē, smagie dzīves apstākļi izraisīja Piektā gada revolūciju. „1905. gada revolūcija pieder pie ievērojamākajām parādībām latviešu tautas dzīvē. Viņa dziļi saviļņoja tautas dzīvi un atsaucās dažādās tautas darbības nozarēs.”[6] Tā ietekmēja arī pedagoģiskās domas un izglītības attīstību Latvijā. Tā bija pavērsiens uz demokrātismu Latvijas skolās.

Vairums latviešu inteliģences pārstāvju 19./20. gs. mijā savu profesionālo gaitu sākumā bija skolotāji. Viņi atradās visu sabiedrisko un politisko norišu centrā. Tautskolotāji bija viens no sabiedrības aktivizējošiem spēkiem – dažādu biedrību veidotāji (dziedāšanas, labdarības u.c.), vietējās sabiedriskās dzīves organizētāji (koru, teātru vadītāji), piedalījās arī politiskajā kustībā.

20. gs. sākumā apstākļi tautas izglītības attīstībai Latvijā joprojām bija nelabvēlīgi, jo valdība īstenoja prettautisku, reakcionāru politiku. Cara ierēdņi cīnījās par rusifikāciju mācību iestādēs. Līdztekus šim aparātam (kurators, divi mācību apgabala inspektori, trīs guberņas tautskolu direktori, divdesmit divi tautskolu inspektori) darbību turpināja arī muižnieku un mācītāju skolu valdes un komisijas, kuru mērķis bija latviešu tautskolu nodošana baltvācu ziņā.

Skolotāju darba un skolēnu mācību apstākļi, īpaši laukos, bija slikti. Skolas ēkas parasti celtas no koka, vienkāršas, bieži savu mūžu nokalpojušas. (Aizputes Padures skola – veca ēka ar maziem lodziņiem, cauru jumtu, izpuvušiem griestiem.) Skolēni bieži slimoja ar infekcijas slimībām. Šī laika skolu stāvokli savos darbos atspoguļojis skolotājs – rakstnieks Sudrabu Edžus („Laimzemes skola”, „Dullais Dauka”).

Nacionālie spaidi, pazemojošie darba apstākļi, kā arī tajā laikā izplatītās klasiskās un demokrātiskās pedagoģijas atziņas daudzus tautskolotājus tuvināja sociāldemokrātu kustībai, kas 1904. gadā apvienojās Latvijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā, kuras rindās stājās daudzi tautskolotāji.

Arī topošie skolotāji (īpaši no Baltijas skolotāju semināra un Valmieras skolotāju semināra) veidoja pulciņus, izdeva žurnālu, ar revolucionārajām idejām iepazīstināja vietējo sabiedrību. Tā, Pēteris Birkerts, būdams Baltijas skolotāju semināra audzēknis,

izplatīja proklamācijas, propagandēja jaunās idejas, kā sods – izslēgšana 1903. gadā no šīs mācību iestādes.

Skolotāji savos pagastos un pilsētās bija labi zināmi, cienījami cilvēki, ieguvuši autoritāti, tādēļ viņu vārdos ieklausījās. Lai progresīvie pedagogi varētu sekmīgi risināt galveno uzdevumu – skolu demokratizāciju, bija nepieciešams apvienoties. 1903. gadā sociāldemokrātu vadībā tika izveidots pirmais skolotāju pulciņš pie Jonatāna biedrības skolas (40 dalībnieki), 1904. gadā Pārdaugavas Labdarības biedrības skolā otrais pulciņš.[10,45]

1904. gada novembrī Rīgā notika plaša skolotāju sapulce, tajā piedalījās vairāk nekā 100 izglītības darbinieku. Šoreiz pārstāvēti bija arī lauku skolotāji. Svarīgākais jautājums šajā sapulcē bija mācību programmu pārveide skolās, jo spēkā bija 1899. gadā publicētā, kas neatbilda jaunajai sociālajai situācijai.

Revolūcijas sākumu 1905. gadā iezīmēja 9. janvāra notikumi Pēterburgā, solidarizējoties 12. janvārī Rīgas strādnieki pēc LSDSP aicinājuma uzsāka vispārēju streiku. 13. janvāra demonstrācijas dalībnieku apšaušana izsauca jaunus streiku un demonstrāciju viļņus visā Latvijā.

Jau 1905. gada februārī Rīgā sanāca pirmā sociāldemokrātisko skolotāju konference. Tajā tika ievēlēta Latviešu sociāldemokrātiskā skolotāju komiteja, kas izdeva lapiņas „Visiem vecākiem” [1] un „Biedri – skolotāji”.[2] Tajās raksturota skola pastāvošajā cariskajā iekārtā un izteiktas prasības pēc demokrātiskas skolas, kā galveno izvirzot – skolas atdalīšanu no baznīcas; mācības dzimtajā (latviešu) valodā; skolas pakļautība vietējām pašvaldībām; skolas un vecāku sadarbība audzināšanas jautājumos; obligāts skolas apmeklējums bērniem no 8 līdz 16 gadu vecumam; skolu pakāpenība.

Aprīlī notika vēl viena skolotāju konference Blumberga privātskolā Rīgā, kurā piedalījās 125 delegāti, to starpā arī Rainis. Pēc konferences I. Rītiņš, Fr. Čubis, J. Plāķis, Fr. Silarājs sāka izstrādāt jaunu skolu programmu. To rediģēja J. Asars.

Revolucionārie tautskolotāji piedalījās arī aģitācijas un organizatoriskajā darbā – runāja neskaitāmos mītiņos un apspriedēs, organizēja un vadīja pulciņus laukos, piedalījās baznīcu demonstrācijās. Skolotāju dedzība aizrāva arī skolēnus. Tā, Engures mācītājs ziņojumā mācītājam Bīlenšteinam rakstījis: ”1905. gadā šīs skolas (Engures jūrskola – aut. piez.) 40 skolēni terorizēja visu ciemu. Direktors noskatījās, rokas berzēdams, uz šo trokšņojošo bandu. Zēni gāja ar sarkanu karogu cauri ciemam, apstājās pie direktora dzīvokļa un paziņoja viņam, ka agrāk skolu neapmeklēšot, kamēr nebūšot gādāts par franču un angļu valodas ieviešanu. Sūtītas tika telegrammas uz Pēterpili, ziņojumi uz Rīgu, zēniem tika doti solījumi. Mūsu jaunatnes priekšgalā jūrskolas skolotājs Upīts un direktors Dreilings.” [9,26,27]

Skrundas mācītāja Bruningena ziņojums pierāda, ka jaunās idejas ļoti ātri izplatījās visā Latvijā. „Visi trīs palīgskolotāji: Karlovskis, Fernests un Birznieks likās esam pārliecināti ateisti un valsts kārtības nīdēji. Abi pēdējie izglītību (drīzāk gan neizglītību) ir baudījuši Baltijas krievu seminārā (..) Viņi nekaunējās man priekšā, kad mēs bijām

vieni bez lieciniekiem, atklāti izteikt savas ķeizaram un ticībai naidīgās idejas. (..) Piepeši 1905. gada aprīlī apcietināja un aizveda skolotāju Birznieku. Viņa tālākais liktenis šē nav zināms. Abi pārējie skolotāji no šī gadījuma nekā nebija mācījušies, viņi turpretim uzstājās vēl pārdrošāk kā skolā, tā pret galveno skolotāju, apsmiedami inspektoru, priekšniecību, ticību. (..) Lai raksturotu, cik nekaunīgi šie jaunie cilvēki pārkāpa disciplīnu, minēšu tikai, ka Fernests, piemēram, neskatoties uz visiem inspektora aizrādījumiem, negāja uz rīta lūgšanām, stundas pēc patikšanas nokavēja un, nevienam ne vārda neteicis, ar visu klasi devās uz mežu pastaigāties, lai tur skolēniem, kas zina, turētu nezin kādus priekšlasījumus.” [9,125]

1905. gada augustā tika izdota brošūra „Mūsu tautskola”. [5] Tā kā to bija redīgējis J. Asars, programma tika nosaukta viņa vārdā. Tajā bija iekļauta jaunā tautskolu programmu, kas bija iepriekšējo konferenču darba rezultāts. Galvenie izveides principi – jā māca viss, kas vajadzīgs, lai tautskolu beigušie varētu patstāvīgi turpināt izglītību. Lai to realizētu, tika noteikts mācību ilgums tautskolā – seši gadi, pie tam tā būtu bezmaksas, obligāta izglītība visiem bērniem vecumā no 8 līdz 14 gadiem, obligātie mācību priekšmeti – dzimtā valoda, dabas zinības, matemātika (arī algebras un ģeometrijas sākumi), krievu valoda, vācu valoda, vēsture, ģeogrāfija, dziedāšana, zīmēšana, likuma zināšanas. Programmā tika noteikti arī svarīgākie uzdevumi katra priekšmeta apguvē, ievērojami paplašinot līdzšinējo mācību saturu ģeogrāfijā, vēsturē, dabas zinībās. Palielināts arī dzimtās valodas mācību saturs, iekļaujot tajā literatūras teoriju un vēsturi, latviešu kultūras vēsturi. Iezīmēta pēctecība starp tautskolu un vidusskolu. Liela uzmanība tika veltīta skolēnu patstāvīgas domāšanas attīstīšanai. Svarīgs jautājums bija reliģijas saistība ar skolu. Ticības mācību ieteica kā neobligātu mācību priekšmetu. Programmā akcentēts skolas uzdevums – dot ne tikai zināšanas, bet audzināt apzinīgus pilsoņus. Šī programma tika izveidota, pamatojoties uz Rietumeiropas un Krievijas progresīvo pedagogu demokrātiskajām idejām, piemērojot tās vietējiem apstākļiem. [11]

Neraugoties uz grūtībām – skolotāju nesagatavotību, neskaidrībām programmā mācību satura ziņā, mācību līdzekļu trūkumu –, 1905. gada rudenī daudzi tautskolotāji mācību procesu organizēja saskaņā ar jauno programmu.

Latvijas skolu demokratizācijas process vērsās plašumā – tajā iesaistījās arī citi progresīvi noskaņoti iedzīvotāju slāņi. To prasības skolu jautājumos tika izteiktas petīcijās, kurās galvenokārt valdībai tika prasīts nodrošināt izglītību dzimtajā valodā, ieviest bezmaksas izglītību, apgādāt trūcīgos bērnus ar mācību līdzekļiem un uzturu. [11, 64] Tomēr reālu panākumu petīcijām nebija.

1905. gada rudenī revolucionārā kustība vērsās plašumā. Tika ievēlēts skolotāju birojs, kura galvenais uzdevums bija sasaukt un sagatavot skolotāju kongresu. Arvien pieauga tautskolotāju, skolu jaunatnes un vecāku aktivitāte izglītības jautājumu risināšanā.

No 10. līdz 14. novembrim Rīgā notika Vidzemes un Kurzemes tautskolotāju I kongress, kas pastiprināja Latvijas skolu demokratizācijas tendences. Atļauju tā sasaukšanai saņēma skolotāji A. Ķeniņš un J. Dāvis. Pirms paša kongresa gubernators

Zvegincevs, kurš šo atļauju bija izsniedzis, gribēja to atdabūt, taču nelīdzēja pat draudi pielietot spēku. [12, 75] Kongresā piedalījās ap 1000 tautskolotāju un citu inteliģences aprindu pārstāvju. J. Asara rediģētā un „tautskolotāju kongresā apstiprinātā jaunā skolu programma „Mūsu tautskola” apliecināja skolotāju pedagoģijas jaunrades lielās potenciālās iespējas un pedagoģiskās kustības plašo vērienu Latvijā 1905. gadā.” [3,137]

Rezolūcijā tika pieņemtas prasības atbrīvot tautskolas no administratīvās pārraudzības, šķirt baznīcu no skolas, atcelt birokrātisko skolas pārvaldi, ieviest obligāto bezmaksas kolu bērniem no 8 līdz 14 gadiem, par mācību valodu atzīt latviešu valodu, paplašināt tautskolu programmu.

Kongress arī atzīmēja daļas skolotāju zemo sagatavotības līmeni. „Kāds Valmieras skolotāju semināra latviešu valodas skolotājs mācītājs Vīmans latviešu valodā sarakstītā un pilsētas valdei iesniegtā 3 lappušu garā denunciācijas rakstā pielaidis 78 kļūdas. Semināru bibliotēkās nav literatūras latviešu valodā un pat labāko krievu klasiķu darbu, bet grāmatas ārpus šīm bibliotēkām lasīt aizliegts. Šādos apstākļos semināri nespēj sagatavot skolotājus sekmīgam pedagoģiskam darbam.”[13,29]

Par pašvaldībām referēja Rainis, kurš tās kritizēja, jo tās nerūpējās par labklājību. Rezolūcijā tika izvirzīta ideja par Latvijas teritoriālo pašvaldību (autonomiju) jaunajā demokrātiskajā Krievijā. [4]

Lai īstenotu kongresā pieņemtos lēmumus, tika ievēlēts Latvijas tautskolotāju savienības centrālais birojs (15 cilvēki) praktiskai darbībai. 23. novembrī birojs apsprieda Latvijas tautskolotāju savienības statūtu projektu, kurā iezīmēts tās galvenais mērķis – veicināt tautas izglītību, rūpēties par skolotāju pašizglītību un materiālā stāvokļa uzlabošanu. [10,83] Decembra beigās bija jānotiek otrajam kongresam, kurā pieņemtu statūtus, taču reakcijas uzbrukuma dēļ to neizdevās noorganizēt.

Pēc novembra kongresa Latvijā notika skolotāju un vecāku sanāksmes. Piemēram, Jelgavā tika pieņemts lēmums boikotēt carisko administrāciju, nepakļauties mācītāju un inspektoru norādījumiem. Sņķeres pagastskolā skolotājs neielaida vietējo mācītāju. Apriķos skolēni „mācījās dziedāt revolucionāras dziesmas, un, mājās iedami, tie dziedāja” Kas paši staigā driskās!”, nesdami pa priekšu sarkanu karogu. Jauno programmu ieveda pēc kādas vecāku sapulces, kurā tika lemts, vai mācīt ticības mācību skolā, vai nē. Daži saprātīgi vecāki paskaidroja gluži nedroši, ka bez ticības mācības bērni taču nevarot palikt, bet to pārbalsoja, un ticības mācības stundas tika noliktas pie aktīm,” rakstīja Apriķu mācītājs Grūners. [9,104]

Daudzviet skolotāji veica lielu aģitācijas un organizēšanas darbu, vadīja bruņoto cīņu sagatavošanu un paši atradās cīnītāju pirmajās rindās.

Sākoties reakcijas uzbrukumam, tautskolotāji atkal atradās pirmajās rindās, kurus spīdzināja un slepkavoja. Pēc nepilnīgiem datiem (no apmēram 2000 skolotājiem Latvijā)

- kratīti – 15,

- policijas uzraudzībā – 22,
- no Baltijas izraidīti – 7,
- no vietām padzīti – 53,
- izsūtīti – 33,
- mantas izūtrupētas vai sadedzinātas – 41,
- arestēti, cietumā sēdējuši – 209,
- pērti un mocīti – 56,
- katorgā notiesāti – 7,
- uz šaušanu vesti un nenošauti – 7,
- nošauti – 45,
- pakārti – 3. [7]

Skolotājs Barbans no Rūjienas nošauts, aiz lielceļa grāvja neaprakts nogulējis vairākas dienas. Skolotājs Dievkociņš no Lielzalves stipri sists ar šautenēm, jo nevarējis pāiet ātri, nošauts un atstāts guļot uz ledus. Bez jebkādas tiesas un izmeklēšanas nošauts skolotājs Ērlihs. Fernests Jānis, Sarkanmuižas skolotājs, dzelzceļa stacijā nodurts ar štiķiem. Skolotājs Ozoliņš no Kokneses pirms nošaušanas briesmīgi mocīts... [7]

„Revolūcija ir veco dzīves formu kapracis un jaunu dzīves formu radītāja. Katra revolūcija kaut ko aprok un kaut ko rada no jauna. To darīja arī 1905. gada revolūcija.” [7,7]

Pēc 1905. gada revolūcijas skolās nācās atgriezties pie vecajiem noteikumiem un kārtības. Rīgas mācību apgabala kurators G. Uljanovs draudēja slēgt skolas, kuras neievēros likumus mācību valodas un programmas ziņā, taču demokrātiskās iezīmes nebija iespējams izdzēst no vēstures. Šis bija grūts periods, jo skolās trūka skolotāju, skolas ēkas bija nopostītas, izjūtami neveselīgi sadzīves apstākļi, kā arī liela mācību slodze, jo visi mācību priekšmeti atkal bija jāapgūst krievu valodā. Tomēr progresīvās idejas turpināja izplatīties, par tām diskutēja, centās iepazīt to būtību un attiecināt uz Latvijas apstākļiem.

„Ar 1905. gada revolūciju latviešu vārds pirmoreiz izskanēja Eiropā un pasaulē (...). Pati revolūcija un tās nesaudzīgā apspiešana uz ilgiem gadiem iegūla tautas atmiņā. Tādējādi tai bija liela morāla un psiholoģiska ietekme.” [8,537]

Secinājumi.

1. Priekšrevolūcijas posmā latviešu tautskolotāji tuvinājās sociāldemokrātu kustībai, tika veidoti pirmie skolotāju pulciņi, sasauktas sapulces, kurās mēģināja risināt vienu no aktuālākajiem jautājumiem izglītībā – jaunu mācību programmu izveidi skolām.
2. 1905. gada revolūcijas notikumos tautskolotāji piedalījās gan aģitācijas, gan organizatoriskajā darbā, gan bruņotā cīņā.
3. I Vidzemes un Kurzemes tautskolotāju kongress pastiprināja Latvijas skolu demokratizācijas tendences, pieņēma J. Asara rediģēto rezolūciju „Mūsu tautskola”, pēc kuras mācību procesā vadījās daudzi tautskolotāji, veidojot to atbilstoši laikmetam.
4. Reakcijas laikā no apmēram 2000 skolotājiem Latvijā cieta vairāk nekā 700, kas pierāda pedagogu aktivitāti revolūcijā un gatavību jaunām progresīvām un demokrātiskām pārmaiņām.

Izmantotie avoti un literatūra

1. LVVA PA 35.f., 25. apr., 785.1
2. LVVA PA 35.f., 25. apr., 757.1
3. Anspaks J. Pedagoģijas idejas Latvijā. – R.: RaKa, 2003. – 476 lpp.
4. Apine I. Domas par 1905. gadu. // Diena. Kultūras Diena, 2005. g. 27. augusts.
5. Asars J. Mūsu tautskola. – R.: 1905. – 16 lpp.
6. Bērziņš J. Latviešu tautskolotāji un 1905. gada revolūcija // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1926. – 193. lpp.
7. Birkerts P. 1905. g. revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji. – R.: Nākotne, 1927. – 222 lpp.
8. 20. gadsimta Latvijas vēsture, I daļa. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 869 lpp.
9. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. Nonāca O. sak. – R.: Kultūras Balss, 1930. – 167 lpp.
10. Ruberts J. Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905. gada revolūcijā. – R.: Zinātne, 1965. – 133 lpp.
11. Staris A., Ūsiņš V., Žukovs L. Skolas un izglītība Latvijā (1900-1920). – R.: RaKa, 2000. – 155 lpp.
12. Vičs A. Latviešu skolu vēsture. 5. sēj. – R.: Derīgu grāmatu nodaļas apgāds, 1940. – 493 lpp.
13. Ziemeļis S. Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā (1905.-1907.g.). – R.: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956. – 50 lpp.

BRĪVĪBAS KONCEPTS UN PARADIGMAS NOMAIŅA 19. GADSIMTA PIRMĀS PUSES DZEJAS PUBLIKĀCIJĀS

Ināra Klekere, M. sci. soc.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

Brīvība dažādos tās aspektos ir viens no būtiskākajiem indivīda un sabiedrības eksistences fenomeniem. Filozofijā ar brīvību pirmām kārtām saistās cilvēka iespēja domāt un rīkoties saskaņā ar saviem priekšstatiem un vēlmēm.

18. gadsimta otrajā pusē Eiropas kultūras un sabiedriskās domas vēsturē brīvības idejas, vienlaikus piepildot tās ar jaunu saturu, tika aktualizētas apgaismes un 1789. gada franču revolūcijas ietekmē. Francijas parlamenta pasludinātā „Cilvēka tiesību deklarācija”, kas deklarēja personas brīvību un tiesības uz privātīpašumu, guva ievērību un atbalsojās arī citās Eiropas zemēs.

Revolūcijas radītie satricinājumi radikalizēja sabiedrisko gaisotni arī Krievijas impērijā, jo īpaši tās Vidzemes un Kurzemes guberņās, kas sava ģeogrāfiskā novietojuma un vēsturisko īpatnību dēļ bija salīdzinoši atvērtākas ārējām ietekmēm. Zemnieku apspiestība, kas izvērtās plašos nemieros, saimnieciskās dzīves pagrimums un nepieciešamība rast samilzušo problēmu risinājumus noveda pie dzimtbūšanas atcelšanas šajā reģionā. Kurzemē dzimtbūšana tika atcelta 1817. gadā, Vidzemē – 1819. gadā.

Raugoties no ekonomiskā viedokļa, zemnieku ieguvums šīs reformas rezultātā bija niecīgs. „Putna brīvība” bez kādiem taustāmiem labumiem. Zeme saglabājās muižnieku īpašumā. Zemnieki palika piederīgi savai arāju kārtai. Lai nerastos straujas demogrāfiskas izmaiņas, pārvietošanās brīvība (turklāt tikai guberņas robežās) tika piešķirta ilgākā laika posmā, pa daļām. Kurzemē visiem zemniekiem tā bija pieejama tikai 1832., bet Vidzemē 1848. gadā.

Vēstures literatūrā nereti ir apšaubīta zemnieku reformu nozīme, ignorējot tās jaunās idejiskās vērtības, ko dažādu sabiedrisko slāņu pārstāvji ģenerēja šajā laika posmā un novadīja plašākā sabiedrībā ar periodiskās preses, iespiesto un rokraksta grāmatu starpniecību. Jauni akcenti brīvības tēmas risinājumā vērojami arī 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās, kam veltīta šī nelielā studija.

Brīvības (pareizāk tās zaudēšanas) tēmas aizsākumi baltvācu literatūrā saistāmi ar vietējo mītu par Livonijas „uzzēģelēšanu” 12. gadsimtā, zemes iekarošanu un vietējo iedzīvotāju pakļaušanu. Jau 16. gadsimta beigās ar 1595. gadā iespiestā Bazīlija Plīnija (?–1605) darba *Encomium inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae (Slavas dziesmu Rīgai)* starpniecību tiek vēstīts par vācu iebrucējiem, kā *Sadzen tie vietējos vienkop un mudina sirdīgiem vārdiem / Drīzāk ikvienu no tiem verdzības jūgā jau līst.*¹

Iekarotāju vēlme argumentēt savu piederību šai asinīm slacītajai zemei un ar iegūto uzvaru pamatot savas privilēģijas *Slavas dziesmā* savijas ar humānistiem raksturīgo pasaules atklājēju patosu.

Līdzīgi kā Plīnija Rīgas slavinājumu arī 1686.gadā publicēto barokālo Kristiāna Bormaņa (1639-1714) vācu valodā sacerēto dzejojumu *Mitau (Jelgava)* ievada stāsts par vācu kuģu pietauvošanos Daugavas krastam, par to, kā latvieši savulaik zaudējuši brīvību un kā viņiem klājas poēmas uzrakstīšanas laikā – 17. gadsimtā. *Latvieši bij kādreiz brīvi, / Nu tiem visi ceļi ciet, / Dzīvo tie nu bēdu dzīvi, / Vergu važās tagad iet.*²

Abos šajos vērienīgi iecerētajos, ar daudzām poētiski spilgtām rindām piesātinātajos darbos brīvība ir ļoti tuvā saistībā ar noteiktai sabiedrības daļai piederošo privilēģiju kopumu, kuru, pateicoties savam pārkumam un kara veiksmei, ienācējiem ir izdevies iemantot. Tāpat tās pretpolu – verdzību – autori akceptē kā daļu no gadsimtiem pastāvošas un dabiskas lietu kārtības. Šī paradigma saglabājas līdz 18. gadsimta beigām, kad apgaismes un franču revolūcijas ietekmē sāk veidoties jauns brīvības koncepts, kas balstīts no kārtu vienlīdzības un personas brīvības principiem izrietošā vērtību sistēmā.

Šis pārorietēšanās process nav viegls. To ievada zemnieku un no Polijas ienākušo konfederātu nemieru izraisītā represīvā gaisotne. Lai izsargātos no nevēlamajām brīvības mācībām, tiek pastiprināta arī cenzūra. 1804. gadā tiek ieviests jauns Krievijas cenzūras nolikums, kas paredz obligātu visu iespējamo darbu cenzēšanu³. Cenzēta tika arī no ārzemēm ievestā literatūra un bibliotēku krājumi.

Iespējams, tāpat kā nozīmīgākie latviešu 18. gadsimta beigu dzejas sniegumi (Ķikuļu Jēkaba un Jura Natanaēla Ramaņa sacerējumi), arī būtiskākās šim laikam aktuālākās baltvācu dzejas liecības būtu meklējamas nepublicētajā mantojuma daļā.

Kā viens no šādiem piemēriem minams Ulriha Šlipenbaha (1774 – 1826) manuskriptos uzietais dzejoļa uzmetums *Freiheit a la france*, kur autors apcer „franču brīvību”: *ja viņa glezna, – visai brīnumaina, jo bez saknēm ir brīvības koka stumbrs, un cepure – bez galvas*⁴.

Dzimtbūšanas atcelšana Kurzemē un Vidzemē, kā arī drīz pēc tam nodibinātie laikraksti *Kurzemes Avīzes* (1822) un *Tas Latviešu Ļaužu Draugs* (1832) pavēra iespējas varas sankcionētai brīvības tematikas publicitātei.

Šo iespēju galvenokārt izmantoja latviešu izcelsmes autori. Lai gan ievērojamu dzejas publikāciju daļu (kā tulkojumus, tā oriģināldarbus) 19. gadsimta pirmajā pusē latviešu presē joprojām sarūpēja arī vācu mācītāji, viņu daiļradē tikpat kā neparādījās tematika, kas saistītos ar brīvlaisto zemnieku dzīves aktualitātēm vai eksistenciālajām problēmām. Priekšroka tika dota atdzejojumiem, kur spilgtākais un nozīmīgākais ieguldījums pieder Kārlim Hūgenbergeram (1784-1860). Daudz tika publicēts reliģiskas ievirzes dzejojumu un tekstu G. F. Stendera (1714-1796) izveidotās dzejas tradīcijas ietvaros.

Savukārt jau pirmajā iznākšanas gadā laikrakstam garu divdaļīgu dzejoļu par „zemnieku būšanu” piesūtīja Neredzīgais Indriķis (1783-1828)⁵. Tā pirmajā daļā *Kāda dziesma dēļ paskubināšanas uz iesākšanu tās brīvības* autors stāsta par tā laika aktualitāti – pārvietošanās brīvību, kas saskaņā ar Kurzemes brīvlaišanas likumiem togad stāsies spēkā astotajai daļai brīvlaisto zemnieku *Nāks Jurgis, tas tev atraisīs, / Tev būs kļūt svabadam*. Lai arī pilnībā šādu iespēju nenoliedz, dzejnieks tomēr aicina savus lasītājus atturēties no pārsteidzīgiem lēmumiem mainot dzīves vietu, jo *Kas ir no ligzdas krituši, / Vairs nespēj iekšā kļūt, / Tek šurp un turp novārguši, / Kāds labums tiem var būt?*

Ar šo publikāciju pirmoreiz latviešu dzejā ienāca pārmaiņu laika cilvēka dzīves izjūta, kurā jaušama gan nedrošība, gan iekšējas šaubas, tomēr nav samanāms agresīvs jauno iespēju noliegums.

Dzejoļa otrā daļa, kas plaši pazīstama kā dzejasdarbs *Brīvestības precības*, ir alegoriska ainiņa, gan statiska, bez sižeta samežģījumiem, bet ar visai sarežģītu tēlu sistēmu. Precību ainā Brūtgāns (*tas brīvestības labums*) grib ņemt sievu, savukārt Brūte (*tie ļaudis tiek līdzināti vienai nabadzītei brūtei*) gaužas par savu nabadzību: *Man tēvs ir mazai nomiris, / Un māte atraitne, / Redz neviens man ko gādājis, / Es plika sērdiene*. Brūtgāns viņu mierina, šim pašam mantas pietiekot, Brūtgāna draugi (*kungi, kas strādājuši pie gudras ietaisīšanas tās brīvestības*) priecājas par jauno pāri, no viņiem negrib atpalikt arī Tēvs, ar kuru domāti *kungi, kas saviem dzimtiem ļaudīm brīvestību ir vēlējuši*, solīdams pat vairāk, kā to no muižniekiem pagērēja brīvlaišanas likumi: *Es gribu kāzu rītā ar’ / Tev godam apgādāt, / Ka katris pie tev redzēt var / Šo manu labu prāt!*

Brīvestības precības vedina aizdomāties par Neredzīgā Indriķa labvēļiem un atbalstītājiem pēc K. G. Elferfelda (1756-1819) nāves. Jo īpaši tāpēc, ka 19. gadsimta pirmajā pusē grūti būs atrast kādu latviešu tautības literātu, kas būtu sācis publicēties bez sava literārā aizbildņa (visbiežāk tuvējā mācītāja) palīdzības. Indriķim kā neredzīgam cilvēkam šāds atbalsts bija vēl vairāk vajadzīgs.

Darba kompozīcija – garāks dzejas teksts ievadā un dramatisks sacerējums vēl varētu būt atbilstoša tai literārajai pieredzei, kuru Neredzīgais Indriķis agrākajos gados bija guvis no *Līgsmības grāmatas* autora, lai arī tā nav raksturīga paša Indriķa agrāko gadu daiļradei. Arī Elferfelds savulaik apjomīgo vārsmojumu *Bērtulis un Maija* bija ieteicis lasīt lugu starplaikos (kamēr aktieri pārgērbjas). Taču pasaules skatījums caur alegorijas prizmu Elferfelda daiļradei nav raksturīgs. To gan nevar teikt par citu Indriķa draugu – viņa daiļrades popularizētāju un tulkotāju, jau minēto Šlipenbahu, kas šo klasicisma literatūrā iecienīto paņēmienu nereti izmantojis savos darbos, piemēram, jau citētajā dzejoļa uzmetumā un grāmatā *Ikonologie des jetzigen Zeitalters* (*Šolaiku ikonoloģija*, Rīga, 1807).

1824. gadā *Latviešu Avīzēs* publicēties sāk Lielezeres pagasta skrīveris Matīss Vītiņš (arī *Fūtiņš*, 1795-1861). Savu pirmo dzejas publikāciju viņš velta 6. gadadienai kopš dzimtbūšanas atcelšanas. Līdz 19. gadsimta vidum viņš publicēs trīs ne visai spilgtus veltījumus šim notikumam (1824., 1830. un 1846. gadā). Vienā no tiem izskan atziņa, ka līdz ar dzimtbūšanas atcelšanu „mēs vērtīgāki topam”, taču zemnieku brīvlaišanu viņš nekādi nesaista ar vietējiem muižniekiem – visi pateikšanās vārdi adresēti vienīgi

Ķeizaram. Ilūzijas par labo monarhu kā visas tautas tēvu un pretpolu vietējai muižniecībai latviešu zemniecība loloja jau kopš 18. gadsimta. Daļā sabiedrības tās saglabājās vēl līdz 1905. gada revolūcijai. Ne tikai Vītiņa, arī Ruģēna, Dinsberga, Līventāla tekstos atrodamas Ķeizaru slavinošas dzejas rindas.

1830. gadā Biržu un Salas mācītāja Jākoba Florentīna Lundberga (1782-1858) atbalstīts, literatūrai pievēršas viņa draudzes ķesteris Ansis Līventāls (1803-1878) – viena no interesantākajām personībām aplūkotajā laika periodā. Iesāk spilgti un publicējas daudz, 1836 kļūst par Latviešu Literārās biedrības goda biedru, bet 1843 pēc vairākām asām, dzimtbūšanu kritizējošām, publikācijām viņa darbība dzejas jomā faktiski tiek izbeigta. 19. gadsimta 60. gadu sākumā nāca klajā pāris Līventāla grāmatiņu, taču tajās ir apkopotī vecie 19. gadsimta trīdesmitajos un četrdesmito gadu sākumā publicētie darbi.

No saviem priekšgājējiem latviešu dzejā Līventāls jau sākotnēji atšķīrās ar savu iekšupvērstību. Tādas kristieša ētikā lolotas vērtības kā cerība (*.. Visiem, nelaimē, kas grimis, / Dzelzēs slēgtam vārguļam, / Vērgu būšanā, kas dzimis.*⁶), bezvainība – tā, kas (*.. dzelzu ķēdes posta, / Ieslēgtu dar svabadu*⁷), liekas, varētu būt Līventāla izloloti iekšējie balsti, kas ļauj noturēties saskaņā ar dzīvi un tās piedāvātām iespējām. Taču tā nenotiek. Atšķirībā no ievadā minētajiem 16. un 17. gadsimta literatūras paraugiem latviešu paverdzināšanu Līventāls nepārprotami vērtē kā vēsturisku noziegumu pret latviešu tautu. Viņā ir kāds iekšējs nemiers, kas liek izmantot jebkuru iespēju, lai vēstītu par tautai nodarīto postu: *.. Pārdeve, pret suņiem mīje / Latvju ļaužu dvēseles, / Dzīvību tiem daudzkārt rīje / Kungi pīšļu pasaules.*⁸, *.. Druķu rakstos uzies, lasīs / Latvju draugu Merķelu / .. / Bet Ir jūsu vārdus minēs Latvju asins dzērēji / ..*⁹.

Līventālu neapmierina arī tā gaisotne, kas valda viņa tuvējībā. *Mēs savas dziesmas skaņā vienā, / Kā vectēvi tās čirkstēja, / Šeit nočirkstam iekš tumšas vietas / Un nemācamies neko klāt, / Lai sūtam bērņus jaunas lietas / Tur kalnu vietās galvā krāt.*¹⁰

Tieši ar Līventāla vārdu 19. gadsimta pirmās puses latviešu dzejā visspilgtāk izskan arī vārda brīvības problemātika. Vairākos Līventāla dzejoļu atkārtotos iespiedumos radikālākās dzejas rindas cenzūra svītvoja, līdz 1843. gadā viņa dzejoļu publicēšana tika apturēta. Kāds īsti bija šī gadiem ilgā aizlieguma (varbūt arī personiska aizvainojuma) iemesls, nav zināms. 1840. gadā, rakstot par cīruli, kas izrāvie no „sprāsta” brīvībā, Līventāls it kā paredzēja arī savu dzejnieka nākotni. *“Viņš apdziedāja tumšu sprāstu, / Un jauku Dieva pasauli, / Un izpaude to grūtu lāstu, / Ko sprāstā sajūt putniņi. - / Bet bāc! Uz reizi bis'nieks šāve, / Un cīrulīšam mēlīti / Neganta skrots no mutes rāve.*¹¹

Filozofi sirdsapziņu dažkārt uzsver pat kā brīvības galveno noteiksmi. Brīvība kā iespēja realizēt sirdsapziņas noteikto izvēli, nevis nemitīga izvēle starp dažādiem variantiem, kas bieži liecina tikai par brīvības šķietamību. Šādā samērojumā Līventāls, iespējams, bija viena no brīvākajām sava laika radošajām personībām.

Sirdsapziņas brīvības ambīciju trūkumu nevar pārnest arī Jānim Ruģēnam (1817-1876), kas ļoti sakāpināti to pauž arī savā dzejā – vēlreiz izejot latviešiem jau no brāļu draudžu rakstiem pazīstamo Jana Husa ceļu uz soda vietu: *Kad Romas bīskaps lielu vīru*

dara, / *Un visus ļaudis satur tumsas varā, / Tad nākās man, - kas es šo lietu zinu, / Dot ļaudīm ziņu*¹².

Tautas emancipācijas idejas 19. gadsimta dzejā savijās ne tikai ar izglītības propagandu, bet arī ar tam laikam aktuālām sabiedriskās dzīves norisēm, kas sekmēja dzimniecības izraisītās stagnācijas pārvarēšanu, piemēram, krājkašu darbību, sātības kustību. Tieši sātības kustības piesegā izskanējuši sociāli radikāli J. Ruģēna dzejoļi, iespēju kārtējo reizi ko sev būtisku teikt nelaida garām arī Līventāls: *Bet līdz vērgu vaņģos kale / Vecu tēvu rociņas, / Brandavīnam tūdaļ male / Viņu krātas labības*.¹³

Diplomātiskāks savā daiļradē bija Kubeles skolotājs Ernests Dinsbergs (1816-1902), kura pirmie laicīga satura dzejoļi *Latviešu Avīzēs* parādījās sākot ar 1844. gadu.. Ceļš uz indivīda brīvību Dinsbergam saistās ar sevis pilnveidošanu: *Sniegs izkūst, / Slapja zeme žūst / Un visur zaļot sāk: / Tāpat man jāatjaunojās / Iekš sava sirdsprāta...*¹⁴. Atbilstīgi viņa brīvības konceptam brīvs var būt, – un pasaule atveras tikai izglītotam cilvēkam, tāpēc vairāki darbi tiek veltīti skolu un izglītības propagandai. Būdams autodidakts, Dinsbergs čakli nodevās pašizglītībai. *Št saldā laime, kaut tā manim būtu! / Kaut es kā Šillers dziedāt varētu! / Kaut lielam Klopštokam es līdzīgs kļūtu! / Pus dzīvību es labprāt aizdotu!*¹⁵

Dinsbergam raksturīgs monogrāfisks, racionāls, nevis emocionālā impulsā balstīts domāšanas veids. Skolu vēstures izklāsts rīmē *Par skolu* (1847) vai latviešu rakstniecības attīstības gaitas pārskats *Goda rīmē latviešu tautas kopējiem* (1848) liecina ne tikai par viņa izglītotību, bet vedina domāt, ka autoru dažkārt vairāk saistījušas tieši dzejdarbu ārējās īpatnības: vizuālais izkārtojums, ritmizēta valoda, atskaņas kalpoja kā teksta izcēlums vai pasvītrojums, lai papildus veicinātu teksta pamanāmību.

Emocijas Dinsberga darbos saplaukst rindās, ar kurām viņš vēršas pie sev tuvajiem. Savējie viņam ir *brāļi*, uz vērtību un uzskatu radniecības pamata radusies indivīdu grupa; viņus dzejnieks mudina kopējam darbam literatūras laukā. *Bet, brāļi, sakiet, voi mūžīgi mēs / Tik nepraši bērniņi būsīm, / Ka svešiem vien apkopt mūs vajadzēs, / Voi kādreiz tik gudri nekļūsim, / Ka varēsīm kalpot cits citam labprāt / Ar dāvanām, ko tam Dievs licis iekrāt?*¹⁶ Kalpošana kā sirdsapziņas diktēta brīvības izpausme – viena no lielās literatūras lielajām tēmām, kurai sava talanta robežās 19. gadsimta vidū pietuvojās arī citēto rindu autors.

Samērā īsā laika posmā – apmēram pārdesmit gados latviešu tautības autoru dzejoļos feodālās sabiedrības iznēsāto fenomenu *kārta* nomaina autoriem būtiskāka nacionālajā identitātē balstīta un cilvēku kopība – tauta. Dinsberga *brāļi* ir šīs kopības, nevis *zemnieku kārtas* daļa. 1841. gadā Jāņa Ruģēna izteiktais jautājums *Kad atnāks latviešiem tie laiki, ko citas tautas tagad redz?*¹⁷ jau sen kā folklorizējies. Rūpīgāks pētnieks pamanīs, ka tieši 19. gadsimta pirmās puses spēcīgāko dzejnieku tekstos ir daudz jautājumu, to skaitā arī neatbildētu. Tos uzdeva tie, kam pietika iekšējas brīvības, lai tālāk atrautos no 18. gadsimtā iedibinātās didaktiskās dzejas aploka, kur problēmas lielākoties ir aizstātas ar paraugiem.

Kultūras vēsture liecina, ka latviešu literatūrā un grāmatniecībā lielās līnijās atpalcība no citām tautām tika pārvarēta laikposmā līdz 19. gadsimta beigām. Pirmās trīs

desmitgades pēc dzimtbūšanas atcelšanas šajā ceļā nebija tukšs laiks, bet brīvības koncepts ir viens no pavedieniem, kas palīdz izsekot attīstības gaitai.

¹ Plīnijs B. Slavas dziesma Rīgai . – Rīga : Latvijas Kultūras fonds ; Jumava, 1997. – 83.lpp.

² Bornmanis K. Jelgava / V. Bisenieka atdzejojums. - Manuskripts Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R XA 304, 5,

³ Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918.gadam. – Rīga, 2004. – 19.lpp.

⁴ *„Ist sie Bild ist gar wundersam / Denn ohne Wurzel ist des Freiheits Baumes Stamm / Und ohne Kopf die Mütze.* – Manuskripts Latvijas Valsts vēstures arhīvā: 5759.f., 2.apr., 1006.l., 9.lp.

⁵ Latviešu Avīzes (turpmāk LA). – 1822. – Nr.46, 52. Lai arī dzejoļa publikācijā tiek norādīts uz viena darba divām daļām, vēlākajos iespaidumos katra no tām tiek uzskatīta par atsevišķu darbu.

⁶ Līventāls A. Cerība // LA. – 1831. – Nr. 44.

⁷ Bezvainība // Tas Latvieš Ļaužu Draugs (turpmāk LĻD). – 1833. – Nr. 34.

⁸ Jauna baznīcas gada rītā 1835 // LA. – 1834. – Nr. 49.

⁹ Līventāls A. Uz Gūtenberga piemiņu, kas 1440tā gadā izdomājis grāmatu driķēšanu // LA. – 1840. – 17.

¹⁰ Līventāls A. Tēvu tēvu ieraša // LA – 1835. – Nr. 15.

¹¹ Līventāls A. Pasaciņa // LĻD. – 1840. – Nr. 4.

¹² Ruģēns J. Ar kādām domām Jānis Guss 1414. gadā gāja uz Kostnices pilsētu // LĻD. – 1842. – Nr. 19.

¹³ Līventāls A. Žūpu Bērtuls un sātibas biedri. // LĻD.– 1838. – 29.

¹⁴ Dinsbergs E. Domas dabu uzlūkojot //LA. – 1846. – Nr. 39.

¹⁵ Dinsbergs E. Dziesmu domātāja vēlēšanās // LA. – 1849. – Nr.11.

¹⁶ Dinsbergs E. Goda rīme latviešu tautas kopējiem //LA. – 1848. – Nr. 15.-16.

¹⁷ Ruģēns J. Latviešu draugu dziesma // LĻD. – 1841. – Nr. 35.

1905.GADA REVOLŪCIJA BALTIJAS VĀCU LITERATŪRĀ

Māra Grudule, Dr. philol.

Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte

Šajā rakstā tiks skarta tikai tā vācbaltiešu literatūras daļa, kas tapusi un arī vēsta par notikumiem tagadējās Latvijas valsts teritorijā.

Kāda ir situācija vācbaltiešu literatūrā 19. un 20.gadsimta mijā? Krievijas valdības īstenotā rusifikācijas politika, kas pieņemtas spēkā līdz ar cara Aleksandra III nākšanu pie varas 1881.gadā, rada sašutumu, neapmierinātību un bezcerību Baltijas vācu inteliģences vidū, tās tiešs rezultāts – negaidīti augsts emigrācijas vilnis, aptuveni 1/3 no šajā laikā aktīvi strādājošiem 150 literātiem dodas prom, lai neatgrieztos¹. Izceļošanu stimulē arī notikumi Vācijā. Tās teritoriju apvienošanās 1870.gadā izsauc nacionālisma un nacionālās pašapziņas pieaugumu arī Baltijas vācu kopienā.

Jāatzīst, ka rusifikācijas politikai ir arī sava pozitīvā puse – jaunā vācbaltiešu inteliģences paaudze izaug ar lieliskām krievu kultūras zināšanām un tie, kam labas literāras dotības, tās izmanto, tulkodami krievu daiļliteratūru. Tādējādi var teikt, ka gadsimtu mijā vācbaltiešu literatūru iespaido krievu un vācu kultūra – samanāmas simbolisma, dekadences, impresionisma, neoklasicisma, jūgendstila u.c. virzienu un strāvojumu pēdas un atskaņas Gustava Špehta (*Specht*, 1885-1956), Johana Gintera (*Günther*, 1886-1973), Volfganga Gregera (*Groeger*, 1882-1950), Bruno Geca (*Goetz*, 1885-1954), Elfrīdas Ekartes-Skalbergas (*Eckardt-Skalberg*, 1884-1964), Herberta Hernera (*Hoerner*, 1884-1950), Eduarda Keizerlinga (*Keyserling*, 1885-1918) un citu jaunās paaudzes vācbaltiešu prozaikū, dzejnieku un dramaturgu darbos.

Vēsturiskā situācija Baltijā skarta salīdzinoši nelielā skaitā sacerējumu – atsevišķos stāstu krājumos, dažos romānos un vienā lugā. Dzejā revolūcija ienāk simbolu un zemteksta veidā, tieši kā tēls tikpat kā nefigurējot². Īpašu nozīmi revolūcija iegūst memuārliteratūrā, kas top emigrācijā 20.gadsimta 20.un 30.gados, piemēram, plašajos Zigfrīda Fēgezaka (*Vegesack*, 1888-1974) un Mias Muņjē-Vroblevskas (*Munier-Wroblewski*, 1882-1965) romānos, kuros autobiogrāfiskas epizodes no atraisītas fantāzijas lidojuma dažbrīd grūti šķiramas. Jāatzīmē, ka tie ir divi atšķirīgi tēlojumi. Detalizētāks un emocionālāks ir vēstījums tajos darbos, kas tapuši periodā līdz I pasaules karam, tūlīt pēc pārdzīvotajām revolūcijas šausmām, kad vēl nav pilnīgi izpostīta izmisīgā cerība, ka bijusī kārtība atjaunosies un kārtu savstarpējās attiecības atkal atgriezīsies harmoniskā līdzsvarā. Tieši šie sacerējumi – stāsti un luga, kuru autori ir maz pazīstami vācbaltiešu rakstnieki, būs raksta galvenais analīzes objekts. Vēlāk, starpkaru periodā, skata punkts jau ir cits. Rakstītāju pieredzē nogūlies Pirmais pasaules karš un Latvijas brīvvalsts izveidošanās, un revolūcijas notikumi skarti vērojumā, kā uvertūra savstarpējo – latviešu un Baltijas vācu attiecību maiņai, kas sagatavo daudz būtiskākiem pāversieniem vācbaltiešu dzīvē un tādējādi jau čukstā aplūsina jebkādas iedomas par

bijušo privilēģiju un sociālā statusa saglabāšanu. 1905.gada revolūcija memuārliteratūrā būtu atsevišķa pētījuma vērtā.

Revolūcijas tēlojums vācbaltiešu daiļliteratūrā, kaut dažkārt citēts un piesaukti atsevišķi rakstnieki, visbiežāk Fēgezaks, nav biežs pētniecības objekts ne vēsturnieku, ne literatūrzinātnieku vidū, te pieminamas dažas Mihaela Garlefa (*Garleff*)³ un Heinriha Boses (*Bosse*) publikācijas. Un tieši Bose, manuprāt, ļoti trāpīgi raksturo situāciju, kāda valda vācbaltiešu sabiedrībā revolūcijas dienās: *1905.gada revolūcija vācu sabiedrību pārsteidza pilnīgi nesagatavotu. Sociālā sirdsapziņa tai bija nesatricināmi augsta – varēja pat norādīt uz daudziem progresīviem labdarības aktiem. Visa atbildība par saspringtām nacionālpolitiskām attiecībām un sūdzībām tika novelta uz krievu varas iestāžu kūdīšanu un musināšanu. Apjukums, kas arī vēlāk vēl pilnīgi lika pārprast gadu desmitiem briedušās neapmierinātības nozīmīgumu, izpaudās bezpalīdzīgos paskaidrojumos par „masu psihozi” vai arī bieži atkārtotos „klajas nepateicības” pārmetumos. Pie tam ir īsti vietā šeit saskatīt tradicionālo šķirisko priekšstatu ilgstošu iedarbību, precīzāk sakot, tomēr kaut ko citu, nekā tikai šķirisku domāšanu. Valdošai šķirai taču ir pienākums rūpēties par pakļautajām kārtām, un ļaudis domāja, ka viņi šo pienākumu visumā ir labi pildījuši, tomēr ir neapšaubāms arī tas, ka šādos priekšstatos bieži neapzināta, bet reizēm arī apzināta liekulība sajaucas ar sociālu aklumu un pašapmierinātu vienaldzību.*⁴

Tieši tāda 20.gadsimta sākuma aina paveras arī vācbaltiešu literatūrā: paaudzū paaudzēs vācu muižniecība un mācītāji ir dzīvojuši harmonijā ar kopumā labdabīgo, sirsnīgo latviešu zemnieku tautiņu, kuras trūcīgās kultūras un izglītības intereses iespēju robežās ir tikušas apmierinātas. Taču laika nestās pārmaiņas, dzimtbūšanas atcelšana, līdz ar to zemnieku mantiskā stāvokļa uzlabošanās atsevišķos latviešos ir radījusi pašapziņas pieaugumu un nekaunīgu prasību pēc brīvības un vienlīdzības. Tāpēc nav brīnums, ka tieši šie daži jaunie latviešu rentnieki – saimnieki visātrāk iekļaujas revolucionārajā kustībā.

Kaitīgu ideju jeb „revolūcijas sērgas” izplatīšanā laukos būtiska loma ir pilsētai un tā kļūst par naidīgu pretstatu visumā harmoniskajai, vienotā ritmā ar dabu elpojošajai lauku videi. Pilsēta ir aģitatoru un sociāldemokrātu perēklis – raksturīgs tās tehnologizētās un industrializētās vides simbols ir riteņbraucējs – zemnieku musinātājs laukos. Pilsēta ir arī izglītības – ģimnāziju un augstskolu – avots. Izglītība tiek asociēta ar iesaistīšanos politiskajā cīņā, iekļaušanos sociāldemokrātu kustībā, aģitatoru un propagandistu darbā un tādējādi iegūst negatīvu nozīmi. Izglītots latvietis, students ir revolucionāra sinonīms.

Revolucionāro ideju saknes aizved līdz Maskavai un Pēterburgai, krievs, krieviskais ir naidīgais, trešais un liekais elements, krievi ir iekarotāji un pakļāvēji, drauds un konkurents vācu varai un ietekmei Baltijā, pareizticība – pilnīgi sveša luteriskajām latviešu un vācu dvēselēm. Šķiet, ar krievu tēlojumu vācbaltiešu literatūrā izpaužas arī viss gadu gados krātais, pārkrievošanas vilņa nestais naidis, rūgtums un neapmierinātība. Raksturīgi, ka literatūrā „melnā sotņa” ir krieviska, aģitatori un sociāldemokrāti mēdz būt krievi vai vismaz tādi, kam ciešs sakars ar krieviem, skolu pārkrievošana ir izglītības lejupslīdes sinonīms. Par vācu muižniecības un mācītāju atbalsta spēku kļūst kazaki, ne

krievi, kazaki vai visbiežāk – ar konkrētu tautību neasociēti ļaudis ir arī soda ekspedīciju un lauku tiesu dalībnieki.

Gandrīz visos darbos laika nogrieznis ir īss – no 1905.gada pavasara, vasaras līdz ziemai – no revolūcijas nojausmām, ieskaņas līdz atklātai cīņai, upuriem, Latvijai specifiskajiem baznīcu mītiņiem un demonstrācijām, karaspēka ienākšanai un soda ekspedīcijām, katram saņemot pēc nopelniem. Fināli mēdz būt dramatiski, pat traģiski, taču nereti skaidri iezīmējot cerību, ja ne pārlicību, ka līdzsvars vācu un latviešu attiecībās atgriezīsies, tās būs, iespējams, jauna veida attiecības, taču būtība nemainīsies. Tēvreizes fragments *„un kā mēs piedodam saviem parādniekiem* ir arī kāda stāsta nosaukums un citāts, kas tiek atkārtots un variēts šajos darbos vairākkārt, īpašu nozīmi iegūstot piedošanas motīvam – vācieši, protams, piedod nepateicīgajiem latviešiem.

Kopumā šīs literatūras mākslinieciskais līmenis nav augsts, no darba darbā ceļo stereotipiskas situācijas un tipizēti tēli⁵, neiztrūkstoša ir sentimentāla patosa klātbūtne. Tomēr tā piedāvā paraudzīties uz mums pašiem citām - Baltijas vāciešu acīm, uz mirkli pārceļoties citā, mums maz pazīstamā pasaulē, tādējādi varbūt iegūstot arī mazliet citādu priekšstatu par 1905.gadu un tam sekojošajām vēsturiskajām kolīzijām. Nevieni no šiem darbiem diemžēl latviski nav tulkots.

Vispirms – dažas ziņas par apskatāmajiem darbiem un to četriem autoriem.

Elza Leokādija Izabella Kampenhauzena (*Campenhauzen*, 1880-?), arī Elza Kampena (*Campen*), Elza Moršate (*Morstatt*) ir senas vācbaltiešu dzimtas – plaši pazīstamo Kampenhauzenu – atvase. Dzimtā valda demokrātisks gars, tās locekļu vidū ir arī, piemēram, Baltazars Kampenhauzens, viens no aktīvākajiem hernhūtisma kustības atbalstītājiem Vidzemē, kāds cits viņa radnieks 18.gadsimtā dibina zemnieku skolas. No Kampenhauzeniem cēlies arī viens no ievērojamākajiem vācbaltiešu rakstniekiem, jau minētais Zigfrīds Fēgezaks, kura literāro sacerējumu vidū ir arī plašs dzimtas vēstures apraksts⁶.

1912.gadā Elza Kampenhauzena apprecas ar zooloģijas profesoru Hermani Morštatu un pārceļas uz dzīvi Austrumāfrikā, atgriežoties Eiropā – Berlīnē 1939.gadā. Lielākā daļa viņas literāro sacerējumu – galvenokārt stāsti, bet arī daži romāni un pasakas – ir saistīti ar dzīvi Āfrikā. Elzas Kampenhauzenas literārais mantojums aptver 15 grāmatas.

Rakstnieces tēvu Heinrihu Eduardu Paulu Kampenhauzenu (1846-1906) noslepka viņa paša sulainis revolūcijas laikā Stalbes muižā 1906.gada 28.maija vakarā⁷. Ar latviešu revolūciju saistītais stāsts „Un kā mēs piedodam saviem parādniekiem” (*Wie auch wir vergeben unsern Schuldigern*)⁸, iespējams, pašas pārdzīvojumu impulsēts, ir viņas pirmais sacerējums prozā, publicēts kad tā autorei ir 28 gadi. Tā kodolu veido mīlestības caurstrāvētas muižnieku ģimenes tēlojums revolucionāro notikumu krustugunīs. Galvenā varone Helga kopā ar bērniem, pārdzīvojusi vīra nāvi, bēgšanu un muižas nodedzināšanu atgriežas tās krāsmatās, lai paliktu.

Kārlis Vormss (*Worms*, 1857-1939) ir dzimis Talsos ārsta ģimenē. Viņa bērnība un jaunība aizrit Kurzemē un vēlāk Rīgā sirsnīgā, līdzjūtīgā, tolerantā un rosīgā gaisotnē, ko

veido tēva pacienti – studenti, tirgotāji, amatnieki, inteliģenti, jūrnieki – krievi, dāņi, poļi, angļi, zviedri – dažādi ļaudis no dažādiem sociāliem slāņiem. Iespējams, te meklējams arī pirmais impulss Vormsa prozā tik raksturīgajai interesei par cilvēka iekšējo pasauli un psiholoģiskajiem procesiem. Kārlis Vormss studē vēsturi Tartu (Tērbatas) universitātē un lielāko mūža daļu strādā par skolotāju – līdz 1919.gadam ar īsākiem un garākiem pārtraukumiem Jelgavā, pēc tam – Vācijā. 1905.gada revolūciju Vormss sagaida Kurzemē. Viņa žanrs ir vēsturiskā proza, notikumiem galvenokārt risinoties Baltijā, arī Kurzemes hercogistē.

Latviešu revolūcijas gaitai veltītais stāstu krājums „Sarkanajā mijkrešlī” (*Aus roter Dämmerung*), ko rakstnieks pats dēvē par Baltijas skicēm⁹, ir publicēts 1906.gadā, un mākslinieciski tas ir viens no spilgtākajiem pieteikumiem par šo tēmu¹⁰. Revolucionārās idejas pēc Vormsa domām ir krievu nesta inde, to izplatītāji – bandīti vai arī indes piesūkušies latviešu inteliģenti – skolotāji un studenti. Tādiem nav ārstēšanas, nav atkāpšanās ceļa un nav arī piedošanas, viņi ir lemti bojāejai pašnāvībā vai no soda ekspedīcijas rokas. Tik radikāla nostāja izraisa pārspīlētas situācijas sižetā un neticamas, pat netīkamas tēlu psiholoģijas atklāsmes, augstāko lidojumu sasniedzot impresionistiskajā skicē „Māte” (*Die Mutter*), kurā kāda sieviete bučo roku soda ekspedīcijas kareivim pateicībā par pašas dēla – revolucionāra nošaušanu.

Stāsta „Dvēseļu glābējs” (*Der Seelenretter*) galvenais varonis ir lauku skolotājs latvietis Kārlis Ansons, kas revolucionāro ideju „saindēts” nejauši aizsūta nāvē savu mīļāko skolnieku un pēc tam baisās dvēseles mokās izdara pašnāvību. Protams, var strīdēties par to, cik šī situācija ir patiesībai atbilstoša, taču jāatzīst, ka vācbaltieša Vormsa piedāvātais lauku skolotāja dzīves stāsta risinājums latviešu lasītājam ir negaidīts. Stāsts ir rakstīts ²⁰⁰³ dienasgrāmatas formā, tādējādi tā autors ļauj izsekot pārmaiņām Ansona uzskatos – nelabvēlīgai latviešu draugu un lasītās literatūras ietekmei, nožēlai un sirdsapziņas ēdām. Latviskuma elementu stāstā ienes laikam gan pašā tulkojumā citētā Jāņa Akurātera revolucionārā dziesma „Mostaties, jūs darbaļaudis” – šim laikam tik raksturīgu baznīcas dziesmas parafrāze¹¹.

Frānsesa Kilpe (*Külpe*, 1862-1936) ir dzimusi Krievijā angļu civilinženiera Džona Džeimsa un kādas vācu tautības kurzemnieces ģimenē. 12 gadu vecumā viņa kopā ar vecākiem pārnāk uz dzīvi Kurzemē un 1892.gada vasarā apprecas ar Jelgavas vācu mācītāju Ernstu Kilpi, kādu laiku mitinās Liepājā, bet pēc vīra nāves 1908.gadā viņa atstāj Kurzemi pavisam, dzīvo Minhenē, tad Muralto (Šveicē), kur arī mirst 1936.gadā.

Kilpe ir prozaiķe, 20 grāmatu autore, viņas stāstos un romānos būtisku lomu spēlē sieviete, mīlestība, laulība un māksla, dažos no tiem darbība risinās arī Baltijā. Latviešu revolūcijai veltītais stāstu krājums „Sarkanās dienas” (*Rote Tage*)¹² nāk klajā 1911.gadā. Kaut arī vācbaltiešu literatūrā viņas proza kritizēta kā tēlu psiholoģijas ziņā pavisā un klišejiska, valodā banāla¹³, tomēr, manuprāt, Kilpes darbi joprojām lasāmi ar aizrautību, rakstnieces stiprums un spēks ir nopietna interese par cilvēku – sirdsapziņu, racionālā un emocionālā konfliktu, pienākumu un atbildību, neatkarīgi no tautības, profesijas un sociālā slāņa, tādējādi revolūcijas notikumi ir tikai fons savdabīgu raksturu atklāsmei, un tas jo īpaši jūtams stāstos „Zem sveša spēka” (*Unter fremdem Willen*) un „Dārta Zemīte”

(*Darthe Semmit*). Ja Vormsa proza ir tendencioza – viņa varoņu likteņi ir stingras rakstnieka rokas vadīti, tad Kilpe it kā tiem ļauj iet savu ceļu, kļūdīties, cīnīties ar brāžmainiem jūtu mutuļiem, krist, taču mēģināt arī celties.

Karls Freimans (*Freymann*, 1878-1907) ir dzimis Tartu ugunsgrēku apdrošināšanas kompānijas sekretāra ģimenē. Studējis vēsturi, ilgstoši strādājis Rīgā dažādos Baltijas vācu preses izdevumos par korespondentu un hronistu, vācbaltiešu literatūras vēsturē raksturots kā *inteliģentu vēsturisku eseju, melanholisku dzejoļu un jokainu, ironijas pilnu noveļu*¹⁴ autors, Freimans mirst no tuberkulozes, vēl nerasniedzis 30 gadu vecumu.

Džons Zīberts (*Siebert*) viņa lirikā saskata dziļu rezignāciju un pesimismu un atzīmē, ka matērijas un gara attiecībām, garīgumam vispār viņa darbos piešķirama galvenā nozīme¹⁵. Freimans ir allaž centies palikt uzticīgs saviem ideāliem un vienlaikus arī uzticīgs patiesam situācijas tēlojumam. Arī drāmas „Tautas diena” (*Der Tag des Volkes*)¹⁶, kas publicēta 1907.gadā, jau pēc rakstnieka nāves, galvenais varonis ir vācu mācītājs Konrāds Dērmans, kas 30 gadus ir kalpojis latviešu draudzei. Dziļa, patiesa un nešaubīga ticība Dievam ir paša Dērmāna dzīves vadmotīvs un arī mērķis, ganot latviešu draudzes avis. Revolūcija nāk kā ļauns vilnis un dēsta cilvēkos neticības sēklu, pārvēršot Dievam un mācītājam uzticīgās dvēseles mežonīgā sakūdītu ļaužu barā. Dērmans piedzīvo rūgtu, traģisku vilšanos. Šajā ziņā Freimans nav oriģināls, taču Dērmanam pretī rakstnieks liek tikpat grodi veidotu tēlu – mācītāja rentnieku, izglītotu latviešu zemnieku Bērziņu, viņa rīcība, vārdi un idejas pauž lepnumu un pašapziņu. Bērziņš nav savlaicīgi nomaksājis renti, turklāt arī tiek turēts aizdomās par kādu pret mācītāju vērstu ķengu rakstu avīzēs. Kad nodeg viņa saimniecība, Bērziņš vaino mācītāju un, naida pārņemts un aģitatoru uzkurināts, piedalās Dērmāna nogalināšanā. Izrēķināšanās brīdī viņa teiktie vārdi, kaut jūtami revolūcijas skrejlapu tekstu ietekmēti, skan patiesi un pat līdzjūtību provocējoši: *Tu, viltus priesteri – atkal sāksi melot! Manu tautu tu esi pavedis, tu, nelieti – ar savām runām! Rente un rente un baznīcas nodevas, un bailes no Dieva! [...] Kad es reiz staigāju laukos un redzēju tautu strādājam, kā tā noliecas un lasa akmeņus no tīruma, un savām rokām izved mēslus uz laukiem, un kā vecās sievas salīkušas stāv saules karstumā un lasa vārpas, tad es domāju, kas tā ir par brīnīšķīgu stipru tautu un tomēr to spiež kalpot. Netaisnība valda pasaulē, es domāju, taisnība un labsirdība spiestas klejot bez dzimtenes un mājām. Un arī tu, mīlā tauta, arī tev nav bijis vietas tavā pašas zemē, tavas skaistās dziesmas, mīlā tauta, tu esi vaidos un nopūtās dziedājusi un kalpības spaidos tu esi savu zemi radījusi. Kas tevi ir mierinājis, mana tauta, kad tu biji bēdīga, kas tevi ir iepriecinājis tavā prieka dienā! Tu esi palikusi vientulīga zem vienaldzīgu svešinieku jūga*¹⁷. Barons un mācītājs mirst uz skatuves, un lugas autors nenoliedz, ka latviešiem ir bijis gana iemeslu viņus nogalināt. Un tā nav viennozīmīga un vācbaltiešu rakstniekam tipiska situācija. Starp citu, lugas finālā vienīgā mācītājam uzticīga palikusī dvēsele vecā Līze, ārprātīgā niknumā meždamās krūtīs Bērziņam un apvainodama viņu Dieva un Dērmāna nogalināšanā, asociatīvi atgādina Ažu no Blaumaņa „Pazudušā dēla”. Lieki piebilst, ka „Tautas diena” nekad nav bijusi iestudēta un vācbaltiešu literatūrkritikā vērtēta pretrunīgi¹⁸.

Tālāk - dažas kopējas iezīmes:

Dabai ir liela loma vācbaltiešu literatūrā vispār – garās pludmales, jūras krasts, tumšie meži, purvi un tīreļi, un vasaras saulē kūpoši rudzu lauki – tie ir tēli, kas atkārtojas no darba darbā, tēli, ar kuriem vācbaltieši visbiežāk asociē savu identitāti un dzimtenes mīlestību. Arī literatūrā par revolūciju šāda veida tēlu nav mazums, ieskatam epizode no Kampenas stāsta sākuma – galvenā varone – jaunā skaistā Helga, Baltijas muižniece dodas mājup: *Dziļš vasaras miers gulēja pār zemi, klusums, kurā nebija dzirdams ne mazākais troksnis, tikai viegls vējiņš, kas lēni pārslidēja rudzu lauku paceļot pār to zeltainu mākonī. Helga palaida zirgu soļos un raudzījās pilna izbrīna lejup vasaras zeltainajā vakarā*¹⁹. Līdzīgi arī Freimana lugā (sal. *šī brīnumainā zelta bagātība, kas iztvaiko no zemes*²⁰) tieši zeltaini rudzi ir miera, harmonijas un arī līdzsvarotu latviešu un vāciešu savstarpējo attiecību simbols.

Starp citu, rāma, saules apspīdēta pļava, lauks vasaras pilnbriedā lieliski kontrastē ar drīz vien sekojošajiem notikumiem – dedzināšanu, asins izliešanu un slepkavībām. Vēl vairāk – kontrasta paspilgtināšanai Elza Kampena, piemēram, savā stāstā ievij arī harmonisku, dziesmotu un krāšņu pirmsrevolūcijas Jāņu nakts epizodi. 1905.gada revolūcijas tēlojums laika ziņā – no ziedoša pavasara līdz stingumam ziemas salā – ir arī pateicīga alegorija latviešu un vācu savstarpējo attiecību maiņām.

Šā perioda vācbaltiešu literatūrā parādās vēl viens ne mazāk nozīmīgs ar dabu saistīts simbols – **vētra**. Vētrai piešķirama liela loma arī latviešu daiļliteratūrā, Rainis, kā zināms, to liek pat sava dzeju krājuma nosaukumā – „Vētra sēja” (1905), bet, piemēram, Annas Brigaderes 1905.gada revolūcijai veltītās lugas „Ausmā” (1907) sākotnējais nosaukums ir „Vētras ziedi”. Latviešu literatūrā *vētra* sola pārmaiņas vai vismaz ļauj cerēt uz tām un uz jaunu dzīvi. Vācbaltiešu literatūrā tai ir atšķirīga nozīme: vētra tiek piesaukta pat teorētiskos un vēsturiskos apcerējumos par latviešu revolūciju, vēloties uzsvērt, ka tā, tāpat kā revolūcija, nāk negaidīta un brāzmaina. Vētra sabiedrībā ir tāda, kāda tā ir dabā – ātri savelkas un pēkšņi uznāk, tā ir jāpārcieš, cerot, ka lielu upuru nebūs. Vētra te nav pārmaiņu, bet gan īslaicīgu grūtību, arī upuru simbols, turklāt tā nes sev līdzi ticību, ka saule un miers reiz atgriezīsies, tā, piemēram, mācītājs Dērmans Freimana lugā saka: *Vētras nemēdz mūžīgi plosīties, un var būt arī tā, ka pār mūsu zemi atkal miers un taisnība izpletīs savus skaisto seju*²¹.

Iespējams, dabai 20.gadsimta sākuma vācbaltiešu literatūrā pievērsta tik liela uzmanība arī kā veco, laimīgo patriarhālo laiku simbolam, kā pretstatam urbanizācijai. Revolūcijas laikmetā, kā jau minēju, pilsēta iegūst arī papildus negatīvu nokrāsu – no pilsētas nāk aģitatori, sociāldemokrāti, kas aicina uz nemieriem un sacelšanos, mītiņiem un vardarbību. Trāpīgi jauno situāciju raksturo Vorms stāstā „Dvēseļu glābējs”: *Rīgā viņi strādā pie jaunas skolu programmas – dabas zinātnes reliģijas stundu vietā, tautas teātris tā vietā, lai apmeklētu baznīcu. Baroniem un mācītājiem nu jācieš klusu [...]. Latvieši, atgriežoties no Rīgas, runā par brauniņu, proklamācijām, cīņas organizācijām un sociāldemokrātiem*²². Inde, kas nāk no pilsētas²³, raksta Kampena. *Nedodies svešumā*²⁴, Agnese lūdz māti palikt savā lauku muižā arī revolūcijas laikā kādā Freimana drāmas epizodē.

Dabai ir svarīga loma gadsimtu mijas dekadences, jūgendstila, naturālisma un impresionisma literatūrā, un šķiet, arī pati dzīve vedina atgriezties pie dabas. Gandrīz

vienmēr tieši **sievietes** visskaidrāk dzird dabas aicinājumu – Agnese Freimana lugā ir pārliecināta, ka vienīgi dzimtā zeme dod spēku laist saknes, kuplot, ziedēt un zaļot; Helga Kampenas stāstā ne tikai ir pārliecināta pati, bet arī spēj pārliecināt citus, ka, pēc pārciestajām revolūcijas šausmām galvenā uzmanība ir veltāma bērniem un dzimtenei, tieši viņa ir faktiskā rosinātāja muižniecības bēgļiem atgriezties nodedzinātajās muižās. Dārta Zemīte Kilpes titulstāstā pavisam skaidri dzird dabas saucienu – aicinošu, bet noslēpumainu un biedējošu vienlaikus visā dzīves garumā, saucienu, kas nāk no upes, kas mierīga un rāma tek gar viņas mājām. Dārtas vecāsmātes vārdi, teikti stāsta sākumā, izrādās pravietiski: *Neskrien vienmēr līdz upei, bērns, kādu dienu tā atnāks tev pakal un aizvedīs sev līdzī²⁵*. Dārta aiziet bojā ziemā, šķersojot upi un lasītājs tā arī ir atstāts neziņā, vai tas bija nelaimes gadījums, vai pašnāvība. Bet skaidrs ir viens – Dārta Zemīte ir atgriezies mājās.

Sievietes nav tikai dabas mājupsauciena saklausītājas, revolūcijai veltītajos darbos ir patiesi liels skaits dažāda vecuma sieviešu – kā latvietes, tā vācbaltietes. Un arī starp autoriem, revolūcijas dokumentētājiem, viņu ir puse uz pusi. Iespējams, tas ir tipiski laikam, kurā aktuāls ir sievietes līdztiesības jautājums, bet, kā zināms, revolūcijas laikmets atnes sev līdzī daudz ciešanu – pārdzīvojumu, ienaida un rūgtuma, tas iedragā daudzu sieviešu likteņus, zaudējot vīrus, bērnus un draugus. Pārdzīvotais rod atspoguļojumu tekstos – sākumā Kampena un Kilpe, vēlāk viņām piebiedrojas Irmela Linberga (*Linberg*, 1888-1966) un memuārliteratūras autore Mia Muņķe – Vrubļevska, un citas.

Un nobeigumam – pāris atziņas, kas gūstamas no šo sacerējumu fināliem. Pirmkārt, **varoņu dzīves pavadiena risinājums**. Revolūcija ir radījusi plaису, nepārkāpjamu aizu, sabiedrība polarizējas divos dažādos pretspēkos – latviešos un vāciešos. Svārstīšanās, konkrēta lēmuma trūkums nozīmē kritienu aizā, lai kādas simpātijas vienam pret otru sirdī glabātos. Tā aiziet bojā latviešu meitene Dārta Zemīte, draudzējoties ar revolūcijas atbalstītājiem, bet arī saglabājot garīgu tuvību ar savu kundzi – vācu muižnieci; tā tomēr par pašnāvību izšķiras jaunais skolotājs Karla Vormsa „Dvēseļu glābējā”. Domāju, ka tā pati ideja caurstrāvo arī krievu priesteri Nikifora un krievu skolotāja Stepana Nikolajeviča konfliktu un tam sekojošo skolotāja nāvi Kilpes stāstā „Zem svešas varas” (*Unter fremdem Willen*). Nesaskaņu cēlonis starp priesteri un skolotāju ir attieksme pret vāciešiem – patika vai nepatika. Kopš Baltija pievienota Krievijai, priesteris ir pārliecināts, ka vāciešiem jādodas atpakaļ uz Vāciju, pilns naida, viņš aicina arī latviešus sacelties un cīnīties pret vācbaltiešu baroniem. Krievu skolotājs savukārt vēlas mierīgi darīt savu darbu, viņam ir mīloša un līdzjūtīga sirds un latviešu un vācu draugi. Pēkšņa mīlas romāna uz kādu vācu muižnieka meitu un tā izraisītais greisirdības dēļ, skolotājs Stepana Nikolajevičs nogalina sāncensi vācieti un tiek soda ekspedīcijas nošauts. Uzdrošināšanās mīlēt vācu meiteni atnes nāvi, bet atgādināšu vēlreiz – tieši viņš, arī draugs visiem, tiek nolemts bojāejai.

Otrkārt, revolūcija vācbaltiešiem nes atziņu: ar latviešiem kā vienotu spēku būs jārēķinās. Naidīgie vainīgie tiks sodīti, piedošana un izlīgums sekos. Tomēr tās jau būs citas, šķiet, divu spēcīgu, nobriedušu spēku – *kurs kuru* – attiecības, te kā ļoti trāpīgs, manuprāt, minams Frānsesas Kilpes stāsta „Uz degošas zemes” (*Auf brennendem Boden*)

nosaukums – tās nav tikai revolūcijas liesmas, bet arī turpmāk vienmēr klātesošais gruzdums, kas prasīs nemitīgu uzmanību un gatavību to dzēst. Secinājums ir skaidrs – vācu pastāvēšanas iespējas būs nodrošinātas tikai vienotībā, par ko arī atgādina Kilpes stāsta fināls, muižniecības, garīdzniecības un pilsonības biedrošanās: *vāciskajai sabiedrībai vajadzēja un bija nepieciešams savstarpēji lūgt pēc atbalsta, jo tā atradās un joprojām stāv „uz degoša pamata”*²⁶.

Kopumā šo sacerējumu fināli, kaut vairumā gadījumu – dramatiski, nāve ir klātesoša, kā sods, bet arī kā atpestīšana un piedošana, iezīmē cerību, ka revolūcija norims un saule pār Baltijas laukiem spīdēs atkal, tikai jāiztur, jābūt savā vienotībā stipriem un pārliecinātiem. Šai ziņā visgaišākās ir Elzas Kampenas stāsta beigas – kādā maija dienā *pilnā ziedu smaržas, putnu čivināšanas un saules gaismas*²⁷ vācbaltiešu muižniece Helga kopā ar saviem mazajiem bērniņiem un noslepkavotā vīra brāli atgriežas dzimtas īpašumā: *Helga paņēma bērnus uz rokām: „Jā, mēs paliekam, mēs paliekam mājās”*²⁸. Un tā viņi tur stāv – muižnieku saujiņa uz krāsmatu fona, pilnīgi vientuļi, ar seju pret vētrām, kas sekos.

¹ Behrsing A. (Hrsg.) unter Mitarbeit von André Favre, Otto Greffenhagen und Arthur Knüpfffer. Grundriß einer Geschichte der baltischen Dichtung. – Institut für Auslandkunde, Grenz und Auslandsdeutschtum: Leipzig, 1928. Nachdruck: Verlag Harro v.Hirschheydt: Hannover-Döhren, 1973. – S.98.

² ar retu izņēmumu, piem., O.Šillinga dzejoli “Zum November 1905”// O.Schilling. Tandaradei. Lieder eines Kurländers. – Rīga: Jonck, Poliewsky, 1907. – S.242.

³ sal. Die Gestaltung nationaler und sozialer Gegensätze bei Sigfried von Vegesack // *Ezergailis A., Pistohlkors G.* (Hrsg.) Die Baltischen Provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917. – Böhlau Verlag: Köln, Wien, 1982. – S.205-217; Verlorene Welt und geistiges Erbe Geschichtsdeutung deutschbaltischer Schriftsteller. Sigfried von Vegesack und Gertrud von den Brincken // *Gottzmann C.L.* (Hrsg.) Unerkannt und (un)bekannt. Deutsche Literatur in Mittel und Osteuropa. – Francke Verlag: Tübingen, 1991. – S.299-322. u.c.

⁴ Die Revolution von 1905 traf die deutsche Gesellschaft gänzlich unerwartet. Das soziale Gewissen war dort unerschüttert gut; man konnte auf viele fortschrittliche Wohlstandseinrichtungen hinweisen, und für die nationalpolitischen Spannungen und Beschwerden wurde die Hetze und Wühlarbeit russischer Organe verantwortlich gemacht. Die Fassungslosigkeit, die auch nachträglich noch das Gewicht dessen, was sich in Jahrzehnten vorbereitet hatte, völlig verkannte, äußert sich in Hilfslosen Erklärungsversuchen wie dem einer Massenpsychose oder in dem häufig wiederkehrenden Vorwurf der “Undankbarkeit”. Es ist dabei nicht verfehlt hier überkommene ständische Vorstellungen – genau genommen etwas anderes als Klassendenken – nachwirken zu sehen: der herrschende Stand wäre danach gegenüber den nachgeordneten zu angemessener Fürsorge verpflichtet, und man meinte, diese Pflicht im ganzen getreulich erfüllt zu haben. Daß sich in solchen Vorstellungen viel unbewußte, zuweilen bewußte Heuchelei mit sozialer Blindheit, aber auch mit satter Gleichgültigkeit mischte, ist unzweifelhaft. – H.Bosse. Die gläserne Wand: der lettische Mensch in der deutsch-baltischen Literatur // *Journal of Baltic Studies*, 1986, XVII, Nr.4. – p.337

⁵ raksturīgi, ka vārdu *stereotips* jau sava raksta nosaukumā liek arī vācu zinātnieks: M.Garleff. Der deutschbaltische historische Roman im 20.Jahrhundert: nationale und soziale Stereotypen in der Darstellung von Revolution und Krieg// *Journal of Baltic Studies*, 1981, XII, Nr.2, S. 143-159.

⁶ S.von Vegesack. Vorfahren und Nahkommen. Aufzeichnungen aus einer altlivländischen Brieflade. 1689-1887. – Heilbronn: Eugen Salzer, 1961.

⁷ par to un Stalbes muižu sīkāk: I.Lancmanis. Nāve Stalbē// *Māksla Plus*, 1998, Nr.2, 18. – 23.lpp.

- ⁸ E.von Campen. Wie auch wir vergeben unsern Schuldigern. – Riga: Jonck&Poliewsky, 1908.
- ⁹ C.Worms. Aus roter Dämmerung. Baltische Skizzen. – Stuttgart, Berlin: J.G.Cottasche Buchhandlung Nachfolger, 1906.
- ¹⁰ ...deren artifizieller Stil zwischen präraffaelitischem Kunstgewerbe, Impressionismus und Jugendstil schwankt. G.v.Wilpert. Deutschbaltische Literaturgeschichte. – München: C.H.Beck, 2005. – S.226.
- ¹¹ Sal.V.Arendsa (*Arends* 1677-1721) dziesma K.K.Ulmaņa (1793-1871) tulkojumā "Modrīgi jūs, Kristus laudis" // Wachtet auf, ihr Arbeitsleute. Der Seelenretter // C.Worms. Aus roter Dämmerung. Baltische Skizzen. – Stuttgart, Berlin: J.G.Cottasche Buchhandlung Nachfolger, 1906, S.142.
- ¹² F.Külpe. Rote Tage. – Berlin: Schlesische Verlagsanstalt, 1911.
- ¹³ Doch blieb ihre Psychologie oberflächlich und klischeehaft, die Sprache banal mit „poetischen“ Passagen und kitschigen Platiniden. // G.v.Wilpert. Deutschbaltische Literaturgeschichte. – München: C.H.Beck, 2005. – S.259.
- ¹⁴ Verfasser intelligenter historischer Essays, tiesinniger Gedichte und amüsant ironischer Novellen// G.v.Wilpert. Deutschbaltische Literaturgeschichte. – München: C.H.Beck, 2005. – S.269.
- ¹⁵ J.Siebert. Karl von Freymann. Ein Frühvollendeter // Heimatstimmen. Ein baltisches Hausbuch (Hrsg.V.Wittrock). – Reval: F.Kluge, 1910, Bd.IV, S.370-371.
- ¹⁶ K.v.Freymann. Der Tag des Volkes. Ein Schauspiel aus der lettischen Revolution 1905 in vier Akten. – Michelstadt: by Neuthorverlag, 1994.
- ¹⁷ Du Lügenpriester – fängst Du wieder zu lügen! Mein Volk hast Du verführt Du Schuft – mit Deinem Gerede! Pachten und Pachten, und Kirchenangaben und Gottesfurcht! (..) wenn ich so des Tags über Land ging, und so das Volk sah bei seiner Arbeit, wie es sich bückt und die Steine vom Felde hebt und den Dünger mit eigener Hand hinausträgt auf den Acker, und wie die alten Weiber gekrümmt stehen in der Sonnenhitze und Ähren lesen, da hab ich mir gedacht, was für ein herrliches starkes Volk ist das, und muß doch dienen! – Das Unrecht, hab ich mir gedacht, herrscht in der Welt und Recht und Güte gehen heimatlos umher und haben keine Stätte! Und auch du, geliebtes Volk, auch du hast keine Stätte gehabt in deinem eigenen Lande, deine schöne Lieder, geliebtes Volk, hast du unter Seufzer und Tränen gesungen und in der Trauer der Knechtschaft hast dein Land gebaut! Wer hat dich getröstet, mein Volk, als du traurig warst und wer hat sich gefreut an deiner Sonntagsfreude! – Einsam bist du gewesen unter dem Joch gleichgültiger Fremdlinge // Freymann, S.115-116.
- ¹⁸ Sal. H.Petersen. Karl von Freymann // Baltische Monatshefte, 1932, Nr.12, S.681; J.Siebert. Karl von Freymann. Ein Frühvollendeter // Heimatstimmen. Ein baltisches Hausbuch (Hrsg.V.Wittrock). – Reval: F.Kluge, 1910, Bd.IV, S.371-375.
- ¹⁹ Ein tiefer, feierlicher Sommerfrieden lag über der Erde, eine Stille, in der man kaum einen anderen Laut vernahm, als das leise Rauschen der Roggenfelder, über die der Wind sacht dahinstrich. Helga ließ ihr Pferd Schritt gehn und schaute bewundernd in den goldenen Sommerabend hinein. // Campen, S.3.
- ²⁰ Freymann, S.13
- ²¹ Freymann, S.97
- ²² Worms, S.117.
- ²³ Campen, S.20.
- ²⁴ Freymann, S.70.
- ²⁵ Külpe, S.140.
- ²⁶ Das Deutschtum sollte und mußte sich gegenseitig Halt und Stütze bieten, denn es stand und steht noch immer „auf brennendem Boden“ // Külpe, S.78.
- ²⁷ ein Tag voll Blumenduft, Vogelzwitscher und Sonnenschein // Campen, S.96.
- ²⁸ Helga zog die Kinder in ihre Arme. „Ja, wir bleiben – wir bleiben zu Hause“ // Campen, S.105.

BRĪVE, BRĪVE, KAS TĀ BRĪVE?: PERSONĪBA PĀRMAINĀ VIRPUĻOS (ANDRIEVS NIEDRA, MIKELIS VALTERS, FRICIS ROZIŅŠ)

Lauris Romislovs, M. philol.

Rīgas Centrālā bibliotēka

Savu rakstu gribu iesākt ar pārdomām par revolūcijas un personības attiecībām vispār. Tās dos iespēju daudz labāk izprast mūsu personas un viņu laiku.

Revolūcija un izvēle. Revolūcija un personība. Tie ir vienmēr sabiedrību pārveidojošo notikumu raksturotājelementi. Tie vienmēr tiek pasākti ar cēlu mērķi – padarīt cilvēka dzīvi labāku. Taču reālā dzīvē ir skarbāka un šo cilvēku aplaimotāju nolūki sašķīt kā vilņi pret akmeņiem. Un tad tie ir spiesti ķerties pie galēja līdzekļa – terora. To lieliski pierāda Francijas revolūcijas skaudrais piemērs uz to nereti vien mēdza atsaukties 1905.-1907. g. notikumu dalībnieki. Tikai tajā viņi saskatīja romantisku varonību, bet ne cilvēku traģēdiju, kas aiz tiem slēpās.

Tieši ar Francijas revolūciju aizsākas revolūcijas un personības attiecību izvērtēšana. Šos vērtētājus atkarībā no to izejas pozīcijas var iedalīt: revolūcijas apoloģētos, nosodītājos un objektīvajos vērtētājos. Šādi vērtētāji ir bijuši arī A. Niedram, M. Valteram un Fr. Roziņam¹ un atkarībā no noteiktā laika apstākļiem, tie ir pieskaņojuši savus uzskatus kādai no šīm pozīcijām.

Attiecībā uz Latviju, tad te personības nozīmei 1905.-1907.g. notikumos diezgan ilgi historiogrāfijā ir tikusi pievērsta maz vērības. To noteica piecdesmit gadus valdošā ideoloģija, saskaņā ar kuru revolucionārajos notikumos noteicošā loma ir bijusi masai (J. Krastiņš, R. Treijs, Dz. Paeglīte u.c.) Un tie paši nedaudzie 1905.-1907. g. notikumu dalībniekiem (J. Lencmanis, P. Stučka u.c.)² veltītie pētījumi apskata tikai „pareizos” revolucionārus, kur pretī to ideoloģiskajiem pretiniekiem (A. Niedram, Fr. Veinbergam) un citādāk domājošiem (M. Valteram, E. Rolavam) vien nācās pieticīgi samierināties ar pārs rindiņām. Un tajās pašās tos parādīja pelēkās krāsās.

Tikai tagad beidzot ir dota iespēja izvairīties no ideoloģiskajām klišējām, sniegt revolūcijas notikumos iesaistītajām personībām objektīvu vērtējumu. Taču ir cita problēma, ar kuru nākas saskarties, pētot šo laiku un tā cilvēkus, šajā gadījumā A. Niedru, M. Valteru, Fr. Roziņu, proti, tā slēpjas tajā, ka daudzas lietas šī gadsimta laikā ir gājušas zudumā un diemžēl tās ir pašas vērtīgākās lietas, kas vislabāk spējīgas raksturot laikmetu nekā iespiestais vārds: piezīmes, dienasgrāmatas, sarakste, (jo sevišķi tas ir attiecināms uz A. Niedru. To trūkums ir neapraķstāms zudums visai tautai, ne tikai pētniekiem.)

Tamdēļ sniedzot viņu darbības novērtējumu un nozīmību revolucionārajos notikumos nācās aprobežoties ar viņu publikācijām un laikabiedru atmiņām par tiem.

A. Niedra, M. Valters, Fr. Roziņš 1905. g. janvārī revolūcijai sākoties, ir jau nobrieduši un sabiedrībā atzīti cilvēki. Un 1905.-1907. g. revolūcija tikai nostiprina viņu pārliecību, viņu redzējumu uz lietām.

Iesākumam nedaudz vārdu par katru, par to kā veidojās viņu dzīves ceļš līdz revolūcijai.

Visi viņi ir vienaudži: A. Niedra un Fr. Roziņš ir dzimuši 1871. gadā un nāk no vienām sociālām aprindām, t.i., abi pieder pie saimnieku kārtas. Vienīgi par viņiem jaunākais M. Valters (dz. 1874.) ir cēlies no strādnieku ģimenes. Taču vēlākie notikumi tos nostādīs katru savā barikādes pusē. Un kādreizējie draugi M. Valters un Fr. Roziņš kļūs par sīvākiem pretiniekiem. Visi viņi mācīsies ģimnāzijā. Attiecīgi: A. Niedra – Rīgā, bet M. Valters un Fr. Roziņš – Liepājā. Visi viņi dedzīgi aizrausies ar tolaik populārajām sociālistu un vēsturiskā materiālisma idejām. Tikai katrs no tām izdarīs savu secinājumu. Visātrāk aiz skaidrajām frāzēm paslēpušos bīstamību pamanīs A. Niedra. Turpretī Fr. Roziņam to īstenošana kļūs par dzīves mērķi un viņš pat atšķirībā no M. Valtera necentīsies tās pielāgot laikmeta prasībām. Savukārt daudz savādāk ir M. Valteru, kas no tām paņems ārējo čaulu, cenšoties to piepildīt ar nacionālu saturu.

Revolūcija katram no viņiem dos iespēju piepildīt savu sapni, ilgas. Kā viņiem veiksies ar to, tad centīsimies noskaidrot.

Par to, ka pārmaiņām jānāk, par to sabiedrībā tika spriests sen. Bet to pēkšņumu un straujumu kādu pieņem notikumi pēc janvāra, to gan neviens, pat kvēlākais sociālists paredzēt nevarēja. Tāpēc noteikti var piekrist starpkaru posma publicistam un sabiedriskajam darbiniekam E. Blankam (1894-1972), kas pagājušā gadsimta divdesmitajos – trīsdesmitajos gados ir veicis vienu no pirmajiem no nopietnākajiem pētījumiem par 1905. gadu: „Netik vien sociāldemokrāti un viņu priekšteči [šiem] lielajiem katastrofālajiem notikumiem nesagatavoti, bet arī pārējās latvju sabiedrības vadoņi nezināja ko darīt. **Politisks apjukums bija vispārīga parādība un politiskās vadības trūkums bija jāsamaksā ar asinīm, morāliskām un materiālām vērtībām** (izcēlums mans – L.R.)³”.

Kur tad atrodas interesējošās personības 1905. g. janvārī? Vienīgais no tiem, kas tobrīd ir Latvijā – A. Niedra. Vienlaicīgi viņš ir informētākais par šeit notiekošo, kaut arī tieši notikumos neiesaistās. Notikumi ir paši, kas viņu pret savu gribu ierauj šai virpulī. To viņš atzīst apcerē „Grūtā brīdī”.⁴ Turpretī M. Valteram un Fr. Roziņam spiestiem slēpties no ķeizara drošības dienesta, šos lielos notikumus nākas sagaidīt Rietumeiropā: M. Valteram – Šveicē, Fr. Roziņam – Londonā. Un viņiem galvenie izziņu avoti ir ārzemju prese un cīņu biedru piegādātā literatūra un vēstules. Bet tiklīdz viņiem rodas iespēja, protams, slepeni tie atgriežas Latvijā, lai paši varētu ņemt līdzdalību Latvijai un latviešu tautai tik izšķirīgajā brīdī.

Visaktīvākais un ražīgākais ar savu literāro un publicistisko darbību ir A. Niedra. Šajos trīs gados viņam top vairāk kā 30 sacerējumu. Varbūt tādēļ, ka viņš tieši nepiedalās šajos notikumos, viņš vislabāk spēj izprast sabiedrību plosošās pretrīkstības. Un iespējams viņam tieši tamdēļ ir nācies visvairāk uzklaut pārmetumus un nievas.⁵

Tālāk, cik tas ir iespējams viena raksta ietvaros akcentēsim tos viņu darbības punktus, kas vislabāk spēj atklāt revolūcijas kultūrfonu:

attieksme pret nacionālo jautājumu;

attieksme pret izglītību un reliģiju: vai tās ir savstarpēji savietojamas?

attieksme pret sabiedrības attīstības virzieniem.

Nacionālais jautājums

1905.-1907. g. revolūcija ir tā, kas to izvirza notikumu centrā. Par to tik plaši un nav diskutēts, kopš tautas atmodas laikiem (19. gs. piecdesmitie - sešdesmitie gadi). Revolūcija to papildina vēl ar vienu dimensiju: autonomija vai neatkarība. Tas ir pats būtiskākais revolūcijas ieguvums. Taču tā uzjundī arī citu problēmu, kura Latvijā virmo, kopš Jaunstrāvnīku laikiem un tā ir- vai strādniekam var būt tēvija?

Starp šiem tad trim nacionālā jautājuma risinājuma veidiem notiek šī cīņa.

Vienīgais, kur visi trīs minētie ir vienisprātis, kaut arī, katram ir sava izpratne, kā tas ir panākams – par to, ka baltvācu dominantes laiks saimnieciskajā un kultūras dzīvē ir pagājis. Vienīgi A. Niedra uzskata, ka tas ir panākams mierīgā ceļā, ļaujot viņiem mierīgi nomirt.

Citādi izpratnē par nacionālo jautājuma risinājumu A. Niedra atrodas jaun nacionālistu pozīcijās. Viņa un citu jaun nacionālistu programmu šajā lietā balstīta uz „vecās strāvas” nacionālo izpratni, kas savienota ar kristīgās ētikas humānismu.⁶ Tā viņu programmā pārtop pēc kultūras autonomijas prasības.

Viņa izpratnē nacionālā atjaunotne nav iespējama bez garīgās atmodas. T.n., ka vispirms jānāk garīgai iekšējai atmodai un tikai pēc tam var notikt nacionālā un sociālā atmoda. Šī vadlīnija vijas caur visiem viņa, ne tikai revolūcijas posma problēmrakstiem, kā „Vēstules vecākai paaudzei”, „Merķelis un Kronvalds” u.c.⁷

Galvenais, ko viņam pārmet pretinieki nacionālā jautājuma izpratnē, tā ir aprobežošanās ar jau minēto kultūras autonomiju un valstiskuma iespējamības noraidīšanu.⁸ Taču viņam ir tam vienkāršs izskaidrojums, proti, ka mazai valstij ir ļoti grūti sevi nodrošināt un tikai paliekot Krievijas impērijas sastāvā latvieši var attīstīt savu savdabību un veicināt demokrātijas stiprināšanu.⁹

Taču paskatoties no laika atstatuma jāsaka, ka A. Niedram ir bijusi taisnība. Kaut vai atceroties to iekšējo pacēlumu, kas valdīja 20. gs. astoņdesmito gadu beigās t.s. „Dziesmotās revolūcijas” laikā un to noplakumu, kas aizsākās drīz pēc neatkarības atgūšanas. Tad diemžēl jāsecina, ka šis nacionālisms vairumam bija ārišķīgs, to skaidri apliecina tālākā mūsu valsts attīstība, kad daudzi redzami atmodas darbinieki, izmantodami jukas kļuva par veikalniekiem un nacionālisms par precī, kuru var pirkt un pārdot. Secinājumus izdariat paši.

Vispēcīgāk nacionālisma balss 1905.-1907. g. revolūcijā ieskanas M. Valtera un viņa vadītās Sociāldemokrātu savienības (SDS) darbībā.

Kā atzīst viņa domubiedri savās atmiņās, piemēram, J. Akuraters „Dienas atspīdumos”¹⁰ un M. Valtera darbības vērtētāji, kā, piemēram, vēsturnieks Ā. Šilde vai rakstnieks un publicists E. Arnis, ka tieši viņš nacionālo jautājumu izvirza kā noteicošo tālākai latviešu tautas pastāvēšanai. Un visi pārējie jautājumi, kā strādnieku stāvokļa uzlabošana, pašvaldību reforma u.tml. tiek pakārtoti šim.

Visi viņa spēki un tiek veltīti izlaušanai no Krievijas, līdzīgi kā skan viņa pirms revolūcijas tapušais raksts. Toties no šodienas viedokļa šādai nepieciešamībai ir īpatns pamatojums: „...sociālisma iedibināšana ir iespējama tikai tad, kad viņu noteikšanā nejaucās ķirgīzi un kamtšadali, kas būtu mūsu buržuāzijai balsts.”¹¹ No šī piemēra skaidri ieraugāms, ka viņš nacionālo problēmu risināšanu sasaista ar sociālo atrisināšanu. Taču, kā ķirgīzi vai kamtčatkieši varētu ietekmēt latviešu attīstību, paši atrodoties zemākā attīstības līmenī, to grūti izprast.

Šajā laikā, viņš vēl mēģina sasaistīt nacionālo problemātiku ar vēsturisko materiālismu. Par izejmateriālu šādai iespējamībai izmantojot Austrijas sociāldemokrātu K. Kautska, O. Bauera u.c. uzskatus. Neteiksim, ka tāda savietojamība nav iespējama, tikai tās ietvari ir šauri. Tā izslēdz no spēles citu sociālo grupu pārstāvjus. Kā piemērs šādam mēģinājumam, ir minama L. Berijas nacionālā programma, bet tā līdz galam netiek izvesta jo, kā zināms politiskās cīņas rezultātā viņš krīt nežēlastībā un 1954. g. tiek nošauts.

Tāpat pats kapitālisms daudz ko ir pārņēmis no sociālisma. Protams, ka tas notiks, tolaik M. Valters to nevarēja zināt.

Taču nacionālais jautājums divdesmitā gadsimta sākumā ir tik spēcīgs, ka tas sašķel uz visiem laikiem sociāldemokrātus divos naidīgos grupējumos: maziniekos (meņševikos) un lielniekos (boļševikos). Meņševiki savukārt vēl saskaldīsies sīkākos grupējumos. Iekšējo attiecību iztīrīšana starp šiem grupējumiem, ir cits jautājums. Toties šis iestarpinājums ir būtisks M. Valtera un Fr. Roziņa kontekstā, jo tas parāda divu uzskatu cīņu nacionālā jautājuma izpratnē: nacionālistu un internacionālistu cīņu par strādnieku prātiem.

Kā šo divu pretējo uzskatu programraksti ir minami M. Valtera „Revolucionārās Baltijas” 1905. g. 1. un 3.nr. un „Noskaidrošanās” („Uz priekšu!” – 1905., Nr. 11.)¹² un Fr. Roziņa „Domas par revolūciju” (pirmpubl. „Sociāldemokrāta” 1905. g. Nr. 31., 33., 35., atkārtoti ar saīsinājumiem „Rakstu izlases” 2. sējumā).¹³

Jāsaka, ka strādniekiem tolaik daudz labāk patika miglainie un sarkastiskie Fr. Roziņa darbi nevis M. Valtera dziļi filosofiskie apcerējumi. Un tam ir racionāls izskaidrojums, strādnieks bija pārāk nogurdināts, lai iedziļinātos eksistenciālās lietās, viņam daudz svarīgāks bija pēc iespējas ātrāks viņa materiālā stāvokļa uzlabojums. Sīkāk viņu sabiedrības virzības redzējumiem pieskarsimies, aplūkojot viņu sociālo programmu.

Noslēdzot sadaļu par nacionālo jautājumu A. Niedras, M. Valtera un Fr. Roziņa pasaules uzskatā, tad 1905.-1907. g. revolūcija ir tā robežšķirtne, kura lietojot A. Niedras apzīmējumu – pa kuru ceļu iet? – nosaka latviešu attīstības iespējamās ceļus – vai palikt Krievijā kā autonomai vienībai (A. Niedra, Fr. Veinbergs, nosacīti Fr. Roziņš u.c.) vai tomēr veidot savu ceļu patstāvīgi (M. Valters, K. Skalbe u.c.). Kas ir būtiski, ka M. Valters „pirmoreiz, tieši 1905. g. uzsver latviešu apdzīvoto teritoriju nepieciešamību apvienoties vienā vienībā. Beigās pārsvaru gūst M. Valtera ieteiktais virziens – nepieciešamība pēc neatkarīgas valsts.

A. Niedras, M. Valtera un Fr. Roziņa uzskati par izglītības un reliģijas vietu un sūtību sabiedrībā

1905.-1907. g. notikumos īpašu ieņem pārdomas, kādai ir jābūt izglītības un reliģijas vietai sabiedrībā, it īpaši jauniešu attīstībā.

Nevar nepieminēt to sevišķo lomu kādus spēlē skolotāji un arī tos upurus, kurus tie nes šajos lielajos notikumos. Un sevišķas ievērību pelnošs notikums ir 1905. g. rudenī sarīkotais pirmais skolotāju kongress. Šajā gadījumā tam ir divtik liela nozīme, jo tam ir saistība ar A. Niedru. Par šo viņa bēdīgo līdzdalību tiek rakstīts visos tā laika lielākajos preses izdevumos un kongresa dalībnieku atmiņās. Iespējams, ka viņa uzstāšanās izgāšana ir sociāldemokrātu agitatoru iepriekš labi izplānots pasākums.

Pats nozīmīgākais A. Niedras problēmraksts, kurā viņš izsaka savas pārdomas par to, kādai jābūt skolai nākotnē ir „Mūsu tautskolas nākotne”.¹⁴ Tas, kā vairums A. Niedras tekstu nav viennozīmīgi vērtējams. No vienas puses tajā ir ietverta prasība pēc mācībām tikai latviešu valodā un tautskolu pārraudzības nodošanu pašvaldības rokās. Tas ir pozitīvais. No otras puses aicinājums pēc baznīcas ietekmes pastiprināšanu skolas dzīvē un vēlme, lai reliģija un dabas zinātne viena otru papildinātu. Tolaik tas bija kaut kas jauns, sevišķi, ja tas nāca no mācītāja kandidāta mutes. (Tagad šī problēma ir atrisināta ar integrējamā modeļa palīdzību.) Kā pareizāko risinājumu šāдай dilemmai viņš piedāvā, ka mācītājs ir tiešais skolotāja priekšnieks.¹⁵

Bet tieši ar savu piedāvājumu neparastumu mums šodien ir saistošs A. Niedra.

Minētājā rakstā viņš pieskaras problēmai, kā atturēt skolēnus un pasargāt skolu no revolucionāro ideju iekļūšanas. Viens risinājums būtu, ka pašvaldībai vajadzētu stingrāk pārbaudīt skolotāja kandidātu un otrs stipra ģimene. Jo tieši ģimene ir galvenā ētiskā vērtība. Un ģimene ir arī tā, kur jaunā atvase var iepazīties ar kreisajām idejām.¹⁶ Tā kā ģimenei, kā redzams viņš izvērza augstas prasības. Ģimenes lomai, skarot arī sociālistisko un feministisko ideju ietekmi uz ģimenes tēlu, viņš apskata apcerē „Ģimenes laime” (Pats teksts man nav bijis pieejams, bet plašs tās atstāsts sniegts J. Paulsona apcerē „Mans mācītājs A. Niedra” – aut. piebilde – L.R.).¹⁷

Savukārt M. Valteram un Fr. Roziņam šajā laikā nav tieši izglītības problemātiku skarošu rakstu. Drīzāk te var būt runa par strādniekus izglītojošiem rakstiem.

Sevišķi būtisko lomu tiem piešķir Fr. Roziņš, kā galvenajam un visiespaidīgākajiem vēsturiskā materiālisma popularizēšanas veidiem. Šādā rakursā ir skatāms ir viņai aicinājums izmantot reklāmu jeb kā tagad teiktu – PR (public relation), kā sociālisma un revolūcijas propagandas paņēmieni rakstā: „Kāds vārds par strādnieku šķiras cīņas taktiku” un satīrisko feļetonu „Fonogrāfs kā ierocis pret revolūciju” (Strādnieku kalendārā).¹⁸ Tāpat pie šiem strādnieku izglītojošiem pasākumiem ir pieskaitāma Fr. Roziņa līdzdalība revolūcijas laikā: mītiņos, demonstrācijās un citos aģitācijas pasākumos. Tā kā galvenais viņa darbība izglītības laukā aprobežojas ar šķiru cīņas apziņas celšanu nevis uz reālas izglītības programmas piedāvājumu.

1905.-1907. g. notikumi iezīmē pavērsienu par reliģijas turpmāko vietu sabiedrībā.

No vienas puses, tā ir cīņa par nacionālu baznīcu, kuras ideju aizstāv un propagandē jaun nacionālisti (A. Niedra, V. Olavs-Plute u.c.), no otras puses tā ir ateisma pieaugošā strāva un visbeidzot, baltvācu garīdzniecības un muižniecības nevēlēšanās atteikties no baznīcas virsvadības tiesībām. Revolūcijas laikā parādās jauna, tikai šim laikam raksturīga parādība – baznīcu demonstrācijas. Šādu raibu mozaīku iezīmē šis laiks.

Latvijā ir kāda atšķirīga no Krievijas pazīme, proti, tā ir latviešu sociāldemokrātu neitrālā attieksme pret baznīcu atšķirībā no krievu sociāldemokrātiem. Sociāldemokrātu vadība (kuru sastādīšanā droši vien piedalās Roziņš, kā valdes loceklis- aut. piebilde) pat izdod nosodošus lēmumus par jebkādu izrīcību pret mācītājiem.¹⁹

Atgriežoties pie baznīcu demonstrācijām, ka pat A. Niedra, kas nosoda revolucionāru darbības uzskata, ka šādai viņu rīcībai ir zināms pamats. Tā ir pašu mācītāju uzvedība no, kuriem kā Dievišķās gaismas nesējiem tā nebūtu pieņemama. Proti, tai vietā, lai viņi stāvētu savas draudzes priekšā, tie kopā ar muižniekiem dzer vai medī. Vai arī tādi, kam mācītāja amats kalpo kā savu materiālo vajadzību apmierināšana. Tad, lūk - pret šādiem mācītājiem A. Niedra vēršas savā brošūrā „Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās?”²⁰

Ļoti interesantus pārspriedumus par reliģijas un zinātnes savstarpējām attiecībām, gan arī kā varētu notikt baznīcas un reliģijas attīstība nākotnē sniedz nepabeigtajā apcerējumā „Reliģijas nākotne”.²¹

M. Valtera un viņa aktīvāko savienībnieku (K. Skalbe, J. Akuraters) attieksme pret reliģiju ir līdzīga kā A. Niedram. Viņi tai piešķir attīrošu spēku. Šī attieksme pret reliģiju līdzīgi kā par nacionālo jautājumu ir strīdus objekts starp abām sociāldemokrātu organizācijām. To piemin M. Valters savās atmiņās.²²

Savukārt reliģijas jautājumiem pieskaras, ejot garām. Tikai vienā rakstā, kam gan ir vairāk kultūrvēsturiska nozīme „Reformācija un tautas izglītība”, viņš piemin, ka mācītājiem ir bijusi negatīva attieksme pret izglītību, sevišķi, kas attiecās uz zemnieku vēlmi mācīties augstskolās.²³ Tam, ka viņš šai laikā reliģijas jautājumiem nepievērš lielu vērību ir pārejoša nozīme. Tas saistāms ar ticību drīzai strādnieku uzvarai un sociālisma iedibināšanu, kur baznīcai un reliģijai nebūs vieta. (Padomju laikā, kad tapa pētījumi par viņu, šādu jautājumu apspriešana nebija vēlama. Tāpēc jācer uz jauniem pētījumiem, kur

jau no mūsdienu viedokļa būtu apskatītas sociāldemokrātu un reliģijas attiecības.) Tāpēc viņš priekšroku dod iedziļināšanai politiskos un ekonomiskos jautājumos.

Pa kuru ceļu iet? – jeb evolucionārā un revolucionārā ceļa izvēle A. Niedras, M.Valtera un Fr. Roziņa programmā

1905. g. – 1907.g. notikumu vainagojums ir evolucionārā un revolucionārā sabiedrības attīstības virziena izkristalizēšanās.

Un tieši šajos pārspriedumos par to visskaidrāk atklājas aplūkojamās personības: A. Niedra, M. Valters un Fr. Roziņš un šis trauksmainais laiks, ko viņi pārstāv.

A. Niedra šajā diskursā pārstāv tiesiski – evolucionāro, Fr. Roziņš izteikti revolucionāro un M. Valters šo abu viedokļu sintēzi un tikai 1913. g., viņš pilnībā pieņem evolucionāro attīstības ceļu. Šo izvēli viņš nopamato apcerē „Latju kultūras demokrātija” šādi: „Tikai attīstot iekšējo kultūru ir iespējama politiskās kultūras attīstība. Tās ir savstarpēji saistītas lietas”.²⁴ Tā ilgu meklējumu ceļā viņš nonāk pie tās pašas atskārsmes, ko jau iepriekš ir izpratis A. Niedra. Tikai 1905.-1907. g. notikumu pavērsieni nav viņa pusē.

Šie trīs gadi, kā jau iesākumā minēju A. Niedram ir visražīgākie. Visos savos darbos, ne tikvien šajā posmā tapušajos, tiek skarti sabiedrībā notiekošie procesi un sasāpējušās problēmas.

Uz to, ka tuvojās sabiedrības iekšienē sprādziens viņš jau ir norādījis pirms revolūcijas tapušos darbos, jo sevišķi 1904.-1905. g. „Austrumā” publicētajā rakstu sērijā „Vēstules vecākai paaudzei”. Tajā viņš vēršas pie valdības, lai tā beidzot kaut ko pasāktu strādnieku stāvokļa uzlabošanā un reformu ieviešanā. Ja, tas netiks mierīgā ceļā darīts, tad tas nāks par labu radikālajiem spēkiem. Un, tie tik gaida, lai varētu uzsākt nemierus.

Kā redzams ķeizara valdība bija akla un pašpārliecināta savā nesatricamībā, ka tā novērsās no reāli domājošiem cilvēkiem un to brīdinājumiem. Šīs valdības un tautas atsvešinātības sekas izpaudās Krievijas-Japānas karā (1904-1905) un noslēdzās ar kaunpilnu Krievijas sakāvi. Starp citu, A. Niedra cītīgi sekoja šī kara gaitām un to aprakstījis, gan no lojāla pilsoņa viedokļa ar izrietošiem secinājumiem, turpat „Austrumā”.

Savukārt jau šī sprādziena sekas viņš detalizēti apskata apcerēs „Grūtā brīdī”, „Kurp mēs ejam?”, literārajos darbos „Pēteris Salna” (1911), „Anna Gaigala” (20. gs. divdesmito gadu 2. puse) u.c. Šos notikumus, kuri aizsākās 1905. g. janvārī viņš poētiski nosauc par „strādnieku pavasari”, taču šo viņu pacēlumu ļaunprātīgi ir izmantojuši sociāldemokrāti.

Nevar teikt, ka A. Niedra pilnībā būtu pret sociāldemokrātu 1904. g. pieņemto sociālo programmu. Tikai tās tūlītēja pieņemšana novestu Krieviju pie ekonomiskā sabrukuma, jo Krievija vēl 20. gs. sākumā pārsvarā vēl ir agrāra valsts un tikai Baltijas guberņās ir daudz maz attīstīta rūpniecība. Bez tam Krievijas ekonomika lielākoties balstās uz ārzemju kapitāla un tādejādi, t. n., to kapitāla izplūšanu. Kā rezultātā strādnieki paši kļūtu par savu prasību ķīlniekiem. Tā rodas apburtais loks. To lieliski apzinājās A. Niedra un tāpēc arī viņš iebilst pret vēlšanu tiesību piešķiršanu tiem, kamēr tie paši nav nobrieduši, lai sevi pārstāvētu.²⁵

Tāmdēļ A. Niedra ir konsekvents evolūcijas ceļa aizstāvētājs, kas nozīmē vienmērīgu garīgo un sociālo izaugsmi un kā to trāpīgi ir pateicis vēsturnieks Ā. Puriņš: „... un citādāks viņš nevarēja būt, cits ceļš kā caur reformām viņam nebija pieņemams.”²⁶

Savukārt ja runājam par M. Valtera redzējumu šajā sakarā, tad tas ir izprotams tikai ciešā kontekstā ar nacionālo problemātiku. Šo saikni viņš uzsver jau pirms revolūcijas tapušajos darbos, to vēlāk attīstot revolūcijas laika apcerēs un pēcrevolūcijas plašākos pētījumos: „Latviešu kultūras demokrātija” (1913) un „Mūsu tautības jautājums” (1915). Pirms revolūcijas tapušajā, jau piesauktajā, apcerē „Patvaldību nost! Krieviju nost!”, viņš pasaka zīmīgus vārdus: „Kamēr atsevišķa cilvēka personas attīstība iesākas ar neatkarības attīstīšanu un beidzas ar vispusīgu līdzdalību valsts darīšanās, atsevišķas tautas attīstības pēdējais panākums ir šīs tautas vispusīga starptautiska neatkarība.”²⁷ Vispirms, tātad ir jāpanāk vispārdemokrātisko tiesību ieviešana, kam vēlāk jāpāraug demokrātisko principu nostiprināšanā un kas noslēdzas ar neatkarības iegūšanu. Šo principu kaut vai daļēja apstiprināšana ar 1905. g. 17. oktobra manifestu – ir viens no būtiskajiem revolūcijas sasniegumiem. Kas Latvijā, kā zināms 1905.-1907. g. laikā ieguva nacionālu nokrāsu. Tad tas ir zināms M. Valtera nopelns. Šo abu aspektu ciešo saistību valstiskuma apziņas veidošanā uzsver jaunākās paaudzes vēsturnieki, kā S. Boge.²⁸

Savu izpratni par sabiedrības attīstību, kā jau iepriekš minējam, viņš ir smēlis no austriešu sociāldemokrātu un A. Bēbeļa darbiem. Kaut arī tieši šo saikni viņš revolūcijas laika darbos neuzsver. Viņa izpratne par to ir uztverama, kā sociālisma un nacionālisma hibrīds un ja atsakāmies no visa nepatīkamā, kas mūsu apziņā saistās ar jēdzienu nacionālsociālisms, tad M. Valters ir uzskatāms par tādu. Un ceļš uz mūsu valstiskumu sākas tieši no nacionālsociālistiem.

Un noslēgumā par Fr. Roziņa un viņa domām par sabiedrības attīstību.

Pašos pamatos tajā nav nekā oriģināla. Šie pārspriedumi ir veidoti, kā Erfurtes kongresa un vēsturiskā materiālisma pamatlicēju uzskatu izklāsts. Un no esošās situācijas viņš tad pieskaņo uzskatus – vai par labu evolucionārajām vai evolucionārajam ceļam. (Tad daudz lielāka vērtība ir pētījumam par patreizēja agrārā stāvokļa izcelsmes jautājumiem: „Latviešu zemnieks”. Taču, tā kā agrārā jautājuma apskatīšana nav tieši sasaistāma ar kultūras ainu, tad tā izskatīšana paliek ārpus šī raksta ietvariem.) Šo atziņu pamatosim ar tā laika revolucionāru un kreisās inteliģences pielūgsmes objekta – krievu sociālista Ņečajeva (1847-1882) „Revolucionāra katehismā” sacīto „... viss viņā [revolucionārā] ir aizņemts ar vienu interesi, vienu domu, vienu kaisli – revolūciju.”²⁹ To vēl papildina par citu revolūciju – Francijas franču vēsturnieka O. Košēna (1876-1916) teiktais: „Viss bija iepriekš nolemts, nospriests un atlika tika pieņemt lēmu parakstoties it kā tā būtu viņa paša griba.”

Un ja tomēr atsakās? Revolucionāru spriedums bargs – nāve. Latvijas pēdējā gadsimta vēsture ir nepārtraukta cīņa starp piekrišanu un atsacīšanos.

Tikai tagad – pēc simts gadiem varam sākt apjaust: „... spriest par to kāda ir šo vērtību hierarhija” (M. Valters).

Kopsavilkums

1905.-1907. g. revolūcija ir pavērsiena punkts mūsu un pasaules vēsturē.

Tā ir nemitīga cīņa starp izvēlēm un uzskatiem.

Tā ir nacionālo cerību un sāpju laiks.

Tā sevī slēpj nevienu vien neatklātu noslēpumu un pētāmu problēmu.

Un caur A. Niedru, M.Valteru un Fr. Roziņu mūs uzrunā šis laiks. Viņi ir šī, īsā, bet daudzkrāsainā laika paletes veidotāji.

Atsauces

1. Par A. Niedru : J. Asaris, V. Dermanis. – Ko Andrievs Niedra mums sludina? – Rīga, 1905.; V. Eglītis. – A. Niedra. – Rīga: Lapsene, 1923.; D. Lūse A. Niedra: rakstnieks un personība.- // A. Niedra.- Pēteris Salna.- Rīga: Zvaigzne ABC- 2004., 7. – 39. lpp. u.c.; Par M. Valteru: J. Akuraters. – M. Valters // Latvju grāmata - 1924., Nr. 3.; E. Arnis. –M. Valters // E. Arnis. Latvju tautas politiskā atmoda. – Rīga: J. Roze- 1934., 23. -59.lpp.; Ā. Šilde Pret krievu kundzību: Apcere par M.Valteru – Stokholma: Nacionālās atdzimšanas fonds- 1990. u.c.; Par Fr. Roziņu : V. Millers. – Fr. Roziņš – marksistiskās filozofijas celmlauzis Latvijā- Rīga : LVI- 1960.; V. Millers, Ē.Stumbiņa.- Fr. Roziņš – Rīga: LVI – 1965., B. Миллер. – Общественно – политические взгляды Ф. Розина // Ленин и латышская революционная социал – демократия – Рига- 1970.u.c.
2. Par J. Lencmani: Jānis Lencmanis- Rīga: LVI- 1965. ; Par P.Stučku: P. Dzērve. – P. Stučka.- Rīga: LVI- 1957.; P. Dauge. – P. Stučkas dzīve un darbs – Rīga: LVI- 1958.
3. E. Blanks. - 1905. gads.- Rīga: LNK – 1930., 12.lpp.
4. A. Niedra. – Grūtā brīdī.- Cēsis: Austrums – 1905., 3.- 4.lpp.
5. [V. Eglīša kritika par A. Niedras darbību 1905. – 1907. revolūcijā]: V. Eglītis.- A. Niedra. – 18.- 20.lpp.
6. E. Blanks.- Latviešu nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs.- Rīga: LNK- 1923., 218. – 219.lpp.
7. A. Niedra. Merķelis un Kronvalds.- //A. Niedra. – Nemiera ceļi: Pilnīgs rakstu kopoījums – Rīga: Derīgu grāmatu nodaļas izdevums. – 1931.- 3. sēj. – 540. - 555.lpp.; Vēstules vecākai paaudzei // Austrums. – 1904., Nr. 6.-7. , 1905., Nr.1., 3., 5.
8. E. Blanks 1905. gads. – 43. – 44.lpp.
9. Ā. Puriņš.- Pilsonis Niedra.- //Rīgas laiks.- 1998., Nr. 7., 6.lpp.
10. J. Akuraters. Dienas atspīdumi.- Rīga: Zvaigzne – 1996.,72 lpp.
11. Citēts, pēc J. Bērziņš. – Valstiskuma idejas 1905. – 1907. g. revolūcijā //LVIŽ - 1992., Nr. 2.- 102.lpp.

12. M. Valters. – Noskaidrošanās. // Uz priekšu! – 1905., Nr.11., - 10. – 13.lpp.; Vēlreiz par nacionālo jautājumu.- // Revolucionārā Baltija.- 1905., Nr. 1. , 11.- 17.lpp., Nr. 3., 4.- 9.lpp.
13. Fr. Roziņš. – Domas par revolūciju.- // Fr. Roziņš. Rakstu izlase. – Rīga: LVI- 1964. – 3. sēj., 7. – 29.lpp.
14. A. Niedra. – Mūsu tautskolas nākotne.- // Austrums. – 1905., Nr. 9., 706. – 709. lpp., Nr. 10., 743. – 754.lpp.
15. Turpat – 744.lpp.
16. A. Niedra.- Vēstules vecākai paaudzei: Trešā vēstule vecākai paaudzei.- // Austrums. – 1905., Nr. 1., 70.lpp.
17. J. Paulsons. – Mans mācītājs A. Niedra. // Andrievs Niedra – Aijova : Latvju grāmata- 1960.,
18. Fr. Roziņš. Kāds vārds par strādnieku šķiras cīņas taktiku.- // Fr. Roziņš. Rakstu izlase. – 37.- 39.lpp., Fonogrāfs kā ierocis pret revolūciju.// Strādnieku kalendārs 1906. gadam. – Bostona- 1906., 46. -48.lpp.
19. [Par LSDSP un baznīcas attiecībām 1905. g. notikumos] : I. Apine. – 1905. – 1907.g. revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti.- Rīga: Zelta grauds. – 2005., 25.lpp.
20. A. Niedra Kā izpostīt mūsu baznīcu? – Cēsis: Austrums – 1905.,14lpp.
21. A. Niedra Reliģijas nākotne.- // Austrums., 1905., Nr.1., 55. – 60. lpp., Nr.2., 98. – 100., 102.- 103.lpp., Nr. 4., 289.- 293.lpp., Nr. 6., 455. – 459.lpp., Nr.8., 620. – 624.lpp.
22. M. Valters. Atmiņas un sapņi.- Stokholma: Daugava- 1969., 1 daļa
23. Fr. Roziņš. Reformācija un tautas izglītība.- // Fr. Roziņš. Rakstu izlase.- 3. sēj., 84.- 89.lpp.
24. M. Valters. – Latvju kultūras demokrātija.- Rīga: Valters un Rapa.- 1913., 22.lpp.
25. A. Niedra. Vēstules vecākai paaudzei: Trešā vēstule vecākai paaudzei.- // Austrums- 1905., Nr. 5., 393.lpp.
26. Ā. Puriņš.- Pilsonis Niedra. - // Rīgas laiks.- 1998., Nr. 7., 7.lpp.
27. M. Valters. – Patvaldību nost! Krieviju nost!- // Proletāriets.- 1903., Nr. 11., 66.lpp.
28. S. Boge Latvijas valstiskuma ideja laikrakstā „Proletāriets”.- // LVIŽ – 1996., 73. – 90.lpp.
29. Нечаев Катехизис революционера.- (www. hist. Msu. Ru/ER/ Eext/ nechaev. Htm.

Saīsinājumi:

LVIŽ – Vēstures institūta žurnāls

1905. GADA REVOLŪCIJAS VĒSMAS TEĀTRĪ

Viktors Hausmanis, Dr. habil. philol.

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

1905. gada vētra nevarēja neatbalsoties arī Latvijas teātru dzīvē, taču situācija teātros izveidojās visai īpatnēja un tur ritošie procesi dažkārt bija pat gluži paradoksāli.

Vispirms par to, kādi latviešu teātri tobrīd – 1905. gadā – Rīgā darbojās. Pamatā tie bija divi: par galveno centrālo teātri tika uzlūkots Rīgas Latviešu teātris, kas savas izrādes sniedza Rīgas Latviešu biedrības namā Merķeļa ielā, taču tieši 1905. gadā notiek pārmaiņas šī teātra vadībā: līdz tam teātra direktors, reizē arī mākslinieciskais vadītājs bija Jēkabs Duburs, taču 1905. gada pavasarī, juzdams pret sevi vērstu Teātra komisijas nostāju, Duburs no teātra vadības atkāpās, par teātra direktoru atkal kļuva konservatīvi noskaņotais Pēteris Ozoliņš, un no 1905. gada revolūcijas notikumiem teātra vadība noteikti norobežojās.

1905. gadā Rīgā darbojās arī otrs latviešu teātris – 1902. gadā dibinātais Jaunais Latviešu teātris, tā mājvieta bija toreizējā Romanova ielā, tagadējā Lāčplēša iela 25, vēlākajās Dailes teātra telpās. Namu bija cēlusi Rīgas amatnieku palīdzības biedrība un telpas savukārt izīrēja biedrībai ar dīvainu nosaukumu „Sabiedrība”, tālab šo teātri nereti sauca arī par Sabiedrības teātri, bet šī teātra direktora postenim pieņēma visai pretrunīgu personu – Frīdrihu Podnieku. Viņš bija dziedājis Rīgas Vācu teātra korī, pēc tam vairākas sezonas darbojies nomaļos teātros Vācijā, viņam bija gluži laba balss, tāpēc Podnieks piedalījās operešu un paretam arī operu izrādēs. Plašākas zināšanas vai pieredzes teātra mākslā viņam nebija, taču uzņēmības netrūka, un viņš uzņēmās jaundibinātā teātra vadību. Protams, ka nekādu nopietni vērtējamu māksliniecisku ievirzi no šī cilvēka gaidīt nevarēja. Viens no tā laika aktieriem – Kārlis Brīvnieks – atmiņās raksturo Frīdriha Podnieka darbību Jaunajā teātrī. „Aktieri redzēja, ka direktoram par režijas vadīšanu skatu lugās un drāmās bija visai maz prasmes, vienīgi operetēs viņš tā sakot atdzīvojas. Publikas nāca arvien mazāk. Beidzot, sabijušies teātra vadītāji Podnieks un Bisenieks, kā izmisuši sāk „laist vaļā” visu, kas vien pie rokas: te operu, te drāmu, te opereti, te joku lugu, kaut kā sagatavoja un kaut kā nospēlēja. [...] teātris grima purvā.”

Ar tādu pašu diezgan bezcerīgu vadību Jaunais Latviešu teātris sagaida 1905. gadu, un vislielākais paradokss ir tas, ka tieši 1905. gada situācija un paši skatītāji izrauj Jauno teātri no sastinguma un garīgā purva, un notiek latviešu teātra mākslā līdz tam vēl nepieredzēts process, kad par izrādes līdzveidotājiem – par satura un jēgas devējiem – izrādē kļūst paši skatītāji, un palīgā nāk Aspazija ar savu lugu „Sidraba šķidrāts”, ko viņa bija sacerējusi jau 1902. gadā un 1903. gadā iesniegusi izrādīšanai Rīgas Latviešu teātrī, taču tā vadībai luga nebija pa prātam un „Sidraba šķidrāts” paliek neiestudēta, līdz 1905. gada pašā sākumā šajā darbā uzmanīgi ielūkojas Frīdrihs Podnieks un sāk to iestudēt. Protams, nekādas īpašas ievirzes, nekādas koncepcijas Frīdriham Podniekam nav. „Podnieks apmierinās ar saviem šabloniskiem un neizteicošiem režijas paņēmieniem

– „pa tejieni ieiet – pa turieni aiziet; tur logs, tur durvis”. Par lomu raksturojumu, par psiholoģiskiem akcentiem ne vārda. Un lai tēlotājs dara kā zin.”¹ Tā raksta Kārlis Brīvniesks.

Un tad Jaunajam teātrim talkā nāk pati laikmeta situācija, par ko jau daudz šajā konferencē runāts: Rīgā 13. janvārī risinās baisi asiņaini notikumi – izrēķināšanās ar demonstrantiem, un tieši pēc divām nedēļām Jaunajā Latviešu teātrī veras priekšskars „Sidraba šķidrauta” izrādei. Skatītāji to sagaida ar milzīgu, vēl nepieredzētu sajūsmu, uz skatuves izsauc Aspaziju, viņai tiek pasniegts lauru vainags un puķes. Jānis Asars „Mājas Viesa Mēnešrakstā” par šo izrādi rakstīja: „Nebūs otra gadījuma latviešu teātra vēsturē, kur lugas pirmizrādei būtu bijuši tik universāli panākumi. Kur ne tik luga, bet visa izrāde bij grandioza drāma.”² Taču nedaudz tālāk kā skarbs paradokss skan Jāņa Asara vārdi: „Lugas izrāde bij briesmīga savā diletantismā, un, ja iespaids tomēr bija tik varens, tad tā ir liecība par lugas spēku, ko nekāds diletantisms nevar pilnīgi noveikt.”³ Vai neiznāk kaut kāds absurds: izrāde ir diletantiska un tai ir universāli panākumi? Īstenībā nebija ne absurda, ne paradoksa, jo skatītāji tulkoja lugu un reizē izrādi pēc sava prāta, ietulkoja lugā tādu saturu, kādu paši vēlējās, un tas ir pirmais gadījums mūsu teātra vēsturē, kad skatītāji paši, kā jau minēju, kļūst par izrādes līdzveidotājiem – tās noskaņu, tās pamatdomu skatītāji tulkoja un traktēja pēc sava prāta. Un šajā vietā gribas nocītēt pāris rindas no J. Jankava recenzijas, kas publicēta „Dienas Lapā”. „Tā uguns, kuru rakstniece ielējusi savā jaunākajā darbā, tā atron arī labi sagatavotu degošu materiālu skatītāju sirdīs, iededzina to, modina viņu apziņu, ceļ un audzē viņu spēku.”⁴

Un te nu var jautāt, kas tad bija tā uguns, par ko savā recenzijā runā Jānis Jankavs un kas strāvoja pretī no Aspazijas lugas. Te varu atgādināt, ka Aspazija „Sidraba šķidrautu” nosaukusi par „simbolisku drāmu”, bet ievadremarkā aizrāda: „Laiks: romantisks.” Tātad konkrētas norādes par kādu noteiktu laikmetu, lugā nav, un tās darbība rit teiksmainā vidē: tā iesākas kādā mežā, kurā mīt veca sieviete Karga ar savu meitu Gunu, kam ir sidraba šķidrants, kuram savukārt piemīt brīnišķs spēks palīdzēt slimniekiem – atliek skart sirdzēju un pateikt pāris vārdu, un slimais atlabst. Gunai piemīt vēl kāda spēja – pareģot nākotni, savukārt šāds pareģojums vajadzīgs valstij, kurai uzbrūk Dzelzsjaunavas vadītais karaspēks. Ierodas Karaļa vēstnieki un Gunu aizved līdzī uz pili, un tieši tur raisās visnozīmīgākā aina: Gunai liek atklāt, kur slēpjas visa posta cēlonis, un tad Guna pauž patiesību:

(Uz ļaudīm.)

Man rādīt jums, kur jūsu sāpju sakne
Un niknā sērga, kas pār gadiem māca,
Lūk, tur! – – –

(Rāda uz Targalu. Sajukums. Troksnis.)⁵

¹ Brīvniesks K. Atmiņas. - R. 1930. - 35. lpp.

² Asars J. Aspazijas „Sidraba šķidrants” // Mājas Viesa Mēnešraksts. - 1905. - 235. lpp.

³ Turpat.

⁴ Dienas Lapa. - 1905. - 4. febr.

⁵ Aspazija. Kopoti raksti. - R. 1986. - 3. sēj. - 447. lpp.

Targals ir šīs teiksmainās valsts patvaldnieks, un Gunas vēšanās pret viņu apbrīnojami saskanēja ar 1905. gada revolucionāru vēšanos pret patvaldnieku – Caru. Skatītāji Jaunajā Latviešu teātrī Aspazijas lugu un izrādi tieši tā uztvēra. Visiem vēl labā atmiņā bija asiņainie notikumi Daugavmalā, un Aspazijas luga runāja tā, it kā nupat rakstīta, kaut arī tā, kā jau minēju, bija pabeigta 1903. gadā.

Luga „Sidraba šķidrauts” un līdz ar to arī izrādē bija vēl divi motīvi, kas īpaši uzrunāja tā laika skatītājus. Viens no tiem – Gunas aicinājums viņas palīdzībai Dzirkstītei – iet un modināt no snauda ļaudis.

Ej, mans bērns.

Un, lai cik dziļā miegā viss vēl dus,

Un lai cik dziļa ziema zemi klātu,

No durvīm ej uz durvīm – ej un klauvē!

Kaut sastingst pirkstiņi, arvien vēl klauvē;

Un ja tie tevi atgrūž, projām raida.⁶

Ak, neizmisti, tici viņiem tici:

Ikkatrā stiepgas sīka stīdziņa

No sidrabšķidrauta! Un, kad tās reiz

Tiks kopā austas lielā šķidrautā,

Tad tas kā jauna debess visus pārklās.⁷

1905. gadā šādi Gunas vārdi izskanēja kā tiešs aicinājums pulcēties kopīgai cīņai. Un bija vēl trešais iemesls, kas lugu cieši vienoja ar 1905. gada notikumiem, kad satracinātie revolucionāri ķērās pie kļavas varmācības, sava veida terorisma, dedzinot vācu baronu muižas. „Sidraba šķidrautā” deg Dzelzs jaunavas pils, grūti šodien pateikt, cik iespaidīgi Jaunajam Latviešu teātrim ar trūcīgo skatuves tehniku izdevās šo pils degšanas skatu realizēt, taču asociācijas ar dienas notikumiem noteikti raisās. Bez tam simbolisku skanējumu iemantoja Gunas šķidrauts, kas no sidraba pārvērtās sarkanā un pati sarkanā krāsa iemantoja simbola nozīmi. Tieši tālab skatītāji Aspazijas pirms dažiem gadiem rakstītajā lugā ietulkvoja pavisam aktuālu jēgu, tur tēlotās norises 1905. gadā raisīja pavisam konkrētas emocijas un savdabīgā, netiešā veidā skatītāji kļuva par šīs izrādes līdzveidotājiem, jo tieši viņi piešķīra lugai tik aktuālu skanējumu. „Sidraba šķidrauts” kļuva par populārāko Jaunā Latviešu teātra izrādi, to izrādīja 25 reizes – tam laikam tas bija izcili liels izrāžu skaits – tādus panākumus nebija piedzīvojusi neviena latviešu luga, un popularitātes pamatā bija „Sidraba šķidrauta” nejaušā sasauksme ar sava laika notikumiem.

„Sidraba šķidrauta” neparastie panākumi neviļus rada asociāciju ar pavisam citu laiku – ar pagājušā gadsimta septiņdesmitajiem gadiem, ar padomju okupācijas laiku, kad tāpat par vairāku iestudējumu pamatnoskaņas radīšanu, to ideju tulkojumu kļuva skatītāji un aktīvi uztvēra tās došanas un idejas, kas lugās un izrādēs tika paustas pusvārdos vai ieliktas tikai zemtekstos. Te var atgādināt P. Putniņa lugas „Paši pūta, paši dega” vai

⁶ Aspazija. Kopoti raksti. - 3. sēj. - 447. lpp.

⁷ Turpat. - 490. lpp

„Aicinājums uz pērienu”, H. Gulbja „Aijā, žūžū, bērns kā lācis”, G. Priedes „Miks un Dzilna”, L. Pura lugu „Redzēt jūru” drīz pēc iestudēšanas vadošās partijas iestādes aizliedza, bet iestudēšanai vispār neatļāva G. Priedes lugu „Smaržo sēnes”, jo skatītāji šajos darbos saskatīja pavisam tiešu sasauksmi ar savu laiku. Šāds princips pavisam skaidri bija iezīmējies 1905. gadā Jaunajā Latviešu teātrī.

1905. gada rudenī, oktobrī, „Sidraba šķidrauta” izrādes Jaunajā Latviešu teātrī iemantoja izteikti revolucionāru skanējumu, vairākkārt starp cēlieniem uz skatuves uznāca kāds cilvēks un sacīja kaismīgus revolucionārus vārdus, bet pēc tam turpinājās izrāde, līdz – līdz 1905. gada 12. decembrī Jauno Latviešu teātri slēdza, un pats galvenais slēgšanas iemesls bija – Aspazijas lugas „Sidraba šķidrauts” kā kaismīgais skanējums. „Sidraba šķidrauta” izrādes bija aktrises Otīlijas Mucenieces aukstākais mākslinieciskais uzlidojums. Otīlija Muceniece bija samērā liela auguma, padrukna, par īstu varoņlomu tēlotāju viņa nekļuva, bet 1905. gads un Gunas loma pacēla viņu viņa virspusē. Otīlijai Muceniecei teicama partnere bija Biruta Skujeniece, kas, toreiz vēl pavisam jauna būdama, aizrautīgi tēloja Dzirkstīti. Līdz ar to – 1905. gads ne tikai pacēla Jauno Latviešu teātri, bet ļāva atraisīties vismaz divu aktrišu talantam.

1905. gada revolūcija kaut nedaudz ienesa pārmaiņas visa Jaunā Latviešu teātra repertuārā: ievērtību šai teātrī gūst franču rakstnieka Eižena Briē drāma „Sarkanā tiesneša mētelis”. Tās centrā ir vērsšanās pret netaisno tiesu varu. Savukārt zvejnieku posta pilnu dzīvi attēloja H. Heijermansa luga „Cerības uz svētību”, arī šo lugu repertuārā iekļāva Jaunais Latviešu teātris. Tāpat repertuārā ienāca Ādolfa Alunāna luga „Mūsu senči”, kas ilgu gadu bija aizliegta izrādīt un kas tēloja senlatviešu cīņu pret vācu iebrucējiem.

Interesanti, ka arī galvenajā – Rīgas Latviešu teātrī kaut mazdrusciņ revolūcijas atskaņas ienāca ar 1905. gadā izrādīto R. Blaumaņa lugu „Ugunī”, kurā līdzās Kristīnes un Edgara mīlestības stāstam skaudri izskanēja naidis pret vācu baroniem.

1905. gads apliecināja, ka latviešu teātris dzīvo vienā ritmā ar laikmeta notikumiem un ir savas tautas dzīves, tautas problēmu līdzrisinātājs, savukārt Aspazijas luga „Sidraba šķidrauts” nekad vēlāk nav piedzīvojusi tādu uzlidojumu un tik vētrainu, pozitīvu atbalsi, kā tas bija 1905. gadā.

20. GADSIMTA SĀKUMA ARHITEKTŪRA: RĪGA STALAZĀS

Jānis Krastiņš, Dr. habil. arch.

Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultāte

Rīgas vēsturiskais centrs, kas kopš 1997. gada ir pasaules kultūras mantojuma vieta, savu mūsdienu veidolu galvenokārt ir ieguvis 20. gadsimta sākumā. Līdz 19. gadsimta vidum pilsētas plāns atgādināja daudzstaru zvaigzni: viduslaiku Vecrīgu apjoza ar ūdens grāvjiem apņemti zemes vaļņi un bastioni. Tālāk, aiz esplanādes pletās priekšpilsēta, kurās saskaņā ar krievu militārajiem noteikumiem drīkstēja celt tikai koka ēkas. Tika paredzēts, ka kara gadījumos priekšpilsētu apbūvi jāiznīcina. 1812. gadā tas arī tika izdarīts. Pēc nodedzināšanas tās tika atjaunotas, visumā saglabājot iepriekšējo plānojumu.

Pēc 1856. gada, kad tika saņemta Krievijas cara atļauja nojaukt cietokšņa vaļņus, sākās Rīgas izaugsme par lielpilsētu. Saskaņā ar pilsētas galvenā arhitekta Johana Daniela Felsko un arhitekta Oto Dīces izstrādāto centra pārveidošanas projektu bijušā cietokšņa un tā esplanādes teritorijas vietā 19. gadsimta otrajā pusē tapa bulvāru loks. Tas ir izcils tā laika pilsēt būvniecības mākslas piemineklis, kurā perimetrāli apbūvēti kvartāli mijkārtoti ar parkiem un brīvstāvošām sabiedriskām ēkām. Viena no svarīgākajām telpiskās kompozīcijas asīm šajā pilsēt būvnieciskajā ansablī ir bijušo cietokšņa grāvju vietā izveidotais kanāls, gar kuru stiepjas apstādījumu josla.

Pats straujākais pilsētas attīstības periods tomēr bija 20. gadsimta sākums. 1897. gadā Rīgā bija 282 230 iedzīvotāju, bet pirms Pirmā pasaules kara – vairāk nekā pusmiljons. Mainījās arī iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Ja 1868. gadā 42,9% no visiem pilsētas iedzīvotājiem bija vācieši, 25,1% – krievi un tikai 23,6% – latvieši, tad 1913. gadā šie skaitļi bija attiecīgi 13,3%, 19,3% un 42,2%.

Līdztekus tradicionālajam pilsētas labklājības avotam tirdzniecībai par galveno tautsaimniecības nozari kļuva rūpniecība. Rīgas fabrikās ražoja visu. Te bija attīstīta mašīnbūve, elektrotehniskā, pārtikas, tekstila un citu nozaru rūpniecība. Rīgā saražoja 5,7% no Krievijas impērijas rūpniecības produkcijas. Rīga bija piektā lielākā pilsēta (aiz Maskavas, Sanktpēterburgas, Kijevas un Varšavas) Krievijas impērijā, bet tās osta pēc preču apgrozījuma 1901. gadā izvirzījās pirmajā vietā.

Vispārējo rūpniecības, tirdzniecības un kultūras uzplaukumu pavadīja pilsētas vēsturē nepieredzēts celtniecības „bums”. Uzcēla simtiem jaunu ražošanas, dzīvojamo un sabiedrisko ēku. 1910. gadā uzcēla 121, 1911. – 158, 1912. – 186 un 1913. gadā – 212 jaunus daudzstāvu mūra namus. Intensīva to celtniecība aptvēra visas bijušās priekšpilsētas.

Lielākā daļa mūra namu tika būvētas iepriekšējo koka ēku vietā. Būtiski izmainījās pilsētvides tēls. Piemēram, kad uzcēla pieciestāku namus Brīvības un Ģertrūdes ielas stūrī – Brīvības ielā 55 (1900, arhitekts V. Neimanis) un Brīvības ielā 68 (1903, A. Šmēlings) – tie apkārtējā vidē, kā tas redzams kādā senā pastkartē, izskatījās gluži kā

debesskrāpji, kas paceļas starp apkārtējām mazstāvu koka ēciņām. Taču jau nepilnus desmit gadus vēlāk visu Brīvības ielas posmu starp Ģertrūdes un Stabu ielu, kā arī Brīvības iela pārnumuru pusi veidoja vienīgi daudzstāvu mūra nami. Gandrīz visi no tiem ir augstākās raudzes arhitektūras mākslas darbi, kas tagad ir kultūras pieminekļi.

Rīgā galvenokārt praktizēja vietējie arhitekti. Lielākā daļa no tiem profesionālo izglītību bija ieguvuši Rīgas Politehniskā institūta (RPI) Arhitektūras fakultātē, kuru atvēra 1869. gadā. Daudz Rīgā izglītību ieguvušo arhitektu strādāja arī Polijā un attālākos reģionos.

20. gadsimta sākums iezīmējās ne tikai ar ārkārtīgi rosīgu būvniecību, bet arī ar būtiskām izmaiņām arhitektūras stilistikā. Iepriekšējo, uz vēsturē pazīstamo arhitektoniskās izteiksmes līdzekļu lietojumu balstīto eklektismu nomainīja konceptuāli antihistoriskais jūgendstils.

Jūgendstila radošās metodes pamatā bija funkcionāli ērts telpu izkārtojums un atbilstošu būvmateriālu un konstruktīvo paņēmieni lietojums, no tā atvasinot celtnes apjomu un māksliniecisko tēlu. Šī stila pamatprincips bija būvmākslas darinājuma lietišķās sākotnes mākslinieciski izteiksmīgs traktējums. Tādējādi tieši ar jūgendstilu sākās jauna, mūsdienu arhitektūras stilu sistēma.

Jūgendstila īpašo izplatību Rīgā veicināja fakts, ka tieši 20. gadsimta sākumā profesionālo darbību uzsāka vesela jaunu arhitektu paaudze. Zīmīgi, ka pēc 1904. gada Rīgā vairs neuzcēla nevienu eklektisma stila ēku, tāpēc pilsētas centrā ir neparasts jūgendstila celtnu sablīvējums. Šī stila ēkas veido gandrīz trešo daļu no visas centra apbūves. Tādā koncentrācijā un arī tādā mākslinieciskā izpildījuma līmenī kā Rīgā jūgendstils nav nevienā citā pasaules pilsētā. Rīga ir īsta jūgendstila metropole, un šī stila celtnes ir galvenā kvalitāte, kas raksturo Rīgu kā pasaules kultūras mantojuma vietu: „Ir vispāratzīts, ka Rīgā ir ievērojamākā jūgendstila ēku koncentrācija Eiropā.”¹

Nebija un arī nevarēja būt tikai kādas vienas formālās receptes vai priekšraksta, kā īstenojama jūgendstila mākslinieciskā programma – kā lietišķo pārvērst skaistajā. Tāpēc jūgendstila izteiksme ir ļoti daudzveidīga. Jau no pašiem pirmsākumiem šis stils kopumā bija skaidri racionāls, tas ir, saprātīgs, pat lietišķi atturīgs. Tāda, it īpaši salīdzinot ar vienu otru jūgendstila ekstravaganci, ir arī pati pirmā jūgendstila celtnē Rīgā – īres nams ar veikaliem Audēju ielā 7 (1899, A. Ašenkampfs un M. Šervinskis).

Jūgendstila uzplaukuma sākuma posmā jauno stilu dažkārt tomēr uztvēra vienīgi kā ēku dekoratīvā ietērpā nomainītu, retrospektīvo eklektisma formu vietā liekot jaunus, citās vizuālajās mākslās tolaik jau izkoptos ornamentālos rotājumus, bet fasāžu apdarē saglabājot eklektismam raksturīgo piesātinātību un vienmērīgi ritmizēto kompozīciju. Vairākas šāda **eklektiski dekoratīva jūgendstila** celtnes būvētas pēc arhitektu Heinriha Šēla un Fridriha Šefela projektiem, piemēram, Smilšu ielā 8 (1902), tomēr Rīgā nekas nav salīdzināms ar būvinženiera Mihaila Eizenšteina celtnēm Alberta ielā (1903–1906). To fasādes burtiski mutuļo pārspīlēti bagātos dažādu neparastu dekoratīvo veidojumu

¹ ICOMOS News. – 1997. – Vol. 7, № 3 (Last Edition of 1997). – p. 25.

ņudzekļos. Tā ir īsta jūgendstila ornamentālo formu uguņošana, kurā ēku fasādes kļuvušas līdzīgas krāšņām dekorācijām. Alberta iela ir viena no tūristu apmeklētākajām vietām, taču tā nemaz nav raksturīga Rīgai un Rīgas jūgendstila arhitektūrai kopumā. Kaut ko līdzīgu Alberta ielas operetiskajai arhitektūrai Rīgā var atrast tikai vēl dažās vietās, piemēram, Matīsa ielā 40/42 un 44, kur 1907. gadā pēc arhitekta Jāņa Alksņa projektiem uzceltas divas visai ekstravagantas ēkas.

Rīgas 20. gadsimta sākuma arhitektūrā viena no izplatītākajām un arī raksturīgākajām ievirzēm bija tā dēvētais **stateniskais jūgendstils**. Šīs stilistikas celtnu māksliniecisko veidolu nosaka uzsvērti vertikāli fasāžu kompozīcijas elementi. Vācijā šādā stilistikā uzcelta vesela virkne daudzstāvu tirdzniecības namu, tāpēc tur to dažkārt dēvēja par „Universālveikalu stilu” (*Waarenhausstil*).

Stateniskā jūgendstila celtnes veido vairāk nekā trešdaļu no visa daudzveidīgā Rīgas jūgendstila mantojuma. Viens no agrākajiem stateniskā jūgendstila formu valodas piemēriem daudzstāvu īres namu arhitektūrā ir ēka Lāčplēša ielā 18 (1906, J. Alksnis). Piesātinātā un greznā mākslinieciskā apdare precīzi pakļauta spēcīgi artikulētajai arhitektūrai. Stateniskā jūgendstila manierē strādāja daudzi Rīgas jūgendstila meistari, taču ļoti ražīgā arhitekta Jāņa Alksņa darbu klāstā šī stilistika ir tikpat kā viņa daiļrades simbols.

Viens no izcilākajiem Rīgas stateniskā jūgendstila pieminekļiem ir nams Tērbatas ielā 14, kas celts 1909. gadā kā Rīgas tirgotāju savstarpējās kredīt biedrības banka (309. attēls). Ēkas projekts, kura autori bija arhitekti K. Pēkšēns un A. Mēdlingsers, bija ieguvis augstāko novērtējumu projektu konkursā. Fasāžu arhitektoniskā apdare izpildīta augstvērtīgos materiālos – tās apšūtas ar pelēku un melnu granītu, kas ievests no Somijas un Zviedrijas. Daļa ornamentālo cilņu sākotnēji bijuši zeltīti. Iekšējās cēlloka sienu apdares paneļi daļēji iznīcināti sešdesmitajos gados. Kāpņutelpas logus rotā tipiskā jūgendstila grafiskajā manierē veidotas vitrāžas. To autors ir gleznotājs un stikla mākslinieks Kārlis Brencēns. Vitrāžas simbolizē izglītību, transportu, tirdzniecību, jūrniecību u.c. tēmas, bet vitrāžā starp pirmo un otro stāvu ir latviešu atmodas kustības ievadītāja, tautsaimnieka un publicista Krišjāņa Valdemāra portrets ar aicinājumu „Latvijā braucat jūriņā, zeltu krājat pūriņā”.

Rīgas centrā vietām ir veselas stateniskā jūgendstila celtnu grupas, kuras pilnīgi nosaka apkārtējās pilsētvides tēlu. Tādas vietas ir, piemēram, Kaļķu ielā 22 (1912-1913, P. Mandelštams) un 24 (1913-1917, H. Tīmers un M. Deibners), Antonijas ielā 18 (1910, E. Pole), 20 (1911, N. Nords), 22 (1913, E. Pole), 24 un 26 (1913, J. Alksnis), Brīvības ielā starp Ģertrūdes un Stabu ielām, Ģertrūdes ielā 30 (1909, J. Alksnis), 32 (1910, E. Laube) un 34 (1911, J. Alksnis) u.c.

Starp jūgendstila formālās izteiksmes dažādajiem novirzieniem viens no savdabīgākajiem ir **nacionālais romantisms**. Tas bija vienas vai otras tautas mēģinājums savu nacionālo tāpatību iemūžināt arhitektūrā. Nacionālais romantisms visspēcīgāk uzplauka lielo impēriju nacionālajās nomalēs, kuras ekonomiskās un kultūras attīstības ziņā nereti pārspēja savas metropoles. Tādas, piemēram, bija Somija un Latvija Krievijā, Slovēnija, Čehija un Slovēnija Austroungārijā un Katalonija Spānijā.

Ziemeļeiropas zemēs nacionālā romantisma celtnes atšķiras ar zināmu formu smagnējību, monumentālu cēlumu un stāviem jumtiem. Īpaša vērība veltīta īstu, dabisku būvmateriālu lietojumam ēku ārējā apdarē. Ornamentālie rotājumi, ja tādi vispār ir, izmantoti visai atturīgi.

Rīgā **nacionālais romantisms** spoži uzliesmoja samērā īsu laika sprīdi – tikai no 1905. līdz 1911. gadam, taču tā bija viena no visspilgtākajām parādībām ne tikai jūgendstila, bet, iespējams, pat visa 20. gadsimta arhitektūrā. Latviešu arhitekti tolaik mēģināja radīt savu nacionālo būvmākslu, izmantojot tautas koka celtniecības formveides paņēmienus, kā arī tradicionālās lietišķās mākslas darinājumu izteiksmē sakņotus motīvus.

Noteikts impulss nacionālā romantisma attīstībai Rīgā bija straujais latviešu kultūras uzplaukums un latviskās pašapziņas pieaugums. Rīga kļuva aizvien latviskāka. Ap 1910. gadu starp Rīgas namīpašniekiem 31,5% bija vāciešu, 10,4% – krievu, bet 44,7% – latviešu. Starp 20. gadsimta sākumā uzcelto daudzstāvu jūgendstila ēku īpašniekiem viņu īpatsvars bija vēl lielāks – vairāk nekā 60%! Tolaik latviešu valodā izdeva ap 300 dažādu laikrakstu un 160 žurnālu. Ļoti ražīgi bija latviešu arhitekti. Pēc Konstantīna Pēkšēna projektiem Rīga uzcelts ap 250 daudzstāvu mūra namu, Jāņa Alkšņa – ap 130, Oskara Bāra – ap 90, Eižena Laubes – 83, Aleksandra Vanaga – 71, Ernesta Poles – ap 40, Augusta Malvesa – 20, Mārtiņa Nukšas – tikpat, bet Jāņa Gaiļa – 15.

Pirmās nacionālā romantisma celtnes Rīgā – Lāčplēša ielā 4 (K. Pēkšēns), Aleksandra Čaka ielā 26 un Tērbatas ielā 15/17 (abas K. Pēkšēns un E. Laube) – parādījās 1905. gadā. Īres nama Aleksandra Čaka ielā 26 fasādi grezno uzraksts „Mans nams – mana pils” (pazīstamā angļu sakāmvārda „My Home is My Castle” tulkojums latviešu valodā) un daži atturīgi etnogrāfisku motīvu rotājumi. Acīmredzot šo celtni parādīšanās gads nav nejauša sakritība: 1905. gada notikumiem sekojošās reakcijas apstākļos daudzas lietas, ko nevarēja paust atklāti, līdz sabiedrības apziņai bija jānovada ar citiem paņēmieniem. Arhitektūras mākslinieciskā izteiksme bija viens no tiem.

Skola Tērbatas ielā 15/17 ir viens no Rīgas 20. gadsimta sākuma arhitektūras simboliem. Ēkai ir izteiksmīgs siluets un dažādu dabisko būvmateriālu variējumos veidota arhitektoniskā apdare. Ekspresīvās konsoles fasādes augšdaļā fiksē skolas zāles pārseguma kopņu galus. Tādējādi tīri konstruktīvi elementi ieguvuši mākslinieciska izteiksmes līdzekļa nozīmi. Nacionālā romantisma formu valodai ļoti raksturīgas ir logailas ar noslīpinātajām augšdaļām.

Ievērojams nacionālā romantisma meistardarbs ir īres nams Alberta ielā 11 (1908, E. Laube). Ēkas fasādes kompozīcijas shēmu E. Laube atkārtojis arī īres namā Aleksandra Čaka ielā 83/85 (1909). Viņa projektētais īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 47 (1908) ir, liekas, vispazīstamākā šīs stilistikas celtnē. Brīvības ielā 37 un 62 ir vēl divas E. Laubes projektētas nacionālā romantisma ēkas (abas celtas 1909. gadā). Pēdējā ēkā divus pirmā stāva pilastrus vainago ķieģeļu virsmā iecirsti ciļņi, kas uzsplēti naiviskā manierē simbolizē arhitektūru un tēlniecību.

Īres nams ar veikaliem Brīvības ielā 58 (1906) ir pirmais patstāvīgais nacionālā romantisma meistara Aleksandra Vanaga darbs. Ieejas portālu rotā etnogrāfisku rakstu motīvi. Līdzīgā izteiksmē veidoti ieejas portāli ir arī vairākām citām A. Vanaga projektētajām ēkām, piemēram, Krišjāņa Barona ielā 30 (1907).

Lielākais un viens no iespaidīgākajiem nacionālā romantisma apbūves ansambļiem Rīgā ir Īres nami Krišjāņa Valdemāra ielā 67, 69, 71 un 73. Ēka Krišjāņa Valdemāra ielā 67 celta 1909. gadā pēc E. Laubes projekta, bet pārējās – 1909.–1910. gadā pēc A. Vanaga projektiem. Granītā izcirstajam balstam ieejas portālā Krišjāņa Valdemāra ielā 69 ir tautas koka celtniecībā izplatītu stabu forma. No A. Vanaga solīdi smagnējās izteiksmes atšķirīgā manierē, aktīvi lietojot dažādu neparastu formu, faktūru un krāsu salikumu pretnostatījumus, strādāja arhitekts Augusts Malvess. Pazīstamākās pēc viņa projektiem celtās šīs stilistikas ēkas ir Krišjāņa Valdemāra ielā 18 (1910) un Stabu ielā 99 (1909).

Atsevišķas nacionālā romantisma celtnes asociējas ar idealizētu senlatviešu pils tēlu. Tāds, piemēram, ir tā sauktais „Romanova bazārs” – Īres namu grupa Lāčplēša ielā 70, 70a un 70b, Avotu ielā 20 un 22 un Ernesta Birznieka-Upīša ielā 29 (1909, E. Laube) un Īres nami Ģertrūdes ielā 23 (1909, E. Laube) un Aleksandra Čaka ielā 67/69 (1912, E. Pole).

Vairākus darbus latviešu nacionālā romantisma garā radījuši arī vietējie vācbaltu arhitekti. Tādi, piemēram, ir Īres nami Ģertrūdes ielā 38 (1907, A. Šmēlings) un 63 (1910, A. Šmēlings), Nometņu ielā 47 (1909, N. Bokslafs) un Krusta baznīca Ropažu ielā 120 (1909, V. Bokslafs un E. Frīzendorfs). Atsevišķas nacionālā romantisma formālās valodas iezīmes jaušamas arī Āgenskalna ūdenstornā (1910, N. Bokslafs) arhitektūrā. Arī daudzas 20. gadsimta sākumā celtās neliela mēroga sabiedriskās ēkas un viengimenes vai dvīņu mājas, kuru autori lielākoties bija vācbaltieši un kuru arhitektūra diezgan tieši atspoguļo vācu „dzimtenes stila” (*Heimatsstil*) izteiksmi, formāli stilistiskā vērtējumā nav tālu no jūgendstila nacionālā romantisma versijas.

Savrupa vieta Rīgas jūgendstila formālajā daudzveidībā ir virknei sabiedrisko ēku, kuras 20. gadsimta sākumā uzcēla pēc pilsētas tā laika galvenā arhitekta Reinholda Šmēlinga projektiem. Tās izceļas ar fasāžu apdari, kurā mijkārtotas sarkano apdares ķieģeļu virsmas ar gaiša apmetuma laukumiem. Šī savdabīgi romantiskā stilistika nebija tālu no neogotikas, taču kopumā tā bija pilnīgi laikmetīga arhitektūra bez tiešiem vēsturiskiem prototipiem. Šajā manierē pēc R. Šmēlinga projektiem uzcelts vismaz kāds ducis skolu, ugunsdzēsēju depo, slimnīca Pilsoņu ielā 13 (1908–1912), Āgenskalna tirgus (1911) un citas celtnes.

20. gadsimta sākums bija laiks, kad mode arhitektūrā mainījās tik strauji kā nekad agrāk, un arī jūgendstilam drīz vien radās opozīcija lielā mērā retrospektīvā **neoklasicisma** veidā. Paradoksāli, bet fakts, ka agrākais neoklasicisma darbs Rīgā bija Rīgas Latviešu biedrības nams Merķeļa ielā 13 (1908, E. Laube un E. Pole). Ēkai ir klasisks pulēta granīta jonisku kolonnu ieejas portiks un augsts trīsstūra zelminis. Fasādes centrālo daļu rotā krāsaini panno, kuros atveidoti alegoriski tēli no senu teiksmu pasaules. To pēc savām skicēm izveidojis ievērojamais jūgendstila laika gleznotājs Janis Rozentāls.

Neoklasicisms Rīgā lielākoties sastopams pēc jūgendstila pamatprincipiem veidotu ēku fasāžu apdarē iepītu atsevišķu modē nākušu klasiskās formu paletes elementu veidā. Raksturīgs piemērs ir bijusī Rīgas 5. savstarpējās kredīt biedrības banka Smilšu ielā 1 (1912, J. Alksnis). Līdzīga arhitektūra ir arī bijušajai Rīgas Pārdaugavas savstarpējās kredīt biedrības bankai Kaļķu ielā 15 (1913, J. Alksnis). Tā bija viena no pirmajām celtnēm Rīgā ar monolīta dzelzsbetona karkasa konstrukciju.

Unikāls jūgendstila arhitektūras piemineklis ir īres nams ar veikaliem Miera ielā 5. To cēlusi Rīgas namu būves sabiedrība 1912. gadā pēc arhitektu A. Šmēlinga, E. Hartmaņa un V. Unferhau projekta. Ēkas stilistika tālu apsteigusi savu laiku: ar uzsvērti horizontālo, galos noapaļoto balkonu kārtojumu un lentveida logu motīvu tā tikpat kā neatšķiras no raksturīgajiem 20. gadsimta divdesmito un trīsdesmito gadu mijas funkcionālisma jeb modernās kustības piemēriem.

Rīgas centra apbūvē visa šī mākslinieciskā daudzveidība savijusies nedalāmā vienībā un ir nozīmīgs pienesums pasaules kultūras vērtību uzkrājumā. Acīmredzot vēl daudz darāmā, lai Rīga iegūtu atbilstoši pienācīgu atspoguļojumu un novērtējumu, globālā mērogā mainot būvmākslas vēsturē pagaidām valdošos stereotipus. Arhitektiem un mākslas vēsturniekiem tas ir plašs darbalauks. Tūrisma industrijas pārstāvjiem tas ir uzdevums, kura atrisinājums tieši sakrīt ar viņu komerciālajām interesēm. Politikiem tas ir pienākums.

INDIVĪDA EMANCIPĀCIJA 20.GADSIMTA SĀKUMA LATVIEŠU MUZIKĀLĀS JAUNRADES SPOGULĪ

Arnolds Klotiņš, Dr. art.

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

„Ne vien dzejas pantos, ne vien gleznu krāsās, – arī mūzikas skaņās atspoguļojas cilvēka gara vēsturiskās skustības.”¹ Tā raksta Jānis Asars 1901.gadā. Varbūt sagādīšanās dēļ tas ir gads, kad debitē jauna latviešu komponistu paaudze – jauna ne tikai hronoloģiski, bet jauna savā estētikā. No Pēterpils konservatorijā nepabeigtām studijām dzimtenē atgriežas Emīls Dārziņš (1875-1910) un Alfrēds Kalniņš (1879-1851). Viņi patur labā atmiņā Pēterpils mākslas dzīves iespaidus kopumā, bet ir vīlušies turienes konservatorijā. Gan Dārziņš, gan Kalniņš uzsāk patstāvīgu radošu dzīvi, šai gadā pirmos paliekošos darbus dod arī Jāzebs Mediņš (1877-1947).

Ar ko šī paaudze atšķīrās no iepriekšējās – Andreja Jurjāna (1856-1922) un Jāzepa Vītola (1863-1948) paaudzes?

Citēšu vēlreiz Jāni Asaru: Ar Aspaziju „ausa latviešu rakstniecības sestā radīšanas diena”, saka Jānis Asars, tātad – cilvēka radīšanas diena. Līdzīgi arī latviešu mūzikā indivīda dvēsele, laikmeta cilvēka lirika bez aplinkiem un pilnā balsī sāk skanēt līdz ar Emīlu Dārziņu un viņa laikmetu.

Kāpēc tikai tagad 20.gs. sākumā, kāpēc ne agrāk? Visupirms tāpēc, ka, tāpat kā Eiropas citām 19.gadsimtā atmodinātajām tautām, arī latviešiem profesionālā mūzika sākās ar folkloras un mītu pārtveri, ar senatnes epiku. Šo posmu latviešu mūzikā aizpildīja iepriekšējā paaudze, kuras līderi bija minētie Andrejs Jurjāns un jaunības posmā Jāzebs Vītols. Turklāt, šiem komponistiem mācoties Pēterpilī tad, kad Emīls Dārziņš un Alfrēds Kalniņš vēl tikai mācījās staigāt, arī krievu mūzika vēl atradās šādā, teiksim, etnoloģiskas orientācijas stadijā. Tās pamati bija t.s. Varenās kopas komponisti A. Borodins (1833-1877), M. Balakirevs (1836-1910), M. Musorgskis (1839-1881) ar šīs kopas akadēmisko galvu N. Rimski-Korsakovu (1844-1908) priekšgalā, kurš bija arī Pēterpils konservatorijas kompozīcijas klases vadītājs kopš 70. gadiem. Šīs t.s. Pēterpils krievu mūzikas skolas estētika bija zināmā mērā pielīdzināma t.s. peredvižņiku reālismam tēlotājmākslā un idejiski tā lielā mērā sakņojās narodņicismā. Ar narodņicismu šeit jāsaprot nevis politiska doktrīna, bet tāds ideju un priekšstatu kopums, kurš personības ideālu meklēja tradicionālajā zemturu sabiedrībā, un līdz ar to par vēstures galveno personu it kā kļuva zemnieks, turklāt zemes kopienas garā izprasts, garīgi tajā cieši iekļauts. Indivīda un kopuma pretstats – šī dzīves īstenības un mākslas visu laiku fundamentālākā problēma – tika atrisināta ar subjekta pakļaušanu senajam tautiski objektīvajam dzīves skatījumam. Tāpēc šī Jurjāna laikmeta Pēterpils krievu mūzikas skola, ko bija uzziedinājusi narodņicisma ideoloģija, ētisko un estētisko ideālu atrada senajā zemturu folklorā. Zemnieku un tikai zemnieku folklorā kopā ar tradicionālajām

ieražām, rituāliem, legendām kļuva par Varenās kopas komponistu iedvesmas avotu un stilistisko modeli.

Šāda etnoloģiska orientācija Pēterpils mūzikas aprindās tika zināmā mērā institucionalizēta un pamazām akademizēta, kļuva par skolu, estētisku un formālu priekšstatu krājumu, kas, pirmkārt, gadsimtu mijā jau vairs neatbilda situācijai dzīves īstenībā un, otrkārt, atpalika arī no citu mākslas nozaru prakses. Tas bija svarīgākais iemesls, kādēļ Dārziņš un Kalniņš jutās Pēterpils konservatorijā vīlušies un devās uz dzimteni studijas nepabeiguši. Taču arī dzimtenē situācija bija līdzīga. Emīls Dārziņš vēlāk rakstīja: „...gadu simteņa maiņā latviešu muzikālā dzīve sniedza ainu, kura nebūt nesaskanēja ar to garu, kāds jau gadus desmit, piecpadsmit valdīja sabiedrībā. Nebija tajā arī daudz radniecīga ar tām parādībām, kādas mēs bijām paraduši redzēt citās mākslas nozarēs: literatūrā un glezniecībā.”² Un Dārziņš turpat tālāk vēlreiz atkārt, ka pati „latviešu sabiedrība nebija vairs tā, kas agrāk.” Nebūt nepakļaujoties ideoloģiskām klišejām, tomēr jāuzsver: 19.gs. beigū ļaužu ieplūšana pilsētās, it sevišķi Rīgā, virzīja uz to, ka elementārā tautiskās kopības apziņa, ko nesa jaunlatvieši un tautiskais romantisms, pārtapa daudz sarežģītākā attiecību ainā, un cilvēks arvien vairāk sevi apzinājās par individualitāti, par patstāvīgu garīgu pasauli citu vidū. Uzmanības centrā pamazām nonāk indivīda subjektīvā pasaule, jūtu dzīve. Tādēļ arī mūzikā orientācijai bija jāmainās. Komponistiem vairs neliekas svarīga mūzikas etnoloģiska piesaiste vai aprakstošs programmātisms. Mūzikas liriskā personāža jūtas kļūst daudz nozīmīgākas par ārējo norišu vai vides kolorīta tēlojumu. Tāda trauksas dvēseles dzīves apgarota idealizācija, kādu Dārziņš 1904.gadā sniedza savā *Melanholiskajā valsī*, bija latviešu mūzikā kaut kas pilnīgi jauns. Tāpat arī viņa un Alfrēda Kalniņa solo dziesmas.

Protams, jauno komponistu orientācijas maiņu no etnoloģiskas uz psiholoģisku atvieglināja viņu saskarsme gan Pēterpilī, gan Rīgā ar citām mākslas un gara dzīves nozarēm, kuras šai ziņā bija tobrīd mūziku apsteidzošas – sevišķi Pēterpilī. Tieši 19.gadsimta beidzamajos gados, kad tur mācās Alfrēds Kalniņš un Emīls Dārziņš, regulāras izstādes sāk rīkot mākslinieku un teorētiķu grupējums *Mir iskustva*. Kā zināms, *Mir iskustva* bija reakcija ne tikai uz *peredvižņiku reālisma* izsīkumu, bet netieši arī uz tirgus saimniecības racionālisma bumu. Šis racionālisma elks prasīja gan *ķiršu dārzu* izciršanu, gan seno celtnu novākšanu vai izķēmošanu ar lietderīgām piebūvēm, (lai arī toreiz vēl ne gluži ar autostāvvietām). Tāpēc mākslā kā kompensācija pastiprinājās cilvēka iekšējās pasaules, noskaņu dzīves tēlojums tās liriski intīmajā saskarē ar dabu vai pagātnes izloloto mākslas pasauli. Uzplauka teiksmainība, romantizējošas, jutekliskas ievirzes.

Sevišķi ciešā saskarē ar tēlotājmākslu Pēterpilī bija Alfrēds Kalniņš. Viņš raksta: „Dzīvodams un saiedamies ar latviešu gleznotājiem, es biju tik laimīgs reizē ar viņiem apmeklēt izstādes un man jāatzīstas, ka no dažas gleznas aplūkošanas mantoju vairāk, nekā no kāda patukša mūzikas gabala klausīšanās. (...) Biju uz it visām izstādēm akadēmijā, Štiglica muzejā un citur.”³ Noskaņu lirisms (*Stimmungslirismus*), impresionisma atzari, jūgendstils – tie bija svarīgākie jaunus iespaidus viesēji mākslas virzieni, un visiem dažādā mērā kopīgs bija intensīvs dvēseliskums.

Savukārt, Emīls Dārziņš daudz laika pavada Pēterpils Publiskajā bibliotēkā. Viņa uzmanības centrā ir ne tikai Gēte, Tolstojs, Čehovs, bet arī 19.gs. otrās puses angļu estētiķi, it sevišķi Džons Reskins (1819-1900), kurš uzsvēra mākslas īpašo lomu cilvēku apziņas sargāšanā no jūtas gandējošā mietpilsoniskā prakticismā. Bez tam, neraugoties uz zināmu iedzimtu biklumu, vēstules un atmiņas liecina, ka Dārziņš ir labi juties lielpilsētas emocionālajā atmosfērā ar tai raksturīgo sensuālismu un ar indivīda anonimitāti, bez kuras nav iedomājama subjektīvās jūtu dzīves izvēršanās. Sava loma bija arī urbāno muzicēšanas formu ietekmei, - ievērosim slēpto valšveidību Dārziņa solo dziesmu lielākajā daļā. Savukārt kora mūzikā Dārziņš būtībā ievieš jaunu dziesmas tipu - subjektīvas jūtu liriskas korisku izteiksmi, kurā darbība noris vienskaitļa pirmajā un otrajā personā, tātad *es* un *tu* formā. Viņš ne tikai korim izvēlas atbilstošu intīmu liriku, bet šai ziņā tās subjektīvo izteiksmi komponējot pārfrāzē un pastiprina. Kur Aspazija *Ciānas bērns* dzejo *Es dziedāju dziesmu, savas dvēseles dziesmu*, tur Dārziņš komponē *Es tev dziedāju dziesmu, manas mīlas saldo dziesmu* un liek to izdziedāt soprāniem lieglaimes pilnā melodijā uz krāšņa, maigi disonējošu akordu fona. Dārziņa prioritāte individuāli psiholoģiskas izteiksmības laukā visredzamāka ir tieši kordziesmā - žanrā, kur līdz tam latviešu un ne tikai latviešu mūzikā dominēja balāde, episka idille vai folkloras apdare, un kurā *es* formu Jāzeps Vītols līdz mūža galam uzskatīja par „estētisku pārpratumu”.⁴

Svarīgi apzināties, ka lirisku jūtu atbrīvošana, cilvēka personības emocionālā diapazona izplešana mākslas darbos - neatkarīgi no darbu tematikas - toreiz, gadsimta sākumā saistījās ar cilvēka iekšējās brīvības, atbrīvošanās priekšstatiem. Tā objektīvi pretnostājās tiem spēkiem, kuri centās saglabāt veco, izkurtējušo iekārtu ar tās sastingušajām apziņas formām. Aspazija rakstīja: „Sajūsmības vietā sirdsšķīstība, varonības vietā padevība. Nekur brīvi neuzstāties, nekur nemeklēt savas tiesības, - tāda bija vectautības ētiskā pasaule.”⁵ Tas, kas rakstniecībā izpaudās ētiskās nostādnēs, mūzikā uzrunāja ar emocionālo atmosfēru. Jau ap gadsimtu miju šai sakarā mūzikas kritika lieto apkopojošus jēdzienus *vecā māksla* un *jaunā māksla*. Viktors Eglītis raksta par Melngaiļa rīkotu koncertu, kurā skanējušas arī Alfrēda Kalniņa jaunās solo dziesmas *Ceļnieks* un *Bērības rīti*, citēju: „Tiešām, Melngaiļa koncerti ir uzskatāmi kā kultūrvēsturisks robežpunkts starp veco mūziķu skolu un jauno, gaidāmo, kuras nodibinātājs, laikam, būs Kalniņš. Un viņš piebilst par koncerta solisti: „Ja viņai būs diezgan iekšēja spēka un parādīsies arī dziļāka nopietnība, kuru neiesvētītie parasti par dekadansu nogāna, tad ar laiku tā [būs pilnvērtīga dziedātāja - A.K.]”⁶ Kāds anonīms recenzents, liekas Pāvils Gruzna, *Mājas Viesī* 1905.gadā daudznozīmīgi raksta par divu savulaik populāru mūziķu koncertu: „Viens kā diriģents un otrs kā komponists ir agrāko laiku tautas darbinieki, strādīgi un centīgi, vīri kā ozoli, kam lāču spēks, darbā norūdīti un bez nerviem. Tāda tad arī viņu mūzika un diriģēšana. Viss iet maršu tempā. (...) Bez tam mūsdienu latviešiem jau ir ļoti izsmalcināti nervi, tie, pēc dažu veco tautiešu domām, ir visi jau izvirtuši neirastēniķi. Mūsu vecie darbinieki atkal (..) nespēj pienācīgi izjust un izcelt to, ko modernais latviešu gars izteic, piemēram, Emīla Dārziņa jaunajā un koncertā uzvestajā skaņu gleznā *Vientuļā priede*, tāpat arī viņa *Melanoliskajā valsī*.⁷

Garīgi emancipētais un savam laikam emocionāli izsmalcinātais mūzikas liriskais personāžs, kas toreiz saistījās ar jēdzienu *dekadence* un jēdzienu *laikmeta nervozitāte*, protams, norobežojās ne tikai no aizejošā laikmeta patriarhālisma. Nē, tas bija vērsts arī

pret jau pieminēto un Dārziņa mūzikas kritikās daudz apkaroto mietpilsonisko gara kūtrību un trulumu. Būtībā Piektā gada priekšvakara Latvijā par dekadentisku mēdza dēvēt tādu jaunradi, kura ar savu urdošo, ja ne traģisko pasaulizjūtu atšķīrās no oficiozās vai caurmēra sadzīviskās mākslas – no tās tīši vai netīši konformiskās, pašapmierinātās mākslas, kas netieši pauda apkārtējās īstenības harmoniskuma un bezproblemātiskas stabilitātes atmosfēru. Tāpēc nav brīnums, bet ir gluži likumsakarīgi, ka, piemēram, latviešu toreizējās jauno literātu aprindas dēvējušas Dārziņu un Kalniņu par dekadentiem un šaubīgiem mūziķiem.

Vēl viens problemātisks termins, kas saistījās ar jauno, resp., psiholoģiski urdošo mākslu, bija *pesimisms*. Ir skaidrs, ka ļaužu vairākumam pats laikmets nevarēja likties rožains. Ļoti daudziem toreizējā straujā sociālā noslāņošanās un ieplūšana pilsētā bija sašķobījusi agrākos garīgos un materiālos pamatus, un viņi ilgi nespēja atrast jaunu sabiedrisku orientāciju. Laikmeta dzejā ienāca vientuļa un vajāta cilvēka tēls, dzīves aizlauztības, smaga sloga un bārenības noskaņas, kas varbūt viskoncentrētāk nolasāmas Andrieva Niedras pantos. To visu un daudz ko citu dēvēja par pesimismu, periodikā virmoja plašas diskusijas par šo jēdzienu. Par spīti uzskatu raibumam jautājuma izpratnē, mūsaprāt, pretējo viedokļu šķirtne gāja pa līniju, kuras vienā pusē bija pesimisma cēloņu meklēšana cilvēka dabā vai liktenī, bet otrā pusē – pesimisms, ko radījis laikmeta garīgais slogs kā realitāte. Ar abiem saskārās Alfrēds Kalniņš savās solo dziesmās. Vispirms tas bija Andrieva Niedras dzejoļu tvērums gadsimta paša sākuma dziesmās – *Meža ēnā, Bez ceļa, Sieva, Verdzenes dziesma, Brīnos es, Jau aiz kalniem* un citās. Tās tika kritizētas par pesimismu, bet to vairākums jau sen kļuvušas par klasiku. Te nav īsti vietā šīs dziesmas analizēt, vienīgi varam varbūt pieminēt, ko 1921.gadā par šiem tekstiem sacījis Andrejs Upīts: „Lēnas, vienkārši sajostas sapņotāja romantiķa skumjas izskan nemākslotā, sirsnīgā dzejas melodijā. Kas tā par dvēseli un kāpēc vai kādēļ viņa skumst, tas no šīs lirikas nav izprotams. Bet tomēr viņā atvērtas visas tās jūtas, kas spēj valdzināt it sevišķi vienkāršu lauku cilvēku. (..) Niedras lirikā izskan pasīvas, sapņotājas un ilgotājas tautas dvēsele lielākā pilnībā, nekā tautas atmodas laika dzejnieku mākslotos darinājumos.”⁸

Drīz, 1903.gadā Kalniņš saskārās arī ar otrā paveida jeb t.s. Raiņa pesimismu. Komponēdams tekstus *Sirds tik grūta* un *Vakara miers*, Kalniņš sastopas ar dzeju, kurā laikmetam piemītošā stagnējošā stinguma noskaņa pausta drīzāk kā visaptveroša gaisotne un ne tikai kā vientuļnieka grūtsirdība. Abi šie dzejoļi ir objektīvas gleznas, subjekta attieksme tekstā nemaz nav izteikta. Mūzikā tam atbilstoši komponists atteicies no dziesmas kā melodizētas subjekta refleksijas, bet sniedz stingstošās dabas noskaņu kā gatavu, statisku dotumu, gluži impresionistiska, visaptveroša sajūtu pozitīvisma apzīmogotu. Te latviešu mūzika ļoti strauji bija pacēlusies liriskās dzejas paša avangarda cienīgā līmenī.

20.gadsimta pirmajos 5 gados Alfrēds Kalniņš komponē pāri par 30 solodziesmu, visas tās kļūst pazīstamas, pieredz atkārtotus izdevumus jau toreiz, lielāko daļu savu dziesmu šais gados dod arī Emīls Dārziņš. Bagāti saziņotie dziesmu liriku popularizē dziedātāji Malvīne Vīgnere-Grīnberga, Pauls Sakss, Pāvuls Jurjāns. Par pašu nozīmīgāko dzejas un dziesmu lirikas satuvinājumu Piektā gada revolūcijas kontekstā kļūst aktiera un režisora Jēkaba Dubura (1866-1916) koncertu sērijas ar nosaukumu *Aspazijas un Raiņa*

dzeja dziesmās un deklamācijās. Vairāki desmiti koncertu ar šādu devīzi notiek gan Rīgā un Jūrmalā, gan arī citur 1905. un 1906.gada vasarā. Parasti programmā ir ap 10 solo dziesmu, bieži ar Emīlu Dārziņu pie klavierēm, kā arī vairāki desmiti deklamētu dzejoļu. Daži koncerti Rīgā bijuši tik pārpildīti, ka atstājuši lielu ļaužu skaitu aiz durvīm. Par vienu no tādiem Augusts Deglavs rakstīja: „Sevišķu piekrišanu iemantoja Raiņa satīriskie dzejoļi, piemēram, *Prātīga rīcība*. Tas ir vārds, kas daudzus pārvarējis, ievērojot lielās pārgrozības latviešu prātīgo pilsoņu uzskatos. Varam sacīt, ka pie mums Latvijā notikusi gara revolūcija.”⁹ Atsauksmē par koncertu Majoros Vilis Plūdons izsaka gandarījumu, ka „spirtā un sevišķi satīriskā Raiņa dzeja nekur neskan labāk kā tuklajā un tukšajā izdzīves vietā” – tā nākusi kā pērkona spēriens.¹⁰ Sarkastisks un nopietns ir Pāvils Gruzna apskatā par 1905.gada vasaras sarīkojumiem slavenajā Horna koncertdārzā, kur simfonisko mūziku klausās pie pudelēm apkrautiem galdiņiem. Citēju: „[Repertuārs tāds], ka labi paliek visiem, jo visi jūt, ka mūzika tas pats alus vien ir. (...) Grandioza esot pati mūsu dzīve (..), to tev atgādina uz katra soļa. Sevišķi [tas attiecas uz] izkūpējušo vasaru Jūrmalā, kad mūzikai visur piedevām nāca grandiozie zeltstūces (vadošo aprindu pašaisardzības komandas – A.K.) pif-pafi no saliņas pretī Majoriem. Kad Duburs Majoru zālē izbārstīja humoru, bij bailes smieties, jo likās, ka apšauda zāli. Kā par apmierinājumu nezina kas dārzā plūca sārtas rozes un svieda tās augšā uz balkona. Cik nu ilgi tām ziedēt.”¹¹

Revolūcijas tālākā norise rādīja, ka zeltstūces šaušanas treniņi nav bijuši bez mērķa, taču arī sārtās rozes nemitējās ziedēt un ziedēs vēl ilgi. Latviešu dzejas un mūzikas lirikas uzplaukums, cilvēka personības uzziens tajā bija lielā mērā toreizējo apstākļu un laikmeta ļaužu konkrētās emocionālās pieredzes rosināts. Taču laikmeta pabērnu dedzinošā neapmierinātība ar savu stāvokli, viņu sapņi un mokošās cerības uz nākotni guva tik lielu māksliniecisku universalizāciju sava laika dzejā un dziesmā, ka tās joprojām saglabā patiesību par cilvēka dvēseles dzīvi kā nevīstošs mūsu mākslas mantojums.

ATSAUCES

1. Jāņa Asara *Kopoti raksti*, R., 1910, [1.burtnīca], 42.lpp.
2. Dārziņš E., *Raksti*, R., 1975, 61.lpp.
3. Kalniņš A., *Skats manā darbistabā*, rokr., 9.lpp.
4. Vītols J., Mana kordziesma//*Jāzeps Wihtols, Kopotas dziesmas*, R., 1933, 292.lpp.
5. Aspazija, *Kopoti raksti*, 6, R., 1988, 390.lpp.
6. Eglītis V., Emīļa Melngaiļa komcerti//*Mājas Viesi Mēnešraksts*, 1904, X, 793.lpp.
7. [Anonīms], Latviešu komponistu vakars Horna koncertdārzā//*Mājas Viesi*, 1905, 32, 5.lpp.
8. Upīts A., *Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture*, R., 1921, 137.lpp.
9. Deglavs A., Latviešu dzejas valstī//*Mūsu Laiki*, 1906, 11. IV
10. Plūdons, Jēkaba Dubura dziesmu un deklamāciju vakars Majoros//*Dienas Lapas*, 1905, 12.VIII
11. Gruzna P., Epizodes iz pagājušās vasaras koncertu sezonas//*Skatuve*, 1906, 110.lpp.

CĒSU GRĀMATNIEKI 1905. GADA REVOLŪCIJĀ

Dace Cepurīte

Cēsu Vēstures un mākslas muzejs

Latviešu grāmatniecības vēstures jautājumi visplašāk aplūkoti K. Karuļa un A. Apīņa grāmatās, bet raksti par atsevišķām tēmām publicēti rakstu krājumos vai periodikā. Atzīmējot filoloģijas doktora A. Apīņa (1926-2005) pētījumus, tajā skaitā Cēsu muzeja īpašumā esošo manuskriptu „Jānis Ozols. Latviešu grāmatniecības celmlauža dzīve un darbs” (1959), šī raksta autore ar patiesu cieņu godina 2005. gada janvārī mūžībā aizgājušā A. Apīņa veikumu latviešu grāmatniecības vēsturē.

20. gs. sākumā Cēsīs vienlaicīgi darbojās vairāki grāmatnieki, bet spilgtākā personība latviešu grāmatniecībā bija Jānis Ozols (1859-1906). Kas izvirzīja J. Ozolu par vienu no redzamākajiem izdevējiem? Viņa veiksmīgā grāmatu tirdzniecība, peļņu nesošā tipogrāfija, bet vislielākā atpazīstamība jebkura grāmatizdevēja darbībai ir izdoto grāmatu literārā vērtība un aktualitāte. J. Ozols ārpus Rīgas bija vienīgais grāmatizdevējs Vidzemē, kurš izdeva latviešu rakstnieku jaunākos darbus. Autoru vidū bija J. Ozolam pazīstami cēsnieki un piebaldzēni: E. Treimanis-Zvārgulis, J. Poruks, A. Austrīņš, Reinis un Matīss Kaudzītes, K. Skalbe, A. Bračs. J. Ozols personīgi iepazinās ar Aspaziju un Raini. Minēto autoru jaunāko darbu izdevumi jau tad bija nozīmīgi ne tikai cēsniekiem, bet visiem latviešu lasītājiem. J. Ozols izdotās grāmatas pārdeva grāmatu veikalos Cēsīs, Alūksnē, Rīgā, kā arī sūtīja tās grāmatniekiem Kurzemē. J. Ozols izdeva arī ārzemju rakstnieku darbu tulkojumus, bet 1905. gada revolūcijas tiešā ietekmē - sabiedriski politiska satura brošūras.

1905. gadā J. Ozols saņēma cenzoru atļauju 20 grāmatu izdošanai. Sanktpēterburgā cenzētas 12, Rīgā – 8 grāmatas. 1905. gadā izdotas 17 grāmatas, no tām 8 latviešu autoru daiļliteratūras izdevumi, 5 cittautu autoru daiļliteratūras darbi, 2 izdevumi rakstniecības teorijā un literatūras vēsturē, 5 – sabiedriski politiski izdevumi, no kuriem 2 izdoti bez cenzēšanas. Trīs 1905. gadā cenzētās grāmatas izdotas 1906. gadā pēc J. Ozola nāves.

1905. gadā J. Ozols, izdodot G. Merķeļa darbus, iespējams, realizēja jau senu ieceri. Proti, pirms 13 gadiem, 1882. gada beigās - 1883. gada sākumā, būdams Vecpiebalgas labdarības biedrības aktīvs biedrs, iepriekšējos gados arī biedrības priekšnieks, J. Ozols lasīja referātu ciklu „Par tautas un tēvijas mīlestību un tautas lepnumu”, kuros bija G. Merķeļa darbu apskats. Jāpiebilst, ka tolaik neatļāva publicēt G. Merķeļa darbu tulkojumus latviešu valodā. J. Ozols izdeva G. Merķeļa „Vanems Imanta” Erdmaņu Lizetes (vēlākās K. Skalbes dzīves biedres) tulkojumā, bet 1905. gada septembrī J. Ozols saņēma Sanktpēterburgas cenzora atļauju Kaudzītes Matīsa tulkoto G. Merķeļa rakstu „Vidzemes senatne” 1. sējuma izdošanai, bet grāmata izdota 1906. gadā, domājams, jau pēc izdevēja J. Ozola nāves. Arī J. Ozola paziņa Pēterburgā A. Gulbis izdeva G. Merķeļa darba „Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās” pirmizdevumu.

J. Ozols saredzēja Aspazijas un Raina darbu milzīgo ietekmi, kas pieauga līdz ar dzejnieku atgriešanos no trimdas Rīgā 1903. gada maijā. Pēc veiksmīgas Aspazijas lugas

„Sidraba šķidrums” izrādes 1905. gada janvārī Jaunajā latviešu teātrī Rīgā, 1905. gada martā J. Ozols saņēma cenzora atļauju un izdeva Aspazijas lugu „Sidraba šķidrums” brošūrā, kas bija tās pirmizdevums. 1905. gada 7. augustā Vecpiebalgā piebaldzēni J. Ozola vadībā noorganizēja lugas izrādi un tikšanos ar rakstniekiem. Oficiāli tika sarīkots rakstnieku vakars, kura ienākumi paredzēti skolotāja J. Pilsātnieka kapa pieminekļa izgatavošanai. Pasākumā piedalījās brāļi Kaudzītes, A. Austrinš, K. Skalbe, A. Bračs, R. Blaumanis, K. Krūza, A. Baltpurviņš, Apesdēls, Aspazija un Rainis, aktrises O. Muceniece un M. Brigadere. Noslēgumā Rainis lasīja dzejas no jaunākā kopojuma „Vētras sēja”, ko 1905. gada sākumā sāka izdot „Pēterburgas Avīzes” lokšņu veidā kā pielikumu ar nosaukumu „Laika šalkas”, bet drīz izdošana apstājusies. Šķiet, ka arī Rīgas grāmatizdevēji nevēlējās riskēt un uzņemties krājuma izdošanu. Tādēļ saprotams, ka Rainis meklēja izdevēju, lai nepalaistu garām izdevību izdot krājumu, kas atbilda sabiedrības tā laika noskaņojumam. Nepilnu mēnesi pēc tikšanās Vecpiebalgā, 1905. gada augusta beigās, J. Ozols saņēma Sanktpēterburgas cenzora atļauju un Raiņa dzejoļu krājumu izdeva vienkāršā iesējumā un greznā lielformāta iesējumā ap 2000 eksemplāru. Jāatzīmē, ka tas Raiņa darbības laikā bija viņa otrais dzejoļu krājums (pirmais – 1903. g. „Tālas noskaņas zilā vakarā”) un grāmatas iznākšana sakrita ar revolucionārā noskaņojuma pieaugumu 1905. gada oktobrī. 1905. gadā publicēts vēl viens Raiņa darbs, – luga „Uguns un nakts”, ko varēja lasīt „Mājas Viesa Mēnešrakstā”.

J. Ozols ne tikai dzīvoja līdzī laikiem, bet aktīvi piedalījās sapulcēs, mītiņos Vecpiebalgā un Cēsīs. Viņš izdeva arī dažas politiska rakstura brošūras. Pēc tam, kad Krievijas cara Nikolaja II izdotajā 17. oktobra manifestā tika pasludināta vārda un preses brīvība, vairāki izdevēji izdeva laikrakstus un grāmatas bez iepriekšējās cenzēšanas. J. Ozols bez cenzēšanas izdeva divas brošūras: Fjodoroviča „Kā salasa un kur paliek tautas nauda?”, tulkojis Arnis, īstajā vārdā Ernests Runcis, tajā laikā O. Jēpes grāmatu sietuves māceklis Cēsīs, vēlāk – „Jaunāko Ziņu” un „Atpūtas” un Vernera brošūru „Kurp iet sabiedrības attīstība?” (tulkojis H.). Par pēdējo preses lietu inspektors P. Šahovs nosūtīja iesniegumu Rīgas apgabaltiesas prokuroram, informējot, ka brošūrā izteikts, pirmkārt, aicinājums gāzt pastāvošo sabiedrisko iekārtu un, otrkārt, naidīgu jūtu rosinājums vienai kārtai pret citu, tādēļ grāmata „arestēta”. Bet iesniegums datēts 1911. gada 24. janvārī. Acīmredzot, tikai nejaušības dēļ 5 gadus pēc izdošanas brošūra nonākusi preses lietu inspektora redzeslokā, taču vēl joprojām uzskatīta par bīstamu. Pēc Rīgas apgabaltiesas prokurora lēmuma uzsāka izmeklēšanu, kur galvenais apsūdzētais bija J. Ozols. Taču jau pēc mēneša Cēsu apriņķa 1. iecirkņa tiesas izmeklētājs nolēma, ka „ņemot vērā, ka brošūras „Kurp iet sabiedrības attīstība” izdevējs ir miris, ka autors Vernera un tulkotāja personības un vārdi nav noskaidroti”, lūgt Sanktpēterburgas tiesu palātu izbeigt izmeklēšanu. Tomēr augustā Sanktpēterburgas tiesu palāta noteica brošūru „Kurp iet sabiedrības attīstība?” iznīcināt. Redzams, ka ierēdņi nezināja ne Vernera īsto vārdu, ne viņa nodarbošanos. Diez vai to zināja arī brošūras izdevējs J. Ozols. Verners, kurš visbiežāk lietoja pseidonīmu Bogdanovs, īstajā vārdā Aleksandrs Maļinovskis (1873-1928) 1905.-1907. gadā vadīja boļševiku kaujas tehnisko grupu, pēc aresta izsūtīts trimdā un atgriezies Krievijā nelegāli, lai turpinātu savu darbību.

Bet J. Ozolu arestēja 1905. gada decembrī, kad J. Akurāters redzēja viņu Rīgas centrālcietumā. Decembrī „Vētras sējas autors” Rainis emigrēja uz Šveici. K. Skalbe

vēstulē E. Treimanim-Zvārgulim 1905. gada 28. decembrī, runājot par sagatavoto darbu izdošanu, rakstīja pavisam lietišķi: „Ozols sēdot „Centralē” Rīgā? Vai nevari sarunāt citu apgādātāju?”

1906. gada janvāra sākumā J. Ozolu atbrīvoja, taču 20. janvārī soda vienības kareivji viņu nošāva, un 23. janvārī plkst. 9 vakarā policijas trīs sargu un Irkutskas pulka septiņu kara patruļnieku apsardzē J. Ozola apglabāšanā piedalījās tikai viņa sieva, sievas brālis J. Šmits un radnieks, J. Ozola tipogrāfijas vadītājs J. Roze.

J. Ozola draugi un paziņas publicēja rakstus viņa piemiņai, bet cenzori vajāja rakstu autorus un izdevējus. 1906. gada 8. septembrī Rīgas preses inspektors arestēja K. Skalbes sastādīto rakstu krājumu „Ziemas nakts” un lūdza Rīgas apgabaltiesas prokuroram ierosināt izmeklēšanu pret raksta „Jānis Ozols” autoru A. Gulbi vai viņa neatrašanas gadījumā pret izdevēju D. Zeltiņu. Rīgas apgabaltiesas prokurors noraidīja lūgumu, jo raksts nesatur „aicinājumu gāzt Krievijā esošo sabiedrisko iekārtu, ne uz kādām citām darbībām, bet izsaka autora skumjas sakarā ar Ozola nāvi”.

1903.-1905. gadā Cēsu grāmatnieku vidū bija arī Cēsu Līvu pagasta „Pelītēs” dzīvojošais Andrievs Niedra. 1903. gada beigās viņš no J. Ozola atpirka žurnāla „Austrums” izdošanas tiesības, bet deva to iespiest J. Ozola tipogrāfijā. A. Niedra Cēsīs izdeva arī vairākas savas sarakstītās brošūras: „Kā izpostīt mūsu baznīcu?”, „Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās? Apcerējums par baznīcu nekārtībām” un latviešu autoru prozas darbus.

1905. gada 27. decembrī, kad J. Ozols jau bija apcietināts, A. Niedra noorganizēja Cēsīs apkārtējo pagastu zemnieku pārstāvju sapulci, aicinot atjaunot likumīgo pagastu pārvaldi. Sapulces laikā policijas uzraugs Ķieģelnieks aizturēja sarkanā krekļā ģērbušos 16 gadīgo Pēteri Kalniņu, kurš A. Niedras runas laikā, tāpat kā vairāki citi, trokšņojuši un svilpuši. Kratīšanā pie P. Kalniņa atrada divas proklamācijas, kā arī grāmatiņu sarkanos vākos bez cenzūras atzīmes, proti, žurnāla „Uz priekšu” 1905. g. oktobra 9. numuru. Policijas uzrauga sastādītajā protokolā rakstīts, ka „nav redzams, kur grāmatiņa izdota, bet ir aizdomas, ka Ozola tipogrāfijā Cēsīs, un iegūtas ziņas, ka Kalniņam ir ciešas saites ar arestēto Jāni Ozolu un meklējamo Apsīti”. Žurnāls „Uz priekšu” bija Latviešu Sociāldemokrātu savienības nelegāls izdevums, ko iespieda Rīgā. Aizturēto P. Kalniņu, kurpnieka mācekli Līgatnē, policijas uradņiks K. Ķieģelnieks nopratināšanā raksturoja kā „ielas puiku, zaglēnu, kurš svilpa un auroja” un pievērsis viņa uzmanību, jo atradies tuvumā. Acīmredzot, bijusi liela vēlme vēl pastiprināt arestētā J. Ozola „nopelnus” revolucionārajos notikumos. Pats A. Niedra nopratināšanā atbildēja, ka nezina, kurš tieši svilpa un kļiedza.

Protokolā minētais Apsītis, domāts Augusts Apsītis, dzejnieks Apsesdēls, aktīvi iesaistījās Latviešu Sociāldemokrātu savienībā, kuras līderi izvirzīja arī Latvijas valstiskuma ideju. Apsesdēls atmiņās par šo laiku rakstīja, ka 1905. g. rudens pusē Cēsīs viņš nodevies sociāldemokrātisko pulciņu apvienošanai. Citāts: „Revolūcijai uznākot uzstājos pilsētā un uz laukiem kā aģitators(...) Pirmo manu dzejoļu krājumu „Mazos pumpurītus” cenzēja 1899. vai 1900. g. (krājums neiznāca); otro 1904. g. cenzors aizturēja kā rokrakstu, „kurā izklāstītas kaitīgas zocialisma mācības, un tāpēc nevar tikt izsniegts””. Kādā revolucionāro jauniešu pulciņā Apsesdēls satikās ar J. Ozola bijušo

ilggadīgo darbinieku, vēlāk grāmatu sietuves īpašnieku, O. Jēpi, kuram bija vēlme sākt izdot grāmatas. Apsesdēls piedāvāja izdot viņa dzejas. O. Jēpe ar izdevniecības „Laika gars” nosaukumu 1905. gada rudenī izdeva 3 cenzoru atļautas grāmatas: Apsesdēla dzeju krājumus „Tumsā un tvanos”, „Tālu vēl rīts” un V. Ļemiroviča-Dančenko stāsta „Atdzimusi dziesma” tulkojumu. Apsesdēlam tie bija pirmie izdotie dzeju krājumi. Grāmatas O. Jēpe nodeva komisijā (t.i., pārdošanā), tomēr nevis kādā Cēsu veikalā, bet, iespējams, ar Apsesdēla palīdzību, nogādāja tās Ed. Zirģeļa grāmatu veikalā Rīgā. Daļu izdevumu O. Jēpe nodeva kolportierim P. Liepam (1879.- ?) Valmierā.

Apsesdēla darbu izdevējs O. Jēpe un jau minētais Valmieras kolportieris P. Liepa 1906. gadā apvienojās grāmatu izdošanai, izveidojot izdevniecību „Arājs”. Pirmā kopīgi izdotā grāmata bija J. Kārsteņa dzejoli „Salnas rīti”, sekoja krievu rakstnieku A. Čehova, M. Gorkija, L. Andrejeva darbu tulkojumi. Taču pēccenzūra strādāja čakli. Rīgas preses inspektora palīgs A. Ruperts 1906. gada decembrī sagatavoja ziņojumu un preses inspektors P. Šahovs iesniedza Rīgas apgabala tiesas prokuroram iesniegumu par kriminālvajāšanu par izdevniecības „Arājs” izdotajā un J. Ozola tipogrāfijā Cēsīs iespiestajā J. Kārsteņa dzeju grāmatā „Salnas rīti” ievietoto dzejoli „Sodamais”, kurā „pēc inspektora domām izpaužas apzināti melīgas ziņas par lauka kara tiesu darbu ar mērķi rosināt iedzīvotājos naidīgu attieksmi”. A. Ruperts arī bija iztulkojis dzejoli krievu valodā. Prokurora palīgs gan neko tādu nesaskatīja, tāpēc ieteica tālāko izmeklēšanu pārtraukt un pievienotos brošūras divus eksemplārus atdot inspektoram. Šo ieteikumu apstiprināja Rīgas apgabala tiesas spriedums 1907. gada janvārī. Iespējams, ka aizdomīgums vairāk sakņojās apstākļi, ka grāmata bija iespiesta J. Ozola tipogrāfijā, jo uzņēmumu pēc izdevēja nāves vadīja viņa sieva Paulīna un tipogrāfijas meistars J. Roze.

1907. gada martā apcietināja Apsesdēlu, arī Zirģeli un Ernestu Runci. Priekuļu skolas skolotājs J. Ozols, 1907. gada 6. martā nosūtīja vēstuli E. Treimanim-Zvārgulim ar ziņu, ka „... 3. martā Valmierā ticis arestēts pazīstamais Apsītis – Apsesdēls, kurš vakar, 5. martā, tika atsūtīts uz Cēsīm. Iet baumas, ka Apsītis visādā ziņā tikšot nodots kara tiesai, kāpēc daži Cēsu iedzīvotāji ļoti vēlas, lai Jūs spertu visus soļus, ka tiktu novērsts nāves sods.” Iespējams, ka, pateicoties Krievijas II Domes latviešu deputātiem, pret Apsesdēlu ierosinātās krimināllietas nosūtīja Sanktpēterburgas tiesu palātai. „Rīgas Avīze” 1907. g. 13. martā ziņoja, – Valsts Domes deputāti Ozols, Treimanis un Kārklīšs lūguši Krievijas Iekšlietu ministram un Baltijas ģenerālgubernatoram nenodot Apsesdēlu lauka kara tiesai. 1908. gadā laikraksts „Ziemeļblāzma” publicēja Latviešu Sociāldemokrātu savienības prāvā pasludināto spriedumu, ar kuru grāmatu tirgotājs Ed. Zirģelis no Veselavas pagasta attaisnots, bet Augustam Apsītim no Vaidavas pagasta un Ernestam Runcim no Trikātas pagasta piespriesti 10 gadi spaidu darbi.

Tā laika grāmatnieku saimē jāatzīmē arī laikraksta „Wendenscher Anzeiger” (1884-1909) redaktori un izdevēji: Pēteris Liepiņš (1856-1903), rakstniecībā pazīstams ar pseidonīmu Austrīņš. Pēc viņa nāves 1903. gadā laikraksta izdošanu un iespiešanu pārņēma viņa dēls Aleksandrs (1881-1931), kurš aktīvi piedalījās revolucionārajos notikumos un bija aizbraukts. No 1906. gada februāra līdz 1909. gadam laikrakstu izdeva Voldemārs Bērsone (1865-1955), kuru 1905. gada vasarā ievēlēja par Cēsu pilsētas galvu, bet Vidzemes gubernators amatā viņu apstiprināja tikai 1906. gada rudenī. Vēl pirms

tam, 1906. gada janvārī, Cēsu pilsētas valde deva piekrišanu V. Bērsonam atvērt savu tipogrāfiju.

Diemžēl, saglabājušies tikai atsevišķi laikraksta numuri. Tajos pārsvarā ievietoti dažādi sludinājumi un paziņojumi vācu, krievu un latviešu valodās, bet nav ziņu par sabiedriski politiskiem notikumiem.

Cēsu grāmatnieku – J. Ozola, O. Jēpes, A. Liepiņa, V. Bērsona un A. Niedras – izdevumi atspoguļoja 1905.-1907. gada revolūcijas laikā sabiedrībā esošos dažādos uzskatus un centienus. J. Ozols un A. Liepiņš bija aktīvi revolūcijas notikumu dalībnieki. Revolūcijas apspiešanas laikā J. Ozols bija vienīgais grāmatizdevējs, kuru soda vienības kareivji nošāva it kā bēgot. A. Liepiņam izdevās emigrēt. A. Niedra uzstājās par esošās likumīgās varas saglabāšanu, par ko izpelnījās nosodījumus un asu satīru latviešu presē un bija spiests aiziet no Cēsīm. V. Bērsons bija pirmais latvietis, kurš ieguva balsu vairākumu vēlēšanās 1905. gada vasarā un kā pilsētas galva vadīja Cēsu saimniecisko dzīvi līdz 1917. gadam.

Avotu un literatūras saraksts

1. Akuraters, J. Dienu atspīdumi. Revolūcijas atmiņu grāmata (1905-1908). Rīgā: Zvaigzne ABC, 1996.
2. Apīnis, A. Jānos Ozols. Latviešu grāmatniecības celmlauža dzīve un darbs. Rīgā, 1959. (Manuskripts Cēsu Vēstures un mākslas muzejā, inv. nr. CM 8723)
3. Atziņas. Latviju rakstnieku autobiografijas. Trešā daļa. K. Egles sakārojums un bibliogrāfija. Cēsīs un Rīgā: O. Jēpes izdevniecība, 1924.
4. Bērsons, I. Apsesdēla dzīves gājums. – Gr.: Varavīksne 1980. Literārais mantojums. Rīgā: Liesma, 1980.
5. Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918. gadam. Sast. L. Limane. Rīgā: Latvijas Nacionālā bibliotēka Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, 2004.
6. Cepurīte, D. O. Jēpes grāmatniecības uzņēmuma darbība Cēsīs un Rīgā (1903.-1930.). 1985. Diplomdarbs (Cēsu Vēstures un mākslas muzeja zinātniskajā arhīvā)
7. Jēpe, O. Atmiņas par dzīvi un grāmatizdevēja darbu. II. Sietuve. – Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, inv. nr. 56881
8. Latviešu pirmspadomju literatūra. Bibliogrāfiskais rādītājs. Sast. E. Timbra, V. Plēsuma, S. Sirsone, O. Pūce, O. Straumīte, m. Garda. Rīgā: Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas zinātniski metodiskā un bibliogrāfiskā darba nodaļa, 1980.
9. Lūsēna, L. Pēc cilvēkiem ilgojos... – Gr.: Treimanis – Zvārgulis, E. Kur Gauja ar Raunu tiekas. Izlase. Rīgā: izdevniecība „Liesma”, 1978.
10. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 117. f., 1. apr., 81., 478., 503. lietas
11. K. Skalbes vēstule E. Treimanim-Zvārgulim 1905. gada 28. decembrī (E. Veidenbauma memoriālais muzejs, inv. nr. 3621)
12. Ziemeļblāzma, nr. 39, 1908. g. 18. jūn. (1. jūl.)

TERORA LIELMEISTARS – ALBERTS TRAUBERGS NO CĒSĪM

Tālis Pumpuriņš, Dr. hist.

Cēsu Vēstures un mākslas muzejs

Šogad janvārī aizsākusies 1905.-1907. gada revolūcijas simts gadu atcere turpinās. Atšķirībā no iepriekšējām jubilejām šoreiz, uz „Pieкто gadu” kā visas tautas kustību, iespējams palūkoties bez dažādiem ideoloģiskiem aizliegumiem. Tas ļauj pārvērtēt daudzus, īpaši padomju varas gados, veidotos stereotipus priekšstatus par revolucionārajiem notikumiem un iepazīt aizmirstus, noklusētus revolūcijas dalībniekus vai arī citā rakursā ieraudzīt jau zināmos. Tāds aizmirsts, mūsdienu lasītājiem mazzināms, ir arī Alberts Traubergs. Viņš dzimis 1880. gada 28. jūlijā (pēc vecā stila) Cēsu apriņķa Vējavas Laktskrogā (tagad Madonas rajonā) dzirnavnieka Dāvida Trauberga un viņa sievas Annas ģimenē.[1] Alberta bērnība pagājusi Rāmuļu pagastā un pirmo izglītību viņš ieguvis Āraišu draudzesskolā. 1891. gadā uzsācis mācības Cēsu pilsētas skolas (agrākā apriņķa skola) I b klasē un 1896. gadā skolu beidzis ar uzslavas rakstu.[2] 1894. gadā šeit skolas gaitas sāka Alberta vidējais brālis Eduards [3], bet pēc tam arī jaunākais – Dāvids.[4] Pēc skolas beigšanas A.Traubergs aizbraucis uz Rīgu, lai turpinātu izglītoties augstskolā, bet materiālo apstākļu spiests, stājās darbā par rakstvedi Rīgas apgabaltiesas izmeklēšanas tiesneša kancelejā. Tur viņš strādāja līdz savam pirmajam arestam 1904. gada janvārī.[5]

Traubergs, kura pazīstamākie segvārdi – Strauts un Kārlis vai Karls, bija viens no redzamākajiem 20. gadsimta sākuma latviešu sociāldemokrātu nelegālās preses izdošanas organizatoriem un izplatītājiem.[6]

1905.gada revolūcijā A.Traubergs bija viens no Latviešu Sociāldemokrātu Savienības (LSS) vadītājiem. Šī Savienība radās 1903. gadā ārzemēs, sašķeloties latviešu sociālistiskajiem emigrantiem. Līdz 1904. gadam LSS darbojās galvenokārt Šveicē un ASV. Tikai 1905. gadā tā sāka plašāk organizēties Latvijā. Savienība faktiski bija latviešu sociālistu revolucionāru partija, kas vairāk pazīstama pēc nosaukuma – eseri (no vārdu salikuma „sociālisti revolucionāri” pirmo burtu SR nosaukuma – es- er). Pretstatā LSDSP, Latviešu Sociāldemokrātu Savienība, līdzīgi krievu eseriem, atzina individuālo teroru cīņā pret cara patvaldības pārstāvjiem. Arī agrārajā jautājumā tā līdzinājās krievu eseriem. Nacionālajā jautājumā Savienības 1905. gada programmā bija prasība, ka visa latviešu apdzīvotā zeme – Kurzeme, Vidzeme un Latgale – „apvienojama vienā pašvaldības apgabalā – Latvijā, ar pilnvarīgām pašnolemšanās tiesībām visa šī apgabala iekšējā dzīvē”[7]. Tādejādi „savienībnieki” bija pirmie, kuri savā programmā iekļāva cīņu par vienotu autonomu Latviju.

LSS savās rindās pulcēja galvenokārt radikālos inteligentus. Tai bija panākumi arī dažos lauku apgabalos, īpaši Cēsu apriņķī. Pilsētu strādniekos Savienībai bija salīdzinoši mazs iespaids. 1905.gada ziemā visā Latvijā bija ap 1000 „savienībnieku”. LSS bija arī sava nelegālā prese: 1903.-1904. gadā Cīrihē izdots mēnešraksts „Proletārietis” un

1904.-1905.gadā Latvijā izdots mēnešraksts „Uz Priekšu”. Savienības galvenie ideologi bija Ernests Rolavs un Miķelis Valters (vēlākais pirmais neatkarīgās Latvijas iekšlietu ministrs), bet galvenie organizatori – Emīls Skubiķis (vēlākais Latvijas Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis) un Alberts Traubergs. Aktīvi Savienības dalībnieki 1905. gadā bija dzejnieks Apsesdēls (Augusts Apsītis) un vēlākais „Jaunāko Ziņu” un „Atpūtas” redaktors Arnis (Ernests Runcis). Vairāk vai mazāk ar LSS aktivitātēm bija saistīti Jānis Akuraters, Kārlis Skalbe, Kārlis Krūza un daudzi citi literāti, kas būtiski ietekmējuši sava laika latviešu literatūras kopainu [8].

Tuvāk neaplūkojot Trauberga revolucionāro darbību līdz 1905. gada oktobrim, kad viņu atbrīvoja no cietuma un viņa lomu Latviešu Sociāldemokrātu Savienības aktivitātēs, pievērsīsimies viņa darbības un, reizē arī, īsā mūža beigu posmam, kas aizritēja ārpus Latvijas. Dažas dienas pirms nāves sprieduma pasludināšanas Pēterburgas sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesim viņš, atceroties agrāko cietumā pavadīto laiku, rakstīja: „Cietumā domāju daudz par teroru: nevis vairs par viņa lietderīgumu, par ko man vairs nebija šaubu, bet gan par to, vai pats esmu spējīgs uz teroru. 1905. gada janvāra notikumi Pēterburgā, Rīgā un citās pilsētās padarīja galu katrām šaubām un nu es tikai gaidīju dienu, kad tikšu brīvs, zinādams kurp man jāiet”[9].

Tālāk Traubergs pavēstīja, ka 1906. gada pavasarī viņš bija iecerējis sarīkot atentātus pret soda ekspedīcijas vadītāju Vidzemē ģenerāli A.Orlovu, Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoru ģenerāli V.Sologubu un Kurzemes pagaidu ģenerālgubernatoru ģenerāli V.fon Bekmani. Šīs ieceres nevarēja realizēt, jo Latviešu Sociāldemokrātu Savienība bija stipri cietusi no soda ekspedīcijām [10]. Turpat Traubergs rakstīja: „Kad Rīgas organizācija 1906. gada vasaras beigās tika iznīcināta, aizbraucu no Latvijas uz Pēterburgu, kur sociālistu revolucionārai partijai piedāvājos par teroristu. Ziemeļu Apgabala Komiteja man uzdeva organizēt un vadīt nodaļu. Šī nodaļa nosaucās par Zoc(iālistu) Rev(olucionāru) partijas Ziemeļu apgabala skrejošo kaujas nodaļu”[11].

1906.gada vasaras beigās, kad Alberts Traubergs kļuva par teroristu, Krievijas eseri bija aktivizējuši uz laiku pārtraukto individuālo teroru. Tas galvenokārt tika vērsti pret augstām amatpersonām, kuras bija vainojamas revolūcijas nežēlīgajā apspiešanā. 1906. gada 12.(25.) augustā eseri-maksimālisti Pēterburgā uzspīdzināja Krievijas ministru prezidenta P.Stolipina vasarnīcu. Šajā sprādzienā tika nogalināti 27 cilvēki (vairāki mira pēc tam no ievainojumiem). Ievainojumus guva arī Stolipina bērni. Tas bija viens no asiņainākajiem terora aktiem. Nākošajā dienā sevi pieteica jauna teroristu organizācija – Sociālistu revolucionāru partijas „Ziemeļu apgabala skrejošā kaujas nodaļa” (Ļetučij bojevoj otrjad Severnoj oblasti), ko vadīja Alberts Traubergs, segvārdā Karls (arī Karls Traubergs). 13. augustā ar četriem „brauniņā” šāvieniem mugurā no šīs nodaļas kaujinieces Zinaīdas Konopljaņikovas rokas Pēterhofā uz perona tika nogalināts Maskavas sacelšanās apspiedējs ģenerālmajors G.A.Mins. Pie aizturētās teroristes atrada arī bumbu [12].

Šie terora akti paātrināja valdības rīcību, lai likumdošanas ceļā nostiprinātu lauka kara tiesas. Lēmums par to ieviešanu publicēts jau 24. augustā. Z.Konopljaņikova bija pirmā tiesājamā, kurai nāves spriedumu pasludināja jaunveidotā lauka kara tiesa [13].

Neskatoties uz to, ka valdība bija izvērsusi enerģisku cīņu pret revolucionāro kustību, 1907. gadā terorisms pastiprinājās. Par revolucionāru, īpaši to, kuri piekopa terora politiku, bāzes vietu bija kļuvusi Somija. Arī Trauberga grupa par mītnes vietu bija izvēlējusies Terijokus, Kuokalu un Kellomakus (tagad Pēterburgas piepilsētas Zelenogorska, Repino un Komarovo). Teroristi, kuri mitinājās Viborgas guberņā, nepārtraukti apdraudēja tuvējās Pēterburgas amatpersonu drošību un sagādāja problēmas galvaspilsētas policijas dienestiem. Īpaši smagas „galvassāpes” gan ohrankas priekšniekam A.Gerasimovam, gan arī J. Azefam, kurš vienlaikus bija eseru partijas galvenās Kaujas organizācijas vadītājs un ievērojamākais provokators, sagādāja „Ziemeļu apgabala skrejošā kaujas nodaļa”, jo tā nebija tieši pakļauta partijas centrālajai vadībai.[14] Trauberga vadītā nodaļa jau no paša izveidošanas sākuma darbojās atšķirīgi no Azefa vadītās Kaujas organizācijas. Totalitārās dzelzs disciplīnas vietā, Karla grupā valdīja kolektīvais lēmumu pieņemšanas princips. Ja Azefa Kaujas organizācija visu laiku no partijas prasīja un dabūja tūkstošiem rubļu, tad Karla grupa sākumā praktiski darbojās bez līdzekļiem. Vēlāk, 1907.-1908.gadā, kad Karla nodaļa pakļāvās eseru partijas centrālkomitejai un saņēma no tās naudu, tad kasieri A.Argunovu, kurš bija pieradis pie Azefa milzīgajām finansu pretenzijām, pārsteidza Trauberga grupas pieticība. Lielākā daļa šīs grupas dalībnieku, ieskaitot tās vadītāju, turpināja dzīvot par pašu nopelnītajiem līdzekļiem. Tie bija ideālisti, fanātiķi, kuriem vienaldzīgi dzīves materiālie labumi.[15] Par Trauberga un viņa biedru – teroristu, dzīvi Somijā savās revolūcijas laika atmiņās rakstījis Alberta draugs Jānis Akuraters, kurš vairākus mēnešus pavadīja viņu vidū.[16] Pēc Trauberga lūguma Akuraters grupu atstāja īsi pirms tās vadītāja aresta. Trauberga grupa netērēja lielus līdzekļus arī savu upuru sistemātiskai novērošanai, bet gan veica ātrus, efektīvus triecienus. Tie izdevās pateicoties tam, ka grupai daudzviet, pat Ziemas pilī, bija līdzjutēji.[17]

1907. gada novembra beigās laikrakstos, arī Latvijā, parādījās ziņa, ka Somijā Terijoku tuvumā esošajos Kellomakos apcietināts latvietis Hermanis Holsts. Līdz ar viņu apcietinātas divas sievietes. Apcietinātie gatavojušies sarīkot atentātu pret Krievijas ministru prezidentu Stolipinu. Vienai sievietei un vienam vīrietim izdevies izbēgt no apcietināšanas.[18] Domājams, ka šis izbēgušais bija Alberta brālis Eduards Traubergs. [19] Ka apcietinātais Holsts bija Traubergs laikrakstu lasītāji uzzināja tikai 1908.gada janvārī. Ar provokatora Azefa palīdzību ohranka bija nākusi uz Karla nodaļas pēdām [20]. No šīs nodaļas arestētais T.Masokins spīdzināšanas laikā arī bija uzrādījis citus dalībniekus [21]. Lai gan Traubergs un daži nodaļas dalībnieki bija arestēti, tomēr pārējie turpināja gatavot vērienīgu terora aktu – sēdes laikā paredzēja uzspridzināt Valsts padomi Pēterburgā. Pēc Trauberga aresta „Ziemeļu apgabala skrejošās kaujas nodaļas” vadību uzņēmās no muižnieku ģimenes nācis, Itālijā studējis astronoms Vsevolods Lebedincevs, kas ar Mario Kalvino dokumentiem darbojās kā itāļu laikrakstu korespondents, un 32 gadus vecā divu bērnu māte Anna Rasputina, kura jau bija pieredzējusi gan izsūtījumu, gan cietumu [22]. Pēc rūpīgi izstrādāta plāna, kas balstījās uz iepriekš iegūtās informācijas, policija veica liela mēroga aresta akciju, kad grupa gatavojās realizēt atentātu pret tieslietu ministru Ščeglovitovu. 7.un 8. februārī grupas dalībniekus Pēterburgā arestēja [23], bet jau 14. februārī Petropavlovskas cietoksnī kara apgabala tiesa slēgtā tiesas procesā tiesāja desmit apsūdzētos [24]. 17.februārī septiņiem grupas

dalībniekiem izpildīja nāves sodu pakarot. Bez Ļebedinceva un Rasputinas nāves sodu izpildīja arī Sergejam Baranovam, Jeļizavetai Ļebedjevai, Ļevam Siņegubam, Aleksandram Smirnovam un Lidijai Stūrei. Reizē ar viņiem pakāra kādu igauņu zemnieku Vēberu, kurš bija notiesāts par bruņotu uzbrukumu un izvarošanu, kā arī vēl divus noziedzniekus, kuri bija apsūdzēti par „dvorņika novākšanu” [25]. Šis bibliskam sižetam līdzīgais gadījums jau tūlīt rosināja revolucionāriem simpatizējošo rakstnieku Leonīdu Andrējevu sarakstīt „Stāstu par septiņiem pakārtajiem” [26], ko veltīja Ļevam Tolstojam astoņdesmit gadu jubilejā. Stāstu, ko jau 1908. gada maijā publicēja krājumā „Šipovņik”, nekavējoties tulkoja daudzās svešvalodās [27]. Drīz vien tas bija pieejams arī latviešu lasītājiem [28]. Ar šo stāstu Leonīds Andrējevs uzcēlis literāru pieminēkli Alberta Trauberga kaujas nodaļas cīnītājiem. Stāsts nokļuva sabiedrības visdažādāko aprindu redzeslokā, jo šajā laikā presē daudz uzmanības tika veltīts nāves sodiem. Trauberga grupa sabiedrības uzmanību piesaistīja vēl ar to, ka tajā daudz bija sieviešu, kurām piespriests nāvessods. Tas, ar kādu vīrišķību viņas uzņēma šo sodu, šokēja pat tos, kuriem nāvessodu piespriešana un izpilde bija ikdienišķs darbs [29].

A.Traubergu un vairākus viņa grupas dalībniekus Pēterburgas kara apgabala tiesa tiesāja 1908. gada maijā. 11. maijā tiesa nolasīja spriedumu, kurā paredzēja ar nāvessodu pakarot sodīt Traubergu un vēl trīs teroristus. Viņu vidū bija arī T.Masokins, kurš bija nodevis vairākus biedrus [30]. Vairākiem apsūdzētajiem piesprieda soda izciešanu katorgā. Spriedums tika izpildīts 16. maijā Pēterburgas tuvumā pie Lisij Nos ciematiņa [31].

Alberts Traubergs bija apsūdzēts arī, tā sauktajā, „Latviešu sociāldemokrātiskās savienības prāvā”, kas notika Rīgā 1908. gada jūnijā. Šajā prāvā 10 gadus katorgā piesprieda dzejniekam Apsesdēlam un žurnālistam Arnim. Trauberga jaunāko brāli Dāvidu un māsu, kā arī rakstnieku Kārli Krūzu un vairākus citus attaisnoja [32]. A.Trauberga lietu izbeidza tikai rudenī, kad Rīgas kara tiesas prokurors saņēma Pēterburgas kara prokurora 24. septembrī parakstīto izziņu, kurā apstiprināja, ka apsūdzībā meklētajam 16. maijā izpildīts nāvessods [33].

Jāatzīmē, ka Trauberga arests 1907. gada nogalē notika pēc īpašas ministru prezidenta P.Stolipina atļaujas, kas ļāva pārkāpt pastāvošo kārtību un deva iespēju krievu policijai Somijas teritorijā veikt bezprecedenta revolucionāru tvarstīšanas akciju. Tas izsauca sašutumu un protestus somu sabiedrībā, kā arī izraisīja visai plašu starptautisku rezonansi. Impērisko šovinistu plānos tas arī kalpoja Somijas lielkņazistes suverēno tiesību un demokrātijas ierobežošanai, lai to ciešāk integrētu Krievijas impērijā.

Somijas politiskās krīzes problēmām bija veltīta P.Stolipina runa Valsts domes 1908. gada 5. maija vakara sēdē. Šajā runā viņš pievērsās Trauberga teroristu grupas darbībai kā būtiskam Somijas krīzes faktoram: „...Somijas teritorijā, mani kungi, tika gatavoti un organizēti arī daudzi no Pēterburgā notikušajiem atentātiem. Tur bija organizēts 1906. gada 12. augusta sprādziens; aplaupīšana Fonarnom pereulke, pie kam nolaupītā nauda tika aizvesta uz Somiju; ģenerāladjutanta Dubasova slepkavības mēģinājums, ģenerāļa Mina, ģenerāļa fon der Launica, galvenā kara prokurora Pavlova, Pēterburgas cietuma priekšnieka pulkveža Ivanova, Derjabiniskas cietuma – Gudima, Akatujevskas cietuma –

Boroduļina un Galvenās cietumu pārvaldes priekšnieka Maksimovska slepkavības. Turpat tika gatavots atentāts pret kara ministru, atentāts pret tieslietu ministru, visbeidzot atentāts pret lielkņazu Nikolaju Nikolajeviču, un, ja nebūtu bijis savlaicīgs visu šo slepkavību un atentātu organizatora slavenā Karla arests, tad, droši vien, nebūtu bijis iespējams novērst arī atentātu ar spridzināšanu Valsts padomes zālē"[34]. Dažus no Stolipina pieminētajiem terora aktiem veica citi, galvenokārt eseru, teroristiskie grupējumi un to tieša saistība ar Trauberga nodaļu ir apšaubāma. P.Stolipina Valsts domē teikto runu krājuma sastādītājs vēstures doktors J.Felštinskis grāmatas komentāros atzīmējis, ka Trauberga grupa organizējusi atentātu pret caru un lielkņazu, ko plānoja realizēt, uzspridzinot imperatora vilcienu. Grupa gatavojusi arī atentātus pret Pēterburgas pilsētas priekšnieku ģenerāli Dračevski un Maskavas kara apgabala komandieri ģenerāli Heršelmanu.

Tālāk savā runā Stolipins uzsvēra, ka valdība gatavojās realizēt cara rīkojumu par karastāvokļa ieviešanu Viborgas guberņā, lai likvidētu visbīstamākos revolūcijas perēkļus Somijā. „Karastāvokļa izsludināšanas priekšvakarā ar Krievijas policijas pūļiem bija aizturēts un arestēts slavenais Karls (...) t.i. visu pēdējo atentātu organizators; reizē ar viņu tika aizturēta, sagrābta dokumentu masa, kas izgaismo revolucionāro kustību Somijā”[35]. Gandrīz vienlaicīgi ar Traubergu Somijā tika arestēts arī boļševiku kaujinieku organizatora L.Krasina sekretārs M.Vainšteins (segvārds Mihails Sergejevičs) [36].

Stolipins runā arī atzīmēja: „Pieminēto arestu rezultātā karastāvokļa ieviešana uz laiku izzuda, un imperators aprobežojās ar pavēli par cieša karaspēka kordona izveidi uz Somijas robežām, lai mehāniski nepieļautu aizdomīgu personu, revolucionāru iekļūšanu no Somijas Krievijā” [37].

Vēl jāatzīmē, ka Traubergam bija zināma loma tā laika Krievijas revolucionārās kustības ievērojamākā provokatora J.Azefa atmaskošanā. Par to rakstījis savulaik skandalozu slavu ieguvušais „provokatoru mednieks” eseru partijā V.Burcevs, kurš Terijokos personīgi bija ticies ar A.Traubergu [38]. Arī vēlākais Krievijas ministru prezidents A.Kerenskis, tolaik advokāts revolucionāru prāvās, savās atmiņās atzīmējis, ka tiesas procesā Traubergs norādījis uz provokatoru eseru partijas vadībā. Pie tam Trauberga cienīgā uzvedība tiesas procesa laikā atstājusi lielu iespaidu uz klātesošajiem, jo tie pārliccinājušies, ka viņš runā taisnību. Tiesnesis pat asi atsēdinājis prokurora palīgu, kad tas centies iebiedēt apsūdzēto [39].

Viens no eseru partijas dibinātājiem un līderiem A. Argunovs rakstījis, ka „Trauberga necilā figūra līdz savas dzīves slavenajam galam bija kļuvusi par pēdējā laika pašu lielāko teroristiskās cīņas vadītāja figūru” [40].

Lai gan Trauberga revolucionārās darbības beigu posms noritēja ārpus Latvijas, tomēr viņš pieskaitāms pie ievērojamākajiem un savdabīgākajiem 20. gadsimta sākuma Latvijas brīvības cīnītājiem. Mūsdienās, rakstot par terorismu, bieži meklē paralēles ar Trauberga darbības laika terora kustību. Parasti gan saskata ārējās līdzības, bet daudz retāk uzmanība tiek pievērsta tiem apstākļiem, kas toreiz un mūsdienās brīvības cīnītājus noveduši pie individuālā politiskā terora.

Albertam Traubergam nebija lemts piedzīvot Latvijas valsts nodibināšanu, taču viņa brālis Eduards Traubergs kā Latvijas Revolucionāro Sociālistu partijas delegāts bija viens no tiem, kuri 1918. gada 18. novembrī proklamēja Latvijas Republiku [40].

VĒRES

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA) 235.f., 4.apr. 897.l. (Ērgļu-Ogres ev. lut. vācu un latviešu dr.1880.g. dzimušo, laulāto un mirušo reģistra grāmata.)- 4.lp.
2. Turpat, 6214.f., 3.apr., 142. (Cēsu pilsētas skolas audzēkņu sekmju izrakstu žurnāls 1890.-1897.g.), 27.lp. 2.p.; 87.lp.
3. Turpat, 62.lp.
4. Turpat, 88.lp.
5. Veiss-Baltiņš E. Alberts Traubergis- „Kārlis-, Strauts”// Endrups R.,Feldmanis A. Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. 1905.g.revolūcija // Red. Stučka P.- 1.sēj.- Maskava, Prometejs, 1933. – 249.-250. lpp.
6. Turpat. Skat. arī: Luters-Bobis J., „Cīņas” pirmā tipogrāfija / Jānis Luters-Bobis. Lappuses no revolucionāra pagrīdnieka dzīves. Rakstu krāj. / Sast. Luters A. – Rīga, Latvijas Valsts Izdevniecība, 1960. – 48.-49. lpp.; Grupa „Uz priekšu” tiesas apgaismojumā. Apsūdzības akts // Proletāriskā revolūcija Latvijā. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP vēstures materiāli. – 1.daļa – Maskava, Spartaks, 1924. – 463.-481.lpp.
7. Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi (1904 –1954) – 2.izd.- Stokholma, Memonto, 1993. – 80. – 82. lpp.
8. Turpat.
9. [Traubergs A.] Revolucionāra testaments // Strādnieks. – 1912. – Nr.22. – 38.lpp.
10. Turpat.
11. Turpat.
12. Прайсман Л. Г. Террористы и революционеры, охранники и провокаторы. – Москва, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – с. 218.
13. Там же, с. 220.
14. Герасимов А. В. На лезвии с террористами // „Охранка”: Воспоминания руководителей охранных отделений. – Т.2. – Москва, Новое литературное обозрение, 2004. – с. 238, 263 – 264.
15. Прайсман Л. Г. Указ. соч. – с. 218; 258.
16. Akurāters J. Dienu atspīdumi. Revolūcijas atmiņas (1905–1908) // Akurāters J. Atspīdumi. Stāsti un atmiņas. – [b.v.], Tilta apgāds, 1968. – 284. – 307. lpp.; [Akurāters J.] Alberts Traubergs // Strādnieks. – 1911. – Nr.20. – 21. – 25. lpp.
17. Прайсман Л. Г. Указ. соч. – с. 218.
18. Nodomāts atentāts pret ministru priekšnieku Stolipinu // Latvija. – 1907.g. 29.nov.
19. Akurāters J. Dienu atspīdumi. – 305. lpp.
20. Герасимов А. В. Указ. соч. – с. 263 – 264.
21. [Traubergs A.] Revolucionāra testaments. – 39.-40. lpp.
22. Прайсман Л. Г. Указ. соч. – с. 285 – 297.

23. Там же.; Герасимов А. В. Указ. соч. – с. 263 – 268.
24. Там же. Skat. arī : Spriedums Pēterburgā arestēto teroristu lietā // Ziemeļblāzma. – 1908. g. 20. febr.
25. Kronika // Ziemeļblāzma. – 1908. g. 23. febr.
26. Stāsts par septiņiem pakārtiem. [Anotācija] // Ziemeļblāzma. – 1908. g. 21. maijā
27. Ziemeļblāzma. – 1908. g. 5. jūlijā.
28. Andrējevs L. Stāsts par septiņiem pakārtiem // Ziemeļblāzma. – 1908. –Nr.Nr.34.- 48.
29. Герасимов А. В. Указ. соч. – с. 268.
30. Ziemeļblāzma. – 1908. g. 14. maijā.
31. Rigasche Zeitung. – 17 Mai 1908.
32. Tiesa // Ziemeļblāzma. – 1908. g. 18. jūnijā.
33. LVVA 6989. f., 13. apr., 48. l. (Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas kara tiesas lietas, V), 584.-585. lp.
34. Столыпин П. А. Речь о Финляндии, произнесенная в вечернем заседании Государственной думы 5 мая 1908 года // Столыпин П. А. Нам нужна великая Россия ... Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906 - 1911 / Ред.-составитель, автор примечаний Фельштинский Ю. Г. – Москва, Молодая гвардия, 1991. – с.133 – 134.
35. Там же, с. 134.
36. Там же.
37. Там же.
38. Бурцев В. Л. В погоне за провокаторами. – Репр.изд. – Москва, Современник, 1989. – с. 74.
39. Керенский А.Ф. Россия на историческом ловороте. Мемуары. Пер.с англ. – Москва, Республика, 1993.; Atsauce uz: <http://stepanov01.narod.ru/library/kerensk/chapt05.htm> (21.02.2005)
40. Прайсман Л. Г. Указ.соч. – с . 218.
41. Latvijas Tautas Padome. – 1.sēj. – Rīga, Satversmes Sapulces izdevums, 1920. – 5. – 10. lpp.

1905.GADS LAZDONAS DRAUDZĒ

Indulis Zvirgzdiņš, M. sci. hist.

Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs

Luterāņu draudze Vidzemes laukos XIX gadsimtā nebija tikai tīri reliģiska organizācija. Caur to, šodienas terminoloģijā runājot, realizēja daļu valsts pārvaldes un administratīvo funkciju, piemēram, dažādu likumu un rīkojumu izsludināšanu caur nolasīšanu baznīcā, draudzi izmantoja arī kā zināmu apriņķa teritoriālā dalījuma vienību. Draudzē organizēja otrā līmeņa izglītību – draudzes skolu (par pirmo līmeni pieņemot pagasta skolas, kas arī zināmā mērā atradās baznīcas pārraudzībā), medicīnisko apkalpošanu (sākotnēji ārsti bieži darbojās draudzes mērogā), pasta sūtījumu piegādi. Draudzēs veidotās biedrības deva cilvēkiem sabiedriskas darbošanās pieredzi. Lielā mērā uz draudžu koru pamata veidojās Dziesmu svētku tradīcija. Savukārt brāļu draudžu kustība, bet vēlāk pāriešana pareizticībā mazināja tradicionālās luterāņu baznīcas ietekmi Vidzemē. Vietas, kur abas šīs tendences izpaudās, daļēji pārklājās, taču neaptvēra visu Vidzemi. Pārmaiņas radīja pakāpeniska latviešu tautības mācītāju ienākšana. Joprojām gan pastāvēja muižas patronāts – tiesības iecelt draudžu mācītājus.

Gadsimta beigās Latvijā kļuva pazīstami Čarlza Darvina un Ernsta Hekeļa darbi dabaszinībās, tāpat Ipolita Tēna skaidrojumi par mākslas problēmām. Miķelis Valters rakstīja „...visam tam bija kāda kopēja dziņa: no dogmatisma pāriet uz racionāliem izskaidrojumiem, it īpaši noraidot augstāko pirmcēloni – Dievu kā radītāju”.¹ Kādreizējais jaunstrāvnieks atcerējās, ka „Dienas Lapas” laikā ateismu uztvēra kā jaunu zinātnisku ieskatu, bet ap 1905.gadu ateisms pārvērties par īstu politisku dogmu aktīvā uzbrukumā.

Kā piemērs tā brīža lielajiem satricinājumiem un pret baznīcu un mācītājiem vērstajām aktivitātēm aplūkots Lazdonas luterāņu draudze tā sauktajā Vidzemes Malienā.

Patstāvīga Lazdonas draudze izveidota XVIII gadsimtā, nodalot teritoriju no Ļaudonas draudzes.² Tā aptvēra Lazdonas, Praulienas, Sarkaņu, Patkules, Madonas, Kujas muižas un to zemnieku sētas un daļu no Aizkujas muižas zemnieku sētām. Mācītājmuiža un 13 tai piederošās zemnieku sētas atradās Praulienas pagastā. XIX gs. vidū draudzē spēcīgi izpaudusies jau pieminētā pāreja pareizticībā. 1897.gadā tās teritorijā dzīvoja 2786 luterāņi, 2317 pareizticīgie, 14 Mozus ticībai piederīgi, 7 katoļticīgie un 1 baptists.³ Arī 38 no mācītājmuižā un tās zemnieku sētās dzīvojošajiem 183 cilvēkiem bija pareizticīgie. XIX gs. sākumā celtā luterāņu baznīca un pēc nepilniem piecdesmit gadiem būvētā pareizticīgo baznīca atradās puskilometru viena no otras. Autoram nav zināma cita vieta Vidzemes laukos, kur abas celtnes būtu tik tuvu.

¹ M.īķelis Valters „Atmiņas un sapņi”, „Daugava” 1969, 261.lpp.

² Māc. Klēmanis „Lazdonas draudze senāk un tagad”, Madona 1929, 5.lpp.

³ Lazdonas draudzes hronika, kas pamatā aptver mācītāju pierakstītus 1874. -1906.gadu notikumus, glabājas Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejā, MNM 38979, 43.lpp.

Kopš 1893.gada Lazdonā darbojās Jānis Ērmanis (1862-1932) – pirmais šejienes latviešu tautības mācītājs. Pirms viņa te kalpojis Ksavers Kārlis Marnics un vēl 12 citi vācu tautības mācītāji.

Jānis Pētera dēls Ērmanis dzimis Valmieras mācītājmuižai piederošajos „Ērmanēnos”.⁴ Māte Anne Matilde Ruģēna-Ērmane (1834-1869) nāca no netālu esošajiem „Ruģēniem”, tās vecākais brālis bija Jānis Ruģēns (1817-1876), skolotājs un apriņķa tiesas ierēdnis, dzejnieks, kura pazīstamākais darbs ir jaunībā rakstītais „Kad atnāks latviešiem tie laiki”. Vēlāk ģimene dzīvoja „Venclavos”, jo „Ērmanēnos” saimniekoja tēva vecākais brālis. Jānis beidzis Valmieras draudzes, tad apriņķa skolu, 1879.-1882.gadā mācījās Tērbatas skolotāju seminārā, pēc tam turpat strādāja par mājskolotāju. 1887.-1891.gadā valmierietis studēja Tērbatā teoloģiju. Viņš kopā ar Jāni Kauliņu, Kārli Kasparsonu, Augustu Krumbergu, Jāni Lasmani, Reinholdu Liepiņu, Andreju Skuju un Eduardu Veidenbaumu minēts starp studentu 1888.g. 10.novembrī dibinātās „Literāriski – zinātniskās biedrības” (tā sauktās Pīpkalonijas) organizētājiem.⁵ Tās biedri pulcējās uz regulāriem priekšlasījumiem. Sanāksmes rīkotas arī dzīvoklī, kur mitinājās Ērmanis kopā ar citu teoloģijas studentu Jēkabu Ozoliņu un gados jaunāko medicīnas studentu Jēkabu Alksni.⁶ Lasītie referāti vēlāk apkopoti nelielos krājumos „Pūrs”. Pirmajā no tiem atrodami arī divi Ērmaņa sacerējumi „Grūti laiki” un „Svētdienas rītā”. Pirmajam dots apakšvirsraksts „Kāds vārds par pesimismu”, tas veltīts paaudžu saprašanās problēmai. Otrais daļēji uzskatāms par tēlojumu, taču tajā parādās autora uzskats, ka cilvēks ar kritisko prātu vien nevar atrast atbildes uz visiem jautājumiem, ka patiesības meklējumos tam nepieciešama arī ticība, mīlestība un cerība. Šai pašā krājumā ievietots arī kāda autora „-r-” raksts „Vai Dieva eksistence iz dabas pierādāma?”, kas pauž stingru uzskatu – visas dabas parādības apliecina Dieva esamību un darbus. Pauls Dauge, rakstot par Tērbatas studentu literāriski zinātnisko pulciņu, min, ka caur paziņām – krievu studentiem tajā ienākusi marksistiskā literatūra⁷ Taču tas vairāk notika jau pēc Ērmaņa studiju beigām, kad Pīpkalonijā iekļāvās jauni dalībnieki – Aleksandrs Dauge, Frīcis Roziņš, Jēkabs Kovaļevskis.

Pēc universitātes Ērmanis kandidāta laiku pavadīja pie mācītāja Kārļa Kundziņa Smiltēnē, tad ieradās Lazdonā. Priekštecis K.Marnics esot bijis spiests aiziet, jo pārkāpis noteikumu, ka Baltijā tikai pareizticīgo priesteris drīkst laulāt pāri, kurā viens ir pareizticīgais, otrs – luterānis.

Savukārt Jēkabam Alksnim pēc mācībām Tērbatā Lazdonas mācītāja māja bija pirmā ārsta prakses vieta. Viņu 1895.gadā šurp uzaicināja kādreizējais dzīvokļa biedrs. Vietējā sabiedriskā dzīvē iesaistījās abi. Tā gan nebija jāsāk „tukšā” vietā. Kopš 1865.gada te pastāvēja dziedāšanas biedrība, bet kora sākumi draudzes skolas pārziņa Kārļa Pētersona

⁴ Ziņas par Ērmaņa dzimtu sniedza Valmieras novadpētniecības muzeja galvenā vēstures speciāliste Ingrida Zīriņa.

⁵ G.Šaurums „Tērbatas universitāte 1632-1932”, Rīga. 1932., 115.lpp.

⁶ J.Alksnis „Dzīves stāsts”, „Ziemeļblāzma”, 1970. 64.lpp.

⁷ P.Dauge „Atmiņas iz latvju socialistiskās kustības bērnības gadiem” krāj. „Proletariskā revolūcija Latvijā I”, „Spartaks”, 1924.g., 27.lpp.

(1838-1903) vadībā meklējami vēl pāris gadus agrāk.⁸ 1876.gadā mācītājmuižā celta tā sauktā „skoliņas” ēka, kurā darbojās iesvētāmie jaunieši, bet arī tika organizētas cita rakstura sanāksmes, jautājumu – atbilžu vakari, kora mēģinājumi, tie gan notika arī puskilometra attālumā esošajā draudzes skolā. 1893.gadā izveidots Lazdonas simfoniskais orķestris, to vadīja šai gadā darbu uzsākušais draudzes skolas otrais skolotājs Jānis Avens (1870-1919). 1896.gada 4.septembrī Vidzemes gubernators apstiprināja Lazdonas Bezmaksas bibliotēkas biedrības statūtus. Jēkabs Alksnis rakstīja, ka ierosme tai zināmā mērā nākusi no Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu apgādes nodaļas. Tomēr skaidrs arī, ka daudz noteica vietējo cilvēku ieinteresētība. Ērmanis draudzes hronikā atzīmēja, ka ierosinājumi dibināt baznīcas paspārnē tautas bibliotēku izteikti Vasaras svētkos pēc ķeizara kronēšanai veltītā dievkalpojuma.⁹ Toreiz neesot notikusi domātā svinīgā maltīte, tās vietā sanāksmē draudzes skolā sprieduši par iespēju gādāt grāmatas, ko izsniegtu lasīšanai. Ne tikai pašas biedrības veidošana, bet arī paredzamo grāmatu saraksts tolaik bija jāsaskaņo ar valdības ierēdņiem. Sākumā to darījis Alksnis. Statūtu 5.punkts paredzēja, ka „Bibliotēka sastāv no grāmatām un periodiskiem izdevumiem, kuri atļauti lietošanai caur pastāvošiem likumu noteikumiem”, bet piezīme norādīja, ka „Bibliotēkas Padomei dota tiesība lūgt pēc atļaujas ievest bibliotēkā arī citas grāmatas un izdevumus”.

Domājams, par bibliotēku nozīmi savulaik sprieduši studenti „Literāriski – zinātniskajā biedrībā”. Zināmu liecību par to sniedzis tautskolotājs dzelzavietis Pēteris Doks (1869-1921), kas 1905.gadā bija viens no apkārtnes sociāldemokrātu vadoņiem. Savā dienasgrāmatā 1891.g. 10. jūlijā viņš rakstīja par studenta, vēlākā valodnieka Jāņa Kauliņa (1863-1940) viesošanos Dzelzavā kopā ar Doku kaimiņu, arī skolotāju Augustu Kažoku (1863-1893): „Viesi palika pie mums līdz pulksten 1 pēc pusnakts. Kauliņš runāja ne visai daudz, bet viss, ko viņš teica, bij ievērojams un vērts, ka to neaizmirst. Runāja par lasīšanu un par to, kā lasa grāmatas un kā tās ir jālasa. Lielākā daļa lasa grāmatas nederīgi, lai tikai nokautu vairāk laika. Citi gan noprot, ka grāmata ir kaut kas patīkams, jauks, bet nezina, kas tas ir un kādēļ patīk šis jeb tas. Tādēļ tad nu būtu ļoti teicami un no svara, ka tas, kas vairāk zina un saprot, izskaidrotu par labākajām grāmatām.”¹⁰ Vēl vienu ierakstu saistībā ar tērbatiešiem Doks izdarījis tā paša gada 2.novembrī: „Nopirku „Pūru”, kura jau sen biju vēlējies. Cik jauka spirdzināšana šos apcerējamos! Kā sirds iesilst priekš tautas un tēvijas, lasot šos censiģo tautiešu rakstus!”¹¹

Viens no Lazdonas bibliotēkas biedrības rosinātājiem bija praulēnietis Fricis Indriksons. Latvijas kultūras vēsturē viņu pieminam kā pusotra tūkstoša apkārtnes tautas dziesmu iesūtītāju Krišjānim Baronam. Indriksons nebija zemnieks, bet tas, ko tagad saucam par uzņēmēju – viņš vāca čiekurus, no tiem ieguva priežu sēklas pārdošanai. Jo aktīvs sociāldemokrātu uzskatu paudējs viņš bija jau pirms 1905.gada, arī revolūcijas

⁸ J.Bērziņš „Dziesmotais novads” Rīga, 2003, 27.lpp.

⁹ MNM 38979, 40.lpp.

¹⁰ MNM 3602, 29.lpp.

¹¹ turpat, 40.lpp.

notikumos iesaistījās rosīgi, gada beigās vadīja sava pagasta rīcības komiteju, bet vēlāk patvērās Rietumeiropā.¹²

1897.gadā biedrībā noorganizēti 6 jautājumu izskaidrošanas vakari, teātra izrāde un jaunizdotu grāmatu pārsprīšana. Gada sapulcē runāts par to, ka vēlams celt īpašu biedrības ēku.¹³ Rakstot par 1898.gadu draudzes dzīvē, mācītājs atzīmēja, ka Bibliotēkas biedrība noorganizējusi 3 jautājumu – atbilžu vakarus, divus literāri muzikālus vakarus un vienu teātra izrādi. Krājumā bijušas 133 dažādas grāmatas, kā arī žurnāli „Austrums” un „Pagalms”, un lasītāji tās ņēmuši 650 reizes. Šai laikā biedrībā 85 vīrieši un 20 sievietes. Par grāmatu saraksta papildināšanu iesniegts īpašs lūgums Tautas apgaismības ministram Bogolepovam, kad tas viesojies Rīgā. Pirmajos gados grāmatu krātuve atradās mācītājmuižā, to pārzināja pats Ērmanis. 1904.gada 12.septembrī atklātas biedrības jaunās telpas.¹⁴ Uz 12 gadiem tika iznomāta agrākā Praulienas muižas Baznīckroga ēka. Līdz ar bibliotēku tajā tika iekārtota sarīkojumu zāle, kurā nu noritēja arī sabiedrisku problēmu pārrunāšana jautājumu vakaros. Baznīckrogs bija viens no četriem krogiem draudzes teritorijā, kas savam sākotnējam mērķim vairs nekalpoja kopš 1900.gada vidus, kad Vidzemē bija ieviests valsts degvīna monopols. Lai arī kroga slēgšana bija pavērusi iespēju bibliotēkas paplašināšanai, tomēr tai pat laikā viena valsts degvīna pārdotava tika ierīkota pusceļā starp Lazdonas luterāņu un pareizticīgo baznīcu, tādējādi izraisot mācītāja neapmierinātību, jo tas traucējot baznīcēniem.¹⁵

Draudzes hronikā par 1904.gadu Ērmanis atzīmēja, ka te parādījusies sociālistu musinātāju un rīdītāju ietekme.¹⁶ Jautājumu – atbilžu vakaros šīs idejas esot iztīrājies Praulienas pareizticīgo pagasta skolas skolotājs Antons Vasulis (1876-1966), ko savukārt ietekmējis tā agrākais darbabiedrs Grostonas skolā Jānis Liepiņš – („Steņka”) (1879-1951), kas sociālistiskās aģitācijas dēļ apcietināts. A.Vasulis tiešām šais gados bija aktīvs sociāldemokrāts, kādu laiku pat strādāja pagrīdes tipogrāfijā. Pēc Ērmaņa uzskatiem šai propagandai vairāk pakļāvušies nenobrieduši pusaudži. Daļēji šo svārstīšanos un neticību ietekmējot arī abu baznīcu – luterāņu un pareizticīgās – līdzāspastāvēšana. Ērmaņa viedoklis bija, ka pareizticīgo baznīca un arī skolotāji vairāk sekmē dumpīguma izpausmes apkārtnes dzīvē. Jūtami nekārtības izpaudušās 10.decembrī Madonā, kad armijas rezervistu mobilizācijas laikā demolēts vilciens un cietuši arī apkārtnes krogi. Mācītājs saprata, ka karš ar Japānu, kurā Krievija cerējusi iegūt svešu zemi, nevis aizstāvēt savējo, cilvēkos raisa neizpratni un neapmierinātību. Draudzes skolas apkārtnē pavasarī atrasta pret patvaldību un kungiem vērsta skrejlapa, tai sekojušas vēl citas sociālistiski – anarhistiskā garā rakstītas. Vienu no tām, Lazdonas sociāldemokrātu pulciņa „Līdumnieki” parakstītu, Ērmanis citē gandrīz pilnībā draudzes hronikā. Mācītāji tajā līdzīgi žandarmi nosaukti par galvenajiem patvaldības kalpiem un tautas mānītājiem. Vairāk pārmetumu izpelnījies pareizticīgo mācītājs Judins, taču garīdzniekiem veltīti arī šādi vārdi „Tie pat neapmierinās ar to, ka mūs muļķo ar savām dumjībām baznīcās, bet sarīko sevišķi priekš tam jautājumu vakarus un pat laikrakstos

¹² „Madonas novada vērtums. I”, sak. A.Kumsārs, „Vidzemes jauno talantu atbalsta fonds” 2005., 375.lpp.

¹³ „Balss”, 1898.g. 11.marts, Nr 10

¹⁴ „Baltijas Vēstnesis”, 1904.g. 16.sept, Nr 211.

¹⁵ MNM 38979, 52.lpp.

¹⁶ MNM 38979 65,-69.lpp.

nekaunas atklāti sludināt savas novecojušās muļķības, p. piem. Ērmans rakstā „Ticēšana un zināšana” („Austrumā”)”.¹⁷ Šai kritizētajā publikācijā Ērmanis, līdzīgi kā savos „Pūrā” iekļautajos rakstos, bija norādījis uz dabas zinātņu ierobežotajām iespējām pasaules izskaidrošanā.¹⁸

„Līdumnieku” skrejlapa gan nav pirmā, kurā Lazdonas mācītājs pieminēts. 1903.gada decembrī ar pulciņa „Trubadūri Vidzemē” (šo pulciņu gadsimtu mijā organizēja pieminētais Jānis Liepiņš) parakstu izlaista lapiņa „Miers virs zemes”. Pusi tās teksta aizņēma pret garīdzniekiem vērsta apsūdzības, jo „...Mācītāji ir personīgi muižnieki, un, kā jau daždien kungi, darba ļaužu ienaidnieki”. Tekstā minēti mācītāji Hilners Koknesē, Krīns Jēkabpilī, Šrēders Madlienā, Mirkļavs Jelgavā, Srautmanis Bauskā, kā arī Roznieks un Sanders. Par Lazdonas Ērmani teikts, ka tas dzenot netiklības ar sava kučiera sievu.¹⁹ Kā vēlāk atcerējās praulēnietis mūrnieks Jēkabs Purens (1874-1938(?)), kas iepriekš arī bija starp bibliotēkas biedrības aktīvistiem (jāpieņem, ka viņš deva Ērmani kritizējošo tekstu), uzsaukuma saturs pārrunāts Jāņa Asara vadībā ziemas sākumā Koknesē notikušā lauku grupu priekšstāvju sanāksmē. Līdz Ziemassvētkiem nav paspēts skrejlapu iespiest tipogrāfijā. Tā hektografēta, un Lazdonas draudzei iznākuši tikai 3 eksemplāri, kas piesūtīti mācītājam un diviem draudzes pērminderiem. Grūti spriest par skrejlapā minētu apvainojumu pamatību, taču vēlāk Ērmanis esot nesekmīgi centies noskaidrot teksta sagatavotājus un piesūtītājus.²⁰

1905.gada pavasarī pirmais jūtamais satricinājums skāra Lazdonas pareizticīgo baznīcu. 17.aprīlī Lieldienu dievkalpojuma laikā tajā palaists balodis, kuram piesieta sarkana lenta ar uzrakstu „Nost patvaldību! Lai dzīvo demokrātija!”. Starp dievlūdzējiem izsvaidītas „Vidzemes Trubadūru” parakstītas skrejlapas²¹, bet altāra virzienā mesta pudele ar smirdīgu šķidrumu, tā gan nav saplīsusi. Pasākums iepriekš nopietni plānots, jo tai reizē baloži ar lentām palaisti arī kaimiņu draudzēs Grostonā un Mārcienā Šo gadījumu piemin arī Ērmanis ar piebildi, ka savā draudzē maz cienītais pareizticīgo priesteris Judins drīz vien darba vietu atstājis.

Šai pašā 17.aprīlī Lazdonas Rāceņu ezera pussalā uz sanāksmi pulcējās apkārtnes sociāldemokrāti.²² Toreiz pārrunāta arī maija svētku svinēšana un demonstrāciju organizēšana pret baznīcu. Divas nedēļas vēlāk 1.maijā pēc dievkalpojuma luterāņu baznīcā sākta liela demonstrācija uz Lazdonas muižu, tad tālāk Mārcienu, Grostonu un Bērzauni. Tajā iesaistīto cilvēku skaits pārsniedzis tūkstoti. Aktivitāšu organizētāji ko līdzīgu vēlējās atkārtot jau nākošajā svētdienā. Praulēnietis Viktors Barbans (1878-1906), viens no galvenajiem apkārtnes sociāldemokrātu vadītājiem, uzdevis Pēterim Ūdrim

¹⁷ Valsts arhīvu speciālā bibliotēka, skrejlapu fonds, 1904-138; MNM 38979, 66.-67.lpp.

¹⁸ J.Ērmanis „Ticēšana un zināšana” // „Austrums”, 1899., nr 1,2,4.

¹⁹ Valsts arhīvu speciālā bibliotēka, skrejlapu fonds, 1903-54..

²⁰ J.Purens „Lapiņa „Miers virs zemes” Malienā 1903.g.”, krāj. „Proletāriskā revolūcija Latvijā. I”, „Spartaks”, 1924.g., 631.-632.lpp. Zināms, ka Ērmanis nebija precējies, mācītājmuižā valmierieša saimniecību vadīja tā pusmāsa no tēva otrās laulības Ernestīne, turpat dzīvoja arī māsa Marija (J.Alksnis „Dzīves stāsts”, „Ziemeļblāzma”, 1970., 70.lpp.).

²¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, fonds 4568, apraksts 1, lieta 656, lapa 37.

²² J.Gavens – Donners „Malienas soc.-dem. organizācijas izcelšanās” // „Krievijas Cīņa”, 1934.g. 20.jūnijs, Nr 139.

apziņot uz šo pasākumu ļaudis arī no Grostonas, Bērzaunes, Zelgauskas, Kusas, Lodes muižām. Ūdris bija fotogrāfs, pieņemts, ka viņa pārvietošanās ar fotoaparāta kasti mugurā neliksies aizdomīga.²³

8.maijā pie Lazdonas luterāņu baznīcas saradās ļaudis arī no tālākas apkārtnes, no kaimiņu draudzēm. Mācītājs iepriekš saņēmis brīdinājumus par iespējamām traucējumiem. No dievkalpojuma noturēšanas viņš nav vēlējies atteikties, paredzēta arī viena bērna kristīšana un vienas laulības. Dievkalpojums gan sācies ierasti, jo demonstranti sākumā pulcējās ārpusē. Sprediķa laikā baznīcā sanākuši sveši cilvēki ar sarkanas drānas kaklasaitēm, cepurēm un kabatlakatiņiem un sākuši dziedāt „Mostaties, jūs darba ļaudis!”. Ērmanim vajadzējis pamest kanceļi. Viņš iegāja ģērbkambarī, bet kancelē uzkāpis maskots jauneklis – Kārlis Bebris (1885-1906) no Lazdonas „Viļvāniem”, tobrīd jūrskolas audzēknis (nākošā gada augustā veckalsnavieša barona Adriana fon Brimmera vadīta karavīru vienība to nošāva ezermalā starp Lazdonas muižu un pagasta valdi). Bebra runa bijusi vērsta gan pret reliģiju gan arī pret Krievijas valsts varu. Tad mācītājs izvests pie ārpusē pulcējušajiem demonstrantiem un aicināts piedalīties paredzētajā gājienā Praulienas muižas virzienā. Ērmanis sākumā atteicies, taču sapulcējušies neatlaidās un prasīja, lai mācītājs nes sarkanu karogu. Mācītājs arī to noraidīja, taču karogu viņa rokās iespieda ar varu. Burzmā viņš saņēmis arī vairākas dunkas. Demonstrantu ielenkumā tam nācās piedalīties gājienā līdz vietai, kur nodalījās celš uz mācītājmuižu un kapiem. Viņu tur atlaida, bet demonstranti gāja tālāk uz Praulienas pagastmāju. Demonstrācijā skanējušas revolucionāra satura dziesmas ar baznīcas dziesmu melodijām Samērā līdzīgi notikušo drīz pēc tam ataino „Cīņa” (1905.g. 31.maijs), Ērmanis vēlākajā izmeklēšanā,²⁴ draudzes hronikā²⁵ un ziņojumā konsistorijai²⁶, Lazdonas muižas īpašnieks Kārlis Šmidts vēstulē landrātu kolēģijai²⁷, Jānis Kaminskis 1926.gadā Latvijā rakstītajās atmiņās²⁸ un Pēteris Ūdris ap to pašu laiku Krievijā rakstītajā²⁹, kā arī piecdesmitajos gados Madonas muzeja darbinieku savāktajās P.Petrovska un K.Rozenberga³⁰ atmiņās. Vairākās atmiņās pieminēts, ka mācītāja kučieris gājiena laikā uzrunājis Ērmani un atgādinājis agrāk izteiktu brīdinājumu, kam mācītājs neesot ticējis. Gājienā piedalījušos skaitu vērtēja ap pusotru tūkstoši. Bijuši arī kādi 11 sarkani karogi. Draudzes hronikā minēti karogu uzraksti: „Revolucija!”, „Nost ar ķeizaru!”, „Lai dzīvo brīvība!”, Tranzē – Rozeneks tam vēl pievieno saukli „Lai dzīvo republika!”³¹. K.Rozenbergs atcerējās, ka baznīcu demonstrācijās mācītāju izvedēji parasti bijuši ne savas draudzes locekļi. Pie Ērmaņa ģērbkambarī gājuši bērzaunieši, līdzīgā pasākumā Bērzaunē ar prasībām aktīvāk uzstājušies lazdonieši. Ērmanis kā nopratināšanā izmeklēšanas laikā, tā arī ierakstā draudzes hronikā norāda, ka

²³ Latvijas Valsts arhīvs, fonds 35, apraksts 12, lieta 305, lapa 1.

²⁴ Latvijas Valsts arhīvs, fonds 117, apraksts 1, lieta 679, lapa 128

²⁵ MNM 38979, 71.-73.lpp.

²⁶ O.Nonācs „Mācītāju ziņojumi par 1905.gada revolūciju” Rīga 1930, 160.-161.lpp.

²⁷ „Lauku Dzīve”, 1930.g. Nr17.

²⁸ MNM 8104:1.

²⁹ Latvijas Valsts arhīvs, fonds 35, apraksts 12, lieta 305, lapa 3

³⁰ MNM 8154:1; MNM 547

³¹ „Die lettische Revolution” Teil II, Berlin 1907, 182.lpp.

ģērbkambarī ienākušie viņam nav bijuši pazīstami. Hronikā gan viņš minēja, ka vēlāk uzzinājis par Kārli Bebri kā maskoto runātāju no kanceles.

Kāds amata brālis no citas baznīcas Ērmanim vēlāk vēstulē vaicājis, vai tad paša draudzes locekļi nav cēlušies aizstāvēt savu mācītāju. Tāds jautājums jau varot rasties, taču situācija bijusi tāda, ka nostāties pret pūli neiespējami – tajā bijuši arī apbruņoti cilvēki. Ērmanis pats pieredzējis gadījumu, kad kādu cilvēku nosauc par spiegu un tūlīt atskan kliegzieni „Nāvi viņam!”, Praulienas muižas kalējs tikai tāpēc esot piekauts, ka mēģinājis dzēst ļaundaru muižas tuvumā aizdedzinātu liepu.³² Ziņojumā konsistorijai uzsvērts: „Lazdonas draudzes locekļi atradās gājiena beigās. Mācītājam ziņots, ka Lazdonas sociālistu vadoņi bijuši pret dievkalpojuma traucēšanu, bet revolucionārie elementi tomēr izveduši savu gribu”. Vēlākās sarunās vairāki draudzes locekļi Ērmanim teikuši – notikušais nav bijis vērsts pret viņu personīgi, tas bijis sapulcējušos spēka un varas pierādījums attiecībā pret baznīcu un mācītāju vispār. Garīdznieks tomēr saprata, ka ļaužu dievbijība ir sašķobīta un mazinās. Pāris kilometrus no baznīcas, Madonā, kopš pavasara mitinājās pussimts karavīru virsnieka vadībā „kārtības uzturēšanai”. Pulcēšanos pie baznīcas un sekojošo gājienu viņi gan nekādi neierobežoja. Vēlāk tika veikta izmeklēšana par notikušo, jo Vidzemes konsistorija Rīgas apgabaltiesas prokuroram norādīja, ka maskotais vīrs runā no kanceles esot aicinājis sist valdības ierēdņus, zaldātus un policistus, postīt dzelzceļus un telegrāfu, kā arī baznīcu nosaucis par elku templi.³³ Vainīgo atrašanās gan varas iestādēm neveicās.

15.maijā vēl notika dievkalpojums un jaunavu grupas iesvētīšana. Drīz pēc tam laikraksts „Balss” rakstīja, ka Lazdonas, Vietalvas un Vestienas baznīcās traucēti dievkalpojumi un pret mācītājiem vērstas vardarbības, tāpēc konsistorija tās slēgusi un dievkalpojumus atļaušot tikai tad, kad kārtību mīloši elementi draudzēs apsoltīsot enerģiski pretoties visiem traucējumiem un mācītāju apdraudējumiem.³⁴ Naktī uz 9.jūniju baznīcas ārsienas aprakstītas ar dažādiem saukļiem, to starpā arī draudiem mācītājam Ērmanim un tiem, kas censtos lozungus nodzēst. Bijis arī zīmējums, kurā Krievijas cars tēlots kā tautas apspiedējs.³⁵ J.Kaminskis atmiņās rakstīja, ka uz sienas bijuši kādi teikumi no bībeles, tomēr apriņķa priekšnieka ziņojumā gubernatoram tas nav minēts. Kādas naktis vēlāk bija uzlauztas sakristejas durvis un baznīcā pazudis altāra svečturis un mācītāja Bergmaņa ģimenes piemiņas plāksne, bojātas ērģeles, saplēstas notis, kā arī sagriežta altārglezna. Domājams, to izdarījis Jūlijs Brods (1887-1906). Turpmāk gan līdz rudenim jauni satricinājumi tieši baznīcu neskāra. Toties 15.jūnija rītā dažus kilometrus tālāk Svārpstu silā notika 8 bruņotu Praulienas vīru uzbrukums no slēpņa kazaku jātnieku vienībai, kas bija ceļā no Madonas uz savu mītnes vietu Saikavas muižā.³⁶ Nošauts virsnieks, vairāki kazaki ievainoti. J.Kaminskis rakstīja, ka tieši šie kazaki spieduši garāmgājējus tīrīt nost baznīcas ārsienai uzkrāsotos uzrakstus.

³² MNM 38979, 71.lpp.

³³ Latvijas Valsts arhīvs, fonds 117, apraksts 1, lieta 679, lapa 17

³⁴ „Balss”, 1905.g. 8.jūnijs, Nr. 23.

³⁵ Igaunijas Valsts arhīvs, fonds 296, apraksts 102, lieta 1905/7, lapa 468.

³⁶ V.Urtāns „Svārpstu sila kauja” krāj. „Muzeji un kultūras pieminekļi”, Rīga, 1977, 5.-6.lpp.

18.jūnija „Cīņa” publicēts raksts „Baznīckungi un demonstrācijas”, kurā 8.maija Lazdonas notikumi izmantoti kā piemērs vispārējai nostājai. Tomēr norādīts, ka neesot pareizi uzspiest mācītājam karogu nest un to sist vai citādi fiziski iespaidot. Nevarot vienādi vērsties pret kazakiem, žandarmiem, policistiem un citiem bruņotiem cara kalpiem un garīdzniekiem, tādējādi pēdējos padarot par idejas mocekļiem. Sociāldemokrātu savienības viedoklis pausts rakstā „Baznīca un revolūcija Baltijā”.³⁷ Revolucionāri necīnoties pret baznīcas ēkām, altāriem un citiem dievnamu piederumiem un arī neapkarojot ticīgo uzskatus. Cīņa esot vēsta pret baznīcu kā svarīgu patvaldības daļu, pret baznīcu kā sociālu un politisku iestādījumu, kā arī pret tagadējo augstprātīgo, kundzisko mācītāju šķiru. Šīs cīņas rezultātā vasarā Vidzemes guberņā nedarbojās 14 luterāņu baznīcas.³⁸

Atsaucoties uz kādu draudzes locekļu aicinājumu, Ērmanis panāca piekrišanu konsistorijā oktobra baigās atsākt dievkalpojumus baznīcā. Taču neilgi pirms tam mācītājam piesūtīta draudu vēstule. Viktors Medenis (1886-1964) pusgadsimtu vēlāk to atcerējās šādi: „Revolūcijas vadoņi gribēja dabūt Ērmani no Lazdonas projām, mācītājs vēl kavējās. Te kādā dienā Indriksons man parādīja bargu draudu vēstuli, ko viņš pats bija pagatavojis, lika man uzrakstīt uz aploksnes mācītāja adresi un iemest pastkastītē Madonā, ko es izpildīju. Vēstulē bij rakstīts, ja mācītājs vēl kavēšoties atstāt Lazdonu, tad Brauniņa jaunkungs vai Mauzera jaunkundze viņam palīdzēšot tiešā ceļā nobraukt uz debesu mājām, no kurām viņš, mācītājs, pats zinot, atgriešanās vairs neesot.”³⁹ Konsistorijas ziņojumā gubernatoram minēts: vēstulē Ērmanim arī norādīts, ka, ja viņš palikšot Lazdonas draudzē, to uz tēju varot uzaicināt luterāņu mācītājs Šillings un pareizticīgo priesteris Līcītis (abi nogalināti). Vēstule rakstīta LSDSP vārdā, tā bija hektografēta, tātad paredzēta ne tikai Lazdonas draudzei. Ērmanis arī te saskatīja pareizticīgā vēršanos pret viņu.

Svētdienā, 30.oktobrī neliels dievkalpojums notika mācītājmuižā (Ērmanis īpaši norādīja uz ērgelniek skolotāja J.Avena iztrūkšanu)⁴⁰, kamēr pie baznīcas sākās mītiņš ar apmēram 2000 dalībniekiem.⁴¹ Paredzēto baznīcas darba atsākšanu vairums dalībnieku noraidījis. Nolasīts arī Ērmaņa raksts, ka viņš uz laiku nolēmis šķirties no draudzes – tā būšot labāk lazdoniešiem un arī viņam pašam, biežie draudi tā uzturēšanos šeit padarījuši nepanesamu. Mītiņa otrā daļa notika pāris kilometrus no baznīcas Vistiņlejā. Pamatojoties uz 17.oktobra manifesta atvēlēm, sapulcējušies sprieda arī par politiskiem jautājumiem. Nolemts, ka Valsts Domes vēlēšanās nav jāpiedalās, taču jāprasa Satversmes sapulces sasaukšana pēc vispārējām tiešām un aizklātām vēlēšanām. Pārrunājot skolu lietas, prasīts to šķirt no baznīcas, mācības noturēt mātes (latviešu) valodā un vispār ieviest skolās jaunas mācību programmas. Līdzšinējai pagasta valdei sava darbība jābeidz, tiklīdz ievēlēta rīcības komiteja neatliekamo jautājumu kārtošanai. Tautskolu inspektora, zemnieku lietu komisāra un citu pārvaldes iestāžu rīkojumi

³⁷ „Revolucionārā Baltija”, 1905.g. Nr. 2.-3.

³⁸ „Mitteilungen des livlaendischen Generalsuperintendenten ueber das Kirchenwesen im Jahre 1905” Rīga 1906, 18.lpp.

³⁹ MNM 26583, 8.lpp.

⁴⁰ MNM 38979, 75.lpp.

⁴¹ „Baltijas Vēstnesis”, 1905.g. 3.novembris, Nr. 242.

ignorējami. Nav jāveic arī maksājumi dažādās muižnieku iestādēs, jo zemniekiem tur nav dotas līdzspriešanas tiesības. Pēc šīs sapulces kādi vīri mācītājmuižā taujājuši pēc ieročiem.

Novembrī noticis arī kāds mītiņš pašā baznīcā.⁴² Tajā runājis praulēnietis Pēteris Malta (1864-1942), tolaik Kokneses pagasta skolas pārzinis, ko vairāk zinām kā Jāņa Krodera līdzgaitnieku pagastu delegātu kongresa organizēšanā. Pāris gadus vēlāk tā sauktajā Kokneses – Skrīveru – Lielvārdes prāvā viņam piesprieda nāves sodu, ko gan nomainīja ar katorgu. Baznīcā skolotājs runājis par bausli „Tev nebūs zagt!”, par to, ka baušļu rakstītājs ar nodomu sakot „Tev nebūs...”, nevis „Mums nebūs...”, jo garīdznieks citiem mācot to, ko pats ne vienmēr ievērojot. Muižniekus un kungus varot uzskatīt par galvenajiem zagļiem. Malta runājot noņēmis cepuri, taču klausītāji saukuši, ka baznīcā auksts, visiem bijušas cepures galvā, tā nu Malta savējo arī uzlicis.

Ērmanis novembra vidū aizbrauca uz Rīgu, Praulienā palika viņa māsa. Daļu baznīcas arhīva cerībā uz lielāku drošību iepriekš nosūtīja uz draudzes priekšnieka H. fon Strandmana muižu Lauterē, taču tā nodedzināta 27.novembrī. Nākošā gada februārī mācītājs atgriezās draudzē. Viens no pirmajiem pienākumiem bijis piedalīties soda ekspedīcijas 13.februārī Cesvainē nošauto praulēniešu Jūlija Broda un Jāņa Simansona apbedīšanā Vistiņlejas kapos. Viņi apvainoti Praulienas muižas īpašnieka Glazenapa māsas nošaušanā. 5.martā notika dievkalpojums baznīcā pēc turpat 10 mēnešu pārtraukuma. Altārglezna bijusi salabota, sagādāts jauns svečturis.

Tomēr miers neiestājās, mācītājs joprojām jutās apdraudēts.⁴³

„Pēterburgas Atbalsis” 1906.gada 11.jūlijā ar „Lazdonieša” parakstu ievietoja pret Ērmani vērstu rakstu. Par viņa vainu uzskatīts tas, ka rudenī solījies no draudzes aiziet pavisam, bet nu atkal esot atgriezies. Taču nākošajos teikumos viņš izpelnījies pārmetumus par to, ka soda ekspedīcijas ierašanās laikā nav bijis uz vietas draudzē, lai aizstāvētu vietējos cilvēkus un aizbilstu par tiem ekspedīcijas vadībai, kā to darījis pareizticīgo priesteris Ļebegevs. Ērmanis nosodīts arī par to, ka revolucionārās darbības dēļ vietu pametušā draudzes skolas skolotāja Jāņa Avena vietā meklēts jauns. Savukārt Lazdonas pagasta skolas skolotājs Jānis Geistards (1854-1906) noslīcinājies pēc tam, kad Ērmanis it kā sarunā viņu baidījis ar līdzīgu likteni kā otram šīs skolas skolotājam Jānim Miezītim, ko kareivji nošāva decembra beigās.

1.augustā laikrakstā iespieda Ērmaņa atbildi, kurā viņš visus apvainojumus noraidīja. Divas dienas agrāk, 30.jūlijā pēc sprediķa mācītājs draudzei paziņojis, ka no tās aiziet galīgi. Domājams, iepriekš viņš saņēma tādu pašu draudu vēstuli, kā mācītājs Auniņš Cesvainē, Kundziņš Tirzā, Neanders Gulbenē, Plamšs Zeltiņos un Skribanovics Krimuldā. Par šiem pieciem gadījumiem liecības saglabājušās konsistorijas vēstulē Vidzemes gubernatoram, kurā norādīts, ka paredzama mācītāju aiziešana no draudzēm.⁴⁴

⁴² MNM 26583, 15.lpp., MNM 5476.

⁴³ MNM 38979, 78.lpp.

⁴⁴ Igaunijas Valsts arhīvs, fonds 296, apraksts 102, lieta 1905/10, lapa 555

Uz Kundziņam 25.septembrī nosūtītā aicinājuma⁴⁵ atzīmēts 53. kārtas numurs, tāpēc jāpieņem, ka tādi tikuši adresēti vēl vairākiem desmitiem mācītāju. Vēstules teksts vācu valodā iespiests tipogrāfijā, ar roku ierakstīts mācītājs un draudze, kā arī sūtīšanas datums un kārtas numurs:

„Uzaicinājums

Jūs tiekāt aicināts izbeigt brīvības cīnītāju un mūsu kritušo biedru ķengāšanu, kā arī pēc šīs vēstules saņemšanas slēgt baznīcu, citādi pret Jums tiks lietoti piespiedu līdzekļi. Padomājiet par savu kolēģu Šillinga, Līcīša un Cimmermaņa likteni.

Baltijas cīnītāju organizācija
Spiestuve „Meža brāļi”

Cimmermanis, tāpat kā iepriekš minētie Šillings un Līcītis, nogalināts 1905.gadā.

1906.gada 16.septembrī Ērmanis Lazdonu pameta pavisam. Nākošā gada jūnijā viņš sāka darbu Krimuldas draudzē, no kuras pēc draudu vēstules saņemšanas bija aizgājis Kārlis Teodors Gotlībs Skribanovics.

Lazdonas draudzē pēc pāris gadiem kalpošanu sāka mācītājs Aleksandrs Simsons. Viktors Medenis vēlāk vērtēja: „Lazdonas mācītājs Ērmans bij ļoti gudrs un praktisks cilvēks, nelokāms savos uzskatos, viņš revolucionāriem nepiekrita./.../ Mācītāja aizdzīšana draudzei neko labu nedeļa, bet zaudējumu gan. Ērmans bija apdāvināts cilvēks, dzejnieks un rakstnieks, izglītības veicinātājs, visi citi mācītāji, kas nāca pēc viņa, nebij Ērmana vērti.”⁴⁶

Vēršanās pret baznīcu 1905.-1906.gadā apliecināja: liela daļa lauku iedzīvotāju to uztver kā pastāvošās varas balstu un sastāvdaļu, tāpēc tai nācās piedzīvot dažādus uzbrukumus.

⁴⁵ Turpat, lapa 556

⁴⁶ MNM 26583, 8.lpp.

1905.GADS DVINSKĀ: NOTIKUMI UN CILVĒKI

Ludmila Žilvinska

Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzejs

1905.gada revolūcijas simtgade no jauna pievērsa sabiedrības uzmanību tā laika notikumiem. Ir jāpiekrīt vēsturnieka J.Bērziņa domai, ka „Latvijas vēsturē nav daudz tādu notikumu, kā 1905.gads, kuri uz Latvijas tālāko attīstību, ekonomiku un sabiedrības garīgo dzīvi būtu atstājuši tik lielu ietekmi. 1905.gada revolūcija bija demokrātiska politiska revolūcija – pirmā latviešu tautas uzstāšanās par savām tiesībām” [1].

Pirms simts gadiem klusā un provinciālā Vitebskas guberņas apriņķa pilsēta Dvinska pārvērtās par mutuļojošu mītiņu un demonstrāciju pilsētu, kurā jau 1905.gada februārī notika asiņainas sadursmes. To dienu notikumos piedalījās plaši iedzīvotāju slāņi – ne vien strādnieki, amatnieki, zemnieki un inteliģence, bet arī mājkalpotāji, bodnieki, tirgotāji un pusaudži. Un ne jau visi izprata revolucionārās cīņas globālos uzdevumus un mērķus. Brīžiem sacelšanās dalībnieku rīcība atgādināja viesuļvētru – nevaldāmu, nežēlīgu un arī bezjēdzīgu.

Par pētījuma avotu kļuva Latvijas, Krievijas un Baltkrievijas arhīvu dokumenti, kuru kopijas glabājas Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja fondos, kā arī revolūcijas dalībnieku atmiņas. Šie dokumenti notikumus raksturo no diviem aspektiem – viens ir varas institūciju (Vitebskas gubernatora, Vitebskas guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšnieka, Vitebskas un Dvinskas policijas priekšnieku, Dvinskas cietokšņa komandanta u.c.) viedoklis un otrs – revolūcijas dalībnieku skatījums.

Pastiprināta dzelzceļu būvniecība XIX gs. beigās un XX gs. sākumā veicināja Dvinskas izveidošanos par svarīgu dzelzceļa mezglu, nozīmīgu rūpniecības un tirdzniecības centru, kas iedzīvotāju skaita un saražotās produkcijas daudzuma ziņā pārspēja guberņas pilsētu Vitebsku.

Nemot vērā pilsētas daudznacionālo sastāvu, mūsdienās Daugavpili bieži sauc par Eiropas Savienības mini modeli. XX gs. sākumā Dvinskā dzīvoja 46% ebreju, 28% krievu, 16% poļu, 4% vāciešu, 2% latviešu un 2% baltkrievu [2]. Lielais ebreju iedzīvotāju skaits pilsētā izskaidro Bunda (Vispārējās ebreju strādnieku savienības) svarīgo lomu Dvinskas strādnieku kustībā.

XX gs. sākumā pilsētā bija 62 rūpniecības uzņēmumi [3], strādāja 3243 amatnieki [4]. Pārsvarā tās bija nelielas rūpnīcas un fabrikas. Tomēr daļai Dvinskas uzņēmumu bija vadoša vieta Krievijas Eiropas daļas rūpniecības uzņēmumu vidū. Tās bija Rīgas–Orlas dzelzceļa darbnīcas (1000 strādnieku) [5], Š.Zaksa sērskociņu fabrika, kura strādnieku skaita (676) un saražotās produkcijas daudzuma ziņā atpalika vienīgi no līdzīgām fabrikām Kuldīgā un Jaroslavļā [6], kā arī pogu fabrika „Brāļi Natansonī un K^o”, kura strādājošo skaita ziņā (227) bija lielākā starp līdzīgiem uzņēmumiem Krievijas Eiropas daļā [7].

Neraugoties uz to, ka Dvinskā atradās ap 70% Latgales rūpniecības uzņēmumu, salīdzinājumā ar citām Latvijas pilsētām (Rīgu, Liepāju un Jelgavu) tajā tika koncentrēti tikai 1,8% Latvijas rūpniecības ražotņu [8].

Jau XIX gs. 90. gados Dvinskā notika pirmie streiki. Viens no strādnieku kustības aktīvajiem dalībniekiem A.Ginsburgs savās atmiņās rakstīja: "Dvinskas kustības dvēsele bija citādāka nekā Vitebskā. Šeit bija vairāk proletarizēts punkts... Strādnieku masas bija plašākas un daudz aktīvākas..." [9].

Par drāmas prologu kļuva **5.janvārī** Dvinskas cietumā notikušais politisko ieslodzīto dumpis, kurš uzliesmoja, protestējot pret cietuma sargu patvaļu un cietuma priekšnieka lēmumu politisko ieslodzīto režīmu pielīdzināt kriminālnoziedznieku turēšanas režīmam. Lai apspiestu dumpiniekus, tika atsūtīts 246. Grjaznoveckas kājnieku pulks. Pēc pulka komandiera pavēles un ar iecirkņa prokurora Zaķiša piekrišanu notika ieslodzīto kratīšana, bet 8 galvenie vainīgie iesēdināti karcerī [10].

Protestējot pret cietuma priekšniecības rīcību, **8.janvārī** notika vispārējs Dvinskas strādnieku streiks. Tajā pašā dienā Vecajā bulvārī notika demonstrācija, kurā galvenokārt piedalījās strādnieku jaunatne. Demonstranti soļoja ar lozungiem „Lai dzīvo brīvība!”, „Nost patvaldību!”. Kolīdz policija viņus padzina no vienas ielas, viņi tūdaļ atkal pulcējās kopā citā ielā.

Sadursmē ar policijas vienību pie cietuma demonstranti raidīja uz policistiem 15 šāviņus. Policisti atbildēja ar šāvieniem gaisā. Tajā brīdī politiskie ieslodzītie sāka sist logu stiklus. Policijai izdevās izklīdināt demonstrantus, tomēr daļa no viņiem devās uz Dvorjanskas ielu, uzbruka prokurora Zaķiša dzīvoklim un izsita tajā visus logu stiklus.

Vakarā visās ielās patrulēja karavīri, un demonstranti tika izklīdināti. Arestēja 15 vadošos KSDSP Dvinskas komitejas biedrus, kā arī kādu piecpadsmi gadu vecu meiteni, kura Oficieru ielā vadīja pusaudžu grupu, kas skandēja pieaugušo lozungus [11].

12.janvārī streiks atjaunojās – savu protestu puda daudzu pilsētas uzņēmumu strādnieki, kā arī amatnieki un tirgotāji.

17.janvārī streikam pievienojās aptuveni 800 četru fabriku strādnieku, nākamajā dienā – vēl triju uzņēmumu strādnieki [12]. Ielās atkal notika plašas demonstrācijas.

17.februārī, protestējot pret mierīgās demonstrācijas dalībnieku apšaušanu Pēterburgā, sākās vispārējs streiks.

Pirmie darbu pārtrauca Grilihesa ādu apstrādes fabrikas strādnieki (300), Zaksa sērskociņu fabrikas strādnieki (700) un arī dažu citu rūpniecības uzņēmumu strādnieki [13]. Drīz vien streikam pievienojās aptuveni 1000 Pēterburgas–Varšavas dzelzceļa depo un Rīgas–Orlas dzelzceļa darbnīcu strādnieki.

Vitebskas guberņas Dvinskas 2. iecirkņa vecākā fabriku inspektora ziņojumā 1905.gada 17.februārī teikts: „...Šodien streikoja visi 28 fabriku inspekcijas uzraudzībā esošie rūpniecības uzņēmumi” [14].

Kā tika atzīmēts avīzes „Proletarij” 5.numurā, 17.februārī visi bundisti, kuri pārsvarā bija amatnieki, uzzinot par notiekošo, atstāja darba vietas, negaidot savas komitejas aicinājumu.

Vitebskas gubernators ziņoja iekšlietu ministram, ka dienas laikā tika aizturēti sociāldemokrātiskās partijas aģitatori, kuri ieradās veikalos un darbnīcās, neatlaidīgi pieprasot pārtraukt darbu un tirgošanos. Cilvēku grupa pulcējās pie Natansona pogu fabrikas, meta akmeņus un pieprasīja, lai fabrikā strādājošie pārtrauktu darbu [15].

Pārdevēji atstāja veikalus, mājkalpotāji – saimnieku mājas. Nestrādāja arī farmaceiti un maizes cepēji. Pārtrauca preču pieņemšanu dzelzceļa stacijās, slēdza visus veikalus, bankas, kantorus, bibliotēkas. Neiznāca avīzes „Dvinskij listok” un „Telegraf”. Vispārējam streikam pievienojās arī reālskolas vecāko klašu skolēni. Desmitiem tūkstošu cilvēku iznāca Dvinskas ielās. Kā izaicinājums virs pūļa plīvoja sarkanie karogi, skanēja šādos gadījumos neiztrūkstošā „Marseljēza” [16].

Notika mītiņš pie dzelzceļa darbnīcām, bet pēc tam, kad tika panākta sociāldemokrātu vienošanās ar Bundu, vēl viens – pilsētas centrā, Vecajā bulvārī. Ap 6 tūkstošiem demonstrantu ar lozungiem „Nost patvaldību!” un „Lai dzīvo brīvība!” devās pa Peterburžskas ielu, kur viņus apturēja karavīri un policisti.

Jau pirms šiem notikumiem varas iestādes gatavojās spert soļus „nemiernieku un dumpinieku” savaldīšanai. Dvinskas policijas priekšnieks Buligins sūtīja lūgumu cietokšņa garnizona priekšniekam „... artilērijas brigāžu kazarmās turēt gatavībā 60 jātniekus, kas pēc pirmā pieprasījuma dotos uz norādītajām vietām, lai sniegtu atbalstu policijai iespējamo nekārtību apspiešanai, un 3 jātniekus artilēristus katrai policijas daļai...” [17]. Kā izrādījās, „bruņotā gatavošanās” nebija lieka.

Visā pilsētā notika sīvas demonstrantu kaujas ar policistiem, žandarmiem un karavīriem. Lodes svilpa Vecajā bulvārī, Krāslavas un Teātra ielās. Dumpiniekiem, kaut arī nedaudziem, bija mauzeri, brauniņi un šautenes, toties lielā daudzumā – bruģakmeņi, kuri tika izlauzti no bruģa ielās...

Pilsēta bija pārpludināta ar apbruņotiem kareivjiem. Stacijas, bankas un kara noliktavas apsargāja karaspēka daļas.

Vēl nesen vēsturnieki akcentēja to, ka pirmie sāka šaut zaldāti un policija, bet demonstranti bija spiesti aizsargāties. Tomēr ir arī ziņas par negaidītiem šāvieniem no demonstrantu puses. Vēsture glabā abu gadījumu liecības.

Plkst. 9.22 vakarā guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīgs rotmistrs Gvozdevs nosūtīja uz Policijas departamentu telegrammu Nr.1929, kurā informēja par to, ka 17. februārī gandrīz visās Dvinskas fabrikās, rūpnīcās un darbnīcās notika streiki. Piecos vakarā dažās pilsētas ielās sākās demonstrācijas, turklāt Šilderovskas ielā demonstranti šāva uz zaldātu vadu. Kareivji atbildēja ar divām pret pūli vērstām zalvēn. Pēc sākotnējām ziņām, tika ievainoti trīs ebreji, viens no tiem smagi” [18].

Dvinskas cietokšņa komandants savā ziņojumā Policijas departamentam norādīja, ka vispārējam streikam Dvinskā un zemnieku nemieriem Dvinskas apriņķī līdzī jūta arī inteliģence [19].

Daugavpils muzeja fondā glabājas dziedāšanas skolotājas Sofjas Kvašņinas materiāli. Viņa vairākkārt koncertos dziedāja revolucionāras dziesmas un tika brīdināta par šādu uzstāšanos.

18.februārī tika izdota Bunda un KSDSP Dvinskas komitejas skrejlapa „Uz ielu!”, kurā līdz ar ekonomiskām tika izvirzītas arī politiskās prasības: monarha varas iznīcināšana, demokrātiskas republikas nodibināšana, neierobežota apziņas, vārda, preses un sapulču brīvība u.c. [20].

19.februārī demonstrācijas un mītiņi turpinājās. kad Dvorjanskas ielā demonstrantus mēģināja ielenkt zaldāti, no pūļa atskanēja šāvieni. Pēc neveiksmīga mēģinājuma izklīdināt demonstrantus ar šauteņu laidēm, karavīri sāka šaut. Tika nošauts Zaksas sērkokļu fabrikas strādnieks Jankels Reihs.

„Pūlis, pacēlis uz rokām nošautā Reiha līķi,” kā tika rakstīts policijas ziņojumā, “nesa viņu cauri pilsētai uz kapsētu. Pa ceļam pūlis skaitliski ievērojami pieauga, turklāt tam pievienojās arī studenti un reālskolas skolēni. Blakus Reiha līķim nesa melnu un sarkanu karogu bez uzrakstiem... Lai novērstu iespējamus sarežģījumus, gājienu palaida garām, pie ebreju kapsētas tika izsauktas divas kājnieku rotas, un, pateicoties tam, nekādas demonstrācijas un nekārtības nenotika” [21].

Šajās februāra dienās pilsētas ielās tika ievainoti un nošauti apmēram 20 demonstranti [22].

19. un 21.februārī notika nogalināto bēres. Lieli strādnieku un inteliģences pūļi pavadīja mirušos. Kapsētās skanēja runas, dziedāja revolucionāras dziesmas. Nolēma, ka divus nogalinātos strādniekus pēdējā gaitā izvadīs nākamajā dienā, bet policija līķus nolaupīja un slepus naktī apraka. Par apbedīšanas vietu nepaziņoja pat tuviniekiem [23].

Leonida Dobičina stāsta „Pilsētā En”, kurā attēlota provinciālās Dvinskas dzīve, trīspadsmit gadu vecais varonis par šiem notikumiem stāsta šādi:

“Kad mēs ēdām pusdienas, dzelzceļa darbnīcās pēkšņi kaut kā īpaši atskanēja sirēnas. Pēc kāda laika mēs izdzirdējām šāvienus. Tuvojoties naktij, Jevģēnija uzzināja, ka nošāva četrus. Dumpinieki viņus savākuši un lāpu gaismā nēsā pa ielām, lai satrauktu tautu.

Mēs skatījāmies, kad viņus apglabāja. Priekšā ar svarīgu sejas izteiksmi gāja mācītāji.

...Aiz zārkiem spēlēja amatnieku un ugunsdzēsēju orķestri. Gandrīz veselu stundu, pārstājot mūs interesēt, garām logiem plandot kustējās karogi un transparenti ar uzrakstiem. Vēlāk uzzinājām, ka pie kapsētas bija apšaudīšanās...

Mēs vairākas reizes uzsākām un atkal pārtraucām mācības. Sākām lietot vārdus „mītiņš”, „melnsimtnieks”, „apelsīns”, „špiks”. (Dvinskā tajā laikā bija cara ohrankas organizētās melnsimtnieku organizācijas nodaļa, bet par „apelsīniem” dēvēja pašdarinātās bumbas).

Pie *maman* arī dažreiz bija streiki. Viņa piederēja pie „labējiem”, bet streikoja labprāt. Kādu reizi viņa man stāstīja, ka reiz viņas priekšnieks bijis mītiņā un nolēmis turp vairāk neiet, jo būdams tur, viņš jutis, ka piekrīt nepiedienīgajiem spriedelējumiem...” [24].

21.februārī pilsētā parādījās KSDSP skrejlapas ar paziņojumu par streika pārtraukšanu. Pēcpusdienā visi veikali atsāka darbu, un dzīve pamazām atgriezās vecajās sliedēs.

17.martā Rīgas ielā ar revolvera šāvienu galvā tika ievainots Dvinskas policijas priekšnieks Buligins. Šāvējiem izdevās aizbēgt.

Iespējamie atentāta dalībnieki – A.Šteimans, H.Mankovskis un Š.Perelšteins – tika arestēti. Lauka kara tiesa piesprieda H.Mankovskim nāves sodu pakarot. A.Šteimanu attaisnoja. Tomēr tiesas lēmums netika izpildīts: pēc kasācijas sūdzības izskatīšanas tā pati tiesa, tikai citā sastāvā, atzina aizdomās turamos par nevainīgiem [25].

Kurš šāva uz Dvinskas policijas priekšnieku – tā arī palika neatklāts. Šī notikuma galvenā mācība ir tā, ka juristi panāca lietas atkārtotu izskatīšanu, nebaidoties nokļūt aizdomās par teroristu un revolūcijas ideju atbalstīšanu.

19.martā Dvinskā notika pusaudžu demonstrācija, kurā piedalījās vairāk nekā 600 jauniešu. Neskatoties uz to, ka demonstrāciju izklīdināja kazaki, bērni sapulcējās citās ielās un sarkanie karogi no jauna plīvoja virs kolonnām. Pēc guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšnieka domām, šī demonstrācija kalpoja par signālu un aizsegu pieaugušajiem, jo pie Vecā bulvāra sapulcējās apmērām 1000 strādnieku. Tomēr demonstrācija neizdevās – viņus izklīdināja kazaki [29].

No ziņojumiem Policijas departamentam ir zināms par vēl divām pusaudžu demonstrācijām – 7.maijā un 5.jūnijā [26].

Aprīlī un maijā Dvinskas strādnieki vairākkārt izsludināja streikus. Uz fabriku skursteņiem tika izkārti sarkanie karogi, kurus, riskējot ar dzīvību, mēģināja noņemt policisti un gorodovoji.

14.jūlijā pilsētas centrā notika mītiņš, kurā piedalījās aptuveni 800 cilvēku. Avīze „Proletarij” 12.numurā ziņoja: „Mītiņa beigās uzradās zaldātu vienība ar šautenēm. Bez jebkāda brīdinājuma nogranda zalve, 5 cilvēki tika nogalināti un ap 15 – ievainoti. Notika vēl viena demonstrācija Dubrovina dārza alejā, netālu no dambja. Šajā pašā dienā zaldātu patruļa šāva uz pūli arī Žitomirskas ielā. Nošāva 3 cilvēkus – 12 un 16 gadu vecus pusaudžus un padzīvojošu vīru ap 60 gadiem, kā arī ievainoja 10 cilvēkus.

15.jūlijā notika nogalināto bēres, kurās piedalījās vairāk nekā 5 tūkstoši cilvēku (pēc avīzes „Proletarij” ziņām – 12 tūkstoši). Streikojā lielākā daļa fabriku un rūpnīcu. Daudzi veikali bija slēgti. Policijas priekšnieks bija spiests izsaukt pastiprinātu kājnieku vienību.

Karavīru bija daudz, tomēr varas iestādes nolēma nekaitināt pūli. Viņi pavadīja gājieni līdz kapsētai, bet tālāk negāja [27].

Svarīga loma tā laika notikumos bija kaujas dražīnām, kuras organizēja daudzās vietās. Tās izdarīja bruņotus uzbrukumus baroniem, policistiem, žandarmiem, kā arī cietumiem, lai atbrīvotu ieslodzītos, aizsargāja mītiņus un demonstrācijas. Ieročus kaujinieki sadabūja dažādos veidos: tos atņēma muižās, policijai, žandarmiem, uradņikiem, aplaupīja ieroču veikalus. Bieži izmantoja arī medību ieročus. Telegrammā Vitebskas gubernatoram un Žandarmērijas pārvaldei Dvinskas policmeistars Rozentāls ziņoja par Gandlera ieroču veikala izdemolēšanu [28]. Reizēm kaujinieki ieročus izgatavoja paši. Daugavpils muzeja ekspozīcijā glabājas paštaisīta šautene un durklis, kurš tika izgatavots no zobena [35].

1905.gada vasarā Dvinskas strādnieku kaujas dražīnas bija gandrīz 300 cilvēku [29]. Vislielāko kaujinieku grupu organizēja dzelzceļnieki. To vadīja jaunais strādnieks Aleksandrs Voitiks. Viņam aktīvi palīdzēja arī Kristiāns Krūmiņš.

Arī Dvinskas garnizona zaldāti tika aktīvi aģitēti. Vitebskas žandarmērijas priekšnieks ziņoja Policijas departamentam: „KSDSP Dvinskas komitejas propaganda visās garnizona un cietokšņa daļās būtiski kaitē militārajai disciplīnai, zaldāti bariem dodas uz pilsētas mītiņiem un sapulcēm, virsnieku klātbūtnē lasa un līmē uz kazarmu sienām proklamācijas” [30].

Augustā KSDSP Dvinskas komiteja izdeva skrejlapu ar aicinājumu zaldātiem: „Zaldāti!.. Mēs, strādnieki, griežamies pie jums... Mēs vaidam zem bagātnieku un ierēdņu jūga un gribam panākt sev labāku tiesu. Mums ir grūti, bet mēs nepadodamies... Katrs no jums ir mūsu brālis, tādēļ ka mums ir viens tēvs – nabadzīgs zemnieks. Šodien tu esi zaldāts, rīt būsi strādnieks, bet katrs no mums – zaldāts. Tad apvienosimies tagad un kopā draudzīgi sitīsim mūsu ienaidnieku...” [31].

Vitebskas gubernas žandarmērijas pārvaldes priekšnieks slepenajā ziņojumā Vitebskas gubernatoram rakstīja, ka Dvinskas cietokšņa artilērijas noliktavas virsveijerverkers Aleksejs Panšins un artilērijas darbnīcu pirmās kategorijas meistars Ilja Minajevs veic aģitāciju cietokšņa zaldātu vidū, izplata proklamācijas, organizē pulciņus un rīko sapulces mežā aiz cietokšņa. KSDSP Dvinskas komitejas vadītājs Jurijs Fridlands nodarbojas ar ieroču iepirkšanu no zaldātiem, mēģinājis pierunāt Minajevu nozagt ieročus no cietokšņa noliktavām.

8.augustā Dvinskā tika arestēts galdnieks Koreņevskis, kurš šajā dienā izplatīja zaldātu vidū KSDSP Dvinskas komitejas proklamāciju „Zaldāti, bruņojieties!” [32].

Rudenī cīņa ar jaunu sparū vērās plašumā. Pilsētā regulāri notika streiki, demonstrācijas un mītiņi.

12.oktobrī sākās vispārējs streiks Dvinskas rūpniecības uzņēmumos [41]. Drīz vien tam pievienojās arī amatnieki, pārdevēji, kantoru darbinieki, tipogrāfijas strādnieki, telegrāfisti, pilsētas lampu iededzinātāji, ormaņi, bodnieki un mājkalpotāji. Sakarā ar ielu lampu iededzinātāju streiku policija pilsētas apgaismošanā iesaistīja zaldātus un gorodovojus [33]. Dvinskas ekonomiskā dzīve pamira.

15.oktobrī notika pilsētas iedzīvotāju sadursme ar policistiem un kazakiem, kuri mēģināja izklīdināt mītiņu Jaunbūvē. Savās atmiņās šo notikumu dalībiece Raisa Borisova raksta: „Uz uzbrucējiem meta akmeņus. Dažus kazakus, metot ar bruģakmeņiem, nogāza no zirgiem. Saniknotie kazaki aplenca mītiņa dalībniekus, sita tos ar nagaikām. Cīnoties strādnieki izlauzās cauri Dvorjanskas šķērsielai. Ar paceltiem sarkaniem karogiem demonstranti soļoja pa Dvorjanskas ielu. Mjasnickas ielas stūrī viņiem pretī stājās cita kazaku un policistu vienība. Sākās apšaušana. Strādnieki nomētāja savus ienaidniekus ar akmeņu krusu, kaujinieki sāka šaut, un kazaki atkāpās...” [34].

Vitebskas gubernators telegrammā Policijas departamentam ziņoja, ka policijas sadursmē ar demonstrantiem bija daudz ievainoto gan starp policistiem, gan starp demonstrantiem.

16.oktobrī kaujinieku družīnas uzbruka cietumam un atbrīvoja daudzus politiskos ieslodzītos [44].

17.oktobrī pilsētas daudzos rajonos turpinājās bruņotas sadursmes, demonstranti šāva uz sardzi.

Neraugoties uz cara 17.oktobra manifestu, kurā tika solīta “pilsoniskā brīvība uz nesatricināmiem pamatiem”, kaislības nerima.

19.oktobrī Gubernas žandarmērijas pārvaldes priekšnieks ziņoja Policijas departamenta politiskajai daļai par manifestācijas apšaudi pie Pēterburgas–Varšavas dzelzceļa depo. Bija ievainoti 30 cilvēki, viens – nogalināts. Kad demonstranti par to uzzināja, viņi izdemolēja ieroču veikalus un apbruņoja strādniekus [35].

Tajā pašā dienā notika plašs mītiņš laukumā pie Aleksandra Ņevska katedrāles.

Strādnieki piespieda zvaniķim pārtraukt zvanīt katedrāles zvanos. Katedrāles pārzinis Rumjancevs piekrita noturēt liturģiju bez zvanīšanas. Savā ziņojumā Gubernas žandarmērijas pārvaldes priekšnieks atzīmēja, ka mācītāja dēls Nikolajs, Rīgas politehnikuma students, ir KSDSR Dvinskas komitejas loceklis, kura uzskatiem pievienojies arī viņa tēvs – mācītājs. Tikai mācītāja amats neļāvis viņam iesaistīties dēla partijā [36].

Avīze “Dvinskij listok” ziņoja, ka demonstrantu sadursmē ar kazakiem Oficerskas ielā gāja bojā sieviešu ģimnāzijas skolotāja, skrošu rūpnīcas kalpotājs un jauneklis, kurš nesen ieradies ciemos no Anglijas. Bet Maskavas ielā dragūni šāva uz strādniekiem – nošāva 16 cilvēkus, ievainoja – 40 [37].

20.oktobrī no Dvinskas tika aizsūtīta telegramma Vitebskas gubernatoram par sadursmi ar strādniekiem Pēterburgas–Varšavas dzelzceļa stacijā. Sadursmes laikā viens cilvēks nogalināts, divi – ievainoti. Aizsardzības nolūkā izsauktie kazaki sākuši šaut uz manifestantiem, nogalinot trīs cilvēkus un ievainojot astoņus [38].

20.oktobrī pusaudži ielauzās pilsētas valdes ēkā un saplēsa cara portretu.

21.oktobrī, kad tika svinēta cara kronēšanas gadadiena, demonstranti rāva no mājām valsts karogus un iemina tos dubļos, izkāra sarkanos un melnos karogus. Policija nekā nereaģēja.

6.novembrī Dvinskas Komercklubā notika mītiņš, par kuru žandarmērijas pārvaldes priekšnieks ziņoja Policijas departamenta politiskajai daļai. Mītiņā piedalījās aptuveni 1000 cilvēku – dzelzceļa kalpotāji, kā arī Dvinskas garnizona dažādu karaspēka daļu karavīri. Tika lasītas proklamācijas, vairākkārt skandēts lozungs „Nost patvaldību!”, skanēja revolucionāras runas, tika spriests par Polijas autonomiju, notikumiem Kronštadtē. Pie kluba ēkas izejas 245. kājnieku pulka virsnieki atvadījās no zaldātiem, spiežot viņiem rokas [39].

Novembra vidū Dvinskā notika pasta un telegrāfa darbinieku streiks, kuru apturēja tikai pēc tam, kad tika atlaista lielākā daļa strādājošo. Streikoja arī dzelzceļnieki.

Pieņemts uzskatīt, ka, ņemot vērā lielo valdības spēku pārsvaru un nevēloties nevajadzīgus upurus, sociāldemokrāti nolēma nesākt bruņotu sacelšanos lielākajās Latvijas pilsētās, t. sk. Dvinskā [40]. Tomēr mūsu rīcībā ir dokuments, kurš liecina par to, ka kara komiteja bija izstrādājusi Dvinskas cietokšņa zaldātu sacelšanās plānu: zaldātiem bija jāarestē virsnieki, jāpārņem ieroči un jāatbrīvo politiskie ieslodzītie no cietuma.

25.novembrī Dvinskas cietokšņa komandants ziņoja: „Pēc saņemtajām ziņām, KSDSP Dvinskas komiteja nolēma organizēt cietokšņa karaspēka daļas cietokšņa ieņemšanai no iekšpuses. Pirmkārt, virsniekus vajadzēja arestēt naktī viņu dzīvokļos. Jāizdemolē arsenāls. Pārvarot pretestību cietoksnī, zaldātiem bija jādodas uz pilsētu, lai apvienotos ar kaujas draudzībām. Strādniekiem kopā ar cietokšņa zaldātiem bija jāstājas vai nu kaujas, vai arī draudzīgās attiecībās ar pilsētas garnizona karaspēku... Šis plāns tika savlaicīgi atklāts, un tā bīstamā izpilde izjaukta” [41].

Neraugoties uz komandanta centieniem, plāna autoru atrast neizdevās, tādēļ no cietokšņa tika aizsūtīti daži „neuzticami” zaldāti un virsnieki. Ierindniekiem tika atņemti ieroči un ieviesta stingra kontrole pār tiem. Pēc valdības lēmuma cietoksnī tika veikta zaldātu pirmstermiņa demobilizācija. Lai demobilizētie zaldāti nevarētu kontaktēties ar pilsētas strādniekiem, tos izveda ar nakts ešeloniem.

Vitebskas gubernas žandarmērijas pārvaldes priekšnieks ziņoja, ka **10.decembrī** Dvinskā pārtrauca darbu visi pilsētas uzņēmumi, kuriem pievienojās Līksnas adatu fabrika un Kalkūnes rūpnīca. Visi veikali bija slēgti. Nebija dzelzceļa satiksmes Rīgas–Orlas dzelzceļa līnijā. Pilsētā notika mītiņi. Oficerskas ielā mītiņa laikā notika bumbas sprādziens, tika nogalināts viens strādnieks un 16 ievainoti [42].

Vitebskas gubernators ziņoja caram, „ka atjaunot kārtību var tikai ar steidzamām kara darbībām, vērstām vienlaicīgi no Rīgas un Mītavas puses, un no Dvinskas un Režicas puses, jo teritorija starp šīm pilsētām atradās dumpinieku varā” [43].

11.decembrī gorodovojs gribēja noraut proklamācijas, taču kaujinieki neļāva viņam to izdarīt un piedraudēja izrēķināties, ja vēlreiz ieraudzīs, ka gorodovoji ņem nost proklamācijas. Dvinskas policiju, pristavus un gorodovojus terorizēja KCDSP kaujas družīnas.

Cīņa bija tik stipri politizēta, ka **12.decembrī** pilsētā nācās pasludināt kara stāvokli.

13.decembrī Dvinskā ieradās ģenerālgubernators V.Sologubs ar soda vienībām „lai spertu vajadzīgos soļus pret dumpīgajiem iedzīvotājiem”.

15.decembrī vispārējais streiks tika pārtraukts.

Jau naktī no **14. uz 15.decembri** arestēja un nosūtīja uz cietumiem vairāk nekā 100 dažādu partiju vietējo organizāciju vadītājus (sociāldemokrātus, Bunda biedru) kaujinieku družīnas un uzņēmumu strādnieku komiteju locekļus. Ielās patrulēja karavīri.

Arestēto un Dvinskas cietumā ieslodzīto vidū bija arī kaujinieku vadītājs Dvinskas pamatiedzīvotājs, Rīgas–Orlas dzelzceļa darbnīcu atslēdznieks Aleksandrs Voitiks (Voicehovskis). Viņam bija liela autoritāte strādnieku vidū. Dokumentos par viņa revolucionāro darbību teikts: „...Kopš pirmā streika uz dzelzceļa un līdz pat aresta dienai (1906.gada 12.janvārim) viņš, Voitiks, viens no lielākajiem aģitatoriem uz dzelzceļa, visos mītiņos, sapulcēs un nekārtībās uz dzelzceļa galvenais organizētājs. Katram viņa vārdam bija likuma spēks, viņš stipri ietekmēja dzelzceļa darbnīcu kalpotājus, vadīja tos, kā gribēja. Viņam bija iesauka „Antons”. Izsūtīts uz Tobolskas guberņu 1906.gada februārī” [44].

Arestēja arī 26 gadus veco Ivanu Skurdo, Valsts bankas Dvinskas nodaļas rēķinvedi, KSDSP Dvinskas komitejas locekli. Uztādoties vienā no mītiņiem, kurus sociāldemokrāti rīkoja cirka ēkā, viņš aicināja tautu uz izšķirošo cīņu pret valdību un savu runu pabeidza ar uzsaukumu „Nost patvaldību!”.

Kādā no 1906.gada 15.marta ziņojumiem Policijas departamentam norādīts, ka „Dvinskas cietumā, kurš paredzēts 216 vietām, uzturas 608 ieslodzītie” – t.i. gandrīz trīs reizes vairāk nekā pieļaujamais skaits [45].

Soda ekspedīcijas, kuras ieradās no Pēterburgas un Viļņas kara apgabaliem, nesaudzīgi izrēķinājās ar revolūcijas dalībniekiem.

Neraugoties uz to, ka revolucionārā kustība valstī kļuva stipri vien vājāka, Dvinska palika Policijas departamenta un Vitebskas gubernatora redzeslokā. Streiki šeit turpinājās visu 1906.gadu. 1908.gada 7.maijā pēc Viņa majestātes imperatora pavēles kara stāvoklis Dvinskā tika nomainīts pret ārkārtējo kārtības sargāšanas stāvokli uz sešiem mēnešiem [46].

Interesanta 1905.gada revolūcijas lappuse mūsu novadā saistīta ar pazīstamo rakstnieku, literatūrzinātnieku K.Čukovski, kurš 1906.gadā Medumos slēpās no cara ohrankas.

1905.gadā Pēterburgā K.Čukovska redakcijā iznāca satīriskais žurnāls „Signal”, kura pirmajā numurā bija ievietota karikatūra ar cara soda ekspedīcijas vadītāja Trepova attēlu. Trepovs turēja rokās pavēli „Patronas nežēlot!” („Патронов не жалеть!”). Mākslinieks ļoti vāji uzzīmēja pirmo zilbi, tādēļ lasītāji ieraudzīja citu lozungu „Troņus nežēlot!” („Тронов не жалеть!”). Varas iestādes par to 23 gadus veco redaktoru sauca tiesas priekšā.

Kārtējie žurnāla numuri iznāca ar grūtībām. 4.numurs, visasākais, tika konfiscēts. Žurnālu slēdza, tomēr to turpināja izdot ar citu nosaukumu „Signal”. K.Čukovski vairākkārt arestēja un katru reizi atbrīvoja pret drošības naudu.

1906.gada februārī, kad K.Čukovskim draudēja kārtējais arests, viņš nolēma bēgt. Kritiķa Ļacka sieva, pie kura par sekretāru strādāja K.Čukovskis, Vera Pipina iedeva viņam savu ārzemju čemodānu un modernu pūkainu rūtainu cepuri. Ļackis labsirdīgi piemetināja, ka Čukovskis viņam atgādina kādu pazīstamu angli – misteru Viljamsu.

Medumos K.Čukovskis izlikās par angli un apskatīja dažādus zemesgabalus, lai it kā nopirktu zemi vasarnīcas celtniecībai. Runāja viņš laužītā krievu valodā ar angļu akcentu. Viņš tā pierada sagrozīt vārdus, ka pēc atgriešanās Pēterburgā pat sarunās ar sievu turpināja kropļot vārdus.

Tomēr arī Medumi nebija mierīga un idilliska vieta. K.Čukovskim arī šeit draudēja briesmas. Viņš atgriezās Pēterburgā, kur stājās tiesas priekšā.

K.Čukovska advokāts vadīja aizstāvību ļoti izaicinoši un asprātīgi. Rādot tiesai cara karikatūras, par kuru publikāciju Čukovskim draudēja apcietināšana, advokāts jautāja: „Kuram būs drosme apgalvot, ka attēlotais kretīns ir imperatora kungs?” To apgalvot nevarēja neviens, un K.Čukovski attaisnoja [47].

Daugavpils muzeja ekspozīcijā glabājas grāmata, kuru K.Čukovskis uzdāvināja „piemiņai par brīnišķīgo Medumu ezeru”. Savā vēstulē K.Čukovskis rakstīja: „Es neuzskatu, ka esmu tiesīgs figurēt muzejos. Esmu vienkāršs literatūras melnstrādnieks, viduvējs darba rūķis un nekad neesmu pretendējis uz augstu godu. Cita lieta, ja jūs prasītu kādu no manām grāmatām. Grāmata ir dabisks muzeja eksponāts, ja runa ir par rakstnieku” [48].

Neraugoties uz to, ka salīdzinājumā ar citiem Latvijas rūpniecības centriem streiku kustība Dvinskā bija mazāk ievērojama, 1905.gads ierakstīja spilgtu lappusi pilsētas vēstures hronikā.

1905.gada revolūcija bija pirmā nopietnā Latvijas iedzīvotāju, kuri apzinājās savu spēku cīņā ar apspiedējiem, uzstāšanās. Kaut gan bija lieli zaudējumi un upuri, tā parādīja latviešu tautas spēju cīnīties par savu brīvību, veicināja tās nacionālās pašapziņas un patriotisma veidošanos, bez kura nebūtu iespējama suverēnas valsts izveide.

Atzīmējot revolūcijas 30.gadadienu, pilsētas avīze „Naš Daugavpilsskij golos” rakstīja: „Visa latviešu tauta piedalījās 1905.gada revolūcijā: zemnieki, strādnieki, jaunā ar ideālisma idejām bagātā intelīgences. Katram no šiem slāņiem bija savi mērķi un centieni... Galu galā iekšējais tautas spēks triumfēja pār reakciju un to, ko nevarēja izdarīt 1905.gads, paveica 1918.” [49].

Atsauces

1. Bērziņš J. Piektais gads revolūcijai – 100 // Daba un vēsture. – Rīga, 2004. – 80.lpp.
2. Население в Даугавпилсе // Якуб З. Даугавпилс в прошлом. – Даугавпилс, 1998. – с.99.
3. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LVVA), 657.f., 1.apr., 10.l., 80.lpp.
4. Turpat, 247.lpp.
5. Даугавпилсский локомотиворемонтный завод им. Я.Рудзутака. – Даугавпилс, 1987. – с.2.
6. Очерки экономической истории Латвии (1860–1900). Рига, 1972. – с.199.
7. Якуб З. Евреи в Динабурге–Двинске–Даугавпилсе // Евреи в Даугавпилсе. Даугавпилс, 1993. – с.38.
8. Очерки экономической истории Латвии (1860–1900). Рига, 1972. – с.8–9.
9. Якуб З. Из истории рабочего движения // Якуб З. Даугавпилс в прошлом. – Даугавпилс, 1998. – с.77.
10. Maskavas Centrālā valsts vēstures un Kara vēstures arhīvu materiāli par 1905.g. notikumiem Dvinskā un Dvinskas apriņķī // Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja (DNMM) fondi. – Inv. Nr. Pg 4001. – 7.lpp.
11. Turpat, 6.lpp.
12. LVVA, 23.f., 16.apr., 3.l., 121. –122.lpp.
13. Maskavas Centrālais valsts vēstures arhīvs (MCVVA), 1157.f., 1.apr., 41.l., 101.lpp.
14. Baltkrievijas Centrālais valsts vēstures arhīvs (BCVVA), 1430.f., 2.apr., 3784.l., 14.lpp.
15. DNMM, inv. Nr. Pg 4001. – 65.lpp.
16. «Право». – 1905. – 6 марта.
17. Якуб З. Из истории рабочего движения // Якуб З. Даугавпилс в прошлом. – Даугавпилс, 1998. – с.80.
18. DNMM, Inv. Nr. Pg 4001. – 70.lpp.
19. Turpat, 15.lpp.
20. DNMM, Inv. Nr. 3065.
21. DNMM, Inv. Nr. Pg 4001. – 68.–69.lpp.
22. «Право». – 1905. – 6 марта.
23. Р.Борисова. В огне революционной борьбы. Москва. – 1957. – с.37.
24. Л.Добычин. В городе Эн // Расколдованный круг: Василий Андреев. Николай Баршев. Леонид Добычин. Ленинград, 1990. – с.613–614.
25. И.Рутковский. Революция 1905 года в Двинске // Сейчас. – 2005. – 20 января.

26. DNMM, inv. Nr. Pg 4001. – 17.lpp.
27. Turpat, 23., 20.lpp.
28. BCVVA, 1430.f., 1.apr., 53619.l., 8.-9.lpp.
29. Р.Борисова. В огне революционной борьбы. Москва. – 1957. – с.47.
30. DNMM, inv. Nr. Pg 4001. – 40.lpp.
31. MCVVA, preses nod., Nr. 10657.
32. DNMM, inv. Nr. Pg 4001. – 25.lpp.
33. Turpat, 31.lpp.
34. Р.Борисова. В огне революционной борьбы. Москва. – 1957. – с. 50.
35. DNMM, inv. Nr. Pg 4001. – 32.lpp.
36. Turpat, 34.lpp.
37. Turpat, 32.lpp.
38. BCVVA, 1430.f., 1.apr., 53619.l., 8.-9.lpp.
39. DNMM, inv. Nr. Pg 4001. – 41.lpp.
40. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Rīga, 2005. – 60.lpp; Bērziņš J. Piektais gads revolūcijai – 100 // Daba un vēsture. – Rīga, 2004. – 86.lpp.
41. DNMM, inv. Nr. Pg 4001. – 37.lpp.
42. Turpat, 49.lpp.
43. Р.Борисова. В огне революционной борьбы. Москва. – 1957. – с.73.
44. Бравер Е. Борцы с самодержавием // Красное знамя. – 1977. – 25 января.
45. Turpat.
46. BCVVA, 1430.f., 2.apr., 3129.l., 8.lpp.
47. Чуковский К. Сигнал // Полное собрание сочинений. – Москва. – 1965. – 2 том. – с.698-740.
48. DNMM, Inv. Nr.6123.
49. Наш Даугавпилсский голос. – 1935. – 22 января.

1905.GADA REVOLŪCIJA PREIĻU NOVADĀ: NORISES UN AVOTI

Natālija Pīzele

Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejs

1905.gada revolūcijas simtgade šogad ieguva plašu rezonansi plašsaziņas līdzekļos un iesaistīja sabiedrību dažādās aktivitātēs par godu šī notikuma atcerei. Arī Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzeja darbinieki pievērsās muzejā pieejamo materiālu par šo notikumu sistematizēšanai.

Par revolūcijas norisi Preiļu novadā ir fragmentāras ziņas. Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejā glabājas tikai 5 atmiņu pieraksti un viens pētījums, kuros var lasīt par revolucionārajiem notikumiem Rudzātu, Anspoku, Vārkavas, Jasmuižas Silajāņu apkārtnē, Preiļos un Līvānos. Ir zināms, ka piemiņas vietas 1905.gada revolucionāriem ir Līvānos, Jaunaglonā un Eleonorvilā (Rudzātu pagastā), un šo piemiņas vietu fotogrāfijas arī ir muzeja krājumā. Par notikumiem vairākos pagastos interesenti var lasīt novadpētnieka Antona Anspaka grāmatā „Preiļu novads” (Preiļu rajona padome, 1996), bet par norisēm Rudzātu pagastā aprakstīts novadpētnieka Jāņa Būmaņa grāmatā „Mazā Zemgale laikmetu griežos” (Rīga, 2003). Muzeja direktore Tekla Bekeša, pētot biedrību darbību Latvijā 1920.-1940.gados pēc Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāliem, ir apkopojusi ziņas arī par biedrības „Piektais gads” darbību. Šī biedrība nodarbojās ar liecību par revolucionārajiem notikumiem vākšanu, pierakstot pašu dalībnieku vai aculiecinieku stāstus. Arhīva 5570.fonda lietas par biedrības darbību apliecina arī Preiļu novada iedzīvotāju iesaistīšanos revolucionārajās aktivitātēs un soda ekspedīcijas izrēķināšanos ar nemierniekiem.

Informāciju par atsevišķām norisēm Preiļu novadā 1905.-1906.gadā publicēja pirmā latgaliešu avīze „Gaisma”, kuru izdeva Francis Kemps. Tās iznākšanas laiks sakrīt ar trauksmaino revolūcijas laiku. Avīze operatīvi atsaucās uz tā laika aktuālajiem notikumiem, tāpēc iedzīvotāji ar lielu aizrautību ir sekojuši visam uzrakstītajam. Bijusī skolotāja P.Pušmucāne savās atmiņās par dzimto Anspoku ciemu (Saunas, agrāk Preiļu pagastā) raksta, ka viņu ciemā ļoti lasījuši šo pirmo latgaliešu avīzi: „Lasīja ar aizrautību, galvas sabāzuši ap nelielo petrolejas lampu. Avīzīti nesa no mājas uz māju un sauca par gaismiņu”.

P.Pušmucāne par 1905.gada norisēm atceras no vecāku stāstītā. Viņas tēvs kopā ar sādžas vīriem bija gājis uz muižu kungu „baidīt”, bet māte – 7 gadus veca meitene bija slēpusies aiz krāsns no dragūniem, kuri kā zvēri skraidījuši pa māju, meklējot viņas brāli Staņislavu.

Revolūcijas uzplūdu laikā **Anspoku** zemnieki uzturēja sakarus ar Eleonorvīles baznīcas ērgelnieku J.Gajevski, kura lielās aktivitātes iedvesmoja arī anspokiešus. Avīze „Gaisma” 1906.gada 18.maijā raksta par notikumiem Anspoku sādžā. Muižkungs pārdevis mežu uzpircējam un, kad sāka cirst mežu, tad vietējie zemnieki stājušies to aizsargāt un nav ļāvuši ciršanas darbus. Muižkungs izsauca dragūnus, kuri 1906.gada

2.februārī ieradās Anspokos un aplenca visu ciemu. Kopā ar viņiem bijis arī meža uzpircējs, kurš esot uzrādījis zemniekus, kuri neļāva cirst mežu. Šos zemniekus sāka nežēlīgi pērt, pēc tam septiņus sasietus ieguldīja ragavās un aizveda uz Daugavpils cietumu.

Preiļos 1905.gada novembrī apkārtējo ciemu iedzīvotāji savā sapulcē nolēma padzīt policiju un likvidēt degvīna tirgotavas. Kad savus lēmumus revolucionāri sāka īstenot, Preiļos ieradās dragūni un izklīdināja zemniekus. Turpmākai tautas nomierināšanai miestā atstāja karaspēka vienību.

1905.gadā revolucionārie notikumi skāra arī **Vārkavu**. Vārkavas muižas zemnieki sāka pulcēties, lai ietu uz muižnieka mežu un cirstu kokus malkai, baļķiem un citām vajadzībām.

Šeit aktīvi darbojušies kādi divi studenti, kuri vēl pirms zemnieku sacelšanās brīdinājuši par melnās sotņas ierašanos un aicinājuši uz „saprātīgu” sacelšanos: „Nevajag censties nogalināt muižas vagaru, stārustus un citus. Vajag visiem kā vienam prasīt, lai valdība dotu zemi, mežu un ūdeni”.

1906.gada 22.decembrī Vārkavā ieradās soda ekspedīcijas vienības. Muižkungs vedis dragūnus pa ciemiem un uzrādījis cilvēkus, kurus vajag sodīt kā ļaundarus, „buntavniekus” un meža zagļus. Dragūni nežēlīgi pēruši cilvēkus ar drāts pātagām, neskatoties ne uz vecumu, ne dzimumu. Bez tam dragūni ir izlaupījuši arī mantu, bet, ko nevarēja paņemt līdzī, to izpostīja, netaupot pat bišu kokus. Kad Vārkavas zemnieki pulcējušies uz likumīgu sapulci, pēkšņi ieradušies 120 zaldāti, izdzina visus ļaudis no pagasta mājas un četrus stārusts nopēris gandrīz līdz nāvei.

Nemierīgi bijis arī **Jasmuižā**. Te zemnieki pulcējušies krogā, kur notikušas kaismīgas runas, pat līdz kautiņiem. Pēc mītiņiem krogā ļaudis esot atcēlušī vecos pagasta amatvīrus un sāka cirst mežus. Sacēlušies zemnieki kaitēja bagātajiem arī atņemot labību. Vairāki zemnieki, pie tam šādās darbībās ir iesaistījušās sievietes, piedalījās dzertuvju slēgšanā Jasmuižas pagastā, par ko ir spīdzināti un saņēmuši pērienus. Rīkotas vairākas sapulces par muižnieku zemes sadalīšanu zemniekiem un citiem revolucionāriem jautājumiem. Kā liecina arhīva materiāli, zemniekus, kuri piedalījušies sapulcēs, Preiļu policijas iecirkņa priekšnieks ir arestējis un nopēris. Pēc tam viņi turēti apcietinājumā Daugavpils cietumā administratīvā kārtā trīs mēnešus no 1906.gada 29.janvāra līdz 29.aprīlim. Pēc citām liecībām pret nemierniekiem vērsies muižkungs, kurš izsauca dragūnus. Visus pagasta zemniekus sadzina kopā un tos, kuri bija piedalījušies kādā sazvērestībā, nopēra.

Dažādi notikumi risinājās **Līvānos**. Dzelzceļš, labā satiksme pa sauszemi un ūdensceļiem, kā arī apkārtnes izejvielu resursi sekmēja rūpniecības attīstību un strādniecība Līvānos bija plaši pārstāvēta. Kā liecina arhīva materiāli, Līvānos darbojās sociāldemokrātu organizācija. Te demonstrācijas sākās jau janvārī, bet martā tika izveidota kaujinieku vienība. Pēc 17.oktobra manifesta izdošanas revolucionārie agitatori uzstājās pret sludinātajām viltus brīvībām un aicināja uz aktīvu rīcību ar ieročiem rokās. Plaši mītiņi notika arī novembrī, nemierniekus atbalstīja kaujinieki un viņu izveidotā

tautas milicija. Karaspēka vienība, kura atradās Līvānos, neuzdrošinājās stāties pretī revolucionāriem, un tai par bezdarbību bija pavēlēts atstāt Līvānus.

Atsaucoties uz 17.oktobra manifestu, 16.decembrī pagasta zemnieki pulcējās uz sapulci, kurā nolēma lūgt valdību samazināt t.s. galvas naudas nodokli. Viņi ievēlēja arī jaunus tiesas vīrus un samazināja pagasta skrīvera algu. Nemieru apspiešanai uz Līvāniem tika atsūtīta dragūnu vienība un visus, kuri bija parakstījuši 16.decembra lēmumus, arestēja. Nākamajā dienā viņus ar vilcienu aizveda uz Daugavpils cietumu. Februāra sākumā atkal arestēti 11 cilvēki, apvainoti kroga aplaupīšanā un algas paaugstinājuma par meža darbiem prasīšanā. Arī viņus pēc nopērkšanas aizveda uz Daugavpili. Dažāda veida akcijas, ieskaitot dragūnu atbruņošanu, Līvānos pieņēma plašus apmērus, tāpēc valdība atsūtīja uz šejieni soda ekspedīcijas papildvienības, kuras apbruņotas ar lielgabaliem ieradās pa dzelzceļu un aplenca Līvānus. Pārspēka priekšā Līvānu kaujinieki bija spiesti atkāpties pāri Daugavai, bet dragūni nežēlīgi izrēķinājās ar līvāniešiem ar ierastajām metodēm: pērkšana, piekaušana, ieslodzīšana cietumā, māju demolēšana un dedzināšana.

Par notikumiem **Rudzātu** pusē liecības ir pretrunīgas. Ir skaidrs, ka revolucionārā aktivitāte te ir bijusi liela. Arhīva lietās var lasīt par rudzātiešiem, kuri bija sociāldemokrātu organizācijas biedri. Sociāldemokrātu Rudzātu grupa uzturēja sakarus ar Līvānu nodaļu. Viņi izplatīja revolucionāru literatūru, cīnījās pret policiju un muižniekiem.

Daudzi avoti liecina par Eleonorvīles baznīcas ērgelnieka Jāņa Gajevska aktivitātēm. Viņš kādā 1905.gada decembra svētdienā dievkalpojuma laikā nospēlējis tolaik populāro „Ar kaujas saucieniem uz lūpām”. Priedē pie baznīcas plīvojis sarkanais karogs, bet priesterā vietā ticīgos uzrunājis ērgelnieks J.Gajevskis, kurš stāstījis par zemnieku grūto stāvokli un ierosinājis, lai viņi pieprasa muižniekus parakstīt dokumentus par atteikšanos no zemes.

Muižnieki izsaukuši no Preiļiem dragūnus. 1906.gada 16.februārī avīze „Gaisma” raksta, ka 6.janvārī dragūni Preiļu pristava vadībā ieradās Eleonorvilē un, izlauptījuši Batarāgu māju, to nodedzināja. Atpakaļceļā uz Preiļiem viņi uzlauza baznīckunga istabu (mācītāja nav bijis, jo viņš te ieradies tikai atlaidu dienās), izdemolēja telpas, pievāca mācītājam un baznīcai piederošas mantas un liturģiskos priekšmetus. Pēc tam šīs mantas pārdotas Preiļu tirgū.

1906.gada oktobrī J.Gajevskis ieradies Riebiņos, kur, bēgot no karavīriem, ticis ievainots, tāpēc karavīriem izdevās viņu notvert. Par viņa nāvi arhīva materiālos ir atsauce uz Krievijas avīzi „Nevs viļņi”, kurā 1907.gada 27.februārī ziņots par nemiernieku vadītāja (saukts par laupītāju bandas vadoni) katoļu baznīcas ērgelnieka J.Gajevska nošaušanu, kad viņš ceļā pie eskadrona priekšnieka uz Adamovas muižu (pie Rēzeknes) mēģinājis bēgt.

Silajāņu pagastā nemieri sākās 1905.gada pavasarī. Muižkungs pārdeva uzpircējam mežu, kur zemnieki līdz tam bija ganījuši savus lopus. Saniknotie zemnieki padzina meža cirtējus un mežsargu, paziņodami, ka viņiem ir tiesības uz mežu. Muižā ieradās Rēzeknes

apriņķa policijas priekšnieks ar 50 karavīriem, kuriem pretī stājās ar nūjām bruņojušies zemnieki, viņu sievas un pat bērni. 12 zemniekus apcietināja, taču nemieri ar to nebeidzās. Vēl 1907.gadā Rēzeknes apriņķa policijas priekšnieka ziņojumos norādīts, ka Silajāņu pagasta Lielo un Mazo Vucānu, Babru un Krunišku sādžu zemnieki vairākkārt cirtuši muižkungu mežu un pretojās mežsargam. 18 zemnieki apcietināti.

Apskatot revolucionāros notikumus, jāpiemin arī citi cilvēkus satraucoši fakti, par kuriem rakstīja to dienu laikraksti. Vispārējo revolucionāro noskaņojumu izmantoja dažādi negodīgi cilvēki, lai iedzīvotos un parādītu savu varu. Tā Līvānos vairākas reizes ir bijuši laupīšanas gadījumi, citi, uzdodoties par sociālistiem, situši zemniekus, vēl kādi pārgērbusies par dragūniem un arī izrēķinājušies ar vietējiem iedzīvotājiem.

Nosauktajos avotos atrodamas ziņas par revolucionārām aktivitātēm arī citās apdzīvotajās vietās Preiļu rajonā. Taču tas nenozīmē, ka esam apzinājuši visu iespējamo informāciju par to dienu notikumiem. Tāpat kā daudzi citi mūsu vēstures notikumi, arī 1905.gada revolūcija ir notikums, kurš vēl prasa izpēti, lai iegūtu vairāk informācijas no dažādiem avotiem, pēc kuriem vērtēt un veidot attieksmi pret šo notikumu, nevis pašauties uz ideoloģiski pareizi sastādītiem padomju grāmatu tekstiem.

Vērtējot 1905.gada revolucionāro aktivitāšu raksturu Latgalē, tai skaitā Preiļu novadā, jāņem vērā tas, ka tajā laikā Latgale ietilpa Vitebskas guberņā, un idejas par vienu valsti Latgales, Vidzemes un Kurzemes latviešiem bija tikai asna aizmetņa stadijā. Pat avīze „Gaisma” apskata atsevišķi notikumus pie Baltijas latviešiem, tā apzīmējot vidzemniekus un kurzemniekus. Muzejā ir albūms „1905.–1907.gada revolūcija Latvijā” (LVI, Rīga.1957.), kurā kartēs, kuras attēlo revolucionārās norises Latvijā, redzama tikai Kurzeme un Vidzeme.

Baltijas sociālisti darbojās ļoti aktīvi, aģitējot un musinot tautu uz aktīvu rīcību pret nīstajiem kungiem, bet nerūpējās par to, lai zemnieki arī izprastu viņu mērķus un izredzes. Šī aģitācija Latgalē pastiprinājās 1905.gada rudenī un visvairāk zemnieki no sociālistu runām saprata, ka tagad ir atļauts brīvi iet muižkunga mežā. Tāpēc izplatītākā protesta forma Latgalē bija mežu izciršana, vai citviet to sargāšana no mežu uzpircējiem, lai tie neiedzīvotos, neko neatstājot zemniekiem.

Neskatoties uz nabadzīgāku revolucionāro akciju klāstu, Latgales zemnieks dabūja ciest no soda ekspedīcijas zvērībām ne mazāk kā revolucionāri citos Latvijas novados. Nosaukt šodien patieso upuru skaitu ir sarežģīti, jo dažādos avotos tiek minēti dažādi skaitļi, pie tam jāņem vērā tas, ka padomju varas gados, iespējams, ziņas par revolucionāro aktivitāti un soda ekspedīcijas darbību varēja būt pārspīlētas. Taču nenoliedzami Latgalei tas bija atmodas laiks un viens no nacionālās kustības centriem bija F.Kempa avīze „Gaisma”.

1905. GADA REVOLŪCIJA VALMIERAS APRINĶĪ

Jurgis Krīgers

Valmieras Novadpētniecības muzejs

1905. gada revolūcija visplašāk skāra Valmieras apriņķa ziemeļu daļu, īpaši Rūjienu, Mazsalacu un Ainažus. Apriņķa centru Valmieru salīdzinot ar tuvāko apkārtni 1905. gada notikumi skāra mazāk.

1905. gada priekšvakarā iedzīvotāju skaita ziņā Valmieras apriņķis bija mazākais no četriem latviešu apdzīvotajiem Vidzemes apriņķiem, etniskajā ziņā – viens no viendabīgākajiem, kur 93,3% iedzīvotāju par dzimto valodu atzina latviešu valodu. Migrācija arī praktiski neskāra Valmieras apriņķi. 90,8% iedzīvotāju bija dzimuši šajā apriņķī, 7,8% sastādīja ienācēji no pārējās Vidzemes un tikai 1,2% bija dzimuši citās guberņās. Iedzīvotāju vairākums – 94% – dzīvoja laukos. Pārējie 6% divās pilsētās: Limbažos – 1,6 un Valmierā – 4,4, kas absolūtajos skaitļos 1897. gadā bija 5050 cilvēku. 1897. gadā Valmierā 76,5% iedzīvotāju bija latvieši, 11,95 vācieši, 6,5% krievi, bez tam bija arī neliels procents ebreju, igauņu un poļu.¹

Latviešu pilsonības stabilās pozīcijas un strādniecībasniecīgais skaits bija galvenais iemesls kādēļ revolucionārā kustība plaši nespēja izvērsties Valmieras pilsētā.

Aktīvākā Valmieras sabiedrības daļa 1905. gadā bija inteliģence un it sevišķi skolu jaunatne, kurus savā romānā „Valmieras puikas”, kas veltīts 1905. gada notikumiem Valmierā, apraksta P. Rozīts. 1897. gadā Valmierā bija 83,7% rakstīt pratēju, kas bija augstākais rādītājs Vidzemes pilsētu vidū.² Neapšaubāmi, ka augstā lasīt un rakstīt prasme varēja veicināja pilsētnieku vidū jaunu politisku ideju izplatīšanos.

Valmieras skolu audzēkņu vidū arvien vairāk nostiprinājās nacionālā pašapziņa un auga neapmierinātība ar pārkrievošanas politiku skolās, kas izpaudās dažādu slepenu pulciņu izveidē, kuros tika lasīti nelegālā literatūra un laikraksti.

1905. gada vasara un rudens uz apkārtējā fona Valmierā aizritēja mierīgi. Revolūcijas kulminācijas brīdī arī Valmierā notika LSDSP aģitatoru uzstāšanās un iedzīvotāju sapulces. Tika ievēlēta arī iedzīvotāju rīcības komiteja, kura gan aktīvu darbību tā arī nespēja uzsākt. Valmierai pieguļošajos Kauguru un Mūrmuižas pagastos rīcības komitejas vispār netika ievēlētas. Novembra beigās, kad apkārtnē plosījās melnā sotņa arī Valmieras iedzīvotāji sāka gādāt ieročus savai aizstāvībai, bet liela daļa savus ieroču nodeva uz jau pirmā policijas pieprasījuma. 1906. gadā laikraksts „Latvija” 11. februārī norādīja, ka Valmiera un tās tuvākā apkārtnē varētu būt pats klusākais un mierīgākais nostūris visā Baltijā.³

Pavisam citādāk notikumi risinājās Valmieras apriņķa ziemeļu daļā, Rūjienā un Mazsalacā.

1905. gada vasarā, tāpat kā daudzās citās vietās Vidzemē, Valmieras apriņķī revolucionārā kustība laukos iesākās ar petīciju iesniegšanu. Vieni no pirmajiem petīciju iesniedzējiem bija H. Endzeļiņa Baltijas Lauksaimniecības biedrība.

Par 1905. gada notikumiem Rūjienā vērtīgas ziņas ir sniedzis vietējais skolotājs L. Alberings. Arī Rūjienas Zemkopības Biedrība, kas tika dibināta 1877. gadā un tajā bija pāri par 500 biedru, mēģināja iesniegt savu petīciju. Petīcijas tekstu uzdeva sastādīt skolotājiem L. Alberingam un M. Volkovam.⁴

Petīcijas svarīgākās prasības bija līdzīgas kā citām jau iesniegtajām: 1) Piešķirt Baltijai autonomiju ar pašvaldības tiesībām, 2) kroņa zemes sadalīt mazākās saimniecībās divzirgu zemju lielumā un piešķirt bezzemniekiem, 3) skolās un tiesās ļaut lietot latviešu valodu, 4) visas sabiedriskās nodevas un kļaušas uzlikt vienlīdzīgi kā muižnieku, tā zemnieku zemēm, 5) atcelt muižnieku privilēģijas alkoholisko dzērienu ražošanā un pārdošanā, 6) ticības mācības stundas skolās un mājas bērnu pārklaušināšanu atbrīvot no mācītāju uzraudzības, 7) ļaut latviešiem pašiem lemt par baznīcas un draudzes lietām, mācītāju pieņemšanu u.c.⁵

Petīcijas apspriešanas dienā, kā atceras L. Alberings, lielā izrīkojumu zāle vēl nebija pieredzējusi tik lielu ļaužu pieplūdumu kā noliktā pilnsapulces dienā. Bija ieradušies visi apkārtnējie muižnieki, mācītāji, pērminderi, tirgotāji, skolotāji, lauksaimnieki. Sapulci vadījis biedrības priekšsēdētājs Lodes barons Volfs, kurš deklarēja, ka petīcija esot pretlikumīga un pie reizes arī bezdievīga un tādēļ to aizliedza nolasīt, sacēlās trācis un Volfs pasludināja sapulci par slēgtu. L. Alberingam bija radies iespaids, ka lielākā daļa biedrības biedru petīcijai nesimpatizēja, ko viņš izskaidroja ar to, ka lielākā daļa Zemkopības biedrības biedri bija turīgi zemnieki, kas sasnieguši augstu labklājības līmeni un savos uzskatos bijuši stipri konservatīvi.⁶

Dažas nedēļas pirms petīcijas sapulces, pēc progresīvo skolotāju ierosinājuma bija sasaukta Rūjienas novada skolotāju konference. Vietējiem par lielu izbrīnu uz konferenci bija ieradušies abu Rūjienas draudžu mācītāji Grosbergs un Bērs, kaut gan tie nebija aicināti. Veco skolotāju pretestības dēļ tā arī konferencē neizdevās panākt skolas un mājas bērnu atbrīvošanu no mācītāju rokām.⁷

Tomēr Rūjienā neveiksme ar petīcijas iesniegšanu neapturēja dažādu saimniecisku, skolu un politisku prasību jautājumu apspriešanu mītiņos.

Pirmais mītiņš Rūjienā notika 1905. gada vasarā. Kā atceras L. Alberings, izziņotā dienā tautas gājiens formējās uz Rīgas ielas, pretī, pareizticīgo baznīcai. Arī pareizticīgo mācītājs M. Kārklīņš pievienojās vadītāju grupai pie sarkanā karoga gājiena priekšgalā, kas pārējos izraisīja lielu sajūsmu.⁸

Gājiens virzījās uz pilsētas saviesīgo biedrību. Lielā biedrības sarīkojumu zāle bija stāvgriūdām pilna. Par mītiņa vadītājiem uz visiem laikiem ievēlēja skolotāju un pagasta darbvedi J. Krauzi un par sekretāriem miertiesas darbiniekus – tulku K. Lūsi un skrīveru K. Kluci. Runāts galvenokārt tika par patvaldību, parlamentāro valsts iekārtu, baznīcām,

skolām, tiesām, policiju, nodokļiem, muižnieku privilēģijām u. c. Pēc katras runas sapulcējošie pieņēma rezolūciju. Tauta parasti balsoja vai nu „nost”, vai „lai dzīvo”.⁹

Viens no svarīgākajiem rūjieniešu lēmumiem bija policijas likvidēšana un „tautas milicijas” dibināšana. Par milicijas priekšnieku ievēlēja ādu tirgotāju Lukstiņu. Tika pieņemti lēmumi par ieroču konfiskāciju muižniekiem un policijai un par rīcības komiteju ievēlēšanu. Skolās, pagastu namos un citās oficiālās iestādēs no sienām nolēma noņemt ķeizara ģimenes, slēgt krogus un reibinošo dzērienu tirgotavas. Šinī un turpmākos mēnešos lēma arī par citām politiskām un saimnieciskām lietām, skolām, tiesām u.t.t. Muižu dedzināšana šajās sapulcēs neatzina.¹⁰

Ap vasaras svētkiem Valmieras apriņķī mēneši pie baznīcām kļuva par parastu parādību. Vēlāk atsevišķos gadījumos sākās arī streiki. Tā, piemēram, Rūjienā Goldbergas konfekšu fabrikā 12. septembrī izcēlās streiks. Streikotāji, apmēram 70 cilvēku, prasīja algu paaugstināšanu. 31. jūlijā Vidrižu kapu svētkos izcēlās sadursme starp vietējiem muižniekiem un no iespējams no Rīgas atbraukušajiem runātājiem. Smagi tika piekauti trīs muižnieki, kā rezultātā izcēlās apšaušana, kuras laikā nošāva Džutas fabrika strādnieku K. Eglīti, kurš bija uzrāpījis tribīnē un uzsācis runu, ievainoja vēl arī divus zemniekus.¹¹

Ap Mārtiņiem muižnieki sāka atstāt muižas un devās uz pilsētu, arī karaspēks atstāja laukus.

Šajā laikā, revolucionārās kustības veicināšanai, LSDSP CK nosūtīja arī uz Rūjieni un Mazsalacu savu oficiālo pārstāvi jeb reprezentu K. Grīnhofu. Viņš uzsāka aktīvu darbību, piedaloties tautas sapulcēs un rīcību komiteju vēlēšanās, ne vien Rūjienā un Mazsalacā, bet apkārtējos pagastos.¹²

17. oktobrī Mazsalacas pagasta namā notika iedzīvotāju sanāksme, lai ievēlētu pagasta amatpersonas. Šajā sapulcē par Mazsalacas pagasta pārstāvjiem un Latvijas pagastu pārstāvju kongresu Rīgā 19. novembrī ievēlēja J. Muižnieku un pagasta rakstveža palīgu Jāni Lapsiņu.¹³

Mazsalacā revolucionārās kustības vadību bija uzņēmis no Rīgas atbraukušais strādnieks, bijušais mazsalacietis K. Bočs. Pirmā tautas sapulce Mazsalacā notika 30. oktobrī, Saviesīgās biedrības telpās. K. Bočs Pēc dieva vārda ienācis baznīcā, sauca, lai visi no turienes nākot uz tautas sapulci Saviesīgās biedrības namā. Drīz vien tur neesot bijusi brīva neviena vieta. Sapulcē tika aicināts cīnīties pret patvaldību un muižniekiem. Oktobrī un novembrī Mazsalacā tautas sapulces kļuva par ierastu parādību. Dažkārt dalībnieku skaits sasniedza pat tūkstoti. Sapulces bieži vien beidzās ar plašām demonstrācijām. Mēneši notika pat rudens negaisā uz klāja lauka. Kā atceras aculiecinieki Mazsalacas notikumu galvenais organizators vienmēr bija K. Bočs.¹⁴

Mazsalacā tautas sapulcēs prasības bija līdzīgas kā visur citur. Lēma par skolu, baznīcas, par muižnieku privilēģiju atcelšanu un vietējās pašpārvaldes lietām. Mazsalacā rīcības komiteja tika vēlēta 30 novembrī. Komitejas priekšgalā atradās K. Bočs, vēl tika ievēlēti Jaunmuižnieku māju saimnieks J. Apsītis, Raganas pagasta skolas skolotājs T.

Zalcbergs, Mazsalacas kurpnieks K. Students un citus. Komitejas sēdeklis atradās Valtenbergas pagasta namā, kurā uzturējās arī K. Bočs. Vecie ierēdņi un varas vīri tika atbrīvoti no amatiem. Nolēma boikotēt valdības iestāžu vēlēšanas. Tāpat, kā Rūjienā arī Mazsalacā tika pieņemts lēmums izveidot „tautas miliciju”.¹⁵ Dažu simtu cilvēku lielu miliciju izdevās savākt īsā laika posmā. Tautas milicijas tika organizētas arī apkārtējos pagastos.¹⁶

29. novembrī Mazsalacā notika plašs mītiņš, kurā piedalījās arī tautas milicija – vairāki simti vīru un ap 30 – 40 jātnieki, apbruņojušies lielākoties ar medību bisēm un zobeniem.¹⁷

Kā izriet no apsūdzības raksta Mazsalacas sacelšanās lietā, sākotnēji cilvēku pieplūdumu tautas milicijas rindās sekmēja arī novembra beigās izplatītās baumas par zagļu un laupītāju bandas ar nosaukumu „melnā sotņa” parādīšanos. Tādējādi vismaz daļa cilvēku tautas milicijā droši vien iestājās bailēs par savu un savas mantas drošību nevis politisku motīvu vadīti. LSDSP aģitatori mītiņos gan norādīja, ka „melno sotņu” organizējot muižnieki, lai cīnītos ar zemniekiem. Šajā nolūkā vācu muižnieki glabājot ieročus un atbalstot vadību. Tomēr drīz vien par „melno sotņu” sāka saukt visus tos, kas nebija revolucionārās kustības piekritēji. Cīņa ar „melno sotņu” pamazām pārauga cīņā ar valdību.¹⁸

Šādu sākotnējo iedzīvotāju priekšstatu par „melno sotņu” apstiprina arī gadījums Valmierā. Laikraksts „Baltijas Vēstnesis” ziņoja, ka pilsētā 27. novembrī izcēlušās nopietna panika. Bija paklīdušas ziņas, ka postīdami un laupīdami muižas un zemnieku mājas Valmierai tuvojoties apmēram 3000 vīru liels pulks. Valmierā tika steigā aiznagloti ar dēļiem veikalu logi un durvis. Ugunsdzēsējiem tika dots rīkojums, „melnai sotņai” nākot, ūdeni netaupīt un gāzt to pūlī. Pat zaldāti tika nostādīti Gaujas tilta sardzē. Vēlāk izrādījās, ka satraukumam nebija nekāda pamata. Pēc šī atgadījuma, kaut arī ziņas izrādījās nepatiesas, pilsētnieki tomēr, rūpējoties par savu drošību, sāka organizēt paš aizsardzības vienības. „Baltijas Vēstnesis” dzēlīgi piezīmēja, ka minētās vienības patrolē tikai Rīgas ielā, kur atrodas lielie veikali un par nomalēm neliekas ne zinīs.¹⁹

Rūjienā un Mazsalacā milicijas apbruņošanai decembra sākumā tika gādāti ieroči, apbruņojot vietējo muižniekus un policijas iecirkņus. Lielākoties ieroči gan bija vienkāršas medību bises. Laikraksts „Rīgas Avīze” ziņoja, ka Rūjienas un Mazsalacas revolucionāri dabūjuši 100 revolverus arī no Somijas, kurus bija Terejokos piespiests nopirkt kādam komijam no Pēterburgas.²⁰ Jāpiebilst, ka sākotnēji viss revolucionāru akcijas norisinājās bez lieliem incidentiem, un nekur nekas netika postīts un dedzināts.

4. decembrī Mazsalacas tautas miliči ieradās Valtenbergu muižā, lai iegūtu ieročus. Pilnīgi revolucionāriem izdevās iegūt no barona un muižas kalpiem 11 šautenes un 4 revolverus. Muižas īpašnieks barons Fitingofs deva solījumu, ka neturēs muižā karaspēku, ja tās ierastos.²¹ Vecajam baronam Arnoldam Fitinghofam revolucionārā komiteja garantēja drošību.²²

5. decembrī Mazsalacā no apkārtējām muižām ieradās ap 200 bruņoti kalpi, kas devās uz Panteni, Sēļiem un Vecati, kur vietējiem muižniekiem konfiscēja ieročus un

munīciju. 6. decembrī revolucionāri ieradās Braslavas muižā, kura piederēja baronam E. Ceimernam. Tur izdevās iegūt 6 šautenes un 3 revolverus. Šajā pašā dienā tika atbruņota arī Orgishofas muižā.²³

7. decembrī tautas milicija Mazsalacā aizturēja uradņiku nama tēvu, kurš bija atgriezies no atvaļinājuma, un noturēja viņu Silasburgas pagasta nama aresta telpās divas diennaktis. Sakarā ar to, ka uradņiks bija vairākiem iedzīvotājiem bija aizņēmis naudu, bet parādus nebija atdevis. Lai apmierinātu parādnieku prasības, tika nolemts pārdot uradņika zirgu. Pēc tam viņu atbrīvoja.²⁴

K. Bočs sāka aktīvi darboties arī tuvējos igauņu pagastos. 7. un 8. decembrī Mazsalacas tautas miliči bija devušies uz Jerjankas pagastu Pērnavas apriņķī, kur uz mītiņu bija sapulcējušies vietējie igauņu zemnieki. K. Bočs teica runu latviešu valodā, ko sapulcējušiem pārtulkoja igauņu valodā. K. Bočs aicināja vietējos nemaksāt muižniekiem renti, neklausīt pavēli dienēt karaspēkā un ieteica organizēt tautas miliciju. Nav gan zināms, kādu iespaidu uz igauņiem K. Boča runa atstāja. Pēc mītiņa Mazsalacas tautas miliči kopā ar igauņu zemniekiem (nav gan zināms cik daudzi) devās uz tuvējo Saarahofas muižu, kas piederēja baronam Ungernam – Šternbergam, un pieprasīja ieročus. Izdevās iegūt 8 šautenes un 2 revolverus. Atņemtus ieročus aizveda uz Mazsalacu nevis atstāja igauņiem. Aizejot K. Bočs paziņoja, ka muižā kā sociāldemokrātiskās partijas pārstāvis paliks latvietis G. Nidermanis. Viņam uzdeva aizstāvēt muižu no „melnās sotņas” un citiem ienaidniekiem, bet, ja rastos vajadzība, nekavējoties ziņot uz Mazsalacu. Trūkst gan ziņu par palikušā G. Nidermaņa sekmēm, darbojoties igauņu vidū.²⁵

Muižnieku atbruņošana igauņu pagastos prasīja arī pirmos upurus tautas miliču rindās. Mazsalacas tautas milicijas dalībnieks Roberts Šnaiders atminas, ka pēc Mazsalacas tuvākās apkārtnes muižu apstaigāšanas, tika nolemts doties uz Pollites muižu, kas atradās uz igauņu un latviešu pagastu robežas. Tautas miliči bija pieraduši muižās nekādu pretestību nesastapt, un tāpēc arī šoreiz nekādi sagatavošanās darbi netika veikti. Ap 20 vīru lielo miliču pulciņu muižas kalpi sagaidīja ar šauteņu zalvē. Trīs tautas miliči tika nogalināti, pārējie pēc neveiksmīgā uzbrukuma atkāpās.²⁶

K. Bočs un K. Grīnhofs nebija vienīgie no Rīgas atbraukušie, kas aktīvi piedalījās komiteju vēlēšanu organizēšanā. Piemēram, Vecates pagastā rīcības komiteju esot palīdzējis noorganizēt kāds Rīgas strādnieks, arī LSDSP biedrs. Sīkākas ziņas par viņu nevarēja pat sniegt šo notikumu dalībnieks P. Birzgalis, kurš pats tika ievēlēts komitejā.²⁷

Bauņu pagastā pirmais mītiņš notika 13. novembrī. Mītiņu sasauca un vadīja atkal K. Grīnhofs. Arī tur lēma par rīcības komitejas vēlēšanām.²⁸

Arī citos Valmieras apriņķa pagastos šajā laikā tika ievēlētas rīcības komitejas.

Pēc 17. oktobra manifesta un pagastu delegātu kongresa laukos iezīmējās jauns pavērsiens. Šajā laikā Rūjienā un Mazsalacā jau sāka atklāti uzstāties LSDSP lauku organizācijas „Liesma” biedri. Novembra otrajā pusē laukos plašos apmēros notika mītiņi, kuros tika apspriestas prasības, notika rīcības komiteju vēlēšanas. Dibinājās arī vietējo skolotāju birojs un sociāldemokrātu legālie pulciņi.

6. decembrī Rūjienā notika pilsētas pārvaldes un tiesas vēlēšanas. 11. decembrī Rūjienā no Mazsalacas tautas miliči, ieradās apmēram 100 cilvēki. Pie pilsētas robežas viņus ar orķestri sagaidīšu rūjienieši, un uz tirgus laukuma fotogrāfs E. Kalcenavs viesus ar sagaidītājiem nofotogrāfēja. Zīmīgs ir fakts, ka nedaudz vēlāk pirmo reizi Baltijas guberņu vēsturē fotogrāfija kalpoja kā lietiskais pierādījums vainīgo vajāšanā. Pēc šīs fotogrāfijas tautas miliči tika viegli atpazīti un apcietināt.²⁹

Pēc svinīgās sagaidīšanas, Mazsalacas tautas milicijas vadonis K. Bočs teica īsu runu un pārmeta rūjieniešiem, ka tie vēl nav savu policiju atbruņojuši. Tūlīt pat tika pieņemts lēmums doties uz policiju. Iespaidīgajam gājienam ierodoties policijā, tās priekšnieks Prižalgovs bez mazākās pretošanās atdeva savu mazkalibra šauteni un vecmodīgo revolveri. Par tādu glēvulību valdība viņu vēlāk atstādināja no amata.³⁰

Viens no Rūjienas tautas milicijas vadītājiem E. Āboltiņš un mazsalacietis K. Bočs sapūlcējošiem paziņoja, ka tuvākais tautas milicijas uzdevums būs Pērnavas garnizona un policijas atbruņošana, jo tad būšot iespējams Pērnavas ostā no kuģa saņemt nemierniekiem atvestos ieročus. K. Bočam bija sakari igauņu revolucionāru Jaanu Sihversu un vēl dažiem. Decembra sākumā Rūjienā ieradās daži igauņi no Pērnavas un lūdza, lai palīdzot jaunas iekārtas organizēšanā. Igaunī stāstīja, ka Pērnavas garnizona zaldāti esot labi saagitēti un revolucionāru uzbrukuma gadījumā daudzi bez cīņas nolikšot ieročus.³¹ Igaunū sniegto ziņu atbilstību patiesībai pārbaudīt ir sarežģīti. Tāpat nav zināms cik liels atbalsts Pērnavā bija Jaanam Silversam un viņa biedri. Liekas, ka K. Bočs igauņu sniegtās ziņas sākotnēji uztvēra ļoti nopietni un nekritiski.

13. decembrī ar vilcienu no Rūjienas stacijas Rūjienas un Mazsalacas revolucionāri devās ceļā uz Pērnavu. Tuvākajā igauņu stacijā Moisekilā tiem pievienojās apmēram daži desmiti igauņi. Pa ceļam vilciena ešelons pietāja Tignicas stacijā, lai iegūtu papildus ieročus un munīciju netālu esošajā Tignicas muižā. Aplencot muižu izcēlās neliela apšaude ar muižas kalpiem, kurā gan neviens necieta. Tignicas muižā izdevās iegūt vairākas šautenes. Tomēr ceļu turpināt uz Pērnavu nebija iespējams, jo pienāca ziņas, ka vairākās vietā ir izjaukts sliežu ceļš un pilsētā atrodas arī vairāki pulki labi apbruņotu zaldātu, kuri ieročus nolikt, acīm redzot, negrasījās. Pretī atbraukušie Pērnavas delegāti mēģināja pierunāt visus turpināt ceļu. Viņus atbalstīja arī K. Bočs un E. Āboltiņš. Tomēr lielākā daļa tautas miliču nepiekrīta doties tālāk. 14. decembrī vilciena sastāvs atgriezās Rūjienas stacijā.³²

Liela mēroga akciju Rūjienas un Mazsalacas tautas milicija grasījās rīkot arī Volpites muižā Igaunijā, kur pēc ievāktajām ziņām it kā bija nocietinājušies apkārtējie muižnieki. Par uzbrukumu Volpītei muižnieki acīmredzot bija zinājuši, jo naktī tautas miličiem pilnīgi tuvojoties, uz viņu pusi tika raidīts lielgabala šāviens, kas uzbrucējus pārsteidzis. Vāji apbruņotie un lielākoties tiesu vispār bez ieročiem, tie neriskēja iet uzbrukumā un naktī atgriezušies mājās. Šī akcija bija sākotnēji paredzēta veikt kopā ar igauņu revolucionāriem, bet tie noteiktajā laikā un vietā nebija ieradušies.³³

L. Alberings savās atmiņās norāda, ka iespējams brauciens uz Volpites muižu bijis pašu muižnieku izprovocēts, lai būtu iemesls no valdības pieprasīt karspēku savai aizsardzībai. Viņš norāda, ka tautas milicijas izbraucienā esot piedalījusies Nauksēnu

muižas pārvaldnieka fon Hibenta sieva žēlsirdīgās māsas formā un lomā, kas nekad agrāk nebija redzēta latviešu sabiedrībā, un pēkšņi tā piedalās pret muižniekiem vērstā pasākumā. Dažus mēnešus vēlāk, kādā ģenerāļa Orlova jātnieku virsnieku ballē Rūjienas biedrības zālē, fon Hibeneta kundze uz zirga iejājusi iekšā, un oficiēri to godājuši par „naša matuška”, suminājuši un ar visu zirgu urravojuši. Šo stāstu L. Alberingam bija stāstījis pulkvedis Ādolfs Sprincis no Naukšēniem, kas arī bija piedalījies šajā ballē.³⁴

Tajā pašā laikā Rūjienas apkārtnes muižnieki bija salasījušies vienkopus barona E. Krīdenera piederošā Endzeles muižā, kur tos neviens netraucēja. Kopumā Rūjienas revolucionāri bija miermīlīgi. Tās muižas, kuras bija pametuši īpašnieki, pat apsargāja, lai mēlinsimtnieki neizprovocētu muižu ēku dedzināšanu, kas derētu par ieganstu militārās aizsardzības pieprasīšanu no valdības.³⁵

Rūjienas un Mazsalacas Revolucionāriem bija arī nodoms izjaukt jaunkareivju iesaukšanu cara armijā. Kad no Valmieras apriņķa kara komisijas jaunkareivji personisko lietu nokārtošanai uz dažām dienām tika atlaisti mājās, rīcības komitejas nolēma tos atturēt no atgriešanās Valmierā. Tā kā arī Pērnavā piederēja pie Valmieras kara apgabala, tad igauņu jaunkareivji veco zaldātu pavadībā speciālā vilcienā brauca cauri Rūjienai un pa ceļam uzņēma jauniesaucamos. Rūjienas miliči lielākoties ar medību bisēm bruņojušies nolēma vilcienu aizturēt stacijā. Tomēr vilciens apstājās nedaudz pirms stacijas, visticamāk, ka vilciena vadītājam bija zināms par revolucionāru nodomiem. No vilciena izkāpa igauņu kareivji un atklāja uguni stacijas preču šķūni aiz kura bija paslēpušies miliči. Negaidīti pārsteigti, revolucionāri atkāpās. Atkāpjoties tika ievainots un pakritis kurpnieks Groziņš, kuru sagūstīja kareivji. Kā atceras L. Alberings, pēc šīs neveiksmes daudzi jaunkareivji, kas stacijā nemaz nebija ieradušies, paši lūkoja kā ātrāk nokļūt Valmierā. Kara apriņķa priekšnieks Valmierā novēlojušos sodīja tikai ar divām dienām aresta.³⁶

Novembra un decembra notikumu rezultāta lielākā daļā Valmieras apriņķī reālā vara jau atradās revolucionāru rokās.

Novembrī un decembrī rīcības komitejas bija ievēlētas jau 51 no 56 Valmieras apriņķa pagastiem.³⁷

Gada beigās pagastu rīcības komitejas jau bija uzsākušas konkrētus darbus. Sāka sadalīt nodokļus, atcelt muižnieku privilēģijas, ievēlēt draudžu komitejas, kārtot skolu lietas un veikt citus darbus.

Tomēr visu šo laiku no amata atstādinātie vecie žandarmi neuzkrītošā kārtā mēģināja noskaidrot revolucionāru mājvietas. To savāktās ziņas vēlāk izmantoja soda ekspedīcijas.³⁸

1905. gada nogalē notikumu vilnis sasniedza augstāko kāpumu arī Valmieras apriņķī. 22. novembrī Vidzemē tika izsludināts kara stāvoklis.

Būtisks jautājums ir par sociāldemokrātu lomu revolūcijas notikumos Valmieras apriņķa ziemeļu daļā. Rūjienā pirmais sociāldemokrātu pulciņš izveidojās 1904. gadā, bet

1905. gadā izveidojās sociāldemokrātiskā organizācija „Liesma”, kurai nedaudz vēlāk bija liela nozīme revolūcijas notikumos. Tās priekšgalā atradās E. Āboltiņš un no Rīgas atbraukušo kādreizējais rūjienietis K. Grīnhofs. „Liesmā” galvenokārt ietilpa vietējās kartonāžas un konditorijas fabrikas strādnieki.³⁹

Mazsalacā nelegāls sociāldemokrātu pulciņš izveidojās 1903. gadā. Sākotnēji tajā bija 5 – 6 dalībnieki, kuri pārstāvēja vietējo inteliģenci. 1905. gadā Mazsalacas sociāldemokrātu pulciņš iekļāvās „Liesmas” sastāvā. Revolūcijas priekšvakarā pulciņa bija iestājušies jauni biedri, tomēr precīzs to skaits nav zināms. Tāpat arī ir grūti spriest par sociāldemokrātu ietekmi vietējā sabiedrībā pirms 1905. gada notikumiem. Spriežot pēc to dalībnieku niecīgā skaita, to ietekme diez vai varētu nosaukt par nozīmīgu.

Sociāldemokrātu pulciņu darbība izpaudās nelegālās literatūras un sevišķi uzsaukumu izplatīšanā. Vietējiem Rūjienas un Mazsalacas sociāldemokrātiem nebija arī būtiska loma 1905. gada vasarā, kad aizsākās revolucionārā kustība laukos. Spriežot pēc aculiecinieku liecībām, sākotnēji galvenie nemieru rīkotāji 1905. gadā nāca no Rīgas. Tā, piemēram, mazsalacietis P. Birzgalis atceras, ka 1905. gada augustā ar plostiem no Rīgas ieradušies vairāki braši zēni. Tie Mazsalacā un Matīšos izdemulēja kroņa degvīna pārdošanas. Tie bija tie paši, kas arī iesaistījās, jau iepriekš pieminētajā, bruņotā sadursmē Matīšos.⁴⁰

Pēc 17. oktobra manifesta sociāldemokrātijas pulciņi Rūjienā un Mazsalacā sāk darboties legāli. Darbība īpaši aktivizējas, kad ieradās pieminētie LSDSP Centrālās Komitejas propagandisti K. Grīnhofs, E. Āboltiņš un K. Bočs, kurš kļuva pazīstamāko personu 1905. gada notikumos Valmieras apriņķī. Tādēļ ir vērts ieskatīties viņa biogrāfijā.

Krišjānis Bočs bija dzimis 1875. gada 21. maijā Valmieras apriņķa Dīķeru pagastā (tagadējā Ķonu pagastā), kā rokpeļņa dēls. Mācījies vietējā pagastskolā. 1898. gadā no Rūjienas pārceļas uz Rīgu, kur strādā par podnieku Heflingera celulozes fabrikā Dīneminde ielā. Tur viņš noorganizēja sociāldemokrātu pulciņu un bija tā vadītājs. Pateicoties savām īpašībām K. Bočs sevi pierādīja, kā teicams LSDSP organizators darbā. Par savu aktīvo darbību viņš tika apcietināts un ievietots Rīgas centrālcietumā. 1905. gadā oktobrī, pēc atbrīvošanas no cietuma, K. Bočs ierodas Mazsalacā.⁴¹

Šie trīs revolucionāri nebija vienīgi, kuri revolūcijas laikā atgriezās savā dzimtajā pusē, lai aktīvi piedalītos revolucionārā darbībā. Zīmīgi, ka 55000 Rīgas iedzīvotāju vidū, kas 1897. gadā reģistrēti kā citos Vidzemes apriņķos dzimušie, daudzi bija ienācēji no Valmieras puses. Nākdami lielākoties no laukiem, tie ieplūda Rīgā, galvenokārt papildinot fabriku strādnieku skaitu. Tur daļa no viņiem kļuva par LSDSP biedriem un aktīviem cīnītājiem. 1905. gadā daži no tiem atgriežas dzimtajā pusē. Arī daļa Valmieras apriņķa jaunieši, kuri studēja Rīgā un Tērbatā, kļuva par aktīviem LSDSP biedriem kā, piemēram, Jānis Straujāns un Jānis Asars, kuri aktīvi piedalījās revolūcijas kustībā Valmieras apriņķī.⁴²

Šiem atbraukušajiem bija liela nozīme 1905. gada notikumu attīstībā Valmieras apriņķī. Kaut arī trūkst tiešu liecību, tomēr neapšaubāmi, ka viņu darbība dzimtajā pusē

bija tieši saskaņota ar LSDSP vadību, kas bija ieinteresēta revolucionārās kustības veicināšanā laukos.

Pēc K. Boča ierašanās Mazsalacā LSDSP rindās iestājās ar vien vairāk jaunu biedru. Partijā uzņemtas personas, lielākoties bija jauni cilvēki. Tie parasti nēsāja sarkanas lentītes un staigāja apbruņojušies.⁴³

Izvērtējot Rūjienas un Mazsalacas tautas milicijas darbību, pārsteidz lielais cilvēku skaits, kuri iesaistījās tās rindās. Ņemot vērā, ka Rūjienas un Mazsalacas miestīņu kopā apkārtējo pagastu iedzīvotājiem nepārsniedza dažus tūkstošu, apmēram 300 vīri, kas iesaistījās tautas milicijā ir uzskatāms par lielu skaitli. Rūjienas un Mazsalacas tautas milicijas nav uzskatāma par kaujinieku grupām, kuras būtu spējīgas veikt kādu nopietnu militāru akciju, kā to mēģināja atspoguļot padomju laiku publikācijās. Tās dalībnieku apziņā tautas milicija bija paš aizsardzības vienības, kurām bija jānodrošina kārtība un iedzīvotāju drošība jaunos apstākļos, kaut arī tās vadītāji K. Bočs un E. Āboltiņš, iespējams, gribēja tās redzēt, kā LSDSP uzticamas kaujas spējīgas vienības. Zināms, ka tautas miliči neatdzina vardarbības pielietošanu, konfiscējot muižās ieročus, un muižu dedzināšanu. Aplūkojot tautas miliciju, ka iedzīvotāju paš aizsardzības vienības var arī izskaidrot, kādēļ tautas milicijas vienības nemaz nedomāja par pretestības izrādīšanu soda ekspedīcijām. Lielākā daļa cilvēku, kas iesaistījās tautas milicijas rindās, iespējams, arī pilnībā neapzinājās iespējamās sekas, kas draudēja par šādu rīcību. 1905. gada nogalē valdīja vispārējais brīvības gars un pārliecība par gaidāmajām pārmaiņām. Visi cerēja, ka drīzumā viņu pusē gatavojas nostāties ar daudzas karspēks daļas. Piemēram, tautas milicijas vadītājam K. Bočam par to nebija nemazāko šaubu.⁴⁴ Ņemot vērā vispārējo noskaņojumu, miličiem nevar arī pārmest viņu vieglprātību, no fotogrāfējoties kopbildē, kas daudziem vēlāk izrādījās liktenīga.

Decembra vidū revolūcijas nomierināšanai Vidzemē vispirms Valkā ieradās ģenerāļa Orlova soda ekspedīcija. 20. decembrī soda ekspedīcija 6 – 700 dragūni ar 4 lielgabaliem devās Rūjienas virzienā. Ģenerālim Orlovam bija ziņas it kā par 8000 bruņotajiem strādniekiem pilsētā, kas, protams, neatbilda patiesībai.⁴⁵ Sasnieguši pilsētu, tie tūlīt pat ielenca Rūjienu, uzstādīja lielgabalus un pieprasīja 10 minūšu laikā nodot ieročus un nemiernieku vadoņus. Tā kā prasības netika izpildītas, tika izšauti 6 lielgabala šāviņi uz pilsētas sabiedrības namu, kurā atradās revolucionāru galvenā mītne. Rūjienieši steigā pagatavoja baltos karogus. Starp soda ekspedīcijas virsniekiem bija arī apkārtējo muižnieku dēli. Ekspedīcija Rūjienā arestēja ap 50 cilvēku. Pirmos apcietinātos zaldāti sita ar nagaikām.. Rīcības komitejas loceklis Jānis Norvilis un citi dabūjuši 25 sitienus. Pēc tam uz ielām kaudzē sakrāva dedzināšanai nemiernieku mantas.⁴⁶

Pēc soda ekspedīcijas rīkojuma par biedu citiem, tika nošauts galdnieks Jānis Golde. Jāņi Goldi bija apsūdzējis Karķēnu mājas saimnieks par to, ka viņš pagatavojis koka lielgabala modeli ar, ko it kā grasīties šaut par melno sotņu.”⁴⁷

Ja soda ekspedīcijas sarakstā minētās personas nebija mājās, tad represijām tika pakļauti to radnieki. Parādījās daži nodevēji, kuri ar medību bisēm staigāja pa pilsētu un uzrādīja revolūcijas darbiniekus. Tautas milicijas galvenos vadītājus Lukstiņu un Krauzi apcietināt neizdevās, jo tie pēdējā brīdī bija paspējuši no aplenktās pilsētas izkļūt. Naktī

arestētie tika aizdzīti uz Rūjienas staciju, gausākos uzmundrinot ar šauteņu sitieniem, no kurienes tie tika aizsūtīti uz Pleskavas cietumu.⁴⁸ Tomēr precīzu ziņu par cietušajiem šīs nemiernieku „nomierināšanas” laikā trūkst.

21. decembrī soda ekspedīcija ieradās Mazsalacā. Valtenbergas muižas īpašnieks barons Fitinghofs bija uzrādījis dragūniem rīcības komitejas locekļus un citus revolucionārus. Apcietināto revolucionāru mājas ar mantību tūlīt pat nodedzināja. Soda ekspedīcijas dalībnieki pārnakšņoja Valtenbergas muižā un nākamā rītā kopā ar 20 apcietinātajiem atstāja Mazsalacu.⁴⁹ Arī Mazsalacā tautas milicija viņiem nekādu pretestību neizrādīja. Galvenie tautas milicijas vadoņi K. Bočs un K. Grīnhofs aizbēga uz Rīgu, bet drīz vien atgriezās.⁵⁰

22. decembrī Rūjienas un Mazsalacas pusē sāka atjaunoties vecās pagastu valdes. Revolucionāriem konfiscētie ieroči tika savesti Rūjienā, kur atradās soda ekspedīcijas štāba mītne.⁵¹

23. decembrī soda ekspedīcija Mazsalacas pusē nošāva divus Sēļu muižas kalpus Liepu un Zālīti, kuri bija atpazīti pēc jau pieminētās fotogrāfijas. Liepa bija viens no Tautas milicijas aktīvākajiem dalībniekiem, savukārt Zālītis bija piedalījies pagastu delegātu kongresā Rīgā.⁵²

Pēc Rūjienas un Mazsalacas „nomierināšanas” daļa soda ekspedīcija devās tālāk uz Valmieras pusi.

Sakarā ar notikušo 27. decembrī pie Mazsalacas Sniedzēnu kalnā K. Bočs un K. Grīnhofs noorganizēja tautas sapulci (tajā piedalījās ap 1000 cilvēku), kurā nolēma nodedzināt Valtenbergas muižu un nogalināt Fitinghofu tāpēc, ka tas bija pārkāpis savu solījumu neturēt muižā kareivjus un kazakus.⁵³ Tautas sapulcē bija arī tādi, kas uzdrošinājās iebilst pret muižas dedzināšanu. Piemēram, skolotājs Kļaviņš aizrādīja, ka dedzināšana nav īstais cīņas līdzeklis, jo tādējādi tiks iznīcināta skaista pils, ko vēlāk varētu izmantot tautas vajadzībām. Tomēr tūlīt pat pūļa neapmierinātības dēļ mainīja savas domas. Tika arī izvirzīts priekšlikums, ka piesardzības dēļ dedzināšanu vajadzētu izdarīt maskētām personām, tomēr sapulcējušies tam nepiekrita.⁵⁴ Pēc sapulces pūlis izdemulēja pagasta namu, krogu un valsts degvīna veikalu. Tanī pašā dienā tika nodedzināta arī Valtenbergas muiža un tai pieguļošais alu brūzis. Pilī dedzinātajiem neizdevās sastapa jauno baronu Oskaru Fitinghofu tikai viņa tēvu, kuram tika pavēlēts pili nekavējoties atstāt.⁵⁵

Reaģējot uz šiem notikumiem nākamajā dienā uz no Rūjienas Mazsalacu atauļoja soda ekspedīcijas 25 dragūnu. Pamanījuši pie nodegušās muižas cilvēku pūli, kas bija sapulcējies aplūkot muižas paliekas, tie tūlīt pat metās tiem virsū. Cilvēki ieraudzījuši jātniekus sāka bēgt, bet drīz vien tika panākti. Daži tika uz vietas tika nonāvēti. Vairāki tika arī apcietināti.⁵⁶ Laikraksts „Baltijas Vēstnesis” rakstīja, ka karaspēkam pie muižas krāsmatām pretojušies apmēram 2000 revolucionāru, un kādi 28 no tiem nošauti.⁵⁷ Šie skaitļi šķiet tomēr ir pārspīlēti, jo apstiprinājumu citos avotos tiem nevar gūt. Ticamākas liekas Mazsalacas novadpētnieka N. Lustes sniegtās ziņas par 6 nogalinātajiem, kurus viņš arī min vārdos.⁵⁸

Otrā soda ekspedīcija apbraukāja visus Mazsalacas draudzes pagastus. Aktīvākie revolūcijas dalībnieki tika arestēti un nosūtīti uz Valku, kur darbojās laiku kara tiesa. Daļu nāvessodu izpildīja uz vietas. Šādā kārtā tika nogalināti pēc N. Lustes ziņām apmēram 30 cilvēku. Dažiem no tiem nebija nekāda sakara ne ar tautas miliciju, ne ar jaunajam pašpārvaldes iestādēm. Tos, kurus nosūtīja uz Valku, apcietinājumā turēja 2 – 3 nedēļas. Daļu sodīja ar rīkstēm, uzskaitot 200 – 300 sitienus.⁵⁹

Soda ekspedīcijas skāra visus Valmieras apriņķa pagastus, kā arī apriņķa pilsētas Limbažus un Ainažus. Īpaši soda ekspedīcijas vērsās pret vietējo pagasta skolu skolotājiem, kuri bija iestājušies par latviešu valodu skolās. Jāpiebilst, ka daudzos gadījumos LSDSP aģitatorus, kuriem bija svarīga loma nemieru kustībā soda ekspedīcijām neizdevās notvert. Zīmīgs ir arī apstāklis, ka starp soda ekspedīcijās ietilpušajiem dragūniem daļa bija latvieši. Tāpat daudzos gadījumos nemiernieku īpašumu dedzināšanā piedalījās nevis karavīri, bet privātpersonas.⁶⁰

Vairākas pagastos soda ekspedīcija apmeklēja divas vai trīs reizes. 1906. gada sākumā Mazsalacā tie ieradās regulāri, lai apcietinātu bijušo notikumu aktīvākos dalībniekus. Mazsalacā arī it kā nometināta pastiprināta lauku policijas grupa, kas sastāvēja no uradņikiem un strazņikiem. Tās uzdevums bija apzināt un arestēt pēc iespējas vairāk revolucionārus. Pagastiem no katrām mājām bija uz revolucionāru tvarstīšanu jādod viens vai divi cilvēki.⁶¹

No soda ekspedīcijām cieta arī valmierieši. 1906. gada 7. janvārī izraisījās incidents starp zaldātu patruļu un diviem iereibušiem garāmgājējiem, kuri bija prasījuši zaldātu patruļai iedot pašaut ar plintēm. Zaldāti nebija tiem pievērsuši nekādu uzmanību, tādēļ iereibušie mēģinājuši ieročus tiem izraut no rokām. Abus aizturēja un pēc ģenerāļa Orlova pavēles nākamajā dienā nošāva.⁶² 12. janvārī Valmierā nošāva vēl kādu cilvēku.⁶³ Tie bija vienīgie nogalinātie valmierieši revolūcijas laikā.

Valmierā vairākas personas tika arī arestēti. Cieta arī toreizējais lopkopības instruktors Valmierā, nākamais Latvijas Republikas ministru prezidents Kārlis Ulmanis, kurš bija publicējis kaismīgu rakstu pret cara patvaldību žurnālā „Lauksaimnieks” par ko viņu apsūdzēja par valsts un sabiedriskās iekārtas graušānu un uz pusgadu ieslodzīja Pleskavas cietumā.⁶⁴

Ja runā par nemiernieku sociālo piederību, tad jāpiezīmē, ka 1905. gada nemieri bija pārņēmuši visus latviešu sabiedrības slāņus. Piemēram, 1906. gada 5. janvārī soda ekspedīcija Ainažos arestēja un nošāva 9 cilvēkus starp kuriem bija aptiekārs, tirgotājs, trīs muižās rentnieki un četri vecsaimnieki.⁶⁵

Pēc revolūcijas kulminācijas daļa cīnītāju pēc sacelšanās apspiešanas iesaistījās mežabrāļu kustībā – vairāki desmiti Valtensbergas muižas dedzinātāju slēpās Skulbergu pagasta kroņu mežos. Mežabrāļu rīcība izpaudās atsevišķos muižas riju un šķūņu dedzināšanas gadījumos.⁶⁶ Tomēr aktīvu cīņu tie nebija spējīgi uzsākt. Mežabrāļu skaits 1905. – 1906. gada ziemā Mazsalacas apkārtnē sasniedza pēc N. Lustes aprēķiniem 70 cilvēku.⁶⁷

Daļa no mežabrāļiem vēlāk emigrēja uz ārzemēm. Daži no emigrācijas atgriezās tikai 1917. gadā. Tomēr lielākā daļa revolucionāru palika uz vietas.⁶⁸

Pēc Mazsalacas „nomierināšanas” K. Bočs devās uz Dundagas mežiem, un 1906. gada decembrī viņu arestēja Rīgā.⁶⁹ E. Āboltiņš zem cita vārda aktīvi darbojās Liepājā, kur to arestēja 1907. gada aprīlī. Viņš tika apsūdzēts par piedalīšanos nelegālas kareivju militāras organizācijas darbībā. Tomēr viņš drīz nokļuva brīvībā, jo policija nebija viņu atpazinusi, kā Rūjienas revolucionāru. 1908. gadā E. Āboltiņu Alūksnē arestē atkārtoti, bet šoreiz viņš tiek atpazīts.⁷⁰

1906. gada sākumā sākās sistemātiska aktīvāko nemiernieku meklēšana. Uz gada beigām Valmieras cietums bija pārpildīts, un tajā atradās vairāk nekā simts ieslodzīto, kaut arī nav precīzi zināms cik no tiem bija ieslodzīti par savu darbību 1905. gada revolūcijas notikumos.

Sarežģīti ir arī nosakāms 1905. gada notikumos kopējais cietušo un bojā gājušo Valmieras apriņķa iedzīvotāju skaits. Kopumā dažādās represijās cietušo personu loks Valmieras apriņķī bija neapšaubāmi plašs un mērāms vairākos simtos, tomēr ir ļoti pretrunīgas ziņas par nemiernieku laikā bojā gājušajiem. Nevar piekrist padomju laikos izteiktajiem apgalvojumiem par simtiem nošauto nemiernieku Valmieras apriņķī vien. Zināms, ka nemiernieku sodīšanai ar nāvi nebija reta parādība, tomēr katrā ziņā par masveida slepkavošanu laikam nevar tomēr runāt. Precīzi ir zināmas 45 personas, kuras soda ekspedīcijās laikā tika sodītas ar nāves sodu.⁷¹ Lielākā daļa no viņiem tika nošauti Rūjienā, Mazsalacā un Ainažos. Gandrīz visi no tiem bija piedalījušies rīcības komiteju darbībā, kā arī sastāvējuši tautas milicijā. 1905. gada notikumos bojā gājušo apriņķa iedzīvotāju varēja būt lielāks, jo pie tiem netika pieskaitīti tie, kuri gāja bojā sadursmēs ar soda ekspedīciju un citos incidentos. Jāņem vērā arī apstākļi, ka Rūjienas un Mazsalacas tautas milicija nebija iesaistīta sadursmēs ar soda ekspedīciju. Nemiernieki nenogalināja arī nevienu muižnieku vai cara armijas karavīru, kas iespējams varētu izsaukt daudz plašākas un nežēlīgākas represija. Tomēr bojā gājušo skaits apriņķī diez vai varēja pārsniegt simtu.

1908. gadā no 10. līdz 24. jūnijam Rēvelē pagaidu kara tiesā risinājās Rūjienas un Mazsalacas sacelšanās prāva. Uz apsūdzēto sola sēdās 65 tiesājamie.⁷² Lielais tiesājamo skaits ir izskaidrojams jau ar iepriekš minēto fotogrāfiju un Rūjiena revolucionāru kārtības sēžu protokoliem, kurus nepaspēj iznīcināt un tie nokļuva valdības rokās. Vispirms tika izskatīta „Rūjienas republikas” lieta. Apsūdzētos tiesāja piespriežot katorgu vai ieslodzījumu cietumā. Ieslodzījumā tiem nācās pavadīt no 10 – 15 gadiem. Divdesmit no viņiem jau pēc dažiem gadiem bija miruši dažādos cietumos, lielākoties Šliselburgā.⁷³ Tā paša gada oktobrī Rēvelē tiesāja arī Mazsalacas nemierniekus. Tiesas spriedumi mazsalaciešiem bija bargāki nekā rūjieniešiem.⁷⁴ Kā liecinieki tika izsaukti vairāk nekā 100 personas. Kopā Mazsalacas lietā par vainīgiem atzina 23 personas.⁷⁵ Astoņiem no viņiem piesprieda nāves sodu, tie visi bija cilvēki no 22 – 33 gadiem. Spriedumu izpildīja tikai K. Bočam. Pārējiem nāves sodu nedaudz vēlāk nomainīja pret mūža katorgu.

No tiesas izdevās izvairīties vienīgi E. Āboltiņam, kurš apcietinājumā simulēja vājprātīgo. 1914. gadā viņš jau atradās brīvībā un darbojās dažādās arodbiedrībā Rīgā.

Pēc padomju varas krišanas 1920. gadā E. Āboltiņš devās uz Padomju Krieviju, kur 30. tajos gados krita par upuri Staļina represijām. Krievijā nonāca arī rūjienieši K. Klucis un K. Lūsis, kuri padomju laikā tur arī ieņēmuši atbildīgus amatus. Vēlāk par dzīvi Padomju Krievijā K. Lūsis rakstīja: „Es degu kā svece un sadegu, bet tas nav tas, par ko mēs piektā gadā cīnījāmies!” Latvijā viņš neatgriezās un mira Maskavā.⁷⁶

Pārējo aktīvāko revolucionāru likteņi bija dažādi. Rūjienietis Lukstiņš devās uz Šveici no kurienes Latvijā vairs nekad neatgriezās. Cits Rūjienietis Krauze pēc oktobra revolūcijas atgriezās un dzīvoja pie brāļa Valmieras tuvumā. 1919. gadā lieliniekiem atkāpjoties, viņu pie Līdzdēniem un nošauj pašu ļaudis.⁷⁷

Rūjienas pareizticīgo mācītāju Martiņu Kārkliņu kā cara ticības reprezentu ar cietumu nesodīja, bet trīs mēnešus viņu turēja stingrā mājās arestā. Pēc tam viņš atkal varēja pildīt mācītāja pienākumus.⁷⁸

¹ Mieriņa A. 1905. Gada brāzmas pār Valmieru un tās apkaimi || Pāvils Rozītis. Valmieras Puikas. - Rīga, 1988, 350. lpp.

² Tur pat, - 354. lpp.

³ Laikraksts "Latvija", 1906, 11.11. feb.

⁴ Alberings L., Līcis Ed. Rūjiena. - Vasteras, 1978, 81. lpp.

⁵ Turpat, - 82. lpp.

⁶ Turpat, - 82. lpp.

⁷ Turpat, - 82. lpp.

⁸ Turpat, - 82. lpp.

⁹ Turpat, - 82. lpp.

¹⁰ Turpat, - 82. lpp.

¹¹ Mieriņa A. 1905. Gada brāzmas pār Valmieru un tās apkaimi || Pāvils Rozītis. Valmieras Puikas. - Rīga, 365. lpp.

¹² Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 12, 22. jan.

¹³ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodas LVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.

¹⁴ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 12, 22. jan.

¹⁵ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodas LVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.

¹⁶ Alberings L., Līcis Ed. Rūjiena. - Vasteras, 1978, 84. lpp.

¹⁷ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodas LVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.

¹⁸ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodas LVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.

¹⁹ Laikraksts "Baltijas Vēstnesis", 1905, 267, 6. dec.

- ²⁰ Laikraksts "Rīgas Avīze", 1905, 202, 14. sept.
- ²¹ Laikraksts "Baltijas Vēstnesis", 1905, 267, 6. dec
- ²² Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 15, 27. jan.
- ²³ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodasLVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.
- ²⁴ Turpat
- ²⁵ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 16, 29. jan.
- ²⁶ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 24, 12. feb.
- ²⁷ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 19, 3. feb.
- ²⁸ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodasLVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.
- ²⁹ Alberings L., Līcis Ed. Rūjiena. – Vasteras, 1978, 84. lpp.
- ³⁰ Turpat, – 84. lpp.
- ³¹ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 24, 12. feb.
- ³² Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodasLVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.
- ³³ Alberings L., Līcis Ed. Rūjiena. – Vasteras, 1978, 84. lpp.
- ³⁴ Turpat, – 84. lpp.
- ³⁵ Turpat, – 86. lpp.
- ³⁶ Turpat, – 86. lpp.
- ³⁷ Turpat, – 86. lpp.
- ³⁸ Turpat, – 86. lpp.
- ³⁹ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 9, 16. jan.
- ⁴⁰ Turpat, - 1965, 9, 16. jan.
- ⁴¹ Endrups R., Feldmnis U. 1905. gada Revolucija. 1 sējums – Rīga, 1933, 77. lpp.
- ⁴² Mieriņa A. 1905. Gada brāzmas pār Valmieru un tās apkaimi || Pāvils Rozītis. Valmieras Puikas. - Rīga, 352. lpp.
- ⁴³ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 11, 20. jan.
- ⁴⁴ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodasLVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.
- ⁴⁵ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 29, 19. feb.
- ⁴⁶ Alberings L., Līcis Ed. Rūjiena. – Vasteras, 1978, 87. lpp.
- ⁴⁷ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 29, 19. feb.
- ⁴⁸ Alberings L., Līcis Ed. Rūjiena. – Vasteras, 1978, 87. lpp.
- ⁴⁹ Luste N. Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 33, 26. feb.
- ⁵⁰ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodasLVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.

- ⁵¹ *Luste N.* Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 33, 26. feb.
- ⁵² Turpat, - 1965, 33, 26. feb.
- ⁵³ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodas LVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.
- ⁵⁴ *Luste N.* Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 39, 9. mart.
- ⁵⁵ Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodas LVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.
- ⁵⁶ *Luste N.* Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 39, 9. mart.
- ⁵⁷ Laikraksts "Baltijas Vēstnesis", 1905, 268, 31. dec.
- ⁵⁸ *Luste N.* Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 43, 16. mart.
- ⁵⁹ Turpat, - 1965, 43, 16. mart.
- ⁶⁰ *Alberings L., Līcis Ed.* Rūjiena. – Vasteras, 1978, 85. lpp.
- ⁶¹ *Luste N.* Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 44, 17. mart.
- ⁶² Laikraksts "Baltijas Vēstnesis", 1906, 14, 14. jan.
- ⁶³ *Mieriņa A.* 1905. Gada brāzmas pār Valmieru un tās apkaimi || Pāvils Rozītis. Valmieras Puikas. - Rīga, 1988, 369. lpp.
- ⁶⁴ Laikraksts "Mājas Viesis", 1905, 52, dec.
- ⁶⁵ Laikraksts "Jaunā Dienas Lapa", 1906, 21, 14. jan.
- ⁶⁶ *Luste N.* Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 43, 16. mart.
- ⁶⁷ Turpat, - 1965, 43, 16. mart.
- ⁶⁸ *Luste N.* Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 44, 17. mart.
- ⁶⁹ Turpat, - 1965, 44, 17. mart.
- ⁷⁰ *Luste N.* Vētra pār Salacu || Laikraksts "Liesma", 1965, 43, 23. mart.
- ⁷¹ *Endrups R., Feldmnis U.* 1905. gada Revolucija. 1 sējums – Rīga, 1933, 469. lpp.
- ⁷² Valmieras novadpētniecības muzeja bibliotēka apsūdzības raksta kopija. Orģināls atrodas LVVA, f. 3288. apr. 1., 272. l.
- ⁷³ *Alberings L., Līcis Ed.* Rūjiena. – Vasteras, 1978, 87. lpp.
- ⁷⁴ Turpat, – 87. lpp.
- ⁷⁵ Turpat, – 87. lpp.
- ⁷⁶ Turpat, – 88. lpp.
- ⁷⁷ Turpat, – 87. lpp.
- ⁷⁸ Turpat – 88. lpp.

LATVIJAS KARA MUZEJA MATERIĀLI PAR KAUJINIEKU GRUPU DARBĪBU RĪGĀ 1905.-1907.GADĀ

Dainis Poziņš

Latvijas Kara muzejs

1905.gada revolūcija bija viena no traģiskajām lapaspusēm Latvijas vēsturē. Dažādos vēstures periodos šo notikumu izpēte ir bijusi saistīta ar attiecīgajā laikā dominējošo ideoloģiju un pieņemtajām vēstures koncepcijām, kā arī politiskajām nostādnēm. Šādi 100 gadu laikā ir sakrāts plašs dažādu pētījumu un publikāciju apjoms, kas bieži ir pretrunīgs savos secinājumos un notikumu vērtējumos. Faktiski tas nozīmē, ka mūsdienās ir svarīgi no jauna izvērtēt un pētīt pieejamos vēstures avotus par 1905.gada revolūciju, kas atstāja nozīmīgu ietekmi uz politisko procesu gaitu Latvijā 20.gs.sākumā. Diemžēl 1905.gada revolūcijas pētniecība bija palikusi vēlāko notikumu ēnā. 1.pasaules karš, Latvijas neatkarības izcīnīšana un zaudēšana, 2.pasaules karš, padomju okupācija u.c. 20.gs.vēstures dramatiskie satricinājumi bija vēl asiņaināki un sāpīgāki par 1905.gada revolūciju. Mūsdienās vēstures pētniecība galvenokārt pievēršas šīm šķietami it kā aktuālākajām vēstures tēmām. Bet piemirstot 1905.gadu mēs tā īsti nevaram pamatot to, kādas vēsturiskās pieredzes vadīti Latvijas politiķi un sabiedrības ierindas locekļi iesaistījās mums tik nozīmīgajos vēstures procesos. Kopš 1905.gada 13.janvāra demonstrācijas dalībnieku apšaušanas Rīgā un revolūcijas sākuma jau ir pagājuši vairāk nekā 100 gadi. Tas piesaista zināmu sabiedrības uzmanību šiem notikumiem. Spriežot pēc Latvijas Kara muzeja (turpmāk – LKM) apmeklētāju, žurnālistu un vēsturnieku intereses par muzeja kolekcijās glabātajiem materiāliem, it īpaši par foto materiāliem, atkal ir aktualizējies jautājums par to, kas bija latviešu revolucionāri? Vai viņi ir saistāmi ar 20.gs. sākuma starptautisko terorismu vai viņi bija cīnītāji par tautas brīvību?

Starptautiskais terorisms nav tikai mūsdienu masu mediju ieviests un izmantots jēdziens, kuru mēs dzirdam katru dienu ieslēdzot televizoru, redzam atverot laikrakstus vai lasot politologu pētījumus par mūsdienu politikas problēmām. 19.gs.beigās anarhistu organizācijas sāka sadarboties, izveidojot Anarhistu internacionāli. Teroristiskos uzbrukumos nogalināja Francijas Republikas prezidentu Sadi Karno (1894.g.), ASV prezidentu Viljamu Makinliju (1901.g.), Itālijas karali Umberto I (1901.g.) u.c. Teroristisko organizāciju dalībnieki cerēja iebiedēt politiskos līderus un pavērst sabiedrības attīstības procesus saviem ideāliem atbilstošā virzienā. Sevišķi aktuāla terorisma problēma kļuva lielajām monarhijām: Krievijai, Austroungārijai un Osmaņu impērijai. Tomēr teroristu sasniegtie rezultāti bija pilnīgi pretēji iecerētajam. Šo lielo valstu režīmu kontrole pār sabiedrību visbiežāk tika pastiprināta un pilsoņu tiesības un brīvības tika vēl vairāk samazinātas. Pretrunas starp eliti un sabiedrību tikai vēl vairāk saasinājās.

Latvija nebija izolēta no apkārtējās pasaules, līdz ar to bruņotas cīņas idejas sāka cirkulēt arī latviešu sabiedrības daļā. Nav nekāds noslēpums, ka Krievijas impērijā

latvieši cieta no politiskajiem un ekonomiskajiem ierobežojumiem, viņiem praktiski nebija iespējams ietekmēt valsts varas lēmumus. Straujā ekonomiskā attīstība latviešiem nedeva līdzvērtīgu politisko tiesību pieaugumu. Viņiem bija visai pamatoti iemesli sākt nelegālu politisko cīņu par savām tiesībām. Latviešu inteliģences pārstāvji, zemnieki un strādnieki bija gatavi pieņemt jebkuru ideju, kas ļautu izcīnīt sev pienākošās tiesības. 1905.gada revolūcijas priekšvakarā jau bija izveidojušās latviešu politiskās organizācijas, kas bija gatavas izmantot dažādas cīņas formas. Krievijas cara Nikolaja II režīma neveiksmes karā pret Japānu satricināja varas autoritāti. Cilvēki daudzās impērijas rajonos sāka uzdot sev jautājumu, kāpēc viņiem bez ierunām būtu jāklausa neefektīvas varas pavēlēm. Carisma autoritāte sevišķi sašķobījās tajās relatīvi nesen iegūtajās Krievijas impērijas guberņās, kurās pārsvarā dzīvoja nekrievu tautības: Baltijā, Aizkaukāzā, Polijā u.c. Par to liecina arī LKM kolekcijā glabātās skrejlapas. Sevišķi interesantas ir 1904./1905.gadā izplatītās pret Krievijas – Japānas karu vērstās skrejlapas, kas izsmej Krievijas ekspansiju Mandžurijā, vienlaikus atgādinot par apspiestību Baltijā, Polijā, Somijā un Kaukāzā.¹

Individuālā terora ideju atzina Latviešu sociāldemokrātu savienība (M.Valtera un E.Rolova partija), atsevišķi latvieši, (piemēram, K.Traubergs) iesaistījās krievu eseru kaujas organizācijās. Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija oficiāli norobežojās no individuālā terora taktikas. Tā akcentēja masveida šķiru cīņu un sociālās reformas, taisnīgas sabiedrības izveidošanai. Šķiru cīņa nebija iedomājama bez vardarbības. Sociāldemokrātijai vēlāk sašķēloties divās pretējās nometnēs, faktiski radās cita terorisma forma, valsts atbalstīts masu terors pret politiskajiem pretiniekiem, kas izrādījās daudz baismīgāks un asiņaināks terorisma veids. Bet tas jau ir cits temats citam referātam!

1905.gada 13. janvārī Rīgā izlietās asinis nevis izbiedēja rīdziniekus, bet tieši pretēji, palielināja pretestību Krievijas impērijas varas iestādēm. Lielāko nelegālo partiju LSDSP, LSS, KSDSP, kā arī un citu organizāciju radikālākie dalībnieki pievērsās praktiskai bruņotās cīņas idejas realizācijai pret cariskās Krievijas politisko sistēmu. Daudzi šo kustību līderi un dalībnieki acīmredzami uzskatīja, ka bez uzvaras bruņotā cīņā pret carismu, nav iespējams sasniegt šo partiju izvirzītos politiskos mērķus. Sākās ieroču, sprāgstvielu izgatavošana tepat Latvijā, kā arī to iepirkšana ārzemēs. Kaujinieku grupu organizēšanās norisinājās praktiski visu lielāko nelegālo partiju rindās. Nelegālās kustības dalībnieki ieročus nevarēja iegūt pietiekošā daudzumā, līdz ar to kaujinieku grupas bija nelielas. Tām katrai atsevišķi nebija iespējams veikt lielus uzbrukumus Krievijas karaspēkam, kas radītu nopietnus zaudējumus kādas armijas vienības kaujas spējām. Līdz ar to tīri taktisko iespēju un praktiskās darbības ziņā arī LSDSP organizēto kaujinieku grupu darbību mēs varam uzskatīt par iekļaujamu terorisma jēdzienā.

Salīdzinot ar kopējo 1905.g.revolūcijas notikumus: demonstrācijās, mītiņos, streikos, pagastu rīcības komitejās, *tautas milicijas* vienībās un citās aktivitātēs iesaistīto cilvēku daudzumu, kaujinieku skaits Latvijā nebija liels. Ja mēs runājam par Rīgu kā lielāko pilsētu un rūpniecības centru Latvijā, tad pēc aptuvenām aplēsēm var uzskatīt, ka Rīgā 1905.gada rudenī aktīvi darbojās 150 – 200 kaujinieki. Faktiski tas nozīmēja to, ka arī Rīgā un tās apkārtnē šādu kaujinieku grupu locekļi varēja uzbrukt tikai atsevišķiem policistiem, varas iestāžu ierēdņiem vai muižniekiem, kā arī streiklaužiem vai arī tiem,

kurus uzskatīja par revolucionārās cīņas nodevējiem, vai šķiras ienaidniekiem. Neskatoties uz šo grupu dalībnieku relatīvi nelielo skaitu, to veiktie uzbrukumi pret Krievijas impērijas amatpersonām, varas iestādēm, policiju un karaspēku Latvijā izraisīja plašu rezonansi sabiedrībā, un par šīm akcijām rakstīja un runāja arī ārpus Latvijas.

Atsevišķās akcijās, kad tika apvienoti vairāku grupu dalībnieki un šo grupu rīcībā esošie cīņas līdzekļi, kaujiniekiem izdevās veikt tātiski labi plānotus uzbrukumus arī lielākiem objektiem. 1905.gadā, naktī no 6. uz 7. septembri notikušā uzbrukuma rezultātā no Rīgas Centrālcietuma izdevās atbrīvot divus ieslodzītos – J.Lāci (1876 - 1943) un J.Šleseru. Šī uzbrukuma īstenošanā piedalījās 52 kaujinieki. Viņu skaitā bija tādi pazīstami 1905.gada revolūcijas laika kaujinieki kā J.Čoke (1878 – 1910), R.Dēliņš (1883-1906), P.Lapsa (1868-1906), K.Legzdīņš (1883-1906), K.Salniņš (1885-1939) un citi. Par šīs operācijas dalībniekiem Latvijas kara muzeja foto un dokumentu kolekcijās ir saglabājušies atsevišķi materiāli. Sevišķi vērtīgs ir muzeja kolekcijā glabātais J.Čokes² portrets pilnā augumā. J.Čoke bija viens no ievērojamākajiem kaujiniekiem 1905.gada revolūcijas laikā un vēlāk piedalījās arī citu uzbrukumu organizēšanā. J.Čoki arestēja un viņš mira 1910.gadā Abo katorgas cietumā, Somijā.

Kaujinieku grupu organizēšanā un uzbrukumu plānošanā aktīvi piedalījās F.Grīniņš (1884 – 1906). 1906.gada pavasarī F.Grīniņš izveda 10 000 rbļ. uz Beļģiju, lai nodrošinātu ieroču iepirkšanu ārzemēs. Šajā nolūkā viņš devās arī uz Šveici, lai atpirktu no apbruņojuma izņemtās šautenes. Interessants ir šajā laikā Cīrihē³ uzņemtais F.Grīniņa portreta oriģināls. Te redzams respektabls kungs, kas droši var veikt lielus darījumus, tajā skaitā arī ieroču pirkumus. Atgriežoties Rīgā F.Grīniņš organizēja iepirkto ieroču saņemšanu. Tomēr vēlāk policijai 1906.gada oktobrī izdevās F.Grīniņu arestēt. Sekojošajā tiesas prāvā, kurā tiesāja 16 cilvēkus, apsūdzības tika izvirzītas par dažādiem uzbrukumiem, kopumā vismaz par 24 epizodēm. Šajā prāvā F.Grīniņam un O.Sniķeram (1885 – 1906) piesprieda 15 gadus spaidu darbos. Tomēr notiesātie kaujinieki līdz soda izciešanas vietai netika aizvesti. Aizbildinoties ar to, ka abi apcietinātie it kā bija mēģinājuši bēgt, konvojnieki F.Grīniņu un O.Sniķeri nošāva 1906.gada 27. decembrī pa ceļam uz Koknesi. Vēlāk 20.gs. 20. – 30.gados K.Beierbahs (1902 – 1941) vācot foto liecības par 1905.gada revolūcijas dalībniekiem un notikumiem, iemūžināja arī F.Grīniņa un O.Sniķera bojāejas vietu⁴.

Pētniekiem noteikti būs interesanti iepazīties ar Rīgas policijas pārvaldes Kriminālās nodaļas albumu.⁵ Tas ir unikāls materiāls par dažādu kaujinieku grupu darbību un sadursmēm ar policijas spēkiem 1905. gada revolūcijas laikā un arī vēlākajos gados. Lai arī šis albums ir veidots policijas reprezentācijas vajadzībām, atspoguļojot tās panākumus cīņā pret revolucionāriem, pateicoties albumā ievietotajai 134 foto attēlu sērijai vēstures pētnieki var gūt tiešas liecības par kaujinieku grupām konfiscētajiem ieročiem, nelegālās literatūras krājumiem, kaujinieku grupu dalībnieku sastāvu un policijas izmantoto taktiku cīņā pret šīm grupām.

Policijas albuma foto materiāli apstiprina rakstīto vēstures avotu liecības par to, ka daudzos gadījumos ielenktie kaujinieki pretojās līdz nāvei, neskatoties uz Krievijas policijas un karaspēka pārspēku. Viens no šādu kauju piemēriem bija A.Caunes un

K.Ķeidas-Krieva⁶ bojā eja 1906.gada 14.augustā konspiratīvajā dzīvoklī Stabu ielā Nr. 65-27, Rīgā.

Muzeja kolekciju fotomateriāls nav tikai vienkāršs ilustratīvs materiāls. Augstas izšķirtspējas foto attēls var sniegt dažāda veida informāciju. Tajā skaitā arī ziņas par to kāda veida ieroči bija kaujinieku apbruņojumā. Piemēram, šis 1906.gada 16.augustā Rīgā konfiscēto ieroču attēls uzskatāmi parāda to, ka līdzās modernām „Mauzera” sistēmas automātiskajām pistolēm, revolverim un pašizgatavotiem spridzekļiem, revolucionāru arsenālā bija pat 19.gs. pistoles ar kapsēles uzsitiena aizdedzi⁷. Šeit redzami arī kaujinieku grupas izmantotā nelegālā literatūra: Vācijas sociāldemokrātu „Erfurtes programma”, rakstu krājums „Liesma” u.c. izdevumi.

Krievijas impērijas Rīgas policijas Kriminālodaļas darbinieku izmantoto taktiku cīņā ar kaujinieku grupām konspiratīvajos dzīvokļos labi parāda albumā ievietotā attēlu sērija par dzīvokļa ieņemšanu. Pirmajā attēlā mēs redzam policistu grupu tērauda vairoga aizsegā⁸. Kaujinieki, kurus pārsteidza kādā konspiratīvajā dzīvoklī policijas veiktās pārmeklēšanās, lai mēģinātu izvairīties no arestēšanas bieži atklāja uguni, šaujot uz policistiem pa tikko atvērtajām durvīm vai pat caur aizvērtām durvīm. Lodes arī šādā gadījumā var radīt nāvējošus ievainojumus. Viens no albumā ievietotajiem attēliem uzskatāmi parāda reālas sadursmes vietu Rēveles ielā 57b, Rīgā. Šeit redzamas kaujinieku un policijas cīņas laikā izgāztās konspiratīvā dzīvokļa durvju paliekas.

Lielākajās fabrikās Rīgā sāka izvietot Krievijas karaspēka vienības, kas uzmanīja strādniekus. 1905.gada 20.decembrī notika kaujinieku uzbrukums gumijas izstrādājumu fabrikā „Provodņik” izvietotajai dragūnu nodaļai. Kaujiniekiem izdevās negaidot, pārsteigt kareivjus un vairākus no viņiem nogalināt. Paši uzbrucēji necieta nekādus zaudējumus. Albumā ir ievietoti attēli no fabrikas „Provodņik” teritorijas, kur esot noticis šis uzbrukums⁹.

Albumā redzami foto liecina, ka policijas darbinieki bieži pārgērbās civilā apģērbā un uzdevās par citām personām, lai iefiltrētos revolucionārajās organizācijās un iegūtu operatīvo informāciju par to darbību. Aģentu darbība bija viena no efektīvākajām policijas cīņas metodēm pret nelegālo organizāciju kaujinieku grupām. Aģenta darbu varētu būt veicis pat Rīgas policijas Kriminālās nodaļas priekšnieks I.E.Greguss¹⁰. Viņa vārds bieži ir minēts 1905.gada revolūcijas dalībnieku atmiņās, saistībā ar visai nežēlīgām aizturēto revolucionāru nopratināšanas metodēm.

Nākamā lielākā kaujinieku veiktā akcija notiek Rīgas centrā 1906.g.17.janvārī. Vēstures literatūrā šī kaujinieku operācija tiek saukta par uzbrukumu „Rīgas slepenpolicijai”, lai gan spriežot pēc ierakstiem policijas albūmā, tā bija Rīgas Policijas pārvaldes ēka¹¹. Albumā ievietotais foto labi parāda šo celtni. Uzbrukums bija nepieciešams, lai atbrīvotu arestētos LSDSP kaujiniekus. Spriežot pēc publicētajām atmiņām apcietināto bēgšanas plāna ierosinātāji bija paši apcietinātie: J.Luters-Bobis (1883-1938) un T.Kalniņš (1871-1939)¹². Uzbrukumu īstenoja 14 cilvēku grupa. Pazīstamākie no šī uzbrukuma izpildītājiem bija J.Dubelšteins (1884-1907), R.Dēliņš, (1883-1906) J.Čoke, Ģ.Eliass (1887-1975), K.Salniņš (1885-1939), J.Kulpe (1888-1938), A.Kalniņa (1876-1960). Pirms uzbrukuma īstenošanas apcietinātajiem

izdevās saņemt pāris pistoles. 17.janvāra rītā četri kaujinieki: J.Dubelšteins, R.Dēliņš, Ģ.Eliass un J.Čoke iegāja policijas pārvaldes ēkā, pārējie kaujinieki palika uz ielas, lai piesegtu tiešos uzbrukuma izpildītājus. Ēkas iekšpusē izcēlās apšaušana, kuras rezultātā tika nogalināts vismaz viens kareivis, bet vairāki policijas darbinieki ievainoti. Uzbrukuma rezultātā brīvībā izkļuva seši arestētie: J.Luters, T.Kalniņš, K.Dūmnieks, P.Krastiņš, M.Grundbergs un J.Paegle (Vāvers). Apcietināto atbrīvošanas operācija bija paveikta tik pārdomāti un ātri, ka tuvumā esošās karaspēka vienības nepaspēja uzbrucējus aizkavēt vai nodarīt viņiem zaudējumus. Interesanti, ka policijas foto albūma sastādītājiem šī neveiksme ir bijusi tik nepatīkama, ka albūmā nav fiksēta neviena liecība par šo policijas izgāšanos.

Latviešu kaujinieku cīņas pieredze un gūtie panākumi izraisīja plašu rezonansi sabiedrībā, it sevišķi nelegālo organizāciju un partiju biedru rindās. Kaujinieku Rīgā gūtā pieredze un prasme bija pieprasīta arī KSDSP. No Rīgas policijas pārvaldes atbrīvotais J.Luters-Bobis kopā ar pārējiem latviešu kaujiniekiem J.Dubelšteinu, A.Buševicu (1878-1942), J.Žakli, brāļiem Čokēm u.c. iesaistījās Krievijas Valsts bankas Helsingforsas nodaļas ekpropriācijas operācijas sagatavošanā un izpildīšanā 1906.gada 13.februārī. Akcijas laikā no bankas kases izņēma 150 000 rubļus.

Šādas kaujinieku operācijas bija ļoti nepatīkamas Krievijas impērijas varas iestādēm, jo to veiksmīgā realizācija grāva carisma iekšpolitisko autoritāti un tās radīja šaubas ārzemēs par Krievijas varas iestāžu spējām kontrolēt stāvokli nemieru pārņemtajā valstī. Tomēr no bruņotās cīņas viedokļa šādas operācijas neradīja tādus zaudējumus, kas spētu mazināt carisma režīma veikto represīvo pasākumu apjomu un efektivitāti. Krievijas varas iestādēm izdevās apspiest 1905.g.revolūciju, veicot atsevišķas politiskas un ekonomiska rakstura reformas kombinācijā ar plašām represijām. 1907.gadā KSDSP 5. Londonas kongresā tika pieņemts lēmums pārtraukt kaujinieku darbību. Latvijas sociāldemokrātijai piederošie kaujinieki, sekojot šim lēmumam, arī pārtrauca savu darbību.

Atskatoties pagātnē LKM krājums ir papildinājies ar materiāliem par 1905.gada revolūcijas laika kaujiniekiem visā tā pastāvēšanas laikā, kā arī LPSR Revolūcijas muzeja darbības laikā, padomju okupācijas periodā. Katrs no Latvijas vēstures periodiem ir atstājis savu iespaidu uz muzeja krājuma veidošanos. Muzeja krājums lielā mērā ir papildinājies pateicoties cilvēku atsaucībai, dāvinot materiālus par saviem piederīgajiem vai arī nejauši viņu rokās nonākušas lietas. 20.gs. 20.-30.gados Latvijas Kara muzeja foto un dokumentu kolekcijas par 1905. gada revolūciju papildināja atsevišķu privātpersonu dāvinājumi un ieguvumi no dažādām valsts iestādēm.

Latvijā 20.gs. 20.-30.gados īpašu uzmanību 1905. gada revolūcijas pētīšanai pievērsa „Latvijas vēstures pētīšanas biedrība” un biedrība „Piektais gads”. Tās veica revolūcijas dalībnieku un viņu radnieku aptaujas. Ziņas par revolūcijas dalībniekiem bieži vien tika saņemtas atpakaļ kopā ar foto materiāliem un atmiņām, kā arī citām vēstures liecībām par 1905.gada revolūciju. Atsevišķas „Latvijas vēstures pētīšanas biedrības” izplatītās aptaujas lapas jeb „ziņu listes” ir saglabājušās kopā ar iegūtajiem krājuma materiāliem¹³.

Pēc padomju okupācijas režīma izveidošanas Latvijā 1940.gadā LKM bija spiests pārtraukt savu darbību. Padomju okupācijas varas iestādes 1940.gada 31.oktobrī

nodibināja LPSR Revolūcijas muzeju, lai izmantotu šo muzeju padomju ideoloģijas izplatīšanai Latvijas sabiedrībā. Karš starp Vāciju un Padomju Savienību pārtrauca šo plānu realizāciju. Pēc 2.pasaules kara „Latvijas vēstures pētīšanas biedrības” un biedrības „Piektais gads” darbinieku savākie materiāli par 1905.gada revolūciju, kā arī daļa no LKM agrākās kolekcijas, daļēji nonāca LPSR Revolūcijas muzeja krātuvēs. 1957.gadā LPSR Revolūcijas muzejs tika ievietots agrākā LKM ēkā.

Padomju varas gados krājuma komplektēšana notika atbilstoši padomju ideoloģijai. Šobrīd gan nav precīzi izpētīts, cik lielā mērā līdz mūsdienām ir saglabājušies 20.gs. 20.-30. gados savākie foto materiāli par 1905.gada revolūcijas notikumos iesaistītajiem kaujiniekiem. Pārskatot muzeja krājuma kartotēkas un inventāra grāmatas ir redzams, ka ļoti maz ir materiāli par personām, kuru darbība neatbilda padomju prasībām. Tomēr neraugoties uz šīm dramatiskajām pārmaiņām, LKM līdz mūsdienām ir saglabājušies vēstures avoti par 1905. gada revolūcijas cīņās iesaistītajām personām, tajā skaitā arī par kaujiniekiem Latvijā.

¹ LKM 20222/20292 – VII

² LKM VII – 33726/15068-F

³ LKM VII – 29075/1344 – ф

⁴ LKM VII – 8880/6012-H

⁵ LKM 307 – I

⁶ LKM 307 – I/12

⁷ LKM 307 – I/15

⁸ LKM 307 – I/69

⁹ LKM 307 – I/110

¹⁰ LKM 307 – I/131

¹¹ LKM 307 – I/6

¹² Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata.-R.: Avots, 1980. – 1.sēj. - 2.daļa. – 70.lpp.

¹³ LKM 9313/6420 – H

Starptautiska konference
INFORMĀCIJA, REVOLŪCIJA, REAKCIJA: 1905-2005
2005. gada 23.-25. novembris
Rīga (Latvija)

Materiālu krājums

International conference
INFORMATION, REVOLUTION, REACTION: 1905-2005
November 23-25, 2005
Riga (Latvia)

Proceedings

Iespiests Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reprogrāfijas nodaļā.
Pasūtījuma nr. 43. Metiens 150 eks.

Latvijas Nacionālā bibliotēka, K. Barona ielā 14, Rīga, LV-1423

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305076047

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

42

2005-5
L 261